ਡਿਲਾਈਟ

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ

ਕੈਸੀਓ-ਆਰਕੇਡਿਅਨ-ਤਬਲਾ

ਗਾਈਡ

★ਯਾਦੋਂ ਕੀ ਬਰਾਤ ਨਿਕਲੀ ਹੈ ਆਜ ਦਿਲ ਕੇ ਦਵਾਰੇ

★ਹਰ ਤਰਫ ਅਬ ਯਹੀ ਅਫਸਾਨੇ ਹੈਂ ਹਮ ਤੇਰੀ ਆਂਖੋਂ ਕੇ ਦੀਵਾਨੇ ਹੈਂ

ਡਿਲਾਈਟ

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ

ਕੈਸੀਓ-ਆਰਕੋਡਿਅਨ-ਤਬਲਾ ਗਾਈਡ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਏ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਤੇ ਸਰਗਮਾਂ, ਤਾਲਾਂ ਅਤੇ ਰਾਗਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ

- ਜਨ-ਗਣ-ਮਨ-ਅਧਿਨਾਯਕ, ਜਯ ਹੇ, ਭਾਰਤ-ਭਾਗਯ-ਵਿਧਾਤਾ...
- ਮੈਂ ਸ਼ਾਯਰ ਤੋ ਨਹੀਂ ਮਗਰ ਏ ਹਸੀਂ ਜਬਸੇ ਦੇਖਾ ਮੈਨੇ ਤੁਝਕੋ ਮੁਝਕੋ...
- ਤੂ ਚੀਜ਼ ਬੜੀ ਹੈ ਮਸਤ-ਮਸਤ, ਤੂ ਚੀਜ਼ ਬੜੀ ਹੈ ਮਸਤ...

ਪੇਸ਼ਕਸ਼ :

ਐਮ. ਕੇ. ਕੰਵਰ

ਡਿਲਾਈਟ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼

ਨਿਊ ਲਕਸ਼ਮੀਪੁਰਾ, ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :
ਡਿਲਾਈਟ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼
ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ।

ਭੇਟਾ : 130-00

ਸ਼ਬਦ ਜੜ੍ਹਤ :
ਸਟਾਰ ਪਲੱਸ ਕੰਪਿਊਟਰਜ਼
ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ।

ਛਾਪਕ : ਸਰਤਾਜ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ, ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ।

ਮੁੱਖ-ਬੰਧ

ਪਾਠਕੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਾਦਨ ਅਤੇ ਗਾਇਨ ਦੀ ਖ਼ਾਸ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭਾਵੇਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਜਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਰੱਖ ਦਿਓ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਅਤੇ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਅਮਲੀ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਚੰਗੇ ਸੰਗੀਤ ਉਸਤਾਦਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਆਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਮਕਸਦ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ, ਨੂੰ ਛਾਪਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਪੁਸਤਕਾਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਅਧੂਰੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ [illegible] ਵਿਚ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਬਾਰੇ ਹੀ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੇਕਰ ਹੋਰਾਂ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਬਹੁਤ [illegible] ਵਿਚ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਕਾਫੀ ਪੈਸੇ ਖਰਚਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਜਿਵੇਂ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ, ਕੈਸੀਓ, ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਅਤੇ ਤਬਲੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਗਮਾਂ ਅਤੇ ਰਾਗਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਗਾਂ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਅਤੇ ਕੈਸੀਓ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰ-ਲਿਪੀਆਂ, ਰਾਗਾਂ ਅਤੇ ਤਾਲਾਂ ਸਹਿਤ ਫਿਲਮੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਫਿਲਮੀ ਗਾਣੇ ਅਤੇ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰਿਆਜ਼ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਪੂਰਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਰੀ ਉਤਰਦੀ ਹੋਈ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਬਣੇ।

—ਲੇਖਕ

ਤਰਤੀਬ

1. ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਚੋਣ ਕਿਵੇਂ ਕਰੀਏ 7-18

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਕਾਰਜ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ, ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ, ਖ਼ਾਸ ਉਪਯੋਗ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ, ਧੌਂਕਣੀ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਵੰਡ, ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਸਾਵਧਾਨੀਆਂ, ਸੁਰ ਦੀ ਉੱਚਾਈ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਵਰਗ, ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਵਰਗ।

2. ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਸੈਟਿੰਗ ਅਤੇ ਵਾਦਨ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ 19-32

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਹਿੱਸਾ, ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ, ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਪਾਲਿਸ਼, ਵਾਦਨ ਸਮੇਂ ਬੈਠਕਾਂ ਦੇ ਆਸਣ, ਸੁਰ ਦੀ ਵਾਦਨ-ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਸਪਤਕਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨ, ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਸਪਤਕਾਂ ਅਤੇ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ।

3. ਸਰਗਮਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ 33-40

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ 'ਤੇ ਉਂਗਲੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਚਲਾਈਏ, ਉਂਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਤਾਲਮੇਲ, ਪੜਦੇ ਨੰਬਰ ਸਹਿਤ ਸੁਰਾਂ ਅਤੇ ਉਂਗਲੀਆਂ ਦਾ ਚਾਰਟ, ਪੈਰ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ 'ਤੇ ਉਂਗਲੀਆਂ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ, ਸੁਰ-ਲਿਪੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ, ਸਰਗਮਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਲਟੇ, ਮਿਸ਼ਰਤ ਸਰਗਮਾਂ।

4. ਠਾਟ, ਰਾਗ ਅਤੇ ਸੁਰ 41-53

ਠਾਟ, ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ, ਰਾਗਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ, ਰਾਗਾਂ ਅਤੇ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ, ਠਾਟਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਖ਼ਾਸ ਰਾਗ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ।

5. ਵਾਦਨ ਅਤੇ ਉੱਚਾਰਣ ਸਥਾਨ 54-58

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਚੋਣ, ਉਮਰ, ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਸੁਰ, ਉਮਰ ਨਾਲ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਫਰਕ ਪੈਣਾ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਣਾਂ ਦੇ ਉੱਚਾਰਣ ਸਥਾਨ, ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਤ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਉੱਚਾਰਣ-ਸਥਾਨ, ਰਿਆਜ਼ ਲਈ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਸਮਾਂ।

ਰਾਗਾਂ ਅਤੇ ਤਾਲਾਂ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਕੁਝ ਗੀਤ ਅਤੇ ਸੁਰ-ਲਿਪੀਆਂ 59-76

ਗਣੇਸ਼ ਵੰਦਨਾ 59

ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ 61

ਰਾਸ਼ਟਰ ਗਾਨ 62

ਫਿਲਮੀ ਗੀਤ

ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ 64

ਯਾਦੋਂ ਕੀ ਬਾਰਾਤ ਨਿਕਲੀ 66

ਹਰ ਤਰਫ ਅਬ ਯਹੀ 67

ਤੇਰੀ ਬਿੰਦੀਆ ਰੇ 69

ਅਪਨੀ ਆਂਖੋਂ ਮੇਂ ਬਸਾ ਕਰ 72

ਮੇਹੀ ਭੀਗੀ-ਭੀਗੀ ਸੀ 73

ਰਾਤ ਕਲੀ ਏਕ 75

7. ਕੈਸੀਓ ਅਰਥਾਤ ਇਲੈਕਟ੍ਰਿਕ ਪਿਆਨੋ 77-107

ਕੈਸੀਓ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ, ਕੈਸੀਓ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਸਰਗਮਾਂ ਅਤੇ ਪਲਟੇ, ਰਿਆਜ਼ ਲਈ ਸੁਰ-ਲਿਪੀ ਸਮੇਤ ਕੁਝ ਗੀਤ

ਫਿਲਮੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਫਿਲਮੀ ਗੀਤ

ਸੋਨਾ ਕਿਤਨਾ ਸੋਨਾ ਹੈ 83

ਏ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਵਤਨ 84

ਦੀਦੀ ਤੇਰਾ ਦੇਵਰ ਦੀਵਾਨਾ 86

ਦਿਲ ਤੋ ਪਾਗਲ ਹੈ 87

ਸੰਦੇਸੇ ਆਤੇ ਹੈਂ ਹਮੇਂ ਤੜਪਾਤੇ ਹੈਂ 90

ਰੰਗ ਬਰਸੇ ਭੀਗੀ ਚੁਨਰ ਵਾਲੀ 94

ਤੂ ਚੀਜ਼ ਬੜੀ ਹੈ ਮਸਤ ਮਸਤ 96

ਹਮਕੋ ਸਿਰਫ ਤੁਮ ਸੇ ਪਿਆਰ ਹੈ 98

ਕਿਸ ਤਰਹ ਜੀਤੇ ਹੈਂ 100

ਬੇਵਫ਼ਾ ਯੂੰ ਤੇਰਾ ਮੁਸਕੁਰਾਨਾ 102

ਪਗ ਘੁੰਘਰੂ ਬਾਂਧ 104

ਦਿਲ ਮੇਂ ਇਕ ਲਹਿਰ ਸੀ 105

ਦੁਲਹਨ ਸੇ ਤੁਮਹਾਰਾ ਮਿਲਨ ਹੋਗਾ 106

8. ਆਰਕੇਡਿਅਨ, ਆਰਗਨ, ਪਿਆਨੋ — 108-113

ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਅਤੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਸਮਾਨਤਾ, ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਅਤੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਅੰਤਰ, ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਵਾਦਨ-ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਬੈਠਕ, ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ, ਆਰਗਨ, ਪਿਆਨੋ।

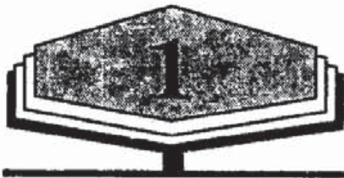
9. ਤਬਲਾ — 114-153

ਤਬਲੇ ਦੀ ਬਣਤਰ, ਤਾਲ ਵਰਣਨ, ਤਾਲ ਜਾਨਣਾ ਕਿਉਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ?, ਹੱਥ ਨਾਲ ਤਾਲ ਦੇਣ ਦੇ ਨਿਯਮ, ਤਬਲੇ ਨਾਲ ਕੱਢਣ ਵਾਲੇ ਬੋਲ ਅਤੇ ਕੱਢਣ ਦਾ ਢੰਗ, ਤਾਲ ਠੇਕੇ।

10. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਰਾਗ — 154-176

ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਤੇ ਸਰਗਮਾਂ, ਤਾਲਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਏ ਰਾਗਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ।

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਚੋਣ ਕਿਵੇਂ ਕਰੀਏ

ਯੁੱਗਾਂ-ਯੁੱਗਾਂ ਤੋਂ ਇਨਸਾਨ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਸੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਨਸਾਨ ਨੇ ਇਸ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਾਧਨ ਕੱਢੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਭਗਤੀ ਕਰਨਾ, ਯੋਗ-ਸਾਧਨਾ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰਾਂ ਦੀ ਕਾਢ ਕੱਢੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਨਸਾਨ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾ ਸਕੇ।

ਇਸੇ ਹੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਹੈ, ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਰੀਡ ਦਾ, ਦੋ ਰੀਡ ਦਾ, ਮੇਲ-ਮਦੀਨ, ਤਿੰਨ ਸਪਤਕ, ਢਾਈ ਸਪਤਕ, ਸਵਾ ਤਿੰਨ ਸਪਤਕ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਬਰੀਕ ਤੇ ਕਈਆਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਉੱਚੀ ਗਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਨੀਵੀਂ ਸੁਰ ਤੇ। ਇੰਜ ਹੀ ਆਦਮੀਆਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸੁਰ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਅਸਲ ਮਕਸਦ ਤਾਂ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉੱਪਰ ਦੱਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖੋ।

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਕਾਰਜ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ

ਸੁਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉਤਪੰਨ ਕੰਪਨ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ ਤਦ ਸਾਡੀ ਕੰਠ-ਨਲੀ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੀ ਹਵਾ ਗਲੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਕੰਪਨ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਹੀ ਕੰਪਨ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ। ਪਰੰਤੂ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਗੀਤ ਯੰਤਰ ਖ਼ੁਦ ਕੰਪਨ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਉਸ ਯੰਤਰ ਤੇ ਕੁਝ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਹੱਥ ਜਾਂ ਸੋਟੀ ਦੀ ਚੋਟ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੁਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵੀਣਾ, ਬੈਂਜੋ, ਗਿਟਾਰ, ਸਿਤਾਰ ਜਿਹੇ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਚੋਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਬਲਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਤੇ ਟੰਕਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਸੁਰ ਕੱਢੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਂਸੁਰੀ, ਨਫੀਰੀ, ਸ਼ੰਖ ਅਤੇ ਬੀਨ

ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਵੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਨਾ ਤਾਂ ਟੰਕਾਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਝੰਕਾਰ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਹਵਾ ਲੰਘਾ ਕੇ ਸੁਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹਵਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਲ ਸੁਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਹਵਾ ਪ੍ਰਵਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚ ਯੰਤ੍ਰਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਵਾ ਦੇ ਸੰਚਰਣ ਦੀ ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਹੀ ਇਸਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਜੋ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਇਸ ਵਰਗ ਦੇ ਹੋਰ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਹਵਾ ਪ੍ਰਵਾਹਿਤ ਕਰਕੇ ਸਿਧੀ-ਸਾਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਬੈਲਾਂ ਵਿਚ ਹਵਾ ਭਰਨ ਲਈ ਧੌਂਕਣੀ ਲੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਧੌਂਕਣੀ ਅਤੇ ਹਵਾ ਸੰਚਰਣ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰਸਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਬਕਸੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦਾ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਅਕਾਰ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਧੌਂਕਣੀਆਂ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੈਟਿੰਗ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਅਤੇ ਅਕਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

1. **ਸਟੌਪਸ**—ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇ ਪਾਸੇ ਜੋ ਚਾਰ ਜਾਂ ਪੰਜ ਲਾਟੂ ਜਿਹੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਟੌਪਸ ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਵਜਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹਵਾ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਨਮੋਹਨੀ ਅਵਾਜ਼ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

2. **ਰੀਡ ਬੋਰਡ**—ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਅਸਾਡੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸਾਜ਼ ਵਿਚੋਂ ਸੰਗੀਤ-ਮਈ ਲੈਅ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਰੀਡ ਬੋਰਡ 'ਤੇ 37 ਰੀਡ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ 15 ਉੱਪਰ ਤੇ ਬਾਕੀ 27 ਹੇਠਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਰੀਡ ਹਾਲਾਂ ਤਕ ਅਮਰੀਕਾ, ਜਰਮਨੀ ਤੇ ਫਰਾਂਸ ਆਦਿ ਵਿਚੋਂ ਬਣ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਅਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਆਮ ਬਣਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਫੇਰ ਵੀ ਹਾਲਾਂ ਤਕ ਉਹ ਜਰਮਨੀ ਤੇ ਫਰਾਂਸ ਵਿਚੋਂ ਬਣਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਰੀਡਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।

3. **ਧੌਂਕਣੀਆਂ**—ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਹਵਾ ਦੇਣ ਲਈ ਦੋ ਧੌਂਕਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਨੂੰ ਬਾਹਰਲੀ ਧੌਂਕਣੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰਲੀ। ਬਾਹਰਲੀ ਧੌਂਕਣੀ ਜੋ ਵਾਜੇ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਫੇਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਦਰਲੀ ਧੌਂਕਣੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਹਵਾ ਕਿਸ਼ਤੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

4. **ਕਿਸ਼ਤੀ**—ਕਿਸ਼ਤੀ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਕ ਸੰਦੂਕੜੀ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਉੱਪਰ ਰੀਡ ਬੋਰਡ, ਪਿੱਛੇ ਧੌਂਕਣੀ ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਟੌਪਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

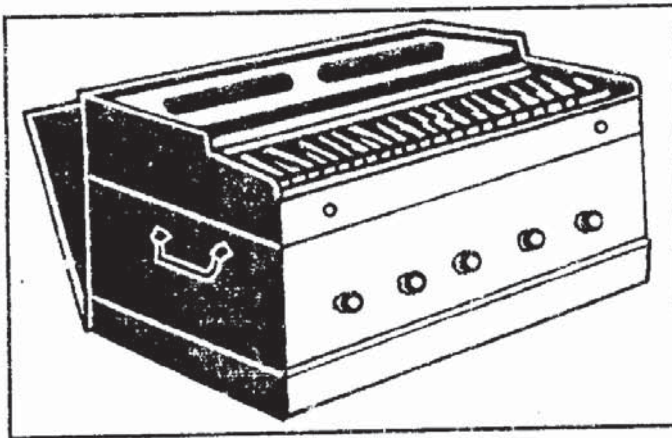
5. **ਸਪ੍ਰਿੰਗਦਾਰ ਤਾਰਾਂ**—ਇਹ ਤਾਰਾਂ ਅੰਦਰਲੀ ਧੌਂਕਣੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵੱਡੇ ਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਦੋ ਤਾਰਾਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਸਿੰਗਲ ਵਿਚ ਇਕ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

6. ਕਮਾਨੀਆਂ—ਇਹ ਕਮਾਨੀਆਂ ਰੀਡਾਂ ਅਥਵਾ ਪੜਦਿਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਲੱਗੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪੜਦਿਆਂ ਨੂੰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਬੀਆਂ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਦਬਾਈ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਇਹ ਸਪ੍ਰਿੰਗ ਪੜਦੇ ਤੇ ਉਂਗਲੀ ਰੱਖਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉੱਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਂਗਲੀ ਪੜਦੇ ਤੋਂ ਉੱਠਦੇ ਹੀ ਇਹ ਕਮਾਨੀ ਤਤਕਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਦਬਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਲਾਭ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਰੀਡ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਂਗਲ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਓਹ ਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਸਪ੍ਰਿੰਗ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਇਕੋ ਵਾਰ ਹੀ ਬੋਲ ਉਠਿਆ ਕਰਨ।

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ

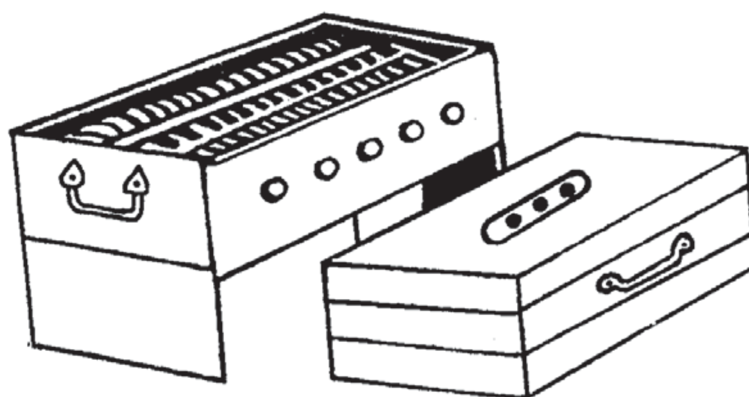
1. ਹੱਥ ਨਾਲ ਚਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ—ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੱਥ ਨਾਲ ਚਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਦਾ ਹੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ, ਭਜਨ, ਗੀਤ ਜਾਂ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੋਣ, ਸਭ ਇਸ ਹੱਥ ਦੀ ਧੌਂਕਣੀ ਨਾਲ ਚਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਦੀ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਚਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਰ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਦਬਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਂਞ ਹੀ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਧੌਂਕਣੀ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਹਵਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਇਕ ਹੱਥ ਨਾਲ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾ ਕੇ ਹਵਾ ਭਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਉਂਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੁਰ-ਉਤਪਾਦਕ ਚਾਬੀਆਂ ਦਬਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਅਕਾਰ ਦੇ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਸੰਦੂਕ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਦੂਕ ਨੁਮਾ ਪੇਟੀ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਲ-ਪੁਰਜ਼ੇ ਅਤੇ ਧੌਂਕਣੀ ਵਿਵਸਥਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਕੱਢੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸੁਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਤਰਾਂ, ਸੁਰ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਅਤੇ ਚਾਬੀਆਂ ਅਤੇ ਰੀਡਸ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਉਪਭੇਦ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਪਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅੰਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦਾ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ—ਹੱਥ ਨਾਲ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾ ਕੇ ਹਵਾ ਭਰਨਾ।

2. ਪੈਰ ਦੀ ਧੌਂਕਣੀ ਦਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ—ਘਰੇਲੂ ਗਾਣ ਵਾਲੇ, ਸ਼ਬਦ-ਰਾਗੀ, ਗ਼ਜ਼ਲ-ਗਾਇਕਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਹੱਥ ਨਾਲ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਇਸਤੇਮਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਨਾਟਕ-ਨੌਟੰਕੀ ਮੰਡਲੀਆਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੈਰ ਨਾਲ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਧੌਂਕਣੀ ਪੈਰ ਨਾਲ ਚਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਾਦਕ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਖਾਲੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਦੋਨਾਂ

ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਜਾ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਇਕ ਹੱਥ ਨਾਲ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੁਰ ਕੱਢੇ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ-ਹੀ-ਨਾਲ ਮੰਦ੍ਰ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਵੀ ਕੱਢਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੇ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਮਧੁਰਤਾ, ਡੂੰਘਾਈ ਅਤੇ ਖਨਕ ਤਿੰਨੋਂ ਹੀ ਕਾਫੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੋਹਕ ਸੁਣਾਈ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸਟੂਲ ਜਾਂ ਬਿਨਾਂ ਹੱਥੇ ਵਾਲੀ ਕੁਰਸੀ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਲਿਜਾਣਾ ਜਾਂ ਲਿਆਉਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਸਟੈਂਡ ਨੂੰ ਮੋੜ ਕੇ ਛੋਟਾ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਹੱਥ ਨਾਲ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੋਂ ਵੱਡਾ, ਭਾਰੀ ਅਤੇ ਮਹਿੰਗਾ ਹੋਣਾ ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਦੋਨਾਂ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਰਹਿਣਾ ਅਤੇ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਦੋ ਸਪਤਕਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਨਮੋਹਨ-ਸੁਰ, ਗੰਭੀਰ ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਯੂ-ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਖਿਲੇਰਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਗੁਣ ਹੈ।

3. ਸਫਾਰੀ (ਫੋਲਡਿੰਗ) ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ—ਅੱਜ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੱਧਦੀ ਅਬਾਦੀ ਅਤੇ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਜਿੱਥੇ ਖਾਸ ਘਰੇਲੂ ਵਰਤੋਂ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਘਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਜਾਇਆ-ਸਵਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਉੱਥੇ ਸ਼ੌਕੀਆ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰੱਖ-ਰਖਾਅ ਲਈ ਕਾਫੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਫੋਲਡਿੰਗ ਫਰਨੀਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਫੋਲਡਿੰਗ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵੀ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

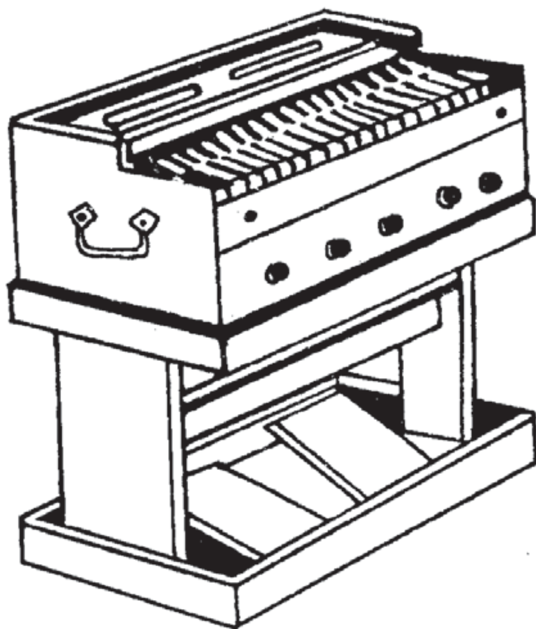

ਬੰਦ ਅਤੇ ਵਜਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਫੋਲਡਿੰਗ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ

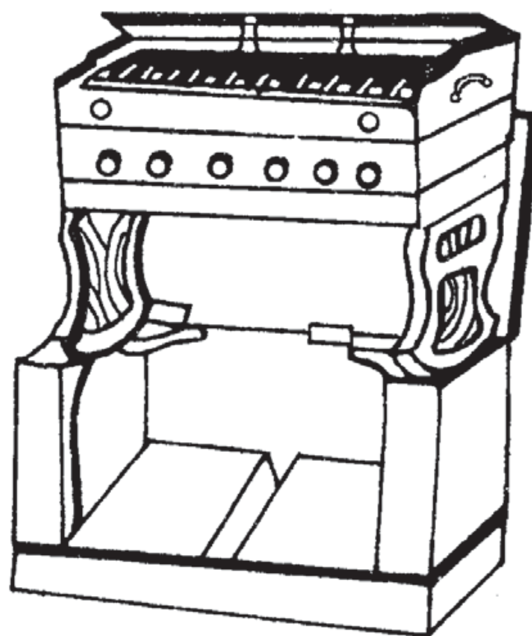
ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਫਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੀਰਤਨੀਏ, ਭਜਨ ਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਆਦਿ ਫੋਲਡਿੰਗ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰ ਵਿਚ ਹਲਕਾ ਅਤੇ ਮੋੜ ਕੇ ਕਾਫੀ ਛੋਟਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਫਾਰੀ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵੀ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਂਝ ਤਾਂ ਫੋਲਡਿੰਗ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਵੀ ਹੱਥ ਨਾਲ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾ ਕੇ ਹੱਥ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਰਕ ਸਿਰਫ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਇਸਨੂੰ ਮੋੜ ਕੇ ਕਾਫੀ ਛੋਟੇ ਅਕਾਰ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਭਾਰ ਵੀ ਕਾਫੀ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਧੌਂਕਣੀ, ਸਟਾਪ, ਚਾਬੀਆਂ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਅੰਗ ਬੈਠ ਕੇ ਵਜਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਾਜੇ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦ

ਇਸਨੂੰ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸੈੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਇਹ ਆਮ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣ ਤੇ ਕਾਫੀ ਛੋਟਾ।

4. ਹੱਥ-ਪੈਰ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ—ਹੱਥ-ਪੈਰ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਜਦ ਚਾਹੋ ਤਦ ਆਮ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਵਾਂਗ ਤੁਸੀਂ ਹੱਥ ਨਾਲ ਤਾਂ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾ ਹੀ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਸੈਟਿੰਗ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਹਵਾ ਭਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਇਸ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਵੱਡੇ ਅਕਾਰ ਵਾਲੇ ਹੱਥ ਦੇ ਆਮ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੇਠਲੇ ਹਿੱਸੇ ਅਤੇ ਸਟੈਂਡ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਪੈਰ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਵਾਂਗ। ਇਸ ਵਿਚ ਧੌਂਕਣੀ ਨੂੰ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਸੈੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਵਿਚ ਹੱਥ ਲਈ ਧੌਂਕਣੀ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਬਾਡੀ ਵਿਚ ਹੱਥ ਦੇ ਵਾਜੇ ਦੇ ਵਾਂਗ ਲੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਟੈਂਡ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਧੌਂਕਣੀ ਵੀ ਲੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹੱਥ ਨਾਲ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸਨੂੰ ਸਟੈਂਡ ਤੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਅਤੇ ਹੱਥ ਦੀ ਧੌਂਕਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਇਸ ਨੂੰ ਸਟੈਂਡ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਧੌਂਕਣੀ ਨੂੰ ਪੈਰ ਨਾਲ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਪੈਰ ਨਾਲ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ

ਹੱਥ-ਪੈਰ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ

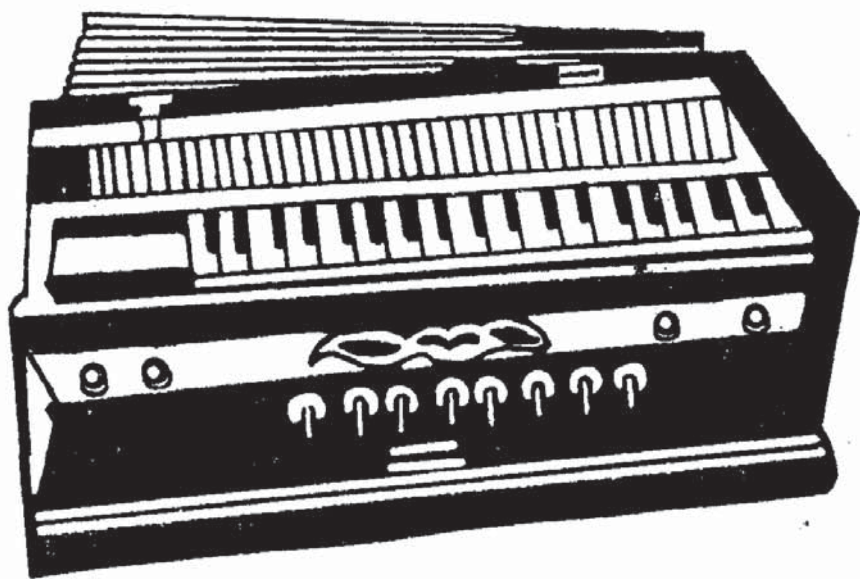

ਖਾਸ ਉਪਯੋਗ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਦੋ ਖਾਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਹਰੇਕ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਇਹ ਖਾਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਰੱਥਾ ਨਾਲ ਯੁਕਤ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਅੰਗ ਅਤੇ ਉਪਯੋਗ ਤਾਂ ਹੋਰ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਹੇਠਾਂ ਦੱਸੇ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਉਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮਕਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

1. ਸਕੇਲ ਚੇਂਜ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ—ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਹੱਥ ਦਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਪੈਰ ਨਾਲ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲਾ, ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੁਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦਬਾਈਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ

ਇੰਗਲਿਸ਼ ਬੈਲੋਜ਼ ਯੁਕਤ ਸਕੇਲ ਚੇਂਜ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ

ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੰਘੀ ਤੇ ਸਥਾਈ ਰੂਪ ਨਾਲ ਜੜੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਇਸਨੂੰ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਸੁਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾਣੇ ਪੈਂਦੇ, ਸਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੁਰ ਤੇ ਹੀ ਹਰੇਕ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵੱਜਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਸੁਰ-ਪ੍ਰਦਾਇਕ ਸਮਰੱਥਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਸਥਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਵੱਡੀ ਅਸਾਨੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗਾਇਕ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਦਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਰੂਪ ਨਾਲ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਇਕ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਉਤਪੰਨ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਲੇ, ਗਿਟਾਰ, ਸਿਤਾਰ ਜਾਂ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰਾਂ ਦੇ ਵਾਂਗ ਢਾਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਦੇ ਸ਼ਡਜ (ਸ) ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਚਾਬੀ ਨੂੰ 'ਸ' ਮੰਨ ਕੇ ਹੀ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ। ਅਨੁਭਵੀ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਾਦਕ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੁਰ ਦੀ ਚਾਬੀ ਨੂੰ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਦਾ ਸ਼ਡਜ ਮੰਨ ਕੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਬਦਲ ਕੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦੁਆਉਂਦਾ ਹੈ ਸਕੇਲ ਚੇਂਜ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ। ਇਸ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਆਮ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਸਦੇ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕੰਘੀ ਸਥਾਈ ਰੂਪ ਨਾਲ ਫਿਟ ਹੋਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਇਕ ਫੀਤੇ ਤੇ ਲੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਫੀਤੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਜਾਂ ਪਿੱਛੇ ਖਿਸਕਾ ਕੇ ਇਸਦੇ ਸੁਰ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਉੱਚਾਈ ਤੇ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਢਾਲਿਆ ਜਾਂ ਸੈੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

2. ਕਪਲਰ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ—ਹੱਥ ਨਾਲ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨਾਲੋਂ ਪੈਰ ਦੇ ਵਾਜੇ ਨਾਲ ਸੁਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਧੁਰ ਅਤੇ ਗੂੰਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਕਾਰਨ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੈਰ ਨਾਲ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਾਦਕ ਦੇ ਦੋਨੋਂ ਹੱਥ ਖਾਲੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸੱਜੇ ਹਥ ਨਾਲ ਤਾਂ ਗੀਤ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਾਬੀਆਂ ਦਬਾਉਂਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਇਕ ਸਪਤਕ ਹੇਠਾਂ ਦੋ ਸੁਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋ ਸਪਤਕਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਇਕ ਹੀ ਸੁਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ

ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੀ ਮਧੁਰਤਾ, ਡੂੰਘਾਈ, ਗੂੰਜ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਸਭ ਕੁਝ ਵੱਧ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੱਥ ਨਾਲ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਚ ਸਤਰ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਵਿਚ ਇਹੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕਪਲਰ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣੇ-ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਉੱਪਰ ਤੋਂ ਤਾਂ ਹੱਥ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਜਿਹੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਸੁਰ ਦਬਾਉਣ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਵਾਲੇ ਗੁਟਕਿਆਂ ਦੇ ਮੱਧ ਇਕ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੋ ਕੰਘੀਆਂ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਘੀ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਵਸਥਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕਿਸੇ ਸੁਰ ਨੂੰ ਦਬਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਸ ਨਾਲ ਇਕ ਸਪਤਕ ਹੇਠਾਂ ਵੀ ਉਹੀ ਸੁਰ ਖ਼ੁਦ ਦਬ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਰ-ਪੇਟੀ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਦੋਹਰੇ ਗੁਣ, ਗੂੰਜ ਪੂਰਣ, ਮਧੁਰ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾਈ ਪੂਰਨ ਇਸ ਹੱਥ ਦੇ ਵਾਜੇ ਨਾਲ ਸੁਰ ਲਹਿਰੀ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਇਨਾਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਰੀਡਾਂ ਹੀ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੰਗਲ ਰੀਡ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਲੱਗਭਗ ਵਿਅਰਥ ਹੈ ਹੀ, ਦੋ ਰੀਡ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ।

ਰਾਸ-ਮੰਡਲੀਆਂ, ਕੱਵਾਲੀ ਗਾਇਕਾਂ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਪਲਰ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵਿਅਕਤੀ ਪੈਰ ਦਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨਹੀਂ, ਹੱਥ ਨਾਲ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਹੀ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਧੌਂਕਣੀ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਵੰਡ

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਾਰਜ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹਵਾ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਚਰਣ 'ਤੇ ਹੀ ਅਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਵਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਰੁਕਦੇ ਹੀ ਇਹ ਸੁਰ ਕੱਢਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਹਵਾ ਦਾ ਇਹ ਸੰਚਰਣ ਧੌਂਕਣੀ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਬਾਡੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿਸ਼ਤੀ ਤਕ ਹਵਾ ਨੂੰ ਧੱਕਣ ਲਈ ਧੌਂਕਣੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿੰਨੀ ਤਾਕਤਵਰ ਇਹ ਧੌਂਕਣੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਉੱਨੀ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਵਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਧੌਂਕਣੀ ਉਨੀ ਹੀ ਘੱਟ ਗਤੀ ਨਾਲ ਚਲਾਉਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਹਵਾ-ਭਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਨਾਲ ਇਹ ਧੌਂਕਣੀਆਂ ਜਾਂ ਬੈਲੋਜ਼ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

1. **ਇਕਹਰੀ ਧੌਂਕਣੀ**—ਇਹ ਧੌਂਕਣੀ ਜਾਂ ਬੈਲੋਜ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਸਸਤੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਧੌਂਕਣੀ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹਿਣਾ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜ਼ਨ ਵਿਚ ਹਲਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

2. **ਦੋਹਰੀ ਧੌਂਕਣੀ**—ਇਸ ਵਿਚ ਧੌਂਕਣੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਹੋਰ ਧੌਂਕਣੀ ਲੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹੱਥ ਨਾਲ ਚਲਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਧੌਂਕਣੀਆਂ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਹਿੱਸਾ ਲੱਕੜੀ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਮੱਧ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਹਵਾ ਦੇ ਦਾਖਲੇ ਲਈ ਕੁਝ ਛੇਕ ਹੁੰਦੇ

ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੇਕਾਂ ਤੋਂ ਹਵਾ ਧੌਂਕਣੀ ਦੇ ਬੈਲੋਜ਼ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੋਹਰੀ ਧੌਂਕਣੀ ਦੇ ਹੱਥ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਧੌਂਕਣੀ ਤਾਂ ਇਕ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਅਜਿਹੀ ਧੌਂਕਣੀ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੈਲੋਜ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੂਸਰੀ ਬੈਲੋਜ਼ ਵੀ ਫਿਟ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਵਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਸਿੰਗਲ ਬੈਲੋਜ਼ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਣ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਸਾਨੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਪੈਰ ਨਾਲ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਏਂ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧੌਂਕਣੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਗੱਲ ਦੂਸਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਇਕ ਹੋਰ ਬੈਲੋਜ਼ ਫਿਟ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਦੋਨਾਂ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧੌਂਕਣੀਆਂ ਦੀ ਹਵਾ-ਪ੍ਰਵਾਹਕ ਸਮਰੱਥਾ ਜਿੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਣ ਵਿਚ ਉਨੀ ਹੀ ਘੱਟ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਇਕਹਰੀ ਧੌਂਕਣੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਵਜ਼ਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

3. ਇੰਗਲਿਸ਼ ਧੌਂਕਣੀ (ਬੈਲੋਜ਼)—ਇਹ ਧੌਂਕਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਕੁਆਲਿਟੀ ਦੇ ਹੱਥ ਅਤੇ ਪੈਰ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਟਾਇਲ ਦੀ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਬੈਲੋਜ਼ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੀ ਹਨ, ਪੱਖੇ ਵੀ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿੰਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੱਖੇ ਅਤੇ ਬੈਲੋਜ਼ ਲੱਗੇ ਹੋਣ ਉਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇਹ ਧੌਂਕਣੀ ਹਵਾ ਪ੍ਰਵਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹੱਥ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਧੌਂਕਣੀ ਉੱਪਰ ਵਲੋਂ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਖੁਲ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦਾ ਲੱਕੜੀ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਹਿੱਸਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਤਲ ਵਲੋਂ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਬਲਕਿ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵੱਲ ਦੀ ਪੱਟੀ ਤੇ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਧੌਂਕਣੀ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵੱਲ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਧੌਂਕਣੀ ਤਾਂ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਤੋਂ ਚਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੁਰ ਕੱਢੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗਾਇਕਾਂ ਅਤੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਾਦਨ ਨਾਲ ਗਾਇਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਇਹ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਬੈਲੋਜ਼ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਧੌਂਕਣੀ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਦੇ ਕੇ ਚਲਾਉਣ ਤੇ ਵੀ ਹਵਾ ਦਾ ਸਮੁਚਿਤ ਪ੍ਰਵਾਹ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਸਾਵਧਾਨੀਆਂ

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਮਨਪਸੰਦ ਆਸਣ 'ਤੇ ਬੈਠ ਜਾਓ। ਫਿਰ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਉੱਪਰਲਾ ਢੱਕਣ ਉਤਾਰ ਕੇ ਧੌਂਕਣੀ ਦਾ ਕਲਿੱਪ ਖੋਲ੍ਹ ਲਓ, ਪਰ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਓ ਨਹੀਂ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾ ਕੇ ਹਵਾ-ਪ੍ਰਵਾਹਿਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਕੰਮ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੋ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਬਾਡੀ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਲ ਜਿਹੜੀਆਂ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਖੂੰਡੀਆਂ 'ਸਟਾਪਸ' ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਲਓ। ਸਟਾਪ ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਖੂੰਡੀਆਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਤੋਂ ਰੀਡ ਤਕ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਖਿੱਚੇ ਹੀ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਓਗੇ ਤਾਂ ਸੁਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤਾਂ ਹੋਵੇਗੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹਵਾ ਨਾ ਨਿਕਲਣ ਕਾਰਨ ਹਵਾ ਦੇ ਦਬਾਅ ਨਾਲ ਕਿਸ਼ਤੀ ਅਤੇ ਬੈਲੋ ਫੱਟ ਵੀ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸੁਰ ਦੀ ਚਾਬੀ ਨੂੰ ਦਬਾਈ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚੋਂ ਹਵਾ ਬਾਹਰ

ਨਿਕਲਦੀ ਰਹੇ। ਸੁਰ ਦਬਾਏ ਬਗੈਰ ਵੀ ਹਵਾ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੀ। ਫਲਸਰੂਪ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਿਸ਼ਤੀ ਫੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਰੀਡ-ਬੋਰਡ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾ ਕੇ ਤਾਂ ਹਵਾ ਦੇ ਸੰਚਰਣ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਚਾਲੂ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਹਥ ਦੀ ਉਂਗਲੀਆਂ ਤੇ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਚਾਬੀਆਂ ਜਾਂ ਪੜਦੇ ਦਬਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਉਂਗਲੀ ਜਾਂ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦਬਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਤੇ ਉਂਗਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਵੀ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤਰੀਕੇ ਅਤੇ ਨਿਯਮ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰਣ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪੜਦਿਆਂ ਸਹਿਤ ਸਰਗਮਾਂ ਅੱਗੇ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਲੈਅ-ਬਧ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਬਿਨਾਂ ਰੁਕੇ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਗਤੀ ਨਾਲ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੋਣ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਕ ਸੁਰ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਉਣ ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਬਿਠਾਓ। ਇਸਦੇ ਬਾਅਦ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਉਂਗਲੀਆਂ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸਪਤਕਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮ-ਬਧ ਰੂਪ ਨਾਲ ਕੱਢਣ ਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਭਿਆਸ ਕਰੋ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬਾਅਦ ਹੀ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਰਗਮਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਲਟਾਂ ਵਜਾਉਣ ਵੱਲ ਵਧੋ।

ਸੁਰ ਦੀ ਉੱਚਾਈ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਵਰਗ

ਧੌਂਕਣੀ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਵਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਸਾਡਾ ਮੁੱਖ ਟੀਚਾ ਤਾਂ ਉਸ ਹਵਾ ਨੂੰ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਛੇਕਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਲਈ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਖਾਸ ਉਪਕਰਣ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਤਕਨੀਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਰੀਡ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਕਿੰਨੀ ਉੱਚੀ ਜਾਂ ਨੀਵਾਂ ਸੁਰ ਕੱਢਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਉਸ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਰੀਡ ਦੀ ਕੁਆਲਿਟੀ ਅਤੇ ਸੰਖਿਆ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਹਵਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਤੇ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੀਡਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਹਨ—

1. ਇਕ ਰੀਡ ਦਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ—ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਜਿਸ ਸੁਰ ਨੂੰ ਵੀ ਦਬਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸਦੀ ਫੱਟੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਲੱਗੀ ਦੂਸਰੀ ਫੱਟੀ ਦੇ ਛੇਕ ਵਿਚੋਂ ਹਵਾ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਹੀ ਸੁਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਛੇਕ-ਯੁਕਤ ਫੱਟੀ ਵਿਚ ਉਨੇ ਹੀ ਛੇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿੰਨੇ ਕਿ ਉਸ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਵਜਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪੂਰੀ ਫੱਟੀ ਨੂੰ ਹੀ ਰੀਡ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਫੱਟੀ ਲੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਰੀਡ ਵਾਲਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਮੱਧਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ, ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਮੱਧਮ ਸੁਰ ਵਿਚ ਤਾਨਪੁਰੇ ਨਾਲ ਗਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਤਾਂ ਠੀਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਪੁਰਖ ਗਾਇਕਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਦਾ ਇਹ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ।

2. ਦੋ ਰੀਡ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ—ਇਕ ਰੀਡ ਵਾਲੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਮਧੁਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੋ ਰੀਡਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਰੀਡ ਦੇ ਛੇਕ ਤਾਂ ਸਿੰਗਲ ਰੀਡ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਰੀਡ ਦੇ ਛੇਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਜਾਂ ਵੱਡੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਉਪ-ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ੳ) ਮੇਲ ਅਤੇ ਬਾਸ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ—ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫੀ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਡੂੰਘੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੇਲ-ਮਦੀਨ ਡਬਲ ਰੀਡ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵੀ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਰ ਤੇ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੇਲ ਅਤੇ ਬਾਸ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਰੀਡ ਤਾਂ ਸਟੈਂਡਰਡ ਸਾਈਜ਼ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਦੂਸਰੀ ਰੀਡ ਦੇ ਛੇਕ ਕੁਝ ਵੱਡੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਟੈਂਡਰਡ ਸਾਈਜ਼ ਦੀ ਰੀਡ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪੁਰਖ ਅਰਥਾਤ (ਮੇਲ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਛੇਕ ਵਾਲੀ ਰੀਡ ਨੂੰ (ਬਾਸ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

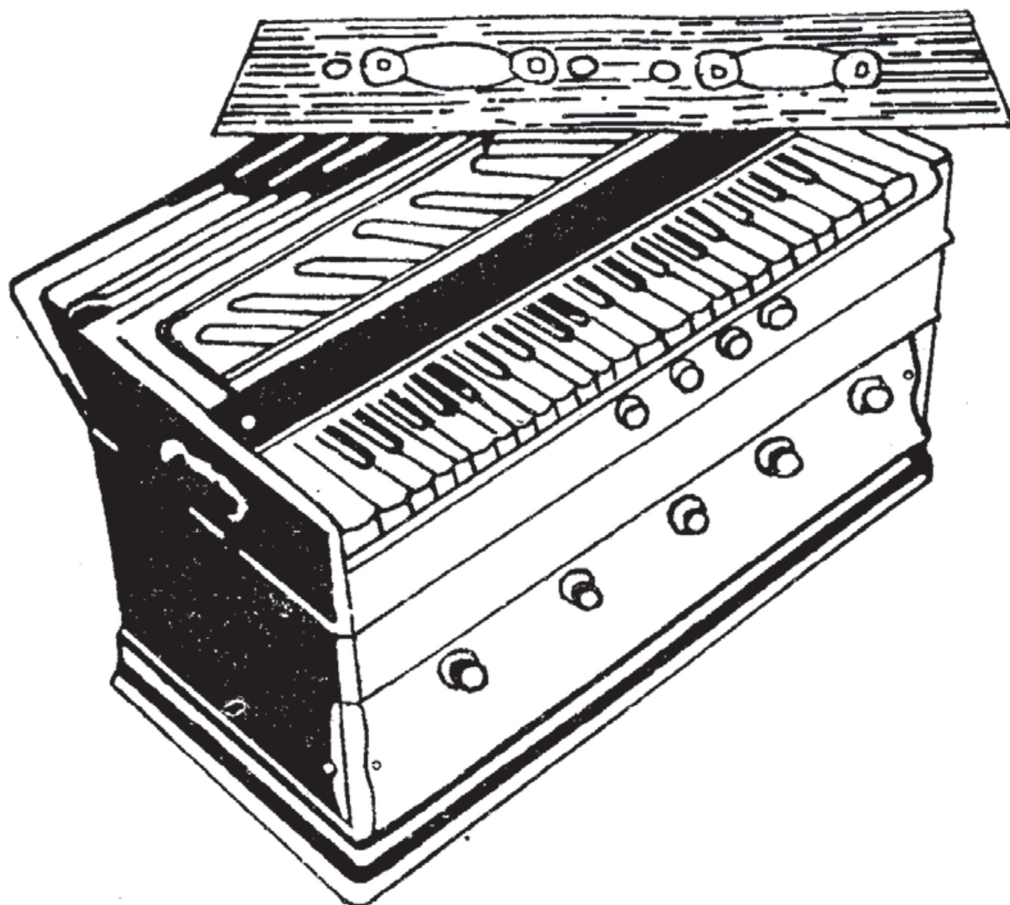
(ਅ) ਮੇਲ-ਮਦੀਨ ਦਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ—ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਰੀਡ ਦਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਰੀਡ ਤਾਂ ਸਟੈਂਡਰਡ ਮਾਪ ਦੇ ਛੇਕਾਂ ਜਿਹੜੇ ਸਿੰਗਲ ਰੀਡ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਦੀ ਹੀ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਕਿਸੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ, ਦੂਸਰੀ ਰੀਡ ਸਟੈਂਡਰਡ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਮਾਪ ਦੇ ਛੇਕਾਂ ਦੀ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਦ ਉਸਨੂੰ ਮੇਲ-ਮਦੀਨ ਅਰਥਾਤ ਨਰ-ਨਾਰੀ ਜਾਂ ਮੇਲ- ਫੀਮੇਲ ਰੀਡ ਦਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੰਗਲ ਰੀਡ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਧੁਰ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਇੰਨੀ ਉੱਚੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸਦੀ ਧੁਨੀ ਠੀਕ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਜਿਹੀ ਬਰੀਕ ਪਰੰਤੂ ਸਿੰਗਲ ਰੀਡ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸੰਘਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਵਾਜ਼ ਇਹ ਕੱਢਣ ਵਿਚ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਸਨੂੰ ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਖ ਦਾ ਸੰਯੁਕਤ ਵਾਜਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਲ-ਮਦੀਨ ਦੇ ਡਬਲ ਰੀਡ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨੀਵੀਂ ਸੁਰ ਵਿਚ ਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਗਾਇਕਾਂ ਅਤੇ ਬਰੀਕ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਧਨੀ ਪੁਰਖਾਂ ਲਈ ਵੀ ਢੁੱਕਵੇਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

3. ਤਿੰਨ ਰੀਡ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ—ਤਿੰਨ ਰੀਡਾਂ ਵਾਲੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਮਧੁਰ ਸੁਰ-ਲਹਿਰੀ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਰੀਡ ਤਾਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸਟੈਂਡਰਡ ਸਾਈਜ਼ ਦੀ ਅਰਥਾਤ ਮੇਲ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਬਾਸ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਤੀਸਰੀ ਰੀਡ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਕੁਝ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਮੇਲ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵਿਚ ਫੀਮੇਲ ਦੀ। ਇਕ ਬਾਸ ਅਤੇ ਦੋ ਮੇਲ ਰੀਡ ਲੱਗੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਬਾਸ, ਇਕ ਮੇਲ ਅਤੇ ਇਕ ਫੀਮੇਲ ਰੀਡ ਵਾਲੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਦੀ ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨੀਵੀਂ। ਇਹ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨੌਟੰਕੀਆਂ, ਨਾਟਕਾਂ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਗੀਤਾਂ ਅਰਥਾਤ ਕੋਰਸ ਗਾਇਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਢੁੱਕਵੀਂ ਉੱਚੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁਰੀਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਪੈਰ ਨਾਲ ਹਵਾ ਭਰਨ ਵਾਲੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਰੀਡਾਂ ਹੀ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸੂਰਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਵਰਗ

ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਮੂਲ-ਅਧਾਰ ਸਤ ਸੂਰਾਂ ਦੀ ਸਰਗਮ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਗ਼ਜ਼ਲ, ਭਜਨ ਜਾਂ ਗੀਤ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਧੁਨ, ਉਹ ਸਰਗਮ ਦੇ ਸਤ ਸੂਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸੰਚਾਲਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਰਗਮ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਸਤ ਸੂਰ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਸੂਰਾਂ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੰਖਿਆ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਤ ਸ਼ੁੱਧ ਸੂਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚਾਰ ਕੋਮਲ (ਰੁ, ਗੁ, ਧੁ, ਨੁ) ਅਤੇ ਤੀਵਰ ਮ (ਮੰ)। ਇਹ ਪੰਜ ਸੂਰ ਵੀ ਹਰੇਕ ਸਰਗਮ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਸਰਗਮ ਵਿਚ ਕੁਲ ਬਾਰਾਂ ਸੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਦ੍ਰ, ਮੱਧ ਅਤੇ ਤਾਰ ਇਹ ਸਰਗਮਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸੰਪੂਰਣ ਢਾਂਚਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਰਾਂ-ਬਾਰਾਂ ਸੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸਰਗਮਾਂ ਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੈ। ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਸਰਗਮਾਂ ਕੱਢਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਂ ਘੱਟ ਸੂਰ ਕੱਢਣ ਵਾਲੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

1. ਤਿੰਨ ਸਪਤਕ ਦਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ—ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਜਿੰਨੇ ਸੂਰ ਕੱਢਣ ਵਿਚ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਨੇ ਹੀ ਉਸਦੀ ਹਰੇਕ ਰੀਡ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰੀਆਂ, ਛੇਕ ਅਤੇ ਸੂਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਦਬਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸਰਗਮਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਸਰਗਮ ਵਿਚ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸੂਰ। ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਪਤਕ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੂਰ (ਨ) ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਸਪਤਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੂਰ (ਸ) ਵੀ ਵਾਦਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਤਿੰਨ ਸਪਤਕ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਛੱਤੀ ਨਹੀਂ ਸੈਂਤੀ ਚਾਬੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਸਪਤਕ ਦਾ ਕਪਲਰ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਤਾਲੀ ਸੂਰ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੂਰ ਨੂੰ ਦਬਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਇਕ ਸਪਤਕ ਹੇਠਾਂ ਤੋਂ ਉਹੀ ਸੂਰ ਖ਼ੁਦ ਦਬ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਚਾਬੀਆਂ—ਸੱਤ ਸਫੈਦ ਅਤੇ ਪੰਜ ਕਾਲੀਆਂ—ਮੱਧਮ ਸਪਤਕ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਮੱਧ ਹਿੱਸੇ ਦੀਆਂ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਚਾਬੀਆਂ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਚਾਬੀਆਂ ਤਾਰ ਸਪਤਕ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਤਿਮ ਸੈਂਤੀਵੀਂ ਚਾਬੀ ਤੀਵਰ ਸਪਤਕ ਦੇ ਤੀਵਰ ਸੰ (ਸਾਂ) ਦੇ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਇਸ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੇ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਵਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

2. **ਸਵਾ ਤਿੰਨ ਅਤੇ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਸਪਤਕ ਦੇ ਵਾਜੇ**—ਕਲਾਕਾਰ ਆਪਣੇ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰਾਂ ਤੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਗੀਤ-ਮਾਹਿਰਾਂ ਲਈ ਸਵਾ ਤਿੰਨ ਅਤੇ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਸਪਤਕਾਂ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਵਾ ਤਿੰਨ ਸਪਤਕ ਦਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਉਨਤਾਲੀ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਵਿਚ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਸਪਤਕ ਦਾ ਵਾਜਾ ਬਤਾਲੀ ਸੁਰ ਕੱਢ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਕੀ ਦੋ ਜਾਂ ਪੰਜ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਸ ਨੂੰ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਚਾਬੀ ਤੇ ਸ ਮੰਨ ਕੇ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਇਹ ਫਾਲਤੂ ਸੁਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਹੂਲਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

3. **ਢਾਈ ਸਪਤਕ ਦਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ**—ਇਹ ਢਾਈ ਸਪਤਕ ਦਾ ਵਾਜਾ ਸਿਰਫ ਤੀਹ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਦੇ ਹੀ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਸਪਤਕ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੋਂ ਅਕਾਰ ਵਿਚ ਛੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਮੱਧਮ (ਮੰਦ੍ਰ) ਸਪਤਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਅਤੇ ਤਾਰ ਸਪਤਕ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਤਿੰਨ ਸੁਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਗਾਇਨ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਅੱਧਾ-ਅਧੂਰਾ ਹੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਫਿਲਮੀ ਗਾਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਰਜ਼ਾਂ ਇਸ 'ਤੇ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕੱਢੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਆਰਕੈਸਟ੍ਰਾ ਵਿਚ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਧੁਨਾਂ ਵਿਚ ਸਪਤਕ ਦਾ ਚੱਕਰ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਗਿਟਾਰ, ਵਾਇਲਨ ਆਦਿ ਜਿਹੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤੀਹ ਤਕ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਸੈਟਿੰਗ ਅਤੇ ਵਾਦਨ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਹਵਾ ਦੇ ਸੰਚਰਣ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰ ਉਤਪੰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਹਵਾ-ਪ੍ਰਵਾਹਕ ਧੌਂਕਣੀ ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਹੀ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਛੇਕਾਂ ਤੋਂ ਹਵਾ ਕੱਢਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰੀਡਾਂ ਵੀ ਇਸਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਦੇ ਲਈ ਚਾਬੀਆਂ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਲੱਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਉਹ ਹਿੱਸੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਵੱਡੇ ਮਾਪ ਦੇ ਅਤੇ ਵਾਜੇ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਗਾਂ ਅਤੇ ਉਪ-ਅੰਗਾਂ, ਛੋਟੇ-ਵੱਡੇ ਸਹਾਇਕ ਕਲ-ਪੁਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਅਧਿਅਨ ਕਰਾਂਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਤ੍ਰਾਂ ਵਾਜੇ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੈੱਟ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੇੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਣੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਛੋਟੀ-ਮੋਟੀ ਖਰਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਣੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਫਲ ਵਾਦਨ ਲਈ ਇਹ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।

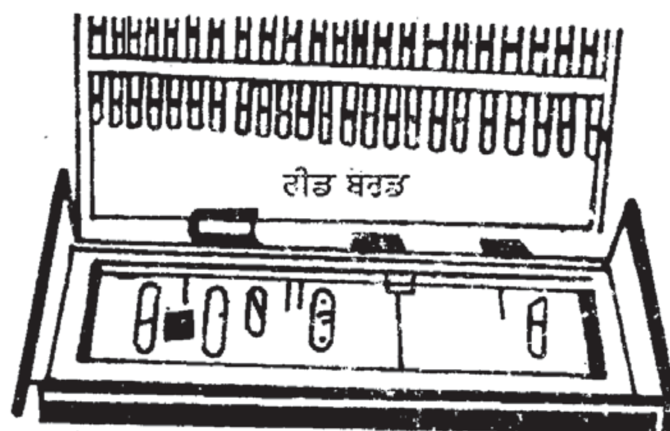
ਰੀਡ-ਬੋਰਡ, ਰੀਡਸ ਅਤੇ ਚਾਬੀਆਂ—ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਉਂਗਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਰ-ਉਤਪਾਦਕ ਰੀਡਸ ਲੱਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੀਡ-ਬੋਰਡ ਜਾਂ ਕੰਘੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦਾ ਇਹ ਹਿੱਸਾ ਸਭ ਤੋਂ ਕੀਮਤੀ, ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਬਣਾਵਟ ਵਿਚ ਔਖਾ ਅਤੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੀਡ-ਬੋਰਡ ਵਿਚ ਵਾਦਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੱਲ ਸਫੈਦ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਉੱਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪੱਟੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਬੀਆਂ ਜਾਂ ਪੜਦੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਤ ਸ਼ੁੱਧ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਪੜਦੇ ਤਾਂ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਇਕਸਾਰ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਫੈਦ ਰੰਗ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਵਿਕ੍ਰਤ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਪੜਦੇ ਸਫੈਦ ਪੜਦਿਆਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਅੱਗੇ ਵੱਲ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਉੱਠੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਕਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਸਪਤਕ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਲ ਸੈਂਤੀ ਪੜਦੇ ਲੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਢਾਈ ਸਪਤਕ ਦੇ ਵਾਜੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਿੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਇਹ ਪੜਦੇ ਅਤੇ ਚਾਬੀਆਂ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ—

(ੳ) ਇੰਗਲਿਸ਼ ਚਾਬੀ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਬੀਆਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਖਾਸ ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਚਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਮਾਨੀਆਂ ਵੀ ਪੇਚਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੱਸੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਵਰ ਲੱਗੇ ਗੁਟਕੇ ਵੀ ਖਾਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਚਾਬੀ ਵਾਲੇ ਵਾਜਿਆਂ ਦੀ ਬਾਡੀ

ਵੀ ਖਾਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੰਗਲਿਸ਼ ਚਾਬੀ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੀ ਪਰ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ।

(ਅ) ਸਾਦੀ ਚਾਬੀ—ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਦੀ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਸੈਲੋਲਾਈਟ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਲੀ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਇਕ ਗੁਟਕਾ ਹੋਰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਚਾਬੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸਾਵਰ ਲਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਪਰ ਕਮਾਨੀ ਟਿਕਾਉਣ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(ੲ) ਫਰੈਂਚ ਚਾਬੀ—ਇਸ ਵਿਚ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਇਕ ਫੱਟੀ ਹੋਰ ਲੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਚਾਬੀ ਕੁਝ ਉੱਠੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸੋਹਣੀ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।

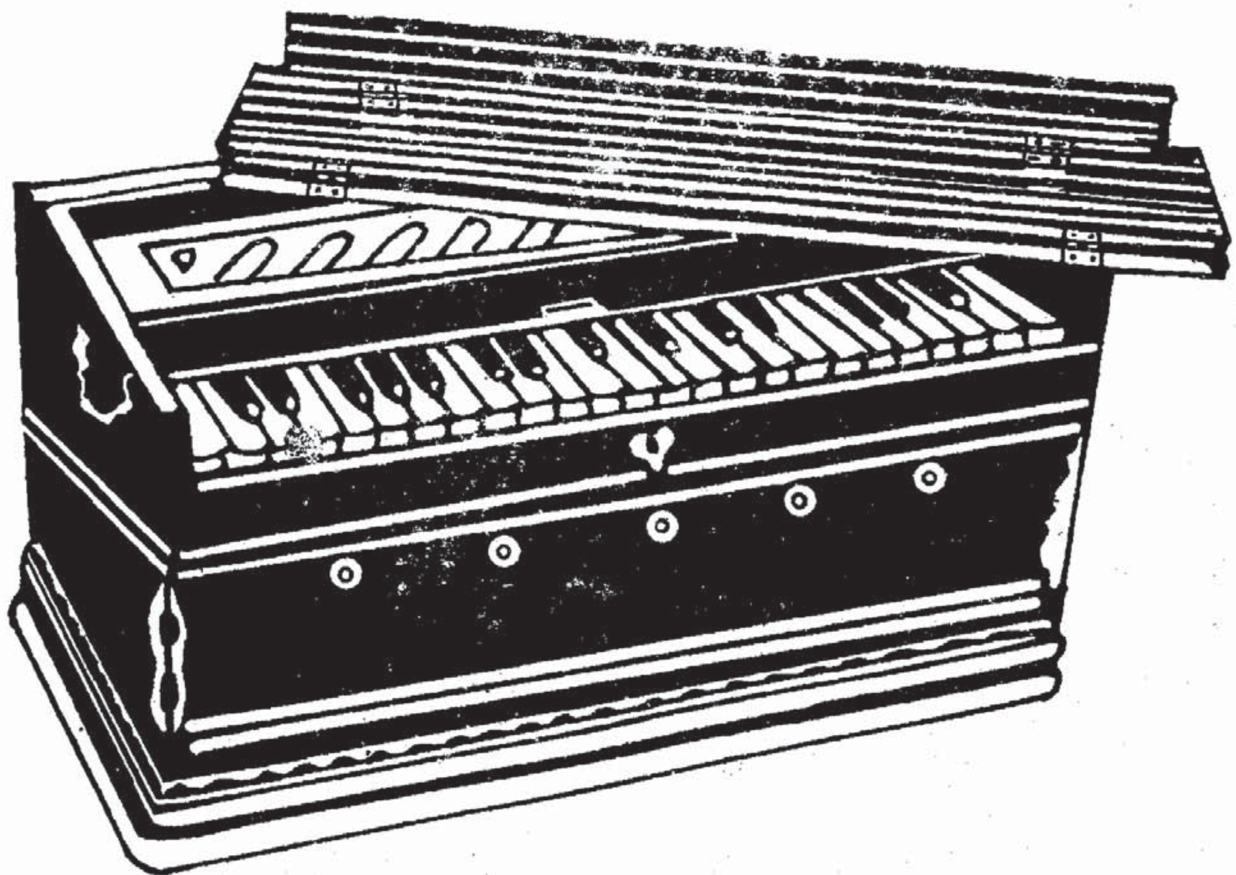
ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਦ੍ਰਿਸ਼

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਹਿੱਸਾ

ਵਾਦਕ ਦੇ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਰੀਡ-ਬੋਰਡ ਤੇ ਹੀ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਤਾਂਬੇ, ਪਿੱਤਲ ਜਾਂ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਨਾਲ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਮਾਨੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਮਾਨੀਆਂ ਨੂੰ 'ਸੁੰਦਰੀਆਂ' ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਕਿਸੇ ਚਾਬੀ ਨੂੰ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਦਬਾ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਉਹ ਚਾਬੀ ਕਮਾਨੀ 'ਸੁੰਦਰੀ' ਦੇ ਦਬਾਅ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰੀਡ-ਬੋਰਡ ਦੇ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਛੇਕ ਬਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੇਕਾਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਚਾਬੀਆਂ ਫਿਟ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹੇਠਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ 'ਰੀਡ' ਕੱਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਸੁਰ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਰਸ ਇਸ ਰੀਡ-ਬੋਰਡ ਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਬੈਲੋ, ਧੌਂਕਣੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਤੀ—ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਹਵਾ ਪ੍ਰਵਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੂਰੇ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਵੀ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧੌਂਕਣੀ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਇਹ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਨੇਕ ਉਪ-ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸਮੁਚੀ ਸੈਟਿੰਗ ਹੈ। ਹੱਥ ਜਾਂ ਪੈਰ ਨਾਲ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਜਿਸ ਫੱਟੇ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਬੈਲੋ ਵਿਚ ਹਵਾ ਭਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਧੌਂਕਣੀ ਦਾ ਇਕ ਬਾਹਰੀ ਹਿੱਸਾ ਮਾਤਰ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਪੱਖਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕਰ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਇਸ ਪੱਖੇ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਵਾ-ਪ੍ਰਵਾਹਕ ਧੌਂਕਣੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਧੌਂਕਣੀ ਵਿਚ

ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਸਪਰਿੰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੁੜੇ ਹੋਏ ਤਾਰ ਵੀ ਲੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਧੌਂਕਣੀ ਜਿਸ ਪੜਦੇ ਦੇ ਵਿਚ ਹਵਾ ਭਰ ਕੇ ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਕਿਸ਼ਤੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਬੈਲੋ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰੀਡ-ਬੋਰਡ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹਵਾ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਥੈਲੀ ਲੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸ਼ਤੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸ਼ਤੀ ਵਿਚ ਇਕ ਰਸਤਾ ਤਾਂ ਬੈਲੋ ਤੋਂ ਹਵਾ ਆਉਣ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਛੇਕ ਰੀਡ-ਬੋਰਡ ਤਕ ਹਵਾ ਜਾਣ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੇਕਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਪੜਦਿਆਂ ਨਾਲ ਢਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੇਕਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਹੀ ਖੋਲ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਾਦਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਪਟਰੇ ਤੇ ਲੱਗੀਆਂ ਚਾਰ-ਪੰਜ 'ਸਟਾਪਸ' ਦੁਆਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧੌਂਕਣੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ ਬਾਲਬ ਨਾਂ ਦੀ ਲੱਕੜੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪੱਟੀਆਂ। ਇਹ ਧੌਂਕਣੀ ਦੇ ਬਾਹਰੋਂ ਹਵਾ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲੇ ਪੱਖੇ ਤੇ ਲੱਗੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਹਰੋਂ ਬੈਲੋ ਵਿਚ ਆਈ ਹਵਾ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨਾ ਜਾਣ ਦੇਣਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਲਬਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਹੈ।

ਸਟਾਪਸ, ਚਾਬੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰੀਆਂ

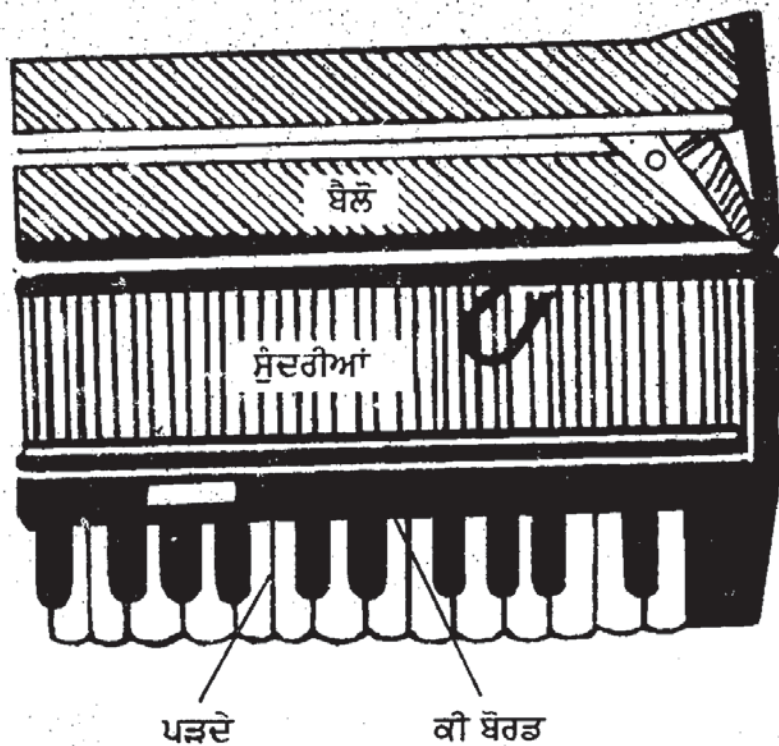
ਕੰਘੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੈਟਿੰਗ—ਹੱਥ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਉੱਪਰ ਤਾਂ ਰੀਡ-ਬੋਰਡ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੱਲ ਧੌਂਕਣੀ। ਇਹੋ ਉਹ ਹਿੱਸੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਹਟਾ ਕੇ ਦੇਖੋਗੇ ਤਾਂ ਇਸਦੀ ਬਾਡੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੈਲੋ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਤੀ ਤਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗੀ ਹੀ, ਰੀਡ-ਬੋਰਡ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਲੱਕੜੀ ਦਾ ਇਕ ਫੱਟਾ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਹ ਫੱਟਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਰ ਦਾ ਸੰਪੂਰਣ ਮਧੁਰਪਨ, ਰਸ ਅਤੇ ਓਜ ਇਸ ਫੱਟੇ ਦੀ ਸੈਟਿੰਗ 'ਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੰਗੀਤ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਫੱਟੇ ਨੂੰ

'ਕੰਘੀ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੰਘੀਆਂ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ—

(ੳ) ਸਿੰਗਲ ਰੀਡ ਭਾਵ 'ਪੜੀ' ਕੰਘੀ—ਇਸ ਵਿਚ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਪੱਟੜੇ ਵਿਚ ਛੇਕ ਕਰ ਕੇ ਉਸਦੇ ਉੱਪਰ ਸਾਰੇ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਰੀਡ ਕੱਸ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਦ ਉਸਨੂੰ 'ਪੜੀ ਕੰਘੀ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਗਲ ਰੀਡ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਸਾਧਾਰਣ ਅਵਾਜ਼ ਕੱਢਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

(ਅ) ਦੋਹਰੀ ਰੀਡ ਭਾਵ ਪੋਲੀ ਕੰਘੀ—ਹੱਥ ਨਾਲ ਵਜਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਬਣਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਖੋਖਲੀ ਭਾਵ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਪੋਲੀ ਕੰਘੀ ਹੀ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਪੜੀ ਕੰਘੀ' ਨਾਲੋਂ ਇਹ ਕੰਘੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਧੁਰ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਸੁਰ ਉਤਪੰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਨੂੰ 'ਦੋ ਰੀਡ ਵਾਲੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕੰਘੀ ਨੂੰ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫੱਟਿਆਂ ਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਕੁਝ ਕਟਾਅ ਦੇਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੋੜ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ੲ) ਪੜੀ ਅਤੇ ਖੜੀ ਸੰਯੁਕਤ ਕੰਘੀ—ਪੜੀ ਕੰਘੀ ਨਾਲੋਂ ਪੋਲੀ ਕੰਘੀ ਕਾਫੀ ਵੱਡੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਦੋ ਸੁਰ-ਉਤਪਾਦਕ ਫੱਟੀਆਂ ਇਕ-ਦੂਸਰੀ ਦੇ ਉੱਪਰ ਲੱਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪੈਰ ਨਾਲ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤ-ਗੰਭੀਰ ਅਵਾਜ਼ ਪ੍ਰਦਾਇਕ ਹੱਥ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਫੱਟੀਆਂ ਵੀ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਤਿੰਨ ਰੀਡ ਵਾਲੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਤਿੰਨ ਫੱਟੀਆਂ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਇਕ ਫੱਟੀ ਤਾਂ ਖੜੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸੇ ਫੱਟੀ ਤੇ ਦੋ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫੱਟੀਆਂ ਉਸਦੇ ਦੋਨਾਂ ਪਾਸੇ ਆਡੀਆਂ ਕੱਸ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਬੈਲੋ, ਰੀਡ ਬੋਰਡ, ਕੀ ਬੋਰਡ, ਚਾਬੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰੀਆਂ

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੇ ਮਾਤਰ ਦੋ ਅੰਗਾਂ ਧੌਂਕਣੀ ਅਤੇ ਰੀਡ-ਬੋਰਡ ਦੇ ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਪੜਦੇ ਤੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਬਾਕੀ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਖੋਲ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਛੇੜ-ਛਾੜ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨਾਲ ਛੇੜ-ਛਾੜ ਜ਼ਰਾ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।

ਸੁਰ-ਉਤਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ—ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਧੌਂਕਣੀ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਤੇ, ਉਸਦੇ ਕਾਰਨ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਖੋਖਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਜਿਸਨੂੰ 'ਕਿਸ਼ਤੀ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹਵਾ ਭਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਵਾ ਰੀਡ-ਬੋਰਡ ਤੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਰੀਡਸ ਨੂੰ ਸਪਰਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਪ੍ਰਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਚਾਬੀ ਨੂੰ ਦਬਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਚਾਬੀ ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਹਿੱਸਾ ਰੀਡ-ਬੋਰਡ ਦੇ ਛੇਕ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਹਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਲਸਰੂਪ ਕਿਸ਼ਤੀ ਵਿਚ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹਵਾ ਉਸੇ ਛੇਕ ਵਿਚੋਂ ਰੀਡ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੀ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਇੰਜ ਰੀਡ ਸੁਰ ਦੇਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਇਸੇ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਹਵਾ-ਅਵਰੋਧਕ (ਸਟਾਪਸ)—ਵਾਦਨ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਅਤੇ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਜਿਸ ਅੰਗ ਦਾ ਹਰੇਕ ਵਾਰ ਇਸਤੇਮਾਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਖੂੰਡੀਆਂ 'ਸਟਾਪਸ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਖੂੰਡੀਆਂ ਵਾਦਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਖੜੇ ਪਟਰੇ ਤੇ ਚਾਰ ਜਾਂ ਪੰਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਣ ਸਮੇਂ ਖਿੱਚ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵੱਲ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਾਡੀ ਦੀ ਸਤਹ ਤੇ ਚਿਪਕੇ ਜਾਂ ਜੜੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਟਾਪਸ ਤੇ ਲੰਬੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਮੋਟੀ ਤਾਰ ਦੀਆਂ ਸਲਾਈਆਂ ਪਿਛਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਲੱਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲਾਈਆਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਹਿੱਸੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਕਿਸ਼ਤੀ ਦੇ ਛੇਕਾਂ ਤਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਹਵਾ ਰੋਕਣ ਲਈ ਹਵਾ-ਅਵਰੋਧਕ ਗੁਟਕੇ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤਦ ਤਕ ਨਹੀਂ ਵਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜਦ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਟਾਪਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਟਾਪਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਖਿੱਚਣ ਤੇ ਹੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਤੋਂ ਹਵਾ ਕੰਘੀ ਤਕ ਜਾ ਸਕੇਗੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਾਦਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਟਾਪਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਖਿੱਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਟਾਪਸ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਹੀ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾ ਦਿਓਗੇ ਤਾਂ ਕਿਸ਼ਤੀ ਤੋਂ ਹਵਾ ਨਾ ਨਿਕਲ ਸਕਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਿਸ਼ਤੀ ਤਾਂ ਫੱਟ ਹੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਪੱਖਾ ਅਤੇ ਬੈਲੋ ਵੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਇਕ ਖਾਸੀਅਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾ ਤਾਂ ਮਿਲਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸਦੇ ਸਾਲੋ-ਸਾਲ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਤਦ ਤਕ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਖ਼ੁਦ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾਓ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਇਸ ਦੀ ਆਮ ਦੇਖਭਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਤਕਰੀਬਨ ਆਪ ਹੀ ਠੀਕ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਜਿਵੇਂ—

(ੳ) ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਲੱਕੜੀ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੇਕਰ ਇਸਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਤੇ ਲੱਗੀ ਸਨਮਾਇਕਾ ਉਤਰ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਕੱਟ-ਫੱਟ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਕਵਿੱਕ-ਫਿਕਸ ਜਾਂ ਫੈਵੀਕੋਲ ਨਾਲ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਚਿਪਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ਅ) ਜੇਕਰ ਲੱਕੜੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਰਾੜ ਪੈ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਛੋਟਾ-ਮੋਟਾ ਛੇਕ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਮੋਮ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ੲ) ਜੇਕਰ ਚਾਬੀਆਂ ਤੇ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਤਾਰ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸਪਰਿੰਗ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਢਿਲੀ ਹੋ ਵੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਘੁਮਾ ਕੇ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ਸ) ਕਈ ਵਾਰ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੁਰ ਦਬਾਏ ਵੀ ਕੋਈ ਸੁਰ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹ ਸੁਰ ਲਗਾਤਾਰ ਫਾਲਤੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਕਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁੰਦਰੀ ਭਾਵ ਸੁਰ ਦਬਾਉਣ ਤੇ ਦੱਬਣ ਵਾਲੀ ਘੁੰਡੀ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਕੋਈ ਤਿਨਕਾ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਰੋੜਾ ਆਦਿ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਉਹ ਸੁੰਦਰੀ ਰੀਡ-ਬੋਰਡ ਤੇ ਪੂਰੇ ਦਬਾਅ ਤੋਂ ਜੰਮ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦੀ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਹਵਾ ਨਿਕਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਉਸ ਸੁਰ ਦੀ ਚਾਬੀ ਦਬਾ ਕੇ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖੋ ਅਤੇ ਫੂਕ ਮਾਰ ਕੇ ਜਾਂ ਛੋਟੀ-ਮੋਟੀ ਚਿਮਟੀ ਨਾਲ ਉਸ ਰੁਕਾਵਟ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿਓ।

(ਹ) ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਬੈਲੋ ਦੇ ਕੱਟ-ਫੱਟ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਮੁਰੰਮਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਉਣ ਤੇ ਵੀ ਹਵਾ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਰਹੇਗੀ ਅਤੇ ਉਹ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਛੇਕ ਦੇਖਦਿਆਂ-ਦੇਖਦਿਆਂ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਸੁਰਾਖ ਦਾ ਰੂਪ ਲੈ ਕੇ ਬੈਲੋ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਚੰਗੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਵਾਲੇ ਕਾਰੀਗਰ ਤੋਂ ਠੀਕ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(ਕ) ਬਰਸਾਤ ਵਿਚ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਵਜਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਜੇਕਰ ਨਹੀਂ ਵਜਾਓਗੇ ਤਾਂ ਜੰਗਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਤਿਆਨਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

(ਖ) ਬਰਸਾਤ ਸਮੇਂ ਪੱਖੇ ਦੁਆਰਾ ਹਵਾ ਵੀ ਬੜੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਭਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਹਵਾ ਵਧੇਰੇ ਭਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਫੱਟ ਜਾਵੇਗਾ।

(ਗ) ਬਰਸਾਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਮ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਹੀ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਸਲ੍ਹਾਬੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿੱਧਰੇ ਭਿੱਜ ਨਾ ਜਾਵੇ।

ਉਪਰੋਕਤ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਠੀਕ ਰੱਖ ਸਕੋਗੇ, ਉੱਥੇ ਮੁਰੰਮਤ ਦੇ ਵਾਧੂ ਖਰਚ ਤੋਂ ਵੀ ਬੱਚ ਜਾਓਗੇ।

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਪਾਲਿਸ਼

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਣ ਵਿਚ ਜਿੰਨੀ ਮੁਹਾਰਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਸ ਦੀ ਦਿਖ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਾਦਕ ਜਿੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਗੇ ਉਨੀ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇਸ ਦੀ ਪਾਲਿਸ਼ ਉਤਰਨ ਦਾ ਡਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਰੰਗ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵਾਰਨਿਸ਼ ਕਰਨ ਤੇ ਗੱਲ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਹਲ ਹੈ ਇਸ ਤੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਪਾਲਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ। ਪਾਲਿਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਬੋਤਲ ਲੱਗਭਗ ਅੱਧਾ ਲੀਟਰ ਸਪਿਰਟ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ 60-70 ਗ੍ਰਾਮ 'ਲਾਖ' ਦਾਨਾ ਪਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿਓ। ਇਕ-ਦੋ ਦਿਨ ਵਿਚ 'ਲਾਖ' ਸਪਿਰਟ ਵਿਚ ਘੁਲ ਕੇ ਤੇਲ ਜਿਹਾ ਤਰਲ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਇਕ ਪੋਟਲੀ ਜਿਹੀ ਬਣਾ ਕੇ ਅਤੇ ਪੋਟਲੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰਲ ਵਿਚ ਭਿਓਂ ਕੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਲਿਸ਼ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਚੋਪੜ ਦਿਓ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਾਫ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਗੱਦੀ ਜਿਹੀ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਤੇ ਰਗੜ ਦਿਓ। ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਫਰਨੀਚਰ ਤੇ ਪਾਲਿਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇਹ ਵਿਧੀ ਹੈ।

ਵਾਦਨ ਸਮੇਂ ਬੈਠਕਾਂ ਦੇ ਆਸਣ

ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਹੀ ਇਕ ਬਹੁ-ਉਪਯੋਗੀ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਵੀਂ ਤਰਜ ਅਤੇ ਧੁਨਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢਣ, ਗੀਤ ਅਤੇ ਗਾਇਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤਕਰੀਬਨ ਗ਼ਜ਼ਲ, ਗੀਤ, ਸਟੇਜ-ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਧੂਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਨਾਜ਼-ਨੱਖਰਿਆਂ ਅਤੇ ਅਦਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲੇ ਕੱਵਾਲੀ ਗਾਇਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਾਵੁਕ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਇਸਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿਚ ਵੀ ਸੰਪੂਰਣ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਹੈ ਉੱਥੇ ਹੋਰਾਂ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਵਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਬੈਠ ਕੇ ਵਜਾਉਣ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੈਠ ਕੇ ਵਜਾਉਣ ਦੇ ਹਰੇਕ ਤਰੀਕੇ ਦੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਗੁਣ-ਦੋਸ਼, ਸੀਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਬੈਠਕ ਦੀ ਚੋਣ ਵੀ ਓਨੀ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਸਹੀ ਸੁਰ ਕੱਢਣਾ। ਅੱਗੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਤਰੀਕੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜਾ ਤਰੀਕਾ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹੋ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ—

1. ਕਥਾ ਵਾਚਕਾਂ ਦੀ ਬੈਠਕ ਭਾਵ ਆਲਥੀ-ਪਾਲਥੀ ਮਾਰ ਕੇ ਵਜਾਉਣਾ—ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਾਦਨ ਸਮੇਂ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਂ ਅਭਿਆਸ ਵੇਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਤਰੀਕਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਸੇ ਤਖਤ ਜਾਂ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਵਜਾਉਣਾ। ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਵਾਦਨ ਦੇ ਨਾਲ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਪਣੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਬੈਠਕ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਪਰਿਵਾਰਿਕ, ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਸੁਰ-ਸਾਧਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਆਸਣ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਆਲਥੀ-ਪਾਲਥੀ ਮਾਰ ਕੇ

ਕਥਾ ਵਾਚਕਾਂ ਦੀ ਬੈਠਕ

ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਓ। ਇਸ ਆਸਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਲਾਭ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਤਾਬ ਵਗੈਰਾ ਕੋਲ ਰੱਖ ਕੇ ਸੁਰ ਲਿਪੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਵਾਦਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ 'ਤੇ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰ ਵੀ ਜਮਾਈ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਇਹ ਬੈਠਕ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

2. ਪੈਰ ਮੋੜ ਕੇ ਵਜਾਉਣਾ ਭਾਵ ਕੱਵਾਲਾਂ ਦੀ ਬੈਠਕ—ਆਲਥੀ-ਪਾਲਥੀ ਮਾਰ ਕੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਵੇਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਸੱਜੇ ਗੋਡੇ ਨਾਲ ਲਗਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਦੂਰ ਤਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋੜਨਾ-ਮਰੋੜਨਾ ਵੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਨਾਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੈਠਣ ਵਿਚ ਵੀ ਅਰਾਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕੱਵਾਲੀਆਂ ਗਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋਨੋਂ ਗੋਡੇ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਮੋੜ ਕੇ ਪੈਰ ਪਿੱਛੇ ਕਰ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਭਾਰ ਮੁੜੇ ਹੋਏ ਗੋਡਿਆਂ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਇਕ ਸਿਰੇ ਨੂੰ ਖੱਬੇ ਗੋਡੇ 'ਤੇ ਰੱਖ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਭਾਵੇਂ ਨੇੜੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਥਕਾਵਟ ਜਲਦੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।

ਕੱਵਾਲਾਂ ਦੀ ਬੈਠਕ

ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬੈਠਕਾਂ—ਭਾਵੇਂ ਔਰਤਾਂ ਆਲਥੀ-ਪਾਲਥੀ ਮਾਰ ਕੇ ਵੀ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਛੋਟੇ ਹਥ ਅਤੇ ਘੱਟ ਲੰਬਾਈ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦਾ ਫਰਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਕੱਵਾਲਾਂ ਵਾਲੀ ਬੈਠਕ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਕ ਹਦ ਤਕ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਸਾਹਮਣੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਰੱਖ ਕੇ ਪੈਰ ਪਿੱਛੇ ਮੋੜ ਕੇ ਬੈਠਣਾ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਤਿਰਛੇ ਪੈਰ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਮੋੜਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਭਾਰ ਸੰਯੁਕਤ ਰੂਪ ਨਾਲ ਚਿੱਤੜਾਂ ਅਤੇ ਮੁੜੇ ਹੋਏ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਧਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕੁਝ ਤਿਰਛਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹੇ। ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਵੀ ਇਹ ਬੈਠਕ ਸੌਖੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਖਾਸ ਕਰ ਮੁੰਡੇ-ਕੁੜੀਆਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਸੌਖਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਖੱਬੇ ਗੋਡੇ ਨੂੰ ਕੱਵਾਲਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਮੋੜ ਕੇ ਪਰੰਤੂ ਖੱਬੇ ਪੰਜੇ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਟਿਕਾ ਕੇ ਗੋਡੇ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਲੰਬ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੈਰ ਦੇ ਗੋਡੇ ਤਕ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਰੱਖ ਕੇ ਬੈਠਣਾ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੋਨਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਗੋਡਿਆਂ ਤੋਂ ਇਕਦਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਸਰੀਰ ਦੇ ਇਕਦਮ ਨੇੜੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬੈਠਕ ਨਾਲ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦਾ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਧੌਂਕਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸੰਭਵ ਹਦ ਤਕ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਬੱਚੇ ਤਕ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਵਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪੈਰ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੇ ਵਾਦਨ—ਪੈਰ ਨਾਲ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾ ਕੇ ਹਵਾ-ਭਰਨ ਵਾਲੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੇਜ 'ਤੇ ਫਿੱਟ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਹੱਥੇ ਵਾਲੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਟੂਲ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਹੀ ਵਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੱਥੇ ਵਾਲੀ ਕੁਰਸੀ ਹੋਣ ਤੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਤੇ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਰਸੀ ਦੀ ਪੁਸਤ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਪਿਠ ਟਿਕਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਸਟੂਲ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਵਜਾਉਣਾ ਠੀਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਟੂਲ ਜਾਂ ਕੁਰਸੀ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਇੰਨੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕੂਹਣੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਉੱਚਾਈ 'ਤੇ ਰਹਿਣ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹੱਥ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਾ ਪਵੇ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਅਤੇ ਕੁਰਸੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟਿਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੈਰ ਵੀ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਚੱਲਦੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅੰਤਰ ਵੀ ਨਾ ਰਹੇ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੇੜੇ ਜਾਂ ਦੂਰ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਰੱਖਣ ਜਾਂ ਹੱਥੇ ਵਾਲੀ ਕੁਰਸੀ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨ 'ਤੇ ਹੱਥ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਹੀ ਟਿਕਾਅ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਹੱਥ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦਾ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਵਾਦਨ—ਕਈ ਵਾਰ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਸਮੂਹ ਗਾਇਨ ਜਾਂ ਏਕਲ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਨਾਲ ਆਰਕੈਸਟ੍ਰਾ ਵਿਚ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਹੱਥ

ਨਾਲ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੈਠ ਕੇ ਨਹੀਂ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿਚ ਵੀ ਗਾਇਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਾਦਨ ਲਈ ਵੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਾਦਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਦੀ ਚੰਗੀ ਕਸਰਤ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਥਿਰਕਣ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਸਟੂਲ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਦਬਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਵਾਦਕ ਦੇ ਲੱਕ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹੀ ਉੱਚਾਈ ਤੇ ਰਹਿਣ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹੱਥ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਚਲਾਏ ਜਾ ਸਕਣ।

ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਣ ਵਿਚ ਮੁਹਾਰਤ—ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਾਦਕ ਜਿਸ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਜਾਂ ਖੁਦ ਗਾਇਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਉਸ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਚਾਹੇ ਆਲਥੀ-ਪਾਲਥੀ, ਕੱਵਾਲਾਂ ਦੀ ਬੈਠਕ, ਪੈਰ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਜਾਂ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਲਗਾਤਾਰ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਵਜਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਾਦਕ ਇਕ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਹੀ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਆਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੀ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨਹੀਂ ਵਜਾ ਸਕੇਗਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਬੈਠਕਾਂ ਦਾ ਆਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਾਦਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਰਿਆਜ਼ ਵੇਲੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬੈਠਕਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਰਿਆਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਂਕਿ ਵਾਦਨ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾ ਆਵੇ।

ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਵਾਦਨ-ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਸਪਤਕਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨ

ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਤਾਂ ਸੰਪੂਰਣ ਮਹਿਲ ਹੀ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਆਰੋਹ-ਅਵਰੋਹ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਲੈਅ ਅਤੇ ਤਾਲ ਬੱਧ ਰੂਪ ਨਾਲ ਅਵਾਜ਼ ਦਾ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਜਿੱਥੇ ਸਰਸ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਬੇਸੁਰਾ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਸੰਪੂਰਣ ਗਾਇਨ-ਵਾਦਨ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ਪੂਰਣ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੇ ਕੇਵਲ ਧੁਨਾਂ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਕੀ-ਬੋਰਡ 'ਤੇ ਲੱਗੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਵਰਨਾ ਤੁਹਾਡੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ 'ਤੇ ਕੋਈ ਸਹੀ ਧੁਨ ਤਾਂ ਨਿਕਲੇਗੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਸਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੀ ਸੁਰ-ਲਹਿਰੀ ਬੇਸੁਰਾ ਰੌਲਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਓ ਜਾਂ ਕੇਵਲ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਾਦਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਅਧਾਰਭੂਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਸੁਰ

ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਮੂਲ ਅਧਾਰ ਹੈ ਸੁਰ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਸੈਟਿੰਗ ਨਾਲ ਹੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕੋਈ ਧੁੰਨ। ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸੁਰ ਦਾ ਮਤਲਬ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਇਕ ਖਾਸ ਟੁੱਕੜੇ ਦੇ ਰੂਪ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸਦਾ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਸਾਊਂਡ, ਨੋਟ ਜਾਂ ਟੋਨ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸੁਰ ਦਾ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਟੋਨ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਟਿਊਨ ਨਹੀਂ। ਟਿਊਨ ਦਾ ਅਰਥ ਤਾਂ ਧੁੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਟੋਨ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਸੁਰ ਜਾਂ ਅਵਾਜ਼ ਦਾ ਇਕ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਟੁਕੜਾ ਮਾਤਰ ਹੈ।

ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਦਾ ਵਾਦਨ। ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਪੂਰਣ ਗਿਆਨ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਮੁਹਾਰਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸਤ ਸੁਰ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ—ਸ਼ਡਜ, ਰਿਸ਼ਭ, ਗਾਂਧਾਰ, ਮਧਿਅਮ, ਪੰਚਮ, ਧਵੈਤ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਦ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਸਾ, ਰੇ, ਗਾ, ਮ, ਪ, ਧ, ਨਿ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤ ਸੁਰਾਂ ਵਿਚ ਸੇ ਸਾ ਅਤੇ ਪ ਤਾਂ ਸਦਾ ਇਕ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗਾਏ ਅਤੇ ਵਜਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਬਾਕੀ ਪੰਜ ਸੁਰਾਂ—ਰੇ, ਗਾ, ਮ, ਧ ਅਤੇ ਨਿ—ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ—ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਕੋਮਲ। ਉਂਝ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤ ਸੁਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਸੰਖਿਆ ਬਾਰ੍ਹਾਂ—ਸਤ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਪੰਜ ਵਿਕ੍ਰਤ ਜਾਂ ਕੋਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੁੱਧ ਸੁਰ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਮਲ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਵਿਕ੍ਰਤ ਸੁਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਗਾਇਨ ਜਾਂ ਵਾਦਨ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਕ੍ਰਤ ਸੁਰ ਕੋਈ ਵਿਕ੍ਰਤੀ (ਖਰਾਬੀ) ਉਤਪੰਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਬਲਕਿ ਧੁੰਨ ਦੀ ਮਧੁਰਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਕ੍ਰਤ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਉਨਾ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਸ਼ੁੱਧ ਸੁਰਾਂ ਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਵਜਾਓ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣਾ ਸਿੱਖਣਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ।

ਸ਼ੁੱਧ ਜਾਂ ਤੀਵਰ ਸੁਰ—ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਤੀਵਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸ਼ੁੱਧ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਮਲ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਕ੍ਰਤ ਪਰੰਤੂ ਮ ਇਸਦਾ ਅਪਵਾਦ ਹੈ। ਮ ਕੋਮਲ ਹੀ ਸ਼ੁੱਧ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਦਕਿ ਤੀਵਰ ਮ ਦੀ ਗਣਨਾ ਵਿਕ੍ਰਤ ਜਾਂ ਕੋਮਲ ਸੁਰਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉੱਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਕ੍ਰਮ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਹੇਠਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰਟ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਲਈ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ—

ਸੁਰ ਦਾ ਨਾਂ	*ਛੋਟਾ ਨਾਂ*	*ਚਿੰਨ੍ਹ*
1. ਸ਼ਡਜ	ਸਾ	ਸ
2. ਰਿਸ਼ਭ	ਰੇ	ਰ
3. ਗਾਂਧਾਰ	ਗਾ	ਗ
4. ਮਧਿਅਮ	ਮ	ਮ
5. ਪੰਚਮ	ਪ	ਪ
6. ਧੈਵਤ	ਧ	ਧ
7. ਨਿਸ਼ਾਦ	ਨਿ	ਨ

ਵਿਕ੍ਰਤ ਜਾਂ ਕੋਮਲ ਸ਼ਬਦ—ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਂ ਵਿਕ੍ਰਤ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਕੋਮਲ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਚਾਰ ਸੁਰ—ਰੇ, ਗਾ, ਧ, ਨਿ—ਤਾਂ ਕੋਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਮ

ਤੀਵਰ। ਦੋ ਸੁਰ ਸਾ ਅਤੇ ਪ ਤਾਂ ਅਚੱਲ ਹੀ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਕ੍ਰਤ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਕਿਹੜਾ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ ਜਾਂ ਤੀਵਰ ਨਹੀਂ ਵਿਕ੍ਰਤ ਜਾਂ ਕੋਮਲ ਹੈ, ਕੋਮਲ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਰੇਖਾ ਖਿੱਚ ਕੇ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸ਼ੁੱਧ ਮ ਨੂੰ ਕੋਮਲ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਰੇਖਾ ਨਹੀਂ ਖਿੱਚੀ ਜਾਂਦੀ ਇਸਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਸੁਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਕ੍ਰਤ ਮ ਤੀਵਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਤੀਵਰ ਮ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਮ ਦੇ ਉੱਪਰ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸਿੱਧੀ ਖੜੀ ਰੇਖਾ (ਮ̍) ਖਿੱਚ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਪੰਜ ਵਿਕ੍ਰਤ ਸੁਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ—

ਸੁਰ ਦਾ ਨਾਂ	*ਚਿੰਨ੍ਹ*
ਕੋਮਲ ਰਿਸ਼ਭ	ਰ̲
ਕੋਮਲ ਗਾਂਧਾਰ	ਗ̲
ਤੀਵਰ ਮਧਿਅਮ	ਮ̍
ਕੋਮਲ ਧੈਵਤ	ਧ̲
ਕੋਮਲ ਨਿਸ਼ਾਦ	ਨ̲

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਸਪਤਕਾਂ ਅਤੇ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

ਮੰਦ੍ਰ, ਮੱਧ ਅਤੇ ਤਾਰ ਕੁਲ ਤਿੰਨ ਸਪਤਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰ— ਸੱਤ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਪੰਜ ਵਿਕ੍ਰਤ ਸੁਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦਾ ਪੜਦਾ (ਕੀ-ਬੋਰਡ) ਤਿੰਨਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਚਾਬੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰਾਂ ਚਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਸਤ ਸਫੈਦ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜ ਕਾਲੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜਦੇ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ੁਧ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਸਤ ਸਫ਼ੈਦ ਪੜਦੇ ਇਕ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦਕਿ ਵਿਕ੍ਰਤ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਕਾਲੇ ਪੜਦੇ ਸਫੈਦ ਪੜਦਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚੋ-ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਉੱਚੇ ਉੱਠੇ ਹੋਏ

ਵਾਜੇ ਦੇ ਸੁਰਾਂ ਅਤੇ ਸਪਤਕਾਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ

ਕੋਮਲ	ਕੋਮਲ	ਤੀਵਰ	ਕੋਮਲ	ਕੋਮਲ	ਕੋਮਲ	ਕੋਮਲ	ਤੀਵਰ	ਕੋਮਲ	ਕੋਮਲ	ਕੋਮਲ	ਕੋਮਲ	ਤੀਵਰ	ਕੋਮਲ	ਕੋਮਲ
ਰੇ	ਗ	ਮ	ਧ	ਨੀ	ਰੇ	ਗ	ਮ	ਧ	ਨੀ	ਰੇ	ਗ	ਮ	ਧ	ਨੀ
2	4	7	8	11	14	16	18	21	23	26	28	31	33	35

ਸ	ਰੇ	ਗ	ਮ	ਪ	ਧ	ਨੀ	ਸ	ਰੇ	ਗ	ਮ	ਪ	ਧ	ਨੀ	ਸ	ਰੇ	ਗ	ਮ	ਪ	ਧ	ਨੀ	ਸ
1	3	5	6	7	10	12	13	15	17	18	20	22	24	25	27	29	30	32	34	36	37

ਸ਼ੁੱਧ	ਸ਼ੁੱਧ	ਸ਼ੁੱਧ
ਮੰਦ੍ਰ ਸਪਤਕ	**ਮੱਧ ਸਪਤਕ**	**ਤਾਰ ਸਪਤਕ**

ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਫੇਦ ਪੜਦੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਰ੍ਹਵੇਂ ਪੜਦੇ ਤਕ ਮੰਦ੍ਰ ਸਪਤਕ ਦੇ ਬਾਰ੍ਹਾਂ—1 ਸ, 3 ਰੇ, 5 ਗ, 6 ਮ, 8 ਪ, 10 ਧਾ, 12 ਨੀ ਸਾਰੇ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ 2, 4, 9 ਅਤੇ 11 ਤੇ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਕੋਮਲ ਰੁ, ਗੁ, ਧੁ, ਨੁ ਅਤੇ ਨੰਬਰ 7 ਤੇ ਮ ਤੀਵਰ (ਮ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਤੋਂ ਚੌਵੀਵੇਂ ਪੜਦੇ ਤਕ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਦੇ ਅਤੇ ਪੱਚੀਵੇਂ ਤੋਂ ਛੱਤੀਵੇਂ ਪੜਦੇ ਤਕ ਤਾਰ ਸਪਤਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁਰ ਉਪਰੋਕਤ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਦਿਤੇ ਚਿੱਤਰ ਵਿਚ ਦੇਖ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਨ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਲਓ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਣਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗਾ।

ਸਪਤਕ—ਸਪਤਕ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਮਤਲਬ ਸਤ ਦੇ ਸਮੂਹ ਤੋਂ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਅਸੀਂ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਸਪਤਕ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਦ ਸਾਡਾ ਮਤਲਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਸਤ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਪੰਜ ਵਿਕ੍ਰਤ ਯਾਨੀ ਕੁਲ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਸਮੂਹ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਸਪਤਕ ਕਹਿਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਵਸਥਿਤ ਕ੍ਰਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—

ਸਾ ਰੁ ਰੇ ਗੁ ਗਾ ਮ ਮੰ ਪਾ ਧੁ ਧਾ ਨੁ ਨਿ

ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਇਕ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇਕ ਕੁਝ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮੰਦ ਧੁਨੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਦਾ। ਪਰੰਤੂ ਹਰੇਕ ਗੀਤ ਇਕੋ-ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਗਾਇਆ ਜਾਂ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ, ਕੁਝ ਗੀਤ ਆਮ ਤੋਂ ਨੀਵੇਂ ਸੁਰ ਵਿਚ ਹੀ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਪਤਕਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੇ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਵਿਵਸਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਪਤਕਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵੰਡ ਧੁਨੀ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ—

1. ਮੱਧ ਸਪਤਕ—ਆਮ ਬੋਲਚਾਲ ਵੇਲੇ ਜਿਹੜੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਉੱਚਾਰਣ ਨਾਲ ਧੁਨੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਓਨੀ ਹੀ ਉੱਚਾਈ ਤੇ ਅਵਾਜ਼ ਸਥਿਰ ਰੱਖ ਕੇ ਗਾਉਣ ਅਤੇ ਉਸ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਣ ਨੂੰ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਗਾਇਨ-ਵਾਦਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਰ ਸਪਤਕਾਂ ਵਾਂਗ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਵਿਚ ਭਿੰਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਸੁਰ ਸ਼ਡਜ (ਸਾ) ਤੇ ਵੀ ਅਵਾਜ਼ ਇੰਨੀ ਨੀਵੀਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਸੁਣਨ ਲਈ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਪਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਸ਼ਾਦ (ਨ) ਸੁਰ ਵੀ ਸ਼ਡਜ (ਸ) ਸ ਤੋਂ ਲੱਗਭਗ ਦੋ ਗੁਣਾਂ ਤੀਵਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇੰਨਾ ਤੀਵਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕੰਨਾਂ ਤੇ ਰੌਲੇ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਏ। ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੀਤ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਗਾਏ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਦੇ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਬਟਨ ਜਾਂ ਪੜਦੇ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਦੇ ਮਧਵਰਤੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

2. ਮੰਦ੍ਰ ਸਪਤਕ—ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਨੀਵੀਂ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕੁਝ ਗਾਉਂਦੇ ਜਾਂ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਮੰਦ੍ਰ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਜਾਂ ਵਾਦਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਇਸ ਸਪਤਕ ਦੇ ਪੜਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਰਥਾਤ ਵਾਦਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਤੁਹਾਡੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵੱਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੇ ਸੁਰਾਂ ਦੀ

ਅਵਾਜ਼ ਨੀਵੀਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਭਾਰੀ ਅਤੇ ਮੋਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੰਦ੍ਰ ਸਪਤਕ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਦ (ਨ) ਦੀ ਧ੍ਵਨੀ ਜੇਕਰ ਮੰਦ੍ਰ ਸਪਤਕ ਦੇ ਸ਼ਡਜ (ਸ) ਤੋਂ ਲੱਗਭਗ ਦੋਗੁਣੀ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਦੇ ਸ਼ਡਜ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨੀਵੀਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਦਰਦ ਭਰੇ ਗਾਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੰਦ੍ਰ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਹੀ ਵਜਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

3. **ਤਾਰ ਸਪਤਕ**—ਦੌੜਣ-ਭੱਜਣ ਵਾਲੇ ਗੀਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਦੋ-ਗੁਣਾਂ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਵਜਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਸ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਤਿੱਖੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ 'ਤਾਰ ਸਪਤਕ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜ ਦੇ ਰੌਲੇ-ਰੱਪੇ ਵਾਲੇ ਫਿਲਮੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਾਰ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਵਜਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੇ ਤਾਰ ਸਪਤਕ ਦੇ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਪੜਦੇ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਦ ਤੋਂ ਵੀ ਕੁਝ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਰ ਸਪਤਕ ਦੇ ਸ਼ਡਜ ਦੀ ਧ੍ਵਨੀ।

ਠਾਟ, ਤਾਲ ਅਤੇ ਰਾਗ—ਹਰੇਕ ਗੀਤ ਚਾਹੇ ਹਲਕਾ-ਫੁਲਕਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਗਾਇਨ, ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਾਲ ਤੇ ਹੀ ਸੁਰ-ਬਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਲ ਰਾਗ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਗ ਠਾਟ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ। ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਵਾਦਕਾਂ ਤਕ ਦਾ ਕੰਮ ਕੇਵਲ ਧੁੰਨ ਅਤੇ ਤਾਲ ਤਕ ਸੀਮਤ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਚੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਰ-ਲਿਪੀ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਵਜਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਗੀਤ ਜਾਂ ਭਜਨ ਨੂੰ ਖੁਦ ਸੰਗੀਤ-ਬਧ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਰਾਗ ਅਤੇ ਠਾਟ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਾਦਕ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੁਰ-ਲਿਪੀ ਸਹਿਤ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਵਜਾ ਕੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਸਰਗਮਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ

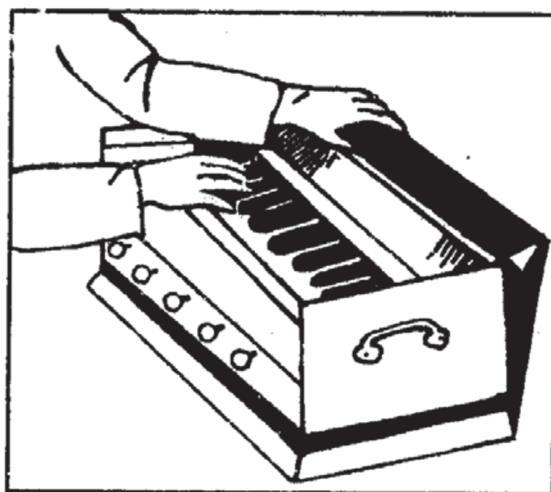
ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਾਦਨ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਣ ਕਮਾਲ ਉਂਗਲੀਆਂ ਦੇ ਸਹੀ ਅਤੇ ਸਟੀਕ ਸੰਚਾਲਣ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਹਥ ਨਾਲ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹੋ, ਇਸ ਲਈ ਸੁਰ ਪ੍ਰਦਾਇਕ ਤਾਂ ਕੁੰਜੀਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਤੁਹਾਡਾ ਇਕ ਹੀ ਹੱਥ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੱਥ ਨਾਲ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਵਿਚ ਖੱਬੇ ਅਰਥਾਤ ਉਲਟੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਤਾਂ ਧੌਂਕਣੀ ਦੇ ਪੱਖੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਜੜੇ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਤਖਤੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀ ਪਹਿਲੀ, ਦੂਸਰੀ ਅਤੇ ਤੀਸਰੀ ਉਂਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੁਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਦਬਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਰਫ ਇਕ ਅੰਗੂਠੇ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਉਂਗਲੀਆਂ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੁਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਦਬਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਸੱਤਾਂ ਜਾਂ ਜਿੰਨੇ ਆਪਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਪੜਦੇ ਹੋਣ ਇਕ ਅੰਗੂਠੇ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਉਂਗਲੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਦਬਾਉਂਦੇ ਹੋ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਪੈਰ-ਪੇਟੀ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਧੌਂਕਣੀ ਤਾਂ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਚਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਮੁੱਖ ਸੁਰ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਧੇ ਹੱਥ ਦੀ ਉਂਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦਬਾਉਂਦੇ ਹੋ, ਖੱਬਾ ਹਥ ਜਿਹੜਾ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਤਾਂ ਇਕ ਸਪਤਕ ਹੇਠਾਂ ਉਹੀ ਸੁਰ ਸਹਾਇਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਬਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਸਾਰੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਮਾਤਰ ਇਕ ਸਿੱਧਾ ਹੱਥ ਹੀ ਹੈ।

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ 'ਤੇ ਉਂਗਲੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਚਲਾਈਏ

ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਉਸਤਾਦਾਂ ਨੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ 'ਤੇ ਉਂਗਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਸਹੀ ਢੰਗ ਅਤੇ ਗਲਤ ਢੰਗਾਂ ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਿਯਮ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਾਲੇ ਪੜਦਿਆਂ—ਕੋਮਲ ਜਾਂ ਵਿਕ੍ਰਤ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਤੇ ਕਦੀ ਅੰਗੂਠੇ ਦਾ ਸਪਰਸ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਕਾਲੇ ਪੜਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਪਹਿਲੀ (ਤਰਜਨੀ), ਦੂਸਰੀ ਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰਲੀ (ਮਧਯਮਾ) ਅਤੇ ਤੀਸਰੀ ਅਰਥਾਤ ਛੋਟੀ ਉਂਗਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀ (ਅਨਾਮਿਕਾ) ਉਂਗਲੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਦਬਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਅੰਗੂਠਾ ਰੱਖ ਦੇਣ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਮਨਾਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਂਗਲੀਆਂ ਨੂੰ ਟੇਢੀਆਂ ਨਾ ਚਲਾਓ। ਹਰੇਕ ਸੁਰ ਨੂੰ ਉਸ ਉਂਗਲ ਜਾਂ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਦਬਾਓ ਜਿਹੜਾ ਉਸਦੇ ਲਈ ਨਿਯਤ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਉਂਗਲੀ ਜਾਂ ਅੰਗੂਠੇ ਨੂੰ ਸੁਰ 'ਤੇ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਉਂਗਲੀ ਦੇ ਉੱਪਰ ਹੋ ਕੇ ਅੱਗੇ ਜਾਂ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਲਿਜਾਓ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਦਬਾ ਰਹੀ

ਉਂਗਲੀ ਦੇ ਹੇਠੋਂ ਹੀ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਲਿਆਓ ਅਤੇ ਲਿਜਾਓ। ਉਂਗਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਅਭਿਆਸ ਸਮੇਂ ਭਾਵੇਂ ਧੌਂਕਣੀ ਦਾ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਇਸਤੇਮਾਲ ਨਾ ਕਰੋ। ਇਸ ਅਭਿਆਸ ਨੂੰ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਦੇ ਸੁਰਾਂ 'ਤੇ ਕਰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੌਖਾ ਰਹੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਦੇ ਮਧਵਰਤੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰਜ਼ਾਂ ਵੀ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਤੇ ਹੀ ਵਜਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਦੇ ਸੁਰਾਂ ਤੇ ਉਂਗਲੀਆਂ ਚਲਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਤੁਸੀਂ ਪੜਦਾ ਨੰਬਰ 13 ਨੂੰ ਪੜਦਾ ਨੰਬਰ ਇਕ ਮੰਨ ਕੇ ਉਂਗਲੀਆਂ ਚਲਾਉਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪੜਦਾ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੁਰ (ਸ) ਕੱਢਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਮੰਦ੍ਰ ਸਪਤਕ ਵਜਾਓਗੇ ਤਦ ਸ ਦੀ ਧੁਨੀ ਪੜਦਾ ਨੰਬਰ ਇਕ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਨਾਲ ਨਿਕਲੇਗੀ ਅਤੇ ਤਾਰ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਵਾਦਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਪੜਦਾ ਨੰਬਰ 25 ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ 'ਤੇ।

ਉਂਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਤਾਲਮੇਲ

ਸਪਤਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸੁਰ ਅਰਥਾਤ ਸ ਦੀ ਧੁਨੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਫੈਦ ਪੜਦੇ ਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾ ਪੜਦਾ ਮੰਨ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਅੰਗੂਠਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰ ਦੀ ਧੁਨੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਫੈਦ ਪੜਦੇ ਨੂੰ ਅੰਗੂਠੇ ਦੀ ਨਾਲ ਵਾਲੀ ਤਰਜਨੀ, ਗ ਸੁਰ-ਉਤਪਾਦਕ ਤੀਸਰੇ ਸਫੇਦ ਪੜਦੇ ਦੀ ਵਿਚਲੀ ਉਂਗਲੀ ਮਧਿਅਮ ਅਤੇ ਸ ਸੁਰ-ਉਤਪਾਦਕ ਚੌਥੇ ਪੜਦੇ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਉਂਗਲੀ ਦੀ ਨਾਲ ਵਾਲੀ ਅਨਾਮਿਕਾ ਨਾਲ ਦਬਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਛੋਟੀ ਉਂਗਲੀ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਵੇਂ ਸੁਰ ਧ ਨੂੰ ਫਿਰ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਦਬਾਇਆ ਜਾਏਗਾ। ਅੰਗੂਠੇ ਨੂੰ ਉਂਗਲੀਆਂ ਦੇ ਹੇਠੋਂ ਲਿਆਇਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਧ ਤੇ ਅੰਗੂਠਾ ਰੱਖਦੇ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਅੱਗੇ ਲਿਆਈਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਇਸਦੇ ਬਾਅਦ ਧ ਅਤੇ ਨਿ ਦੇ ਸੁਰ-ਉਤਪਾਦਕ ਛੇਵੇਂ ਅਤੇ ਸੱਤਵੇਂ ਪੜਦੇ ਨੂੰ ਨੰਬਰਵਾਰ ਤਰਜਨੀ ਅਤੇ ਮਾਧਿਅਮਾ ਨਾਲ ਦਬਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਅੱਠਵੇਂ ਸੁਰ ਤੀਵਰ ਦੇ ਸ (ਸੰ) ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਉਹ ਕੋਈ ਸੁਤੰਤਰ ਸੁਰ ਨਹੀਂ ਅਗਲੇ ਸਪਤਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੁਰ (ਸ) ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਦਬਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਪਤਕ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ—ਮਧ, ਮੰਦ੍ਰ ਜਾਂ ਤੀਵਰ-ਕ੍ਰਮ ਹੀ ਰਹੇਗਾ।

ਉੱਪਰ ਪੜਦਿਆਂ 'ਤੇ ਉਂਗਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਕ੍ਰਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਹ ਸਿਰਫ ਸ਼ੁੱਧ ਸੁਰਾਂ ਲਈ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾ, ਦੂਸਰਾ ਅਤੇ ਤੀਸਰਾ ਪੜਦਾ ਕਿਹਾ ਹੈ ਪੜਦਾ ਨੰਬਰ ਇਕ, ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਨਹੀਂ। ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਬੋਰਡ ਤੇ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਪੜਦਿਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਨੰਬਰ ਲਿਖ ਕੇ ਪਰਚੀਆਂ ਚਿਪਕਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋਗੇ ਕਿ ਮੰਦ੍ਰ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਸਫੈਦ ਪੜਦੇ ਦਾ ਨੰਬਰ ਤਾਂ ਇਕ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਦੂਸਰੇ ਸਫੇਦ ਪੜਦੇ ਦਾ ਨੰਬਰ ਤਿੰਨ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਨੰਬਰ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਪੜਦਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਕੋਮਲ ਰੇ (ਰੁ) ਦੀ ਧੁਨੀ-ਉਤਪਾਦਕ ਕਾਲੇ ਪੜਦੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਕੋਮਲ ਸੁਰ-

ਪ੍ਰਦਾਇਕ ਕਾਲੇ ਪੜਦੇ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਹਰੇਕ ਸੂਰ ਦੇ ਪੜਦੇ ਨੂੰ ਉਸੇ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਦਬਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਸੂਰ-ਉਤਪਾਦਕ ਸਫੈਦ ਪੜਦੇ ਨੂੰ ਦਬਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਮਲ ਰ ਅਤੇ ਗ ਦੇ ਪੜਦੇ ਤਾਂ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਦਬਾਏ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਤੀਵਰ ਮ (ਮੰ) ਦਾ ਪੜਦਾ ਤੀਸਰੀ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ। ਕੋਮਲ ਧ ਅਤੇ ਨ ਦੇ ਕਾਲੇ ਪੜਦੇ ਵੀ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਦਬਾਏ ਜਾਣਗੇ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਕਾਲੇ ਪੜਦਿਆਂ ਤੇ ਅੰਗੂਠੇ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਉਤਪੰਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਗੂਠੇ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਸ ਅਤੇ ਪ ਸੂਰਾਂ ਦੇ ਪੜਦੇ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਾਂ ਦੇ ਵਿਕ੍ਰਤ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਲੇ ਪੜਦਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੀ ਉਤਪੰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਪੜਦੇ ਨੰਬਰ ਸਹਿਤ ਸੂਰਾਂ ਅਤੇ ਉਂਗਲੀਆਂ ਦਾ ਚਾਰਟ

ਹੇਠਾਂ ਅਸੀਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਵਿਕ੍ਰਤ ਸੂਰਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਸਪਤਕਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਚਾਬੀ ਜਾਂ ਪੜਦਾ ਨੰਬਰ ਸਹਿਤ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਦਾ ਚਾਰਟ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ—

ਸੂਰ ਤੇ ਉਸਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ Swara and its Sign		ਪੜਦਿਆਂ ਦੇ ਨੰਬਰ Key Numbers			ਇਸਤੇਮਾਲ ਉਂਗਲੀ Name of Finger
		ਮੰਦ੍ਰ	ਮੱਧ	ਤਾਰ	
ਸ਼ਡਜ	ਸ	1	13	25	ਅੰਗੂਠਾ
ਰਿਸ਼ਭ ਕੋਮਲ	ਰੁ	2	14	26	ਤਰਜਨੀ
ਰਿਸ਼ਭ ਸ਼ੁੱਧ	ਰੇ	3	15	27	ਤਰਜਨੀ
ਗੰਧਾਰ ਕੋਮਲ	ਗੁ	4	16	28	ਮਧਿਅਮਾ
ਗੰਧਾਰ ਸ਼ੁੱਧ	ਗ	5	17	29	ਮਧਿਅਮਾ
ਮਧਿਅਮ ਸ਼ੁੱਧ	ਮ	6	18	30	ਅਨਾਮਿਕਾ
ਤੀਵਰ ਮਧਿਅਮ	ਮੰ	7	19	31	ਅਨਾਮਿਕਾ
ਪੰਚਮ	ਪ	8	20	32	ਅੰਗੂਠਾ
ਧੈਵਤ ਕੋਮਲ	ਧੁ	9	21	33	ਤਰਜਨੀ
ਧੈਵਤ ਸ਼ੁੱਧ	ਧ	10	22	34	ਤਰਜਨੀ
ਨਿਸ਼ਾਦ ਕੋਮਲ	ਨੁ	11	23	35	ਮਧਿਅਮਾ
ਨਿਸ਼ਾਦ ਸ਼ੁੱਧ	ਨ	12	24	36	ਮਧਿਅਮਾ
ਸ਼ਡਜ ਤਾਰ ਵਿਚ	ਸਂ	13	25	37	ਅੰਗੂਠਾ

ਸ ਅਤੇ ਪ ਕੋਮਲ ਜਾਂ ਵਿਕ੍ਰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਚਲ ਸੂਰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਰਟ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸੂਰ ਤਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ਡਜ ਵੀ ਕੋਈ ਸੁਤੰਤਰ ਸੂਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੰਦ੍ਰ, ਸਪਤਕ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਮੱਧ ਦਾ ਅਤੇ ਮੱਧ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਤਾਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੂਰ ਹੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਤਾਰ ਸਪਤਕ ਆਖਰੀ ਸਪਤਕ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਸਪਤਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਤਿੰਨ ਸਪਤਕ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ 36 ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ 37 ਪੜਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਅੰਤਿਮ 37ਵੇਂ

ਪੜਦੇ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਤਾਰ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਤਰਜਾਂ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਤੀਵਰ ਸੁਰ ਵਿਚ ਸ (ਸਂ) ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੈਰ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ 'ਤੇ ਉਂਗਲੀਆਂ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ

ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਧੌਂਕਣੀ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਦੇ ਪੜਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦੋਨਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਦਬਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਦੋਨਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ ਕਿ ਸੱਜੇ ਹਥ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਜਿਸ ਸੁਰ ਨੂੰ ਦਬਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਖੱਬੇ ਹਥ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਇਕ ਸਪਤਕ ਪਹਿਲੇ ਵਿਚ ਉਸੇ ਸੁਰ ਨੂੰ ਦਬਾਏ। ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੇ ਚਾਰਟ ਵਿਚ ਪੈਰ ਦੇ ਵਾਜੇ ਦੇ ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ-ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਸੁਰਾਂ ਤੇ ਦੋਨਾਂ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਰਹਿਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹੋ—

ਪੈਰ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ 'ਤੇ ਉਂਗਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਚਾਰਟ

ਸੁਰ	ਸੱਜੇ ਹਥ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ	ਖੱਬੇ ਹਥ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ
ਸਾ	ਅੰਗੂਠਾ	ਤੀਸਰੀ ਉਂਗਲੀ
ਰੇ ਅਤੇ ਰੁ	ਪਹਿਲੀ ਉਂਗਲੀ	ਦੂਸਰੀ ਉਂਗਲੀ
ਗ ਅਤੇ ਗੁ	ਦੂਸਰੀ ਉਂਗਲੀ	ਪਹਿਲੀ ਉਂਗਲੀ
ਮ ਜਾਂ ਮੰ	ਤੀਸਰੀ ਉਂਗਲੀ	ਅੰਗੂਠਾ
ਪ	ਅੰਗੂਠਾ	ਤੀਸਰੀ ਉਂਗਲੀ
ਧਾ ਅਤੇ ਧੁ	ਪਹਿਲੀ ਉਂਗਲੀ	ਦੂਸਰੀ ਉਂਗਲੀ
ਨਿ ਅਤੇ ਨੁ	ਦੂਸਰੀ ਉਂਗਲੀ	ਪਹਿਲੀ ਉਂਗਲੀ
ਸਾਂ	ਅੰਗੂਠਾ	ਅੰਗੂਠਾ

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ

ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਤੇ ਸਰਗਮ ਅਤੇ ਪਲਟਿਆਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਨਾਲ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਕਿਸੇ ਗੀਤ ਦੀ ਧੁਨ ਕੱਢਣਾ ਤਦ ਤਕ ਅਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਦ ਤਕ ਉਸ ਗੀਤ ਦੀ ਸੁਰ-ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਇਸਤੇਮਾਲ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਮਤਲਬ ਪਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੇ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਹੀ ਵਜਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਧੁਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਰ-ਲਿਪੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ। ਸੁਰ ਲਿਪੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅੱਗੇ ਦਿਤੇ ਹਨ—

(ੳ) ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਜਾਂ ਹੇਠਾਂ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ।

(ਅ) (.) ਮੰਦ੍ਰ ਸਪਤਕ ਦੇ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅਰਥਾਤ ਅੱਖਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਬਿੰਦੂ (ਰ਼) ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ੲ) ਸ਼ੁੱਧ ਸੁਰਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਜਿਵੇਂ—ਸ, ਰ, ਗ, ਮ ਆਦਿ।

(ਸ) (˙) ਤਾਰ ਦੇ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਇਹ ਬਿੰਦੂ ਚਿੰਨ (ਰੰ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਦੇ ਬਿੰਦੂ ਮੰਦ੍ਰ, ਉੱਪਰ ਦੇ ਬਿੰਦੂ ਤਾਰ ਅਤੇ ਬਿੰਦੂ ਰਹਿਤ ਸੁਰ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ।

(ਹ) (—) ਕੋਮਲ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਆਡੀ ਲਾਈਨ (ਗੁ) ਖਿੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(ਕ) ਤੀਵਰ ਮ (ਮ॑) ਦੇ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਇਕ ਖੜੀ ਲਾਈਨ ਅੰਕਿਤ ਹੋਈ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

(ਖ) ‿ ਇਸ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸੁਰ ਹੋਣਗੇ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਇਕ ਹੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਵਜਾਏ ਜਾਣਗੇ।

(ਗ) (—) ਜਿਸ ਸੁਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਡੈਸ਼ ਦੇ ਇਹ (Desh) ਚਿੰਨ੍ਹ, ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਣ ਉਸ ਤੇ ਉਨਾ ਹੀ ਰੁਕਣਾ ਹੋਵੇਗਾ।

(ਘ) (꣱) ਜਿਸ ਅੱਖਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਇਹ ਚਿੰਨ (ਅਲੰਕਾਰ) ਹੋਣਗੇ ਉਸ ਸੁਰ ਨੂੰ ਉਨੀ ਹੀ ਵਾਰ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਙ) (+) ਸਮ ਲਈ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਚ) (₀) ਖਾਲੀ ਲਈ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਈ ਸੁਰਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅੰਕਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਦ ਕਿ ਕਿਸੇ-ਕਿਸੇ ਸੁਰ ਤੇ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਵਾਦਨ ਅਤੇ ਗਾਇਨ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸੁਰ-ਲਿਪੀਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਦੇ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਵਿਚ-ਵਿਚ ਕੁਝ ਸੁਰ ਮੰਦ੍ਰ ਜਾਂ ਤਾਰ ਦੇ ਸੁਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ। ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਦੇ ਸੁਰ ਤਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਹਨ, ਸ਼ੁੱਧ ਸੁਰਾਂ ਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਇਸ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਸਾਰੇ ਸੁਰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਤਾਰ ਸਪਤਕ ਦੇ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਮੰਦ੍ਰ ਸਪਤਕ ਦੇ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਬਿੰਦੂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਬਿੰਦੂ ਤਾਂ ਲੱਗੇਗਾ ਹੀ, ਕੋਮਲ ਸੁਰ ਹੋਣ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਲਾਈਨ ਵੀ ਖਿੱਚੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਸੁਰ ਇਕੋ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਵਜਾਏ ਜਾਣਗੇ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਚੰਦ੍ਰਾਕਾਰ ਨਿਸ਼ਾਨ ‿ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਸਦੇ ਬਾਅਦ ਡੈਸ਼ ਅਤੇ ਅਲੰਕਾਰ ਵੀ ਲੱਗੇ। ਇੰਜ ਇਕ ਹੀ ਸੁਰ ਤੇ ਚਾਰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲੱਗ ਜਾਣਗੇ।

ਸਰਗਮਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਲਟੇ

ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ-ਬੱਧ ਲਿਖਤ ਰੂਪ ਨੂੰ ਸਪਤਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ। ਇਸ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਠੀਕ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਇਕ ਵਾਰ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਣ ਦੀ ਝਿਝਕ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਸਾਨੂੰ ਅਵਿਵਸਥਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸਰਗਮਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਲਟਾਂ ਅਰਥਾਤ ਆਰੋਹੀ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹੀ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾਂ ਛਪੀਆਂ

ਹੋਈਆਂ ਸਰਗਮਾਂ ਦਾ। ਨਾਂ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਥੋੜ੍ਹੀ-ਬਹੁਤ ਸਮਾਨਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸਪਤਕ ਅਤੇ ਸਰਗਮ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਇਕਦਮ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਸਤੂਆਂ ਹਨ।

ਸਰਗਮ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ-ਬੱਧ ਸਮੂਹ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਜਦ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮੂਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਗਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਤਰ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸਰਗਮ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰਾਂ ਨਾਲ ਯੁਕਤ ਵੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰਗਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੁਰ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸੁਰ 4-5 ਵਾਰ ਆਏ, ਦੂਜਾ ਕੋਈ 2-3 ਵਾਰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸੁਰ ਆਉਣ ਹੀ ਨਾ ਆਰੋਹੀ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹੀ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਗਮਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ—

(ੳ) ਆਰੋਹੀ—ਜਦ ਅਸੀਂ ਸਾ (ਮੱਧ ਸਪਤਕ) ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵੱਲ (ਤਾਰ ਸਪਤਕ ਦੇ ਸਾਂ ਵੱਲ) ਵੱਧਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ—ਸ ਰ ਗ ਮ ਪ ਧ ਨਿ ਸਂ ਨੀ ਯਾਨੀ ਹੇਠਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਰੋਹੀ ਸਰਗਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।

(ਅ) ਅਵਰੋਹੀ—ਜਦ ਅਸੀਂ ਤਾਰ ਸਪਤਕ ਦੇ ਸਾਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਯਾਨੀ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ—ਸਾਂ ਨਿ ਧ ਪ ਮ ਗ ਰ ਸਾ ਉਸਨੂੰ ਅਵਰੋਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੁਰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਹੇਠਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦਕਿ ਆਰੋਹੀ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਉੱਚੇ।

ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸਰਗਮ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕਦਮ ਉਲਟੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਸੁਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਸੁਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਸਨੂੰ ਪਲਟਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਰਗਮਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਲਟੇ ਹੀ ਗਾਇਨ ਅਤੇ ਵਾਦਨ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅਧਾਰ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਗੀਤ-ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਵਰਣਮਾਲਾ (ਅਲਫਾਬੈੱਟ) ਹੀ ਹਨ ਆਰੋਹੀ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹੀ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਵਿਵਸਥਿਤ ਇਹ ਸਰਗਮਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਲਟੇ।

ਵਾਦਨ ਲਈ ਸਰਗਮਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਲਟੇ—ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਬਾਰੇ ਅਜੇ ਤਕ ਤਕਨੀਕੀ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਆਰੋਹੀ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹੀ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਰਗਮਾਂ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਣਾ ਸੌਖਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਤਰਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਬੋਲ ਕੱਢਣ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਰਗਮਾਂ ਵਜਾਉਣ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਭਿਆਸ ਵਾਸਤੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਪੜਦਿਆਂ ਅਤੇ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਨੰਬਰ ਸਹਿਤ ਕੁਝ ਸਰਗਮਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਲਟੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਜਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਹਲੀ ਨਾ ਕਰੋ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦੋ-ਚਾਰ ਵਜਾ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿਓ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੱਥ ਜੰਮਣ ਤਕ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੋ।

(1)	**ਆਰੋਹੀ**—	ਸਾ	ਰੇ	ਗ	ਮ	ਪ	ਧ	ਨਿ	ਸਾਂ								
		13	15	17	18	20	22	24	25								
	ਅਵਰੋਹੀ—	ਸਾਂ	ਨਿ	ਧ	ਪ	ਮ	ਗ	ਰੇ	ਸਾ								
		25	24	22	20	18	17	15	13								
(2)	**ਆਰੋਹੀ**—	ਸਾ	ਸਾ	ਰੇ	ਰੇ	ਗ	ਗ	ਮ	ਮ	ਪ	ਪ	ਧ	ਧ	ਨਿ	ਨਿ	ਸਾਂ	ਸਾਂ
		13	13	15	15	17	17	18	18	20	20	22	22	24	24	25	25

ਅਵਰੋਹੀ— ਸਾਂ ਸਾਂ ਨਿ ਨਿ ਧ ਧ ਪ ਪ ਮ ਮ ਗ ਗ ਰੇ ਰੇ ਸਾ ਸਾ
25 25 24 24 22 22 20 20 18 18 17 17 15 15 13 13

(3) ਆਰੋਹੀ— ਸਾ ਸਾ ਸਾ ਰੇ ਰੇ ਰੇ ਗ ਗ ਗ ਮ ਮ ਮ ਪ ਪ ਪ
13 13 13 15 15 15 17 17 17 18 18 18 20 20 20
ਧ ਧ ਧ ਨਿ ਨਿ ਨਿ ਸਾਂ ਸਾਂ ਸਾਂ
22 22 22 24 24 24 25 25 25

ਅਵਰੋਹੀ— ਸਾਂ ਸਾਂ ਸਾਂ ਨਿ ਨਿ ਨਿ ਧ ਧ ਧ ਪ ਪ ਪ ਮ ਮ ਮ
25 25 25 24 24 24 22 22 22 20 20 20 18 18 18
ਗ ਗ ਗ ਰੇ ਰੇ ਰੇ ਸਾ ਸਾ ਸਾ
17 17 17 15 15 15 13 13 13

(4) ਆਰੋਹੀ— ਸਾ ਸਾ ਸਾ ਸਾ ਰੇ ਰੇ ਰੇ ਰੇ ਗ ਗ ਗ ਗ ਮ ਮ ਮ ਮ
13 13 13 13 15 15 15 15 17 17 17 17 18 18 18 18
ਪ ਪ ਪ ਪ ਧ ਧ ਧ ਧ ਨਿ ਨਿ ਨਿ ਨਿ ਸਾਂ ਸਾਂ ਸਾਂ ਸਾਂ
20 20 20 20 22 22 22 22 24 24 24 24 25 25 25 25

ਅਵਰੋਹੀ— ਸਾਂ ਸਾਂ ਸਾਂ ਸਾਂ ਨਿ ਨਿ ਨਿ ਨਿ ਧ ਧ ਧ ਧ ਪ ਪ ਪ ਪ
25 25 25 25 24 24 24 24 22 22 22 22 20 20 20 20
ਮ ਮ ਮ ਮ ਗ ਗ ਗ ਗ ਰੇ ਰੇ ਰੇ ਰੇ ਸਾ ਸਾ ਸਾ ਸਾ
18 18 18 18 17 17 17 17 15 15 15 15 13 13 13 13

(5) ਆਰੋਹੀ— ਸਾ ਰੇ ਰੇ ਰੇ ਰੇ ਗ ਗ ਗ ਮ ਮ ਮ ਪ ਪ ਪ ਧ
13 15 15 15 15 17 17 17 18 18 18 20 20 20 22
ਧ ਧ ਨਿ ਨਿ ਨਿ ਸਾਂ
22 22 24 24 24 25

ਅਵਰੋਹੀ— ਸਾਂ ਨਿ ਨਿ ਨਿ ਧ ਧ ਧ ਪ ਪ ਪ ਮ ਮ ਮ ਗ ਗ
25 24 24 24 22 22 22 20 20 20 18 18 18 17 17
ਗ ਗ ਰੇ ਰੇ ਰੇ ਸਾ
17 17 15 15 15 13

(6) ਆਰੋਹੀ— ਸ ਰ̲ ਰ ਗ̲ ਗ ਮ ਮ ਪ ਧ̲ ਧ ਨ̲ ਨ ਸਂ
13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25

ਅਵਰੋਹੀ— ਸਂ ਨ ਨ̲ ਧ ਧ̲ ਪ ਮ ਮ ਗ ਗ̲ ਰ ਰ̲ ਸ
25 24 23 22 21 20 19 18 17 16 15 14 13

(7) ਆਰੋਹੀ— ਸ ਰ̲ ਰ ਰ̲ ਗ̲ ਗ ਗ̲ ਮ̍ ਮ ਮ̍ ਪ ਧ̲ ਧ ਧ̲ ਨ̲
13 14 15 14 16 17 16 19 20 21 22 21 23 24 23
ਨ ਨ̲ ਸਂ
25

ਅਵਰੋਹੀ— ਸਂ ਨ̲ ਨ ਨ̲ ਧ̲ ਧ ਧ̲ ਪ ਮ̍ ਮ ਮ̍ ਗ̲ ਗ ਗ̲ ਰ̲
25 23 24 23 21 22 21 20 19 18 19 16 17 16 14
ਰ ਰ̲ ਸ
15 14 13

ਮਿਸ਼ਰਤ ਸਰਗਮਾਂ

ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਰਗਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੰਜ ਤਾਂ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਸੁਰਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਸਰਗਮਾਂ ਹਨ ਜਦਕਿ ਨੰਬਰ ਛੇ ਅਤੇ ਸਤ ਵਿਚ ਸ਼ੁੱਧ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਕ੍ਰਤ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਵਿਵਹਾਰਿਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਵਾਦਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਧੁਨਾਂ ਵਿਚ ਮੰਦ੍ਰ ਜਾਂ ਤਾਰ ਸਪਤਕ ਦੇ ਕੁਝ ਸੁਰ ਵੀ ਲੱਗਦੇ ਹੀ ਹਨ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਰਗਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੇ ਕੱਢਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਾਂਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤਾਰ ਅਤੇ ਮੰਦ੍ਰ ਸਪਤਕਾਂ ਦੇ ਵੀ ਕੁਝ ਸੁਰ ਲੱਗੇ ਹਨ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਤਾਰ ਅਤੇ ਮੰਦ੍ਰ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਣ ਸਰਗਮਾਂ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਉਪਰੋਕਤ ਸਰਗਮਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਮੰਦ੍ਰ ਅਤੇ ਤਾਰ ਸਪਤਕਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੋ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵਜਾਓ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਰਗਮਾਂ।

(1) **ਆਰੋਹੀ—** ਸਾ ਮ॑ ਗ̲ ਨ਼ ਪ਼ ਧ਼ ਸ ਰ̲ ਮ॑ ਨ̲ ਸਂ ਰਂ ਮਂ
13 19 16 11 8 10 13 14 19 23 25 27 30

ਅਵਰੋਹੀ— ਮਂ ਰਂ ਸਂ ਨ̲ ਮ॑ ਰ̲ ਸ ਧ਼ ਪ਼ ਨ਼ ਗ̲ ਮ॑ ਸ਼
30 27 25 23 19 14 13 10 8 11 16 19 13

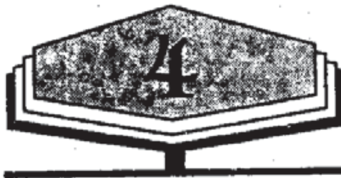
(2) **ਆਰੋਹੀ—** ਮ਼ ਧ਼ ਰ਼ ਗ਼ ਨ਼̲ ਸ ਮ॑ ਨ̲ ਪ ਧ ਸਂ ਰ̲ਂ ਗ̲ਂ ਗਂ
6 10 3 5 11 13 19 23 20 22 25 26 29 28
ਧ̲ ਮ ਮਂ ਨ̲ਂ ਸਾਂ
33 30 30 35 37

ਅਵਰੋਹੀ— ਸਾਂ ਨ̲ਂ ਮਂ ਮਂ ਧ̲ਂ ਗ̲ਂ ਗਂ ਰ̲ਂ ਸਂ ਧ ਪ ਨ̲ ਮ॑ ਸ ਨ਼̲
37 35 30 30 33 28 29 26 25 22 20 23 19 13 11
ਗ਼ ਰ਼ ਧ਼ ਮ਼
5 3 10 6

(3) **ਆਰੋਹੀ—** ਸ ਧ਼ ਨ਼ ਪ਼ ਗ਼ ਰਂ ਸ̲ ਮ਼॑ ਨ਼ ਸ ਰ ਮ॑ ਨ̲ ਗ ਧ
13 9 12 8 4 3 1 7 11 13 15 19 23 17 22
ਸਂ ਗ̲ਂ ਮਂ ਨ਼̲ ਪਂ ਨਂ ਗਂ ਧ̲ ਸਾਂ
25 28 30 35 32 36 29 33 37

ਅਵਰੋਹੀ— ਸਾਂ ਧ̲ਂ ਗਂ ਨਂਪਂ ਨਂ ਮਂ ਗ̲ਂ ਸਂ ਧ ਗ ਨ਼ ਮ॑ ਰ ਸ ਨ਼̲
37 33 29 36 32 35 30 28 25 22 17 23 19 15 13
ਮ਼॑ ਸ਼ ਰ਼ ਗ਼ ਪ਼ ਨ਼ ਧ̲ ਸ
11 7 1 3 4 8 12 9 13

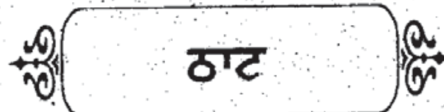

ਠਾਟ, ਰਾਗ ਅਤੇ ਸੁਰ

ਸ਼ਾਸ਼ਤਰੀ ਗਾਇਨ ਅਤੇ ਵਾਦਨ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸਤ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਗੱਲ ਦੂਸਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਇਕ, ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਸੁਰ ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸ਼ੁੱਧ ਜਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸ਼ੁੱਧ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਕਈਆਂ ਗੀਤਾਂ ਜਾਂ ਭਜਨਾਂ ਵਿਚ ਚਾਰੇ ਕੋਮਲ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਚਾਰ ਕੋਮਲ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤੀਵਰ ਮ (ਮੇ) ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਗੀਤ ਵਿਚ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਸੁਰ ਕੋਮਲ ਲੱਗਣਗੇ ਅਤੇ ਕਿਹੜੇ ਤੀਵਰ ਜਾਂ ਸ਼ੁੱਧ, ਇਸਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਜਿਹੜਾ ਨਿਯਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਠਾਟ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਠਾਟਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ 36 ਅਤੇ ਕਈ 72 ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਵਿਵਹਾਰਿਕਤਾ ਵਿਚ ਅੱਜ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ-ਹਿੰਦੀ ਸੰਗੀਤ ਸਿਰਫ 10 ਠਾਟਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ।

ਉਂਝ ਤਾਂ ਸੁਰ-ਲਿਪੀਆਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਅਸੀਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੇ ਗਾਇਨ ਅਤੇ ਵਾਦਨ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਜਾਂ ਗੀਤ ਨੂੰ ਖੁਦ ਸੁਰ-ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਢਾਲਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਠਾਟ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਰੱਖਣੀ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਅੱਗੇ ਠਾਟ, ਤਾਲ ਅਤੇ ਵਾਦੀ, ਰਾਗ, ਸਮਵਾਦੀ, ਅਨੁਵਾਦੀ ਸੁਰਾਂ ਅਤੇ ਪਕੜ ਆਦਿ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ—

ਠਾਟ

ਗਾਇਨ ਅਤੇ ਵਾਦਕ ਦਾ ਮੂਲ ਅਧਾਰ ਤਾਲ ਅਤੇ ਲੈਅ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਜਾਨ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਗ ਨਾਲ ਹੀ ਤਾਲ ਨਿਅੰਤ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਗੀਤ, ਗ਼ਜ਼ਲ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਲੈ ਲਈਏ ਸਭ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰਾਗ ਜਾਂ ਰਾਗਨੀ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਰਾਗ ਸੰਗੀਤ-ਰਚਨਾ ਦਾ ਅਧਾਰ ਸਤੰਭ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿਚ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਠਾਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਠਾਟਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਇਕ ਠਾਟ ਵਿਚ ਸਰਗਮ ਦੇ ਸੱਤ ਸੁਰ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਕ ਹੀ ਠਾਟ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸੁਰ ਦੇ ਦੋਨੋਂ ਰੂਪ-ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਵਿਕ੍ਰਤ ਲੱਗ ਜਾਣ। ਜਿਸ ਠਾਟ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਠਾਟ ਵਿਚ ਉਸ ਸੁਰ ਦੇ ਵਿਕ੍ਰਤ ਰੂਪ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ। ਠਾਟ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਵਿਕ੍ਰਤ ਸੁਰਾਂ—ਕੋਮਲ ਰ, ਗ, ਧ, ਨ ਅਤੇ ਤੀਵਰ ਮ—ਦਾ ਅੰਤਰ ਹੀ ਇਕ ਠਾਟ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਠਾਟ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਰਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ—

1. ਠਾਟ ਕਲਿਆਣ ਜਾਂ ਯਮਨ—ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸੁਰ ਤੀਵਰ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਸਰਗਮ ਦੇ ਤੇ ਸੁਰ ਤਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਮ ਵੀ ਤੀਵਰ ਦਾ (ਮ̍) ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਸਰਗਮ ਦੇ ਸਤ ਸੁਰਾਂ ਵਿਚ ਮ ਹੀ ਇਕਮਾਤਰ ਅਜਿਹਾ ਸੁਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੋਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਕ੍ਰਤ ਹੋਣ ਤੇ ਤੀਵਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਸ਼ੁੱਧ ਸੁਰ ਤੀਵਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਕ੍ਰਤ ਰੂਪ ਕੋਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸਦੀ ਸਰਗਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇਗੀ—

ਆਰੋਹੀ—	ਸ	ਰ	ਗ	ਮ̍	ਪ	ਧ	ਨ	ਸਂ
ਚਾਬੀ ਨੰ:	13	15	17	19	20	22	24	25
ਅਵਰੋਹੀ—	ਸਂ	ਨ	ਧ	ਪ	ਮ̍	ਗ	ਰ	ਸ
	25	24	22	20	19	17	15	13

2. ਠਾਟ ਭੈਰਵ—ਠਾਟ ਭੈਰਵ ਵਿਚ ਦੋ ਸੁਰ ਰ ਅਤੇ ਧ ਤਾਂ ਕੋਮਲ (ਰ̲ ਅਤੇ ਧ̲) ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਪੰਜ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ—

ਆਰੋਹੀ—	ਸ	ਰ̲	ਗ	ਮ	ਪ	ਧ̲	ਨ	ਸਂ
ਚਾਬੀ ਨੰ:	13	14	17	18	20	21	24	25
ਅਵਰੋਹੀ—	ਸਂ	ਨ	ਧ̲	ਪ	ਮ	ਗ	ਰ̲	ਸ
	25	24	21	20	18	17	14	13

3. ਠਾਟ ਬਿਲਾਵਲ—ਇਹ ਇਕੋ-ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਠਾਟ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਗ ਨੂੰ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕਾਲੇ ਪੜਦੇ 'ਤੇ ਉਂਗਲੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀ ਪੈਂਦੀ। ਇਸ ਠਾਟ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਵਿਕ੍ਰਤ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅੱਗੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ—

ਆਰੋਹੀ—	ਸ	ਰ	ਗ	ਮ	ਪ	ਧ	ਨ	ਸਂ
ਚਾਬੀ ਨੰ:	13	15	17	18	20	22	24	25
ਅਵਰੋਹੀ—	ਸਂ	ਨ	ਧ	ਪ	ਮ	ਗ	ਰ	ਸ
	25	24	22	20	18	17	15	13

4. ਠਾਟ ਪੂਰਬੀ—ਇਸ ਠਾਟ ਵਿਚ ਵੀ ਰ ਅਤੇ ਧ ਤਾਂ ਕੋਮਲ (ਰ̲ ਅਤੇ ਧ̲) ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿਚ ਮ ਤੀਵਰ (ਮ̍) ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਸੁਰ ਚਾਰ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਤਿੰਨ ਕਾਲੇ ਅਤੇ ਚਾਰ ਸਫੇਦ ਪੜਦਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਆਰੋਹੀ—	ਸ	ਰ̲	ਗ	ਮ̍	ਪ	ਧ̲	ਨ	ਸਂ
ਚਾਬੀ ਨੰ:	13	14	17	19	20	21	24	25
ਅਵਰੋਹੀ—	ਸਂ	ਨ	ਧ̲	ਪ	ਮ̍	ਗ	ਰ̲	ਸ
	25	24	21	20	19	17	14	13

5. ਠਾਟ ਟੋਡੀ—ਇਸ ਵਿਚ ਰ, ਗ ਅਤੇ ਧ ਤਾਂ ਕੋਮਲ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਮ ਤੀਵਰ (ਰ॒, ਗ॒, ਧ॒ ਅਤੇ ਮ॑) ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੇ ਠਾਟ ਟੋਡੀ ਅਤੇ ਠਾਟ ਭੈਰਵੀ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਕਾਲੇ ਪੜਦਿਆਂ ਦਾ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਸਫੈਦ ਪੜਦਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਆਰੋਹੀ—	ਸ	ਰ॒	ਗ॒	ਮ॑	ਪ	ਧ॒	ਨ	ਸਂ
ਚਾਬੀ ਨੰ:	13	14	16	19	20	21	24	25
ਅਵਰੋਹੀ—	ਸਂ	ਨ	ਧ॒	ਪ	ਮ	ਗ॒	ਰ॒	ਸ
	25	24	21	20	19	16	14	13

6. ਠਾਟ ਆਸਾਵਾਰੀ—ਇਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸੁਰ ਗ, ਧ ਅਤੇ ਨ ਕੋਮਲ (ਗ॒, ਧ॒ ਅਤੇ ਨ॒) ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ, ਜਿਵੇਂ—

ਆਰੋਹੀ—	ਸ	ਰ	ਗ॒	ਮ	ਪ	ਧ॒	ਨ॒	ਸਂ
ਚਾਬੀ ਨੰ:	13	15	16	18	20	21	23	25
ਅਵਰੋਹੀ—	ਸਂ	ਨ॒	ਧ॒	ਪ	ਮ	ਗ॒	ਰ	ਸ
	25	23	21	20	18	16	15	13

7. ਠਾਟ ਮਾਰਵਾ—ਇਸ ਵਿਚ ਰ ਕੋਮਲ (ਰ॒) ਅਤੇ ਮ ਤੀਵਰ (ਮ॑) ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਪੰਜ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ, ਜਿਵੇਂ—

ਆਰੋਹੀ—	ਸ	ਰ॒	ਗ	ਮ॑	ਪ	ਧ	ਨ	ਸਂ
ਚਾਬੀ ਨੰ:	13	14	17	19	20	22	24	25
ਅਵਰੋਹੀ—	ਸ	ਨ	ਧ	ਪ	ਮ॑	ਗ	ਰ॒	ਸ
	25	24	22	20	19	17	14	13

8. ਠਾਟ ਖੱਮਾਜ—ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੇ ਠਾਟ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਠਾਠ ਖੱਮਾਜ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਮਾਤਰ ਇਕ ਕਾਲੇ ਪੜਦੇ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰੋਗੇ, ਬਾਕੀ ਛੇ ਸੁਰ ਸਫੈਦ ਪੜਦਿਆਂ 'ਤੇ ਵਜਾਏ ਜਾਣਗੇ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿਚ ਕਾਲੇ ਪੜਦੇ ਤੋਂ ਤੀਵਰ ਦਾ ਮ ਨਹੀਂ, ਵਰਨਾ ਕੋਮਲ ਨਾ ਵਜਾਓਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਨ ਤਾਂ ਕੋਮਲ (ਨ॒) ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਛੇ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ। ਜਿਵੇਂ—

ਆਰੋਹੀ—	ਸ	ਰ	ਗ	ਮ	ਪ	ਧ	ਨ॒	ਸਂ
ਚਾਬੀ ਨੰ:	13	15	17	18	20	22	23	25
ਅਵਰੋਹੀ—	ਸਂ	ਨ॒	ਧ	ਪ	ਮ	ਗ	ਰ	ਸ
	25	24	22	20	19	17	15	13

9. ਠਾਟ ਕਾਫੀ—ਇਸ ਵਿਚ ਗ ਅਤੇ ਨ ਕੋਮਲ (ਗ॒ ਅਤੇ ਨ॒) ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਪੰਜੇ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ, ਜਿਵੇਂ—

ਆਰੋਹੀ—	ਸ	ਰ	ਗੁ	ਮ	ਪ	ਧ	ਨੁ	ਸਂ
ਚਾਬੀ ਨੰ:	13	15	16	18	20	22	23	25
ਅਵਰੋਹੀ—	ਸਂ	ਨੁ	ਧ	ਪ	ਮ	ਗੁ	ਰ	ਸ
	25	23	22	20	18	16	15	13

10. ਠਾਟ ਭੈਰਵੀ—ਇਸ ਵਿਚ ਚਾਰ ਸੁਰ ਰ, ਗ, ਧ ਅਤੇ ਨ ਕੋਮਲ (ਰੁ, ਗੁ, ਧੁ ਅਤੇ ਨੁ) ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ। ਪਰੰਤੂ ਸ਼ੁੱਧ ਮ ਤਾਂ ਕੋਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸ ਅਤੇ ਪ ਅਚੱਲ ਸੁਰ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—

ਆਰੋਹੀ—	ਸ	ਰੁ	ਗੁ	ਮ	ਪ	ਧੁ	ਨੁ	ਸਂ
ਚਾਬੀ ਨੰ:	13	14	16	18	20	21	23	25
ਅਵਰੋਹੀ—	ਸਂ	ਨੁ	ਧੁ	ਪ	ਮ	ਗੁ	ਰੁ	ਸ
	25	23	21	20	18	16	14	13

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤੇ ਸੁਧਰਿਆ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਜਿੱਥੇ ਸੰਗੀਤ ਹੈ; ਉੱਥੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਕਿ ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਰ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਾਫੀ ਸੌਖੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਰਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣਾ ਔਖਾ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਇਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਸਿੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਈ ਸੱਜਣ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੱਗੇ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਜ ਸੰਗੀਤ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸੰਗੀਤ ਸਾਜ਼ਾਂ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਜਦ ਕੋਈ ਸੰਗੀਤ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਵਾਜੇ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਹ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੇਕਰ ਏਸੇ ਲੀਹ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੰਗੀਤ ਲਈ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਡੰਗੋਰੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ ਕਿ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਫੇਰ ਉਸ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਅੱਗੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵੱਧ ਸਕੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਗਲ ਦੀ ਸੰਗੀਤਮਈ ਸੁਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਲਾਉਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਚੰਗੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਵਾਜੇ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਉੱਚਾਰਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫੇਰ ਵਾਜੇ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਛੇੜ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਰਾਗ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੀਆਂ, ਉਹ ਉਸਤਾਦ ਰਾਗੀ ਵਾਜੇ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਲਾ ਕੇ ਹੀ ਉੱਚਾਰਦੇ ਹਨ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੁੜ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਉੱਚਾਰਣ ਹੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ, ਇਸ ਲਈ ਅਭਿਆਸ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਯਤਨ ਕਰੋ ਕਿ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸੰਗੀਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ 'ਤੇ ਛਾਇਆ ਰਹੇਗਾ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੁਹਾਡੇ ਸੰਗੀਤ ਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਛਾ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ।

ਠਾਟ ਕਿਸੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਮਨਾਹੀ ਵਾਲੇ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸੰਗੀਤ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਹਰਾਉਣ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੇ। ਕਿਸੇ ਸੁਰ-ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ ਸੁਰ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਿਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਿਸ ਸੰਗੀਤ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕਿਹੜਾ ਸੁਰ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਆਏਗਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੌਨ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਗੀਤ ਨੂੰ ਠਾਟਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਸੰਗੀਤ-ਬਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਉਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਪਏਗਾ। ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀ-ਬਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ—ਔੜਵ, ਸ਼ਾਡਵ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਣ।

ਰਾਗਾਂ ਬਾਰੇ ਉਪਭੇਦ—ਰਾਗ ਉਂਝ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਅਜਿਹਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਗੀਤ ਜਾਂ ਬੋਲ ਦੇ ਆਰੋਹੀ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸਤ ਸੁਰ ਇਸਤੇਮਾਲ ਹੋਣ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹੀ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਜਾਂ ਛੇ ਸੁਰ ਹੀ। ਇਸ ਲਈ ਆਰੋਹੀ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹੀ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਉਪਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ—

1. **ਔੜਵ**—

(ੳ) ਔੜਵ ਔੜਵ—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਆਰੋਹੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਹੀ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਵੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਔੜਵ ਔੜਵ ਜਾਤੀ ਦਾ ਰਾਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੇ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਮਾਤਰ ਪੰਜ ਪੜਦਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ਅ) ਔੜਵ ਸ਼ਾੜਵ—ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਆਰੋਹੀ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹੀ ਵਿਚ ਛੇ ਸੁਰਾਂ ਦਾ। ਉਸਨੂੰ ਔੜਵ ਸ਼ਾੜਵ ਜਾਤੀ ਦਾ ਰਾਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

(ੲ) ਔੜਵ ਸੰਪੂਰਣ—ਜਿਸ ਰਾਗ ਦੀ ਆਰੋਹੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪੰਜ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਅਵਰੋਹੀ ਵਿਚ ਸੱਤਾਂ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਔੜਵ-ਸ਼ਾੜਵ ਜਾਤੀ ਦਾ ਰਾਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

2. **ਸ਼ਾੜਵ**—

(ੳ) ਸ਼ਾੜਵ ਔੜਵ—ਜਿਸ ਰਾਗ ਦੀ ਆਰੋਹੀ ਵਿਚ ਛੇ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹੀ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਪੰਜ ਹੀ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾੜਵ ਔੜਵ ਜਾਤੀ ਦਾ ਰਾਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

(ਅ) ਸ਼ਾੜਵ ਸ਼ਾੜਵ—ਜਿਸ ਰਾਗ ਦੇ ਆਰੋਹੀ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹੀ ਦੋਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਛੇ-ਛੇ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾੜਵ ਸ਼ਾੜਵ ਜਾਤੀ ਦਾ ਰਾਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

(ੲ) ਸ਼ਾੜਵ ਸੰਪੂਰਣ—ਜਿਸ ਰਾਗ ਦੀ ਆਰੋਹੀ ਵਿਚ ਛੇ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹੀ ਵਿਚ ਸੱਤਾਂ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਸ਼ਾੜਵ ਸੰਪੂਰਣ ਜਾਤੀ ਦਾ ਰਾਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

3. **ਸੰਪੂਰਣ—**

(ੳ) ਸੰਪੂਰਣ ਔੜਵ—ਜਿਸ ਰਾਗ ਦੀ ਆਰੋਹੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਤ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਅਵਰੋਹੀ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਹੀ ਸੁਰ ਦਾ, ਉਸਨੂੰ ਸੰਪੂਰਣ ਔੜਵ ਜਾਤੀ ਦਾ ਰਾਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

(ਅ) ਸੰਪੂਰਣ ਸ਼ਾੜਵ—ਜਿਸ ਰਾਗ ਦੀ ਆਰੋਹੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸੱਤਾਂ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹੀ ਵਿਚ ਛੇ ਸੁਰਾਂ ਦਾ, ਉਸਨੂੰ ਸੰਪੂਰਣ ਸ਼ਾੜਵ ਜਾਤੀ ਦਾ ਰਾਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

(ੲ) ਸੰਪੂਰਣ ਸੰਪੂਰਣ—ਜਿਸ ਰਾਗ ਦੀ ਆਰੋਹੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸੱਤਾਂ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸੱਤਾਂ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਣ ਸੰਪੂਰਣ ਜਾਤੀ ਦਾ ਰਾਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਰਾਗਾਂ ਅਤੇ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਗਮਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਰਾਗ ਦੀ ਇਕ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੁਰ ਛੇ-ਸਤ ਵਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸਿਰਫ ਇਕ ਵਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਰ ਦੀ ਇਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਵਰਤੋਂ ਹੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਉਸ ਸੁਰ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਉਸ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਮਕਰਣ ਅਤੇ ਗੀਤ ਦੀ ਸੁਰ-ਲਿਪੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਦੁਹਰਾਓ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸੰਗੀਤ-ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—

1. **ਅਨੁਵਾਦੀ ਸੁਰ**—ਵਾਦੀ ਅਤੇ ਸਮਵਾਦੀ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸੁਰ ਰਾਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅਨੁਵਾਦੀ ਸੁਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

2. **ਵਾਦੀ ਸੁਰ**—ਜਿਹੜੇ ਸੁਰ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹੋਰ ਸੁਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਸਨੂੰ ਵਾਦੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੁਰ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸੁਰਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸੁਰ ਤੋਂ ਹੀ ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

3. **ਵਿਵਾਦੀ ਸੁਰ**—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਰਾਗ ਵਿਚ ਮਨਾਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਯਾਨੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਾਲ ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ ਵਿਕ੍ਰਤ ਹੋ ਜਾਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਵਾਦੀ ਸੁਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

4. **ਪਕੜ**—ਕੁਝ ਮੁੱਖ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਉਸ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਾਗ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਦੁਹਰਾਓ ਫੜਨ ਤੋਂ ਫੌਰਨ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਰਾਗ ਹੈ।

5. **ਸਮਵਾਦੀ ਸੁਰ**—ਸਮਵਾਦੀ ਸੁਰ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਵਾਦੀ ਸੁਰ ਤੋਂ ਤਾਂ ਘੱਟ ਪਰੰਤੂ ਸਾਰੇ ਸੁਰਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਲਿਆਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਦੀ ਸੁਰ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਮਵਾਦੀ ਸੁਰ ਵੀ ਰਾਗ ਨੂੰ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

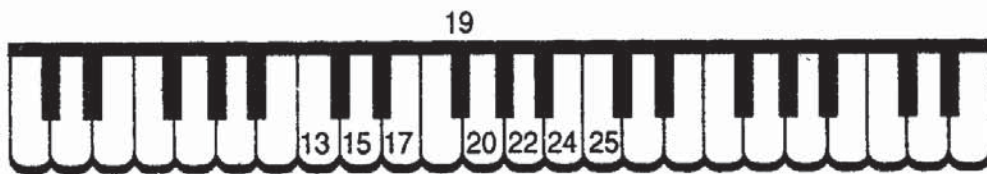
ਵੱਖ-ਵੱਖ ਠਾਟਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਖਾਸ ਰਾਗ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ

ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਠਾਟ ਦਸ ਹਨ ਤਾਂ ਰਾਗ ਸੈਂਕੜੇ ਅਤੇ ਰਾਗਣੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਨ। ਇਕ ਠਾਟ ਵਿਚ ਦਰਜਨਾਂ ਹੀ ਰਾਗ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਵਿਵੇਚਨ ਕਿਤਾਬ

ਵਿਚ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੁਝ ਚੁਣੇ ਹੋਏ, ਅਤਿਅੰਤ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਉਪਯੋਗੀ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਪਕੜ, ਸਰਗਮਾਂ ਅਤੇ ਗਾਉਣ-ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

1. ਠਾਟ ਕਲਿਆਣ (ਯਮਨ) 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਰਾਗ

(ੳ) ਰਾਗ ਸ਼ੁੱਧ ਕਲਿਆਣ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸ਼ਾਮ ਛੇ ਵਜੇ ਤੋਂ ਰਾਤੀਂ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਗ ਰ ਸ ਰ ਸ ਨ਼ ਧ਼ ਪ਼ ਧ਼ ਸ ਰ ਗ ਪ ਗ ਰ ਸ

(ਅ) ਰਾਗ ਭੁਪਾਲੀ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸ਼ਾਮ ਛੇ ਵਜੇ ਤੋਂ ਰਾਤੀਂ 9 ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਗ ਰ ਸ ਧ਼ ਸ ਰ ਗ ਪ ਗ ਧ ਪ ਗ ਰ ਸ

(ੲ) ਰਾਗ ਹਿੰਡੋਲ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਵੇਰੇ ਛੇ ਵਜੇ ਤੋਂ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਗ ਸ ਧ਼ ਮ̍ ਧ਼ ਸ ਗ ਮ̍ ਧ ਨ ਧ ਮ̍ ਗ ਸ

(ਸ) ਰਾਗ ਯਮਨ ਕਲਿਆਣ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸ਼ਾਮੀਂ ਛੇ ਵਜੇ ਤੋਂ ਰਾਤੀਂ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਗ ਰ ਨ਼ ਰ ਸ ਗ ਰ ਗ ਪ ਮ̍ ਗ ਰ ਪ ਰ ਸ

(ਹ) ਰਾਗ ਗੌੜ ਸਾਰੰਗ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੁਪਹਿਰ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਰ ਸ ਗ ਰ ਮ̍ ਗ ਪ ਮ̍ ਧ ਪ ਮ̍ ਗ ਰ ਗ ਪ ਰ ਸ

(ਕ) ਰਾਗ ਹੰਭੀਰ—ਇਹ ਰਾਗ ਸ਼ਾਮ ਛੇ ਵਜੇ ਤੋਂ ਰਾਤੀਂ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤਕ ਗਾਇਆ ਅਤੇ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਸ ਰ ਸ ਗ ਮ ਧ ਸਂ ਨ ਧ ਮ ਪ ਮ̍ ਪ ਧ ਪ ਗ ਮ̍ ਰ ਸ

(ਖ) ਰਾਗ ਕੇਦਾਰਾ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ-ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸ਼ਾਮ ਛੇ ਵਜੇ ਤੋਂ ਰਾਤੀਂ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਸ ਮ̍ ਮ̍ ਪ ਧ ਪ ਮ̍ ਪ ਧ ਪ ਮ̍ ਪ ਮ̍ ਰ ਗ

2. ਠਾਟ ਭੈਰਵ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਾਗ

(ੳ) ਰਾਗ ਅਹੀਰ ਭੈਰਵ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ-ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਵੇਰੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੋਂ ਛੇ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਗ ਮ ਰੁ ਸ ਰੁ ਗ ਮ ਪ ਧ ਨੁ ਧੁ ਪ ਮ ਪ ਮ ਗ ਗ ਰੁ ਸ

(ਅ) ਰਾਗ ਭੈਰਵ—ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਗਾਉਣ-ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਵੇਰੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੋਂ ਛੇ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਸ ਰੁ ਗ ਮ ਪ ਧੁ ਪ ਮ ਗ ਰੁ ਗ ਮ ਪ ਮ ਗ ਰੁ ਸ

(ੲ) ਰਾਗ ਜੋਗੀਆ—ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਗਾਉਣ-ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਸਵੇਰੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੋਂ ਛੇ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਰੁ ਮ ਪ ਧੁ ਸਂ ਨ ਧੁ ਪ ਧੁ ਮ ਪ ਧੁ ਮ ਰੁ ਗ

(ਸ) ਰਾਗ ਪ੍ਰਭਾਤ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਸਵੇਰੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੋਂ ਛੇ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਗ ਮ ਗ ਰੁ ਸ ਰੁ ਸ ਧ਼ ਨ਼ ਸ ਗ ਮ ਧੁ ਪ ਮ ਗ ਰੁ ਗ ਮ

(ਹ) ਰਾਗ ਗੁਣਕਲੀ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ-ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਸਵੇਰੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੋਂ ਛੇ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਰੁ ਸ ਧੁ ਸ ਮ ਰੁ ਪ ਧੁ ਪ ਮ ਰੁ ਪ ਮ ਰੁ ਸ

3. ਠਾਟ ਬਿਲਾਵਲ ਦੇ ਕੁਝ ਰਾਗ

(ੳ) ਰਾਗ ਸ਼ੰਕਰਾ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸ਼ਾਮੀਂ ਛੇ ਵਜੇ ਤੋਂ ਰਾਤੀਂ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਸਂ ਨ ਪ ਨ ਧ ਸਂ ਨ ਪ ਗ ਪ ਗ ਸ

(ਅ) ਰਾਗ ਕੁਕੁੰਭ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਵੇਰੇ ਛੇ ਵਜੇ ਤੋਂ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਸ ਗ ਗ ਮ ਪ ਮ ਗ ਰ ਗ ਮ ਪ ਧ ਸਂ ਧ ਪ ਮ ਪ ਮ ਗ ਮ ਰ ਸ

(ੲ) ਰਾਗ ਦੇਸ਼ਕਾਰ—ਇ:ਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਵੇਰੇ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਦੁਪਹਿਰ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਸ ਧ ਪ ਗ ਪ ਧ ਸਂ ਧ ਪ ਗ ਪ ਧ ਪ ਗ ਰ ਸ

(ਸ) ਰਾਗ ਅਹੱਲਿਆ ਬਿਲਾਵਲ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਵੇਰੇ ਛੇ ਵਜੇ ਤੋਂ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਗ ਰ ਗ ਪ ਧ ਨ ਧ ਸਂ ਸਂ ਨ ਧ ਨ ਧ ਪ ਮ ਗ ਮ ਰ ਸ

(ਹ) ਰਾਗ ਦੁਰਗਾ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸ਼ਾਮੀਂ ਛੇ ਵਜੇ ਤੋਂ ਰਾਤੀਂ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਪ ਮ ਧ ਧ ਮ ਰ ਪ ਸਂ ਧ ਸਂ ਰਂ ਪ ਧ ਮ ਰ ਸ

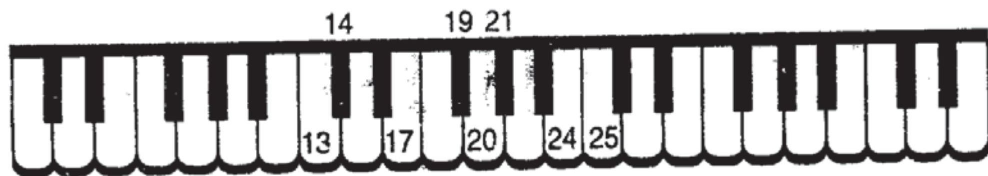
(ਕ) ਰਾਗ ਸ਼ੁੱਧ ਬਿਲਾਵਲ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਵੇਰੇ ਛੇ ਵਜੋ ਤੋਂ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਸ ਰ ਗ ਮ ਪ ਧ ਨ ਸਂ ਨ ਧ ਪ ਮ ਗ ਮ ਰ ਸ

(ਖ) ਰਾਗ ਪਹਾੜੀ—ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਗਾਇਆ ਅਤੇ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸ਼ਾਮੀਂ ਛੇ ਵਜੇ ਤੋਂ ਰਾਤੀਂ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਗ ਰ ਸ ਧ਼ ਪ਼ ਧ਼ ਗ ਪ ਧ ਪ ਗ ਰ ਸ ਧ਼

4. ਠਾਟ ਪੂਰਵੀ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਪੰਜ ਮੁੱਖ ਰਾਗ

(ੳ) ਰਾਗ ਬਸੰਤੀ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਵੇਰੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੋਂ ਛੇ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ। ਇਹ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਦਾ ਖਾਸ ਰਾਗ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਸ ਗ ਮਂ ਧੁ ਰਂ ਸਂ ਰੁਂ ਨ ਧੁ ਪ ਮਂ ਗ ਮਂ ਗ ਨ ਮਂ ਗ ਮਂ ਗ ਰੁ ਸ

(ਅ) ਰਾਗ ਸ਼੍ਰੀ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੁਪਹਿਰ ਬਾਅਦ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਛੇ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਰੁ ਸ ਮਂ ਪ ਧੁ ਪ ਨ ਸਂ ਨ ਧੁ ਪ ਮਂ ਗ ਰੁ ਸ

(ੲ) ਰਾਗ ਗੌਰੀ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੁਪਹਿਰ ਬਾਅਦ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਛੇ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਸ ਨ਼ ਧੁ ਨ਼ ਰੁ ਗ ਰੁ ਮਂ ਗ ਰੁ ਸਂ ਰ ਨ਼ ਸ

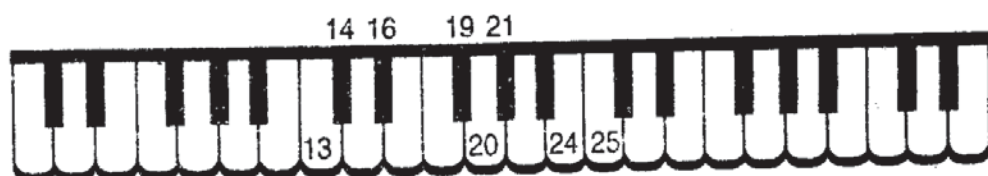
(ਸ) ਰਾਗ ਪੂਰਵੀ—ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਵਜਾਉਣ-ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੁਪਹਿਰ ਬਾਅਦ ਸ਼ਾਮੀਂ ਛੇ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਨ ਸ ਰੁ ਗ ਮਂ ਗ ਮਂ ਪ ਧੁ ਪ ਮਂ ਗ ਮ ਗ ਰੁ ਸੁ

(ਹ) ਰਾਗ ਪੂਰੀਆ ਰਾਗ ਸ਼੍ਰੀ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੁਪਹਿਰ ਬਾਅਦ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਛੇ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਨ ਰੁ ਗ ਮਂ ਪ ਧੁ ਪ ਮਂ ਗ ਮਂ ਰੁ ਗ ਧੁ ਮਂ ਗ ਰੁ ਸ

5. ਠਾਟ ਤੋੜੀ (ਟੋਡੀ) ਦੇ ਦੋ ਰਾਗ

(ੳ) ਰਾਗ ਤੋੜੀ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੁਪਹਿਰ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਛੇ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਗਾਉਣ-ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਸਮੇਂ ਦਿਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਪਹਿਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਧ ਨ ਰ ਗ ਰ ਸ ਮ ਗ ਰ ਸੰ

(ਅ) ਰਾਗ ਮੁਲਤਾਨੀ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ-ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੁਪਹਿਰ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਛੇ ਵਜੇ ਤਕ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਨ਼ ਸ ਮ ਗ ਪ ਨ ਰ ਸ

6. ਠਾਟ ਆਸਾਵਾਰੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਾਗ

(ੳ) ਰਾਗ ਦਰਬਾਰੀ ਕਾਨੜਾ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮੱਧ ਰਾਤੀਂ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਸਵੇਰੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਧ ਨ ਸੰ ਰ ਗ ਮ ਸ ਰ ਸ

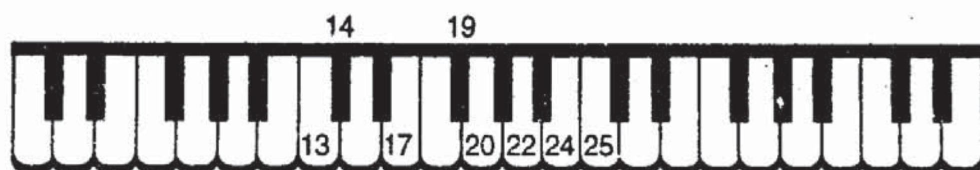
(ਅ) ਰਾਗ ਅੜਾਨਾ—ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਗਾਉਣ-ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮੱਧ ਰਾਤੀਂ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਸਵੇਰੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਸੰ ਧ ਨ ਸੰ ਧ ਨ ਪ ਮ ਪ ਗ ਮ ਰ ਸ

(ੲ) ਰਾਗ ਦੇਸੀ—ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਗਾਉਣ-ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦਿਨ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਪਹਿਰ ਯਾਨੀ ਕਿ ਸਵੇਰੇ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਦੁਪਹਿਰ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ। ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸਦਾ ਸਮਾਂ ਸਵੇਰੇ ਛੇ ਵਜੇ ਤੋਂ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤਕ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਰ ਮ ਪ ਧ ਪ ਮ ਗ ਰ ਗ ਸ ਰ ਸ ਨ ਸ ਨ ਸ

7. ਠਾਟ ਮਾਰਵਾ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭਾਗ

(ੳ) ਰਾਗ ਪੂਰੀਆ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸ਼ਾਮ ਛੇ ਵਜੇ ਤੋਂ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਗ ਨ਼ ਰ ਸ ਨ਼ ਧ਼ ਨ਼ ਮ ਗ ਮ ਧ ਧ ਰ ਸ ਮ ਗ ਰ ਸ

(ਅ) ਰਾਗ ਸੋਹਿਨੀ—ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਗਾਉਣ-ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਵੇਰੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੋਂ ਸਵੇਰੇ ਛੇ ਵਜੇ ਤਕ ਦਾ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਮ ਧ ਨ ਸ ਰੰ ਸੰ ਨ ਧ ਨ ਸੰ ਨ ਧ ਗ

(ੲ) ਰਾਗ ਮਾਰਵਾ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ-ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸ਼ਾਮ ਛੇ ਵਜੇ ਤੋਂ ਰਾਤ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਧ ਮ̍ ਗ ਰ̲ ਗ ਮ̍ ਗ ਰ̲ ਸ ਨ਼ ਧ਼ ਮ̍ ਧ਼ ਸ ਰ̲ ਸ

(ਸ) ਰਾਗ ਲਲਿਤ—ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਵੇਰੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੋਂ ਸਵੇਰੇ ਛੇ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਨ਼ ਰ̲ ਗ ਮ̍ ਮ̍ ਧ ਮ̍ ਮ̍ ਗ ਮ̍ ਧ ਨ ਸਂ ਰ̲ ਨ ਧ ਮ̍ ਧ ਮ̍ ਮ̍ ਗ ਰ ਸ

8. ਠਾਟ ਖੱਮਾਜ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਗ

(ੳ) ਰਾਗ ਰਾਗੇਸ਼ਵਰੀ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸ਼ਾਮ ਛੇ ਵਜੇ ਤੋਂ ਰਾਤੀਂ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਰ ਸ ਨ̲ ਧ ਸ ਮ ਗ ਮ ਧ ਨ̲ ਧ ਮ ਗ ਰ ਸ

(ਅ) ਰਾਗ ਖੱਮਾਜ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ-ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਰਾਤ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਰਾਤ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਨ̲ ਸ ਗ ਮ ਪ ਨ̲ ਸਂ ਨ̲ ਧ ਮ ਪ ਧ ਮ ਗ

(ੲ) ਰਾਗ ਜੈ-ਜੈ ਵੰਤੀ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਰਾਤ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਰਾਤ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਗ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਦਾ ਖਾਸ ਰਾਗ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਰ ਗ ਰ ਸ ਧ ਨ਼̲ ਪ਼ ਧ਼ ਨ਼̲ ਸ ਗ ਮ ਰ ਗ ਰ ਸ

(ਸ) ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਰਾਤ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਰਾਤ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ। ਇਹ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਨ̲ ਸ ਗ ਮ ਪ ਨ̲ ਸਂ ਨ̲ ਪ ਗ ਮ ਗ ਸ

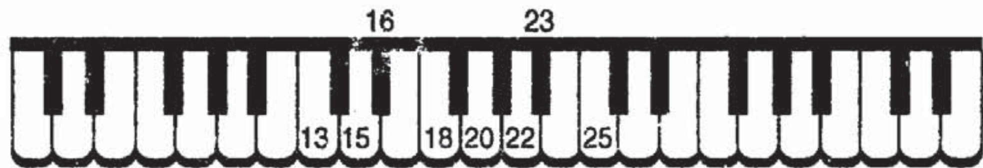
(ਹ) ਰਾਗ ਤਿਲਕ ਕਾਮੋਦ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸ਼ਾਮ ਛੇ ਵਜੇ ਤੋਂ ਰਾਤ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਪ਼ ਨ਼̲ ਸ ਰ ਗ ਸ ਰ ਪ ਮ ਗ ਸ ਰ ਗ ਸ ਨ਼̲

(ਕ) ਰਾਗ ਦੇਸ਼—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਰਾਤ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਰਾਤ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਗ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਨਮੋਹਕ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਰ ਮ ਪ ਨ̲ ਧ ਪ ਨ̲ ਸਂ ਪ ਧ ਪ ਮ ਗ ਰ ਗ ਸ

9. ਠਾਟ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇ ਸਤ ਰਾਗ

(ੳ) ਰਾਗ ਪੀਲੂ—ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਗਾਇਆ-ਵਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੁਪਹਿਰ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਛੇ ਵਜੇ ਤਕ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਨ਼ ਸ ਗੁ ਨ਼ ਸ ਪ਼ ਧ਼ ਨ਼ ਸ

(ਅ) ਰਾਗ ਸਿੰਘੋਰਾ—ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਦਿਨ ਦੇ ਚੌਥੇ ਪਹਿਰ ਵਿਚ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਰ ਮ ਪ ਧ ਸਂ, ਪ ਧ ਸਂ, ਰਂ ਸਂ ਨ ਧ, ਮ ਪ ਧ ਪ, ਮ ਗੁ ਰ ਮ ਗੁ ਰ ਸ

(ੲ) ਭੀਮ ਪਲਾਸੀ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ-ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੁਪਹਿਰ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਛੇ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਨੁ ਸ ਮ ਗੁ ਪ ਗੁ ਮ ਗੁ ਰ ਮ

(ਸ) ਮੀਆਂ-ਮਲਹਾਰ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮੱਧ ਰਾਤ ਹੈ। ਇਹ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਰ ਮ ਰ ਸ ਨੁ ਪ਼ ਮ਼ ਪ਼ ਨੁ ਧ਼ ਨ਼ ਸ ਪ ਗੁ ਮ ਰ ਸ

(ਹ) ਵ੍ਰਿੰਦਾਵਨੀ ਸਾਰੰਗ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ-ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੁਪਹਿਰ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਨੁ ਸ ਰ ਮ ਰ ਪ ਮ ਰ ਨੁ ਸ

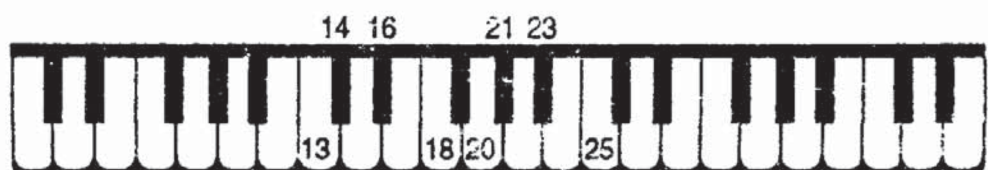
(ਕ) ਬਾਗੇਸ਼੍ਰੀ—ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਗਾਉਣ-ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮੱਧ ਰਾਤ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਸਵੇਰੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਸ ਨੁ ਧ਼ ਸ ਮ ਧ ਨੁ ਧ ਮ ਗੁ ਰ ਸ

(ਖ) ਰਾਗ ਬਹਾਰ—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਰਾਤ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਸ ਪ ਗੁ ਮ ਧ ਨ ਸਂ

10. ਠਾਟ ਭੈਰਵੀ ਦੇ ਰਾਗ

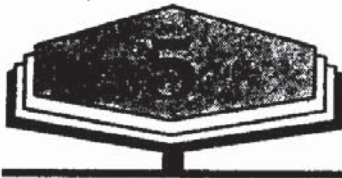
(ੳ) **ਰਾਗ ਮਾਲਕੌਂਸ**—ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਗਾਉਣ-ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮੱਧ ਰਾਤ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤਕ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਧ ਨ ਸ ਮ, ਗ ਮ ਗ ਸ

(ਅ) **ਰਾਗ ਅੜਾਕਾ**—ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ-ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮੱਧ ਰਾਤ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ—ਮ ਗ ਰ ਗ ਸ ਰ ਸ ਧ ਨ ਸ

ਵਾਦਨ ਅਤੇ ਉੱਚਾਰਣ ਸਥਾਨ

ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਤ੍ਰਿਵੇਣੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਧਾਰਾਵਾਂ ਹਨ—ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰਾਂ ਦਾ ਵਾਦਨ, ਨ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਮਧੁਰ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ। ਇਹੋ ਤਿੰਨੋਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਗਾਇਕ ਅਤੇ ਨ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਕਲਾਕਾਰ ਸਾਰੰਗੀ, ਇਕਤਾਰਾ, ਖੰਜਰੀ ਜਿਹੇ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਵੀ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਹੀ ਕਾਰਜ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਇਥੇ ਵੀ ਇਕ ਅਪਵਾਦ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਾਇਕ ਚਾਹੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਜਾਂ ਭਜਨ ਗਾਇਕ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕੱਵਾਲ, ਕਥਾ ਵਾਚਕ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਫਿਲਮੀ ਗਾਇਕ, ਗਾਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵੀ ਖੁਦ ਹੀ ਵਜਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਜਿੱਥੇ ਗਾਇਕ ਨੂੰ ਗਾਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਵਿਚੋ-ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਸੁਰ-ਸਾਧਨਾ ਅਤੇ ਗਾਣ ਦਾ ਰਿਆਜ਼ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ, ਸੁਰ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਅਤੇ ਲੈਅ ਨੂੰ ਵਿਵਸਥਿਤ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਚੋਣ

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੀਡਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੇਜ਼ ਸੁਰ ਉਤਪਾਦਨ ਰੀਡ ਨੂੰ ਬਾਸ, ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਮਧਿਅਮ ਸੁਰ ਜਿਹੀ ਰੀਡ ਨੂੰ ਮੇਲ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮਾਂ ਵਿਚ ਫੀ-ਮੇਲ ਰੀਡ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਹੈ, ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਨਾਲ ਇੰਨਾ ਅੰਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਦੇਖੇ, ਸੁਰ-ਲਹਿਰੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਬੱਚੇ, ਆਦਮੀ ਜਾਂ ਔਰਤ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਗਲੇ ਦੇ ਸੁਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਉਮਰ, ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਸੁਰ

ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਕੰਠ-ਧੁਨੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ ਤਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਹੈ, ਬਚਪਨ ਦੀ ਭੋਲੀ-ਭਾਲੀ, ਚੰਚਲ ਅਤੇ ਰਸੀਲੀ ਸੁਰ-ਲਹਿਰੀ ਵੀ ਉਮਰ ਵਧਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਬਦਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਦਿਲਕਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿਚ

ਇਸ ਵਿਚ ਰੁੱਖਾਪਨ ਅਤੇ ਕੰਬਣੀ ਆਉਣਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਨਿਯਮ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਇਹ ਅੰਤਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਅੰਤਰ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਤਰ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਜੇਕਰ ਆਪਣੀ ਬਚਪਨ ਦੀ ਟੇਪ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੇ ਤਾਂ ਉਹ ਪਹਿਚਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ 10-12 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤਕ ਮੁੰਡੇ-ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਇਕੋ-ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਵੀਹ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦੇ-ਪਹੁੰਚਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਇਕਦਮ ਬਦਲ ਕੇ ਮੋਟੀ, ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਮਰ ਦੇ ਵਧਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸ ਵਿਚ ਮਧੁਰਤਾ ਅਤੇ ਲੋਚ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਕੰਪਨ ਅਤੇ ਸਖਤ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਫੇਰ ਵੀ ਉਚਿੱਤ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਅਤੇ ਰਿਆਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਇਸ ਗਤੀ ਨੂੰ ਘੱਟ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਸੰਗੀਤ-ਸਾਧਨਾ ਅਤੇ ਗਾਇਨ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਦਸ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਇਸ ਵਿਚ ਫਰਕ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਉਸਤਾਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਮਰ ਦੇ ਦਸ਼ਕ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਸਥਾਈ ਸੁਰ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਇਕ ਸੁਰ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੇਠਾਂ ਦਿਤੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ--

ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਉਮਰ	*ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਸਥਾਈ ਸੁਰ*
ਦਸ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤਕ	- ਨਿਸ਼ਾਦ ਅਰਥਾਤ ਨੀ
ਦਸ ਤੋਂ ਵੀਹ ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ	ਧੈਵਤ ਅਰਥਾਤ ਧ
ਵੀਹ ਤੋਂ ਤੀਹ ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ	ਪੰਚਮ ਅਰਥਾਤ ਪ
ਤੀਹ ਤੋਂ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤਕ	ਮਧਿਅਮ ਅਰਥਾਤ ਮ
ਚਾਲੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਤਕ	ਗੰਧਾਰ ਅਰਥਾਤ ਗ
ਪੰਜਾਹ ਤੋਂ ਸੱਠ ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ	ਰਿਸ਼ਭ ਅਰਥਾਤ ਰੇ
ਸੱਠ ਸਾਲ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ	ਸ਼ਡਜ ਅਰਥਾਤ ਸ

ਉਮਰ ਨਾਲ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਫਰਕ ਪੈਣਾ

ਉਮਰ ਨਾਲ ਆਦਮੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ 15 ਤੋਂ 19 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਕ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਸਥਾਈ ਸੁਰ ਹਰ ਦਸ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਇੰਨਾ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪਰੰਤੂ 15 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਲੜਕਿਆਂ ਦੇ ਸੁਰ-ਉਤਪਾਦਨ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ 18-19 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤਕ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਓਜ ਅਤੇ ਭਾਰੀਪਨ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੁਰ-ਸੰਸਥਾਨ ਦੇ ਇਸ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਘੁੰਡੀ ਫੁਟਣਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਗਲੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨੀ ਬਹੁਤ

ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪੰਦਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀਹ ਸਾਲ ਦੇ ਲੜਕੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਾਦਨ ਤਾਂ ਕਰਨ ਪਰੰਤੂ ਗਾਇਨ ਦਾ ਰਿਆਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਤਦ ਤਕ ਰੁਕ ਜਾਣ ਜਦ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪੁਰਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਪਰੰਤੂ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਗਲੇ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਰ-ਸੰਸਥਾਨ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਇਸ ਉਮਰ ਵਿਚ ਵੀ ਗਾਇਨ ਦਾ ਸਖਤ ਰਿਆਜ਼ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸਪਤਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ—ਮੰਦ੍ਰ, ਮੱਧ ਅਤੇ ਤਾਰ। ਤਿੰਨਾਂ ਸਪਤਕਾਂ ਵਿਚ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੇ ਸੁਰਾਂ ਵਿਚ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਢੁੱਕਵਾਂ ਅੰਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਅਭਿਆਸ ਦੁਆਰਾ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਸਪਤਕਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਵਿਚ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਲਈ ਕਾਫੀ ਰਿਆਜ਼ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਨਾਲ ਕਿਸ ਸੁਰ-ਸੰਸਥਾਨ ਦੇ ਕਿਸ ਭਾਗ ਨੂੰ ਖਾਸ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ! ਭਾਵੇਂ ਸੁਰ-ਸੰਸਥਾਨ ਸੰਪੂਰਣ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਹਰੇਕ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਸੁਰ ਕੱਢਦੇ ਸਮੇਂ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਗ ਕੁਝ ਖਾਸ ਭੂਮਿਕਾ ਵੀ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ—

1. **ਮੰਦ੍ਰ ਸੁਰ-ਸੰਸਥਾਨ**—ਮੰਦ੍ਰ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਧੁਨੀ ਹੌਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਪੜਦਿਆਂ ਤੇ ਕੱਢੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੰਦ੍ਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸਦੇ ਉੱਚਾਰਣ ਵਿਚ ਛਾਤੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੰਦ੍ਰ ਧੁਨੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਛਾਤੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਲਗਾਤਾਰ ਇਸ ਧੁਨੀ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀ ਜਲਦੀ ਹੀ ਥੱਕ ਅਤੇ ਹਫ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

2. **ਮੱਧ ਸੁਰ-ਸਥਾਨ**—ਇਸ ਧੁਨੀ ਦਾ ਮੂਲ ਸਥਾਨ ਗਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਧੁਨੀ ਸਾਧਾਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਾਨ ਦੀ ਧੁਨੀ ਕੱਢਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਲਗਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਾਇਨ ਅਤੇ ਵਾਦਨ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਹੀ ਰਿਆਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਸੁਰ ਸੈੱਟ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤਦ ਹੀ ਤਾਰ ਅਤੇ ਮੰਦ੍ਰ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਗਾਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੋ।

3. **ਤਾਰ ਸੁਰ-ਸਥਾਨ**—ਜਿਸ ਧੁਨੀ ਨੂੰ ਉੱਚਾਰਣ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਉਣਾ ਪਵੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉੱਚਾਰਣ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਧੁਨੀ ਦਾ ਟਕਰਾਅ ਤਾਲੂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇ ਉਸਨੂੰ ਤਾਰ ਸੁਰ-ਸਥਾਨ ਦੀ ਧੁਨੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਅਤਿਅੰਤ ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਇਕ-ਦੋ ਸੁਰ ਤਾਰ ਸਪਤਕ ਦੇ ਵੀ ਲੱਗਦੇ ਹੀ ਹਨ।

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਣਾਂ ਦੇ ਉੱਚਾਰਣ ਸਥਾਨ

ਕਿਸ ਅੱਖਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਵਿਚ ਕਿਹੜਾ ਅੰਗ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ—

ਸੂਰ ਅੱਖਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਤਰਾ

ਸੂਰ	ਉੱਚਾਰਣ ਸਥਾਨ	ਸੂਰ	ਉੱਚਾਰਣ ਸਥਾਨ
ਅ ਆ	ਗਲੇ ਤੋਂ	ਏ ਐ	ਗਲੇ ਅਤੇ ਤਾਲੂ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ
ਇ ਈ	ਤਾਲੂ ਤੋਂ	ਓ ਔ	ਗਲੇ ਅਤੇ ਬੁੱਲਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ
ਉ ਊ	ਬੁੱਲਾਂ ਤੋਂ	ਅਂ	ਗਲੇ ਅਤੇ ਨਾਸਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ
ਰੀ	ਸਿਰ ਤੋਂ	ਅ:	ਗਲੇ ਨਾਲ
ਲ੍ਰੀ	ਦੰਦਾਂ ਤੋਂ		

ਵਿਅੰਜਨ

ਕ ਵਰਗ	ਕ ਖ ਗ ਘ = ਗਲੇ ਤੋਂ	ਙ = ਨਾਸਾਂ ਤੋਂ
ਚ ਵਰਗ	ਚ ਛ ਜ ਝ = ਤਾਲ ਤੋਂ	ਞ = ਤਾਲੂ ਅਤੇ ਨਾਸਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ
ਟ ਵਰਗ	ਟ ਠ ਡ ਢ = ਸਿਰ ਤੋਂ	ਣ = ਨਾਸ ਅਤੇ ਮੂਰਧਾ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ
ਤ ਵਰਗ	ਤ ਥ ਦ ਧ = ਦੰਦਾਂ ਤੋਂ	ਨ = ਦੰਦ ਅਤੇ ਨਾਸ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ
ਪ ਵਰਗ	ਪ ਫ ਬ ਭ = ਬੁੱਲਾਂ ਤੋਂ	ਮ = ਬੁੱਲ ਅਤੇ ਨੱਕ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ
ਯ	ਤਾਲੂ ਤੋਂ	ਸ = ਦੰਦ ਤੋਂ
ਰ	ਸਿਰ ਤੋਂ	ਹ = ਗਲੇ ਤੋਂ
ਲ	ਦੰਦਾਂ ਤੋਂ	ਕਸ਼ਯ = ਦੰਦ ਅਤੇ ਸਿਰ ਤੋਂ
ਵ	ਬੁੱਲਾਂ ਤੋਂ	ਤ੍ਰ = ਦੰਦ ਤੋਂ
ਸ਼	ਤਾਲੂ ਤੋਂ	ਗਯਾ (ਜ਼੍ਞ) = ਦੰਦ ਅਤੇ ਮੂਰਧਾ ਤੋਂ

ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਤ ਸੂਰਾਂ ਦੇ ਉੱਚਾਰਣ ਸਥਾਨ

ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੇ ਹੱਥ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਸਰਗਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੂਰ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਲੇ ਤੋਂ ਤਾਂ ਕੱਢੋਗੇ ਹੀ। ਜਿਵੇਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਧੁਨੀ ਸੂਰ-ਸੰਸਥਾਨ ਤੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਅੰਗ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਂਝ ਹੀ ਸਰਗਮ ਦੇ ਸਤ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੈਟਿੰਗ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਸੂਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਕੱਢੋ ਜਾਂ ਮੰਦ੍ਰ ਵਿਚ, ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਚਾਰਿਤ ਕਰੋ ਜਾਂ ਕੋਮਲ ਸੂਰ ਵਿਚ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਾਇਕ ਅੰਗ ਅੱਗੇ ਦੱਸੇ ਹੀ ਹੋਣਗੇ—

ਸ਼ਡਜ	ਸ	ਗਲੇ ਤੋਂ
ਰਿਸ਼ਭ	ਰੇ	ਗਲੇ ਅਤੇ ਤਾਲੂ ਤੋਂ
ਗੰਧਾਰ	ਗ	ਗਲੇ ਤੋਂ
ਮਧਿਅਮ	ਮ	ਬੁੱਲ ਅਤੇ ਨਾਸ ਤੋਂ

ਪੰਚਮ	ਪ	ਬੁੱਲ ਤੋਂ
ਧੈਵਤ	ਧ	ਦੰਦ ਤੋਂ
ਨਿਸ਼ਾਦ	ਨੀ	ਦੰਦ ਅਤੇ ਨਾਸ ਤੋਂ

ਰਿਆਜ਼ ਲਈ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਸਮਾਂ

ਰਿਆਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸਥਾਨ ਦੀ ਚੋਣ ਇਕ ਅਹਿਮ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਰਿਆਜ਼ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਰੌਲਾ-ਰੱਪਾ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਰਿਆਜ਼ ਵਾਲਾ ਸਥਾਨ ਸਾਫ-ਸੁੱਥਰਾ, ਹਵਾਦਾਰ, ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਇਕਾਗਰਤਾ ਵਾਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਕਾਨ ਦੀ ਛੱਤ ਜਾਂ ਬਾਲਕੋਨੀ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ੁੱਧ ਹਵਾ ਗਾਇਨ ਦੀ ਆਤਮਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਫੇਫੜਿਆਂ ਵਿਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਮਾਤਰਾ ਭਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਹੀ ਸਿਹਤ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸ਼ੁੱਧ ਹਵਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਵੇਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਰਿਆਜ਼ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸੌਂ ਕੇ ਉੱਠਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਜਿੱਥੇ ਤੁਸੀਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰੋਤਾਜ਼ਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਉੱਥੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵੀ ਸ਼ਾਂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਵਾ ਸ਼ੁੱਧ। ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮੇਂ ਤਕ ਗਾਇਨ ਅਤੇ ਵਾਦਨ ਕਰਨਾ, ਨਿਯਮਤ ਰੂਪ ਨਾਲ ਰਿਆਜ਼ ਨਾ ਕਰਨਾ ਨੁਕਸਾਨਦਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਰਿਆਜ਼ ਕਰੋ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਜਗ੍ਹਾ, ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਨਿਯਮਤ ਰੂਪ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੋ।

6 ਰਾਗਾਂ ਅਤੇ ਤਾਲਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਕੁਝ ਗੀਤ ਅਤੇ ਸੁਰ-ਲਿਪੀਆਂ

ਅਜੇ ਤਕ ਤੁਸੀਂ ਸਰਗਮਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹੋ ਅਤੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਵੱਲ ਦੇਖੇ ਬਗੈਰ ਹੀ ਉਂਗਲੀਆਂ ਜੇਕਰ ਪੜਦਿਆਂ ਤੇ ਚੱਲਣ ਲੱਗੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨਪਸੰਦ ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ 'ਤੇ ਕੱਢੋ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਧੁਨਾਂ ਕੱਢੋਗੇ ਤਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਲੱਗੇਗਾ। ਭਾਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਧੁਨ ਵਜਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਓ, ਓਨਾ ਚਿਰ ਉਸ ਧੁਨ ਨੂੰ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਰਿਆਜ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੋ ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜਾਉਣੀ ਸਿਖ ਨਾ ਲਓ। ਅੱਗੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਧੁਨਾਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਜਾ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਰਿਆਜ਼ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।

ਮੰਦ੍ਰ | ਮੱਧ | ਤਾਰ

2. ਰੇ ਕੋਮਲ, 4. ਗ ਕੋਮਲ, 7. ਮ ਤੀਵਰ, 9. ਧ ਕੋਮਲ, 11. ਨਿ ਕੋਮਲ, 14. ਰੇ ਕੋਮਲ, 16. ਮ ਕੋਮਲ, 19. ਮ ਤੀਵਰ, 21. ਧ ਕੋਮਲ, 23. ਨਿ ਕੋਮਲ, 26. ਰੇ ਕੋਮਲ, 28. ਗ ਕੋਮਲ, 31. ਮ ਤੀਵਰ, 33. ਧ ਕੋਮਲ, 35. ਰੇ ਕੋਮਲ

1 ਸ, 3 ਰੇ, 5 ਗ, 6 ਮ, 8 ਪ, 10 ਧ, 12 ਨਿ, 13 ਸ, 15 ਰੇ, 17 ਗ, 18 ਮ, 20 ਪ, 22 ਧ, 24 ਨਿ, 25 ਸਂ, 27 ਰੇਂ, 29 ਗਂ, 30 ਮਂ, 32 ਪਂ, 34 ਧਂ, 36 ਨਿਂ

 ## ਗਣੇਸ਼ ਵੰਦਨਾ

ਰਾ—ਯਮਨ ਕਲਿਆਣ *ਮਾਤਰਾ—6*

ਸਥਾਈ— ਜਯ ਜਯ ਸੁਖ ਕਰਨ ਨਾਥ, ਦੁਖ ਹਰਣ ਦੀਨਾਨਾਥ।
ਜਯ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਜਯ ਗਣੇਸ਼, ਸਨਤਨ ਹਿਤਕਾਰੀ॥

ਅੰਤਰਾ— ਸੋਹਤ ਗਜ ਬਦਨ ਭਾਲ, ਦੁਸ਼ਟਨ ਪ੍ਰਤਿ ਅਤਿ ਕਰਾਲ।
ਦੁਰਬੁਧੀ ਦੁਖ ਦੂਰ ਕਰਨ, ਸੰਤਨ ਸੁਖਕਾਰੀ॥

ਵਨਦਤ ਨਿਤ ਬਾਰ-ਬਾਰ, ਗਾਵਤ ਗੁਣ ਗਣ ਅਪਾਰ।
ਸ਼ੇਸ਼ ਔਰ ਮਹੇਸ਼ ਆਦਿ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਮੁਖਚਾਰੀ॥
ਮੰਗਲਮਯ ਮੋਦ ਕਰਨ, ਪਾਪ ਹਰਣ ਸੁਖ ਭਰਣ।
ਕਮਲ ਰੂਪ ਚਰਣ ਤਬ 'ਨਨਦ' ਬਲਿਹਾਰੀ॥

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ

ਸਥਾਈ

25	24	22	19	20	20	20	20	17	17		17
ਸਾਂ	ਨਿ	ਧ	ਮੰ	ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	ਗ	ਗ	—	ਗ
ਜ	ਯ	ਜ	ਯ	ਸੁ	ਖ	ਕ	ਰ	ਨ	ਨਾ	ऽ	ਥ
14	17	17	17	22	20	17	19	15	24	15	13
ਰੇ	ਗ	ਗ	ਗ	ਧ	ਪ	ਗ	ਮੰ	ਰੇ	ਨਿ	ਰੇ	ਸਾ
ਦੁ	ਖ	ਹ	ਰ	ਣ	ਦੀ	ऽ	ਨਾ	ऽ	ਨਾ	ऽ	ਥ
13	22	13	15	17	19	17	19	20	19	17	17
ਸਾ	ਧ	ਸਾ	ਰੇ	ਗ	ਮੰ	ਗ	ਮੰ	ਪ	ਮੰ	ਗ	ਗ
ਜ	ਯ	ਕ੍ਰਿ	ਪਾ	ऽ	ਲੁ	ਜ	ਯ	ਗ	ਣੇ	ऽ	ਸ਼
15	17	19	20	24	22	17	15	24	15	13	
ਰੇ	ਗ	ਮੰ	ਪ	ਨਿ	ਧ	ਗ	ਰੇ	ਨਿ	ਰੇ	ਸਾ	—
ਸੰ	ऽ	ਤ	ਨ	ਹਿ	ਤ	ਕਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ਰੀ	ऽ

ਅੰਤਰਾ

20	19	17	17	20	22	25	25	25	25	25	25
ਪ	ਮੰ	ਗ	ਗ	ਪ	ਧ	ਸਾਂ	ਸਾਂ	ਸਾਂ	ਸਾਂ	—	ਸਾਂ
ਸੋ	ऽ	ਹ	ਤ	ਗ	ਜ	ਬ	ਦ	ਨ	ਭਾ	ऽ	ਲ
25	29	27	25	22	24	25	24	22	19	20	20
ਸਾਂ	ਗਾਂ	ਰੇਂ	ਸਾਂ	ਧ	ਨਿ	ਸਾਂ	ਨਿ	ਧ	ਮੰ	ਪ	ਪ
ਦੂ	ਬਟਨ	ਪ੍ਰ	ਤਿ	ਅ	ਤਿ	ਕ	ਰਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ਲ
24	22	24	20	22	19	17	19	22	19	20	20
ਨਿ	ਧ	ਨਿ	ਪ	ਧ	ਮੰ	ਗ	ਮੰ	ਧ	ਮੰ	ਪ	ਪ
ਦੂ	ਰ	ਬੁ	ਧੀ	ਦੁ	ਖ	ਦੂ	ऽ	ਰ	ਕ	ਰ	ਨ
15	17	19	20	24	22	17	15	24	15	13	
ਰੇ	ਗ	ਮੰ	ਪ	ਨਿ	ਧ	ਗ	ਰੇ	ਨਿ	ਰੇ	ਸਾ	
ਸੰ	ऽ	ਤ	ਨ	ਸੁ	ਖ	ਕਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ਰੀ	ऽ

ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ

ਰਾਗ—ਭੈਰਵੀ, ਤਾਲ ਦੀਪ ਚੰਦੀ *ਮਾਤਰਾ—14*

ਸਥਾਈ— ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਭਜ ਮਨ, ਹਰਣ ਭਵ ਭਯ ਦਾਰੁਣਮ।
ਨਵ ਕੰਜ ਲੋਚਨ ਕੰਜ ਮੁਖ, ਕਰ ਕੰਜ ਪਦ ਕੰਜਾਰੁਣਮ॥

ਅੰਤਰਾ— 1. ਭਜ ਦੀਨ ਬੰਧੁ ਦਿਨੇਸ਼ ਦਾਨਵ ਦੈਤਯ ਵੰਸ਼ ਨਿਕਨਦਨਮ।
ਰਘੁਨੰਦ ਆਨੰਦਕੰਦ ਕੋਸ਼ਲਚੰਦ੍ਰ ਦਸ਼ਰਥ ਨੰਦਨਮ॥

2. ਸ਼ਿਰ ਮੁਕਟ ਕੁੰਡਲ ਤਿਲਕ ਚਾਰੂ ਉਦਾਰ ਅੰਗ ਵਿਭੂਸ਼ਣਮ।
ਆਜਾਨੁਭੁਜ ਸ਼ਰ ਚਾਪ ਧਰ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਜਿਤ ਖਰਦੂਸ਼ਣਮ॥

3. ਇਤਿ ਵਦਤਿ ਤੁਲਸੀਦਾਸ ਸ਼ੰਕਰ ਸ਼ੇਸ਼ ਮੁਨਿ ਮਨ ਰੰਜਨਮ।
ਮਮ ਹ੍ਰਿਦਯ ਕੁੰਜ ਨਿਵਾਸ ਕਰੁ ਕਾਮਾਦਿ ਖਲ ਦਲ ਗੰਜਨਮ॥

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ

ਸਥਾਈ

20	20	20		20	20		20	20	21		20	18	18
ਪ	ਪ	ਪ	—	ਪ	ਪ	—	ਪ	ਪ	ਧ̲	—	ਪ	ਮ	ਮ
ਸ਼੍ਰ	ਰੀ	ਰਾ	ऽ	ਮ	ਚੰ	ऽ	ਦ੍ਰ	ਕ੍ਰਿ	ਪਾ	ऽ	ਲੁ	ਭ	ਜ
20	18	16	16	14	13	13	18	18	16		14	13	
ਪ	ਮ	ਗ̲	ਗ̲	ਰ̲	ਸਾ	ਸਾ	ਮ	ਮ	ਗ̲	—	ਰ̲	ਸਾ	—
ਮ	ਨ	ਹ	ਰ	ਣ	ਭ	ਵ	ਭ	ਯ	ਦਾ	ऽ	ਰੂ	ਣ	ਮ
21	23	13		13	13		13	14	16		16	14	16
ਧ̲	ਨਿ̲	ਸਾ	—	ਸਾ	ਸਾ	—	ਸਾ	ਰ̲	ਗ̲	—	ਗ̲	ਰੇ̲	ਗ̲
ਨ	ਵ	ਕੰ	ऽ	ਜ	ਲੋ	ऽ	ਚ	ਨ	ਕੰ	ऽ	ਜ	ਮੁ	ਖ
18	18	16		16	16	16	18		16		14	13	
ਮ	ਮ	ਗ̲	—	ਗ̲	ਗ̲	ਗ̲	ਮ	—	ਗ̲	—	ਰ̲	ਸਾ	—
ਕ	ਰ	ਕੰ	ऽ	ਜ	ਪ	ਦ	ਕੰ	ऽ	ਜਾ	ऽ	ਰੂ	ਣ	ਮ

ਅੰਤਰਾ

16	18	21		21	21		21	21	23		23	25	
ਗ̲	ਮ	ਧ̲	—	ਧ̲	ਧ̲	—	ਧ̲	ਧ̲	ਨਿ̲	—	ਨਿ̲	ਸਾਂ	—
ਭ	ਜ	ਦੀ	ऽ	ਨ	ਬੰ	ऽ	ਧੁ	ਦਿ	ਨੇ	ऽ	ਸ਼	ਦਾ	ऽ
25	25	23		23	23		25	25	23		21	20	
ਸਾਂ	ਸਾਂ	ਨਿ̲	—	ਨਿ	ਨਿ	—	ਸਾਂ	ਸਾਂ	ਨਿ̲	—	ਧ̲	ਪ	—
ਨ	ਵ	ਦੈ	ऽ	ਤਯ	ਵੰ	ऽ	ਸ਼	ਨਿ	ਕੰ	ऽ	ਦ	ਨ	ਮ

16	18	20		20	20		20	20	21		20	18	
ਗੁ	ਮ	ਪ	—	ਪ	ਪ	—	ਪ	ਪ	ਧੁ	—	ਪ	ਮ	—
ਰ	ਧੁ	ਨੰ	ऽ	ਦ	ਆ	ऽ	ਨੰ	ਦ	ਕੰ	ऽ	ਦ	ਕੌ	ऽ
20	18	16		14	13		18	18	16		14	13	
ਪ	ਮ	ਗੁ	—	ਰੇ	ਸਾ	—	ਮ	ਮ	ਗੁ	—	ਰੇ	ਸਾ	—
ਸ਼	ਲ	ਚੰ	ऽ	ਦੂ	ਦ	ਸ਼	ਰ	ਥ	ਨੰ	ऽ	ਦ	ਨ	ਮ

ਹੋਰ ਦੋਨੋਂ ਅੰਤਰੇ ਵੀ ਇਸੇ ਸੁਰ-ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਵਜਾਏ ਜਾਣਗੇ।

ਰਾਸ਼ਟਰ ਗਾਨ

ਤਾਲ—ਕਹਰਵਾ **ਮਾਤਰਾ—4**

ਸਾਡਾ ਰਾਸ਼ਟਰ-ਗਾਨ ਠਾਟ ਬਿਲਾਵਲ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਠਾਟ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਗਾਇਨ-ਵਾਦਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਕ੍ਰਤ ਸੁਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਛੇ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮ ਕੋਮਲ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ 'ਤੇ ਇਹ ਧੁਨ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਲੇ ਪੜਦੇ 'ਤੇ ਉਂਗਲੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀ ਪਵੇਗੀ।

ਜਨ-ਗਣ-ਮਨ-ਅਧਿਨਾਯਕ, ਜਯ ਹੇ, ਭਾਰਤ-ਭਾਗਯ-ਵਿਧਾਤਾ!
ਪੰਜਾਬ, ਸਿੰਧੂ, ਗੁਜਰਾਤ, ਮਰਾਠਾ, ਦ੍ਰਾਵਿੜ, ਉਤਕਲ, ਬੰਗਾ,
ਵਿਨਧਯ, ਹਿਮਾਚਲ, ਯਮੁਨਾ, ਗੰਗਾ, ਉਚਛਲ, ਜਲਧਿ, ਤਰੰਗਾ!
ਤਬ ਸ਼ੁਭ ਨਾਮੇ ਜਾਗੇ, ਤਬ ਸ਼ੁਭ ਆਸ਼ਿਸ਼ ਮਾਂਗੇ,
ਗਾਹੇ ਤਬ ਜਯ-ਗਾਥਾ!
ਜਨ ਗਣ ਮੰਗਲਦਾਯਕ ਜਯ ਹੇ, ਭਾਰਤ ਭਾਗਯ ਵਿਧਾਤਾ!
ਜਯ ਹੇ! ਜਯ ਹੇ! ਜਯ ਹੇ! ਜਯ ਜਯ ਜਯ ਜਯ ਹੇ!

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ

		13	15	17	17	17	17	17	17	17	—	17	17	15	17
		ਸ	ਰੇ	ਗ	ਗ	ਗ	ਗ	ਗ	ਗ	ਗ	—	ਗ	ਗ	ਰੇ	ਗ
		ਜ	ਨ	ਗ	ਣ	ਮ	ਨ	ਅ	ਧੀ	ਨਾ	—	ਯ	ਕ	ਜ	ਯ
18				17		17	18	17		15	15	24	15	13	—
ਮ	—	—	—	ਗ	—	ਗ	ਮ	ਗ	—	ਰੇ	ਰੇ	ਨੀ	ਰੇ	ਸ	—
ਹੇ	—	—	—	ਭਾ	—	ਰ	ਤ	ਭਾ	—	ਰਯ	ਵਿ	ਧਾ	—	ਤਾ	—
		13		20		20	20		20	20	20	20		20	20
—	—	ਸ	—	ਪ	—	ਪ	ਪ	—	ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	—	ਪ	ਪ
—	—	ਪ	—	ਜਾ	—	ਬ	ਸਿੰ	—	ਧ	ਗੁ	ਜ	ਰਾ	—	ਤ	ਮ

20	22	18		18		18	18	18	18	17	15	15	18	17	
ਪ	ਧ	ਮ	—	ਮ	—	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਗ	ਰੇ	ਰੇ	ਮ	ਗ	—
ਰ	ਹ	ਠਾ	—	ਦ੍ਰਾ	—	ਵਿ	ਡ	ਉ	ਤ	ਕ	ਲ	ਬੰ	—	ਗਾ	—
				17		17	15	17	17	15	17	17	20	20	22
—	—	—	—	ਗ	—	ਗ	ਰੇ	ਗ	—	ਗ	ਰੇ	ਗ	ਪ	ਪ	ਧ
				ਵਿ	—	ਨਧਯ	ਹਿ	ਮਾ	—	ਚ	ਲ	ਯ	ਮੁ	ਨਾ	—
18		18		17	17		17	17	17	15	15	24	15	13	
ਮ	—	ਮ	—	ਗ	ਗ	—	ਗ	ਗ	ਗ	ਰੇ	ਰੇ	ਨੀ	ਰੇ	ਸ	—
ਗਾਂ	—	ਗਾ	—	ਉ	ਚਛ	—	ਲ	ਜ	ਲ	ਧਿ	ਤ	ਰੰ	—	ਗਾ	—
		13	15	17	17	17		17		15		18			
—	—	ਸ	ਰ	ਗ	ਗ	ਗ	—	ਗ	—	ਰੇ	—	ਮ	—	—	—
		ਤ	ਬ	ਸ਼ੁ	ਭ	ਨਾ	—	ਮੇ	—	ਜਾ	—	ਗੇ	—	—	—
		17	18	20	20	20		18	17	15	18	17			
—	—	ਗ	ਮ	ਪ	ਪ	ਪ	—	ਮ	ਗ	ਰੇ	ਸ	ਗ	—	—	—
—	—	ਤ	ਬ	ਸ਼ੁ	ਭ	ਆ	—	ਸ਼ਿ	ਸ਼	ਮਾਂ	—	ਗੇ	—	—	—
		18		17	18	17	17	15	15	24	15	13			
—	—	ਮ	—	ਗ	ਮ	ਗ	ਗ	ਰੇ	ਰੇ	ਨੀ	ਰੇ	ਰਾ	—	—	—
—	—	ਗਾ	—	ਹੇ	—	ਤ	ਬ	ਜ	ਯ	ਗਾ	—	ਥਾ	—	—	—
		13	13	20	20	20		17	20	20		20	20	20	22
—	—	ਸ	ਸ	ਪ	ਪ	ਪ	—	ਗ	ਪ	ਪ	—	ਪ	ਪ	ਪ	ਧ
—	—	ਜ	ਨ	ਗ	ਨ	ਮਂ	ਗਲ	ਦਾ	ਯ	ਕ	—	ਜ	ਯ	ਹੇ	—
		18		18		18	18	18		17		15	18	17	
—	—	ਮ	—	ਮ	—	ਮ	ਮ	ਮ	—	ਗ	—	ਰੇ	ਮ	ਗ	—
—	—	ਭਾ	—	ਰੇ	—	ਤ	ਭਾ	ਗਯ	—	ਵਿ	—	ਧਾ	—	ਤਾ	—
		17	20	13						24	22	24	—	—	—
—	—	ਗ	ਪ	ਸ	—	—	—	—	—	ਨੀ	ਧ	ਨੀ	—	—	—
—	—	ਜ	ਯ	ਹੇ	—	—	—	—	—	ਜ	ਯ	ਹੇ	—	—	—
		22	20	22						13	13	15	15	17	17
—	—	ਧ	ਪ	ਧ	—	—	—	—	—	ਸ	ਸ	ਰੇ	ਰੇ	ਗ	ਗ
—	—	ਜ	ਯ	ਹੇ	—	—	—	—	—	ਜ	ਯ	ਜ	ਯ	ਜ	ਯ
15	17	18	—												
ਰੇ	ਗ	ਮ	—	—	—	—	—								
ਜ	ਯ	ਹੇ	—	—	—	—	—								

ਤਾਲ ਦਾਦਰਾ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਗੀਤ

ਮੈਂ ਸ਼ਾਯਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ

ਫਿਲਮ—ਬਾਬੀ   *ਤਾਲ—ਦਾਦਰਾ*

ਸਥਾਈ— ਮੈਂ ਸ਼ਾਯਰ ਤੋ ਨਹੀਂ ਮਗਰ ਏ ਹਸੀਂ ਜਬਸੇ ਦੇਖਾ ਮੈਨੇ
ਤੁਝਕੋ ਮੁਝਕੋ ਸ਼ਾਯਰੀ ਆ ਗਈ
ਮੈਂ ਆਸ਼ਿਕ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਮਗਰ ਏ ਹਸੀਂ ਜਬਸੇ ਦੇਖਾ
ਮੈਨੇ ਤੁਝਕੋ ਮੁਝਕੋ ਆਸ਼ਿਕੀ ਆ ਗਈ।

ਅੰਤਰਾ— 1. ਪਯਾਰ ਕਾ ਨਾਮ ਮੈਨੇ ਸੁਨਾ ਥਾ ਮਗਰ
ਪਯਾਰ ਕਿਆ ਹੈ ਯੇ ਮੁਝਕੋ ਨਹੀਂ ਥੀ ਖਬਰ
ਮੈਂ ਤੋਂ ਉਲਝਾ ਰਹਾ ਦੁਸ਼ਮਣੋਂ ਕੀ ਤਰਹ
ਦੋਸਤੋਂ ਮੇਂ ਰਹਾ ਦੁਸ਼ਮਣੋਂ ਕੀ ਤਰਹ
ਮੈਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਮਗਰ ਏ ਹਸੀਂ ਜਬਸੇ ਦੇਖਾ ਮੈਨੇ ਤੁਝਕੋ
ਮੁਝਕੋ ਦੋਸਤੀ ਆ ਗਈ

2. ਸੋਚਤਾ ਹੂੰ ਅਗਰ ਮੈਂ ਦੁਆ ਮਾਂਗਤਾ
ਹਾਥ ਅਪਨੇ ਉਠਾਕਰ ਮੈਂ ਕਯਾ ਮਾਂਗਤਾ
ਜਬਸੇ ਤੁਝਸੇ ਮੁਹਬਤ ਮੈਂ ਕਰਨੇ ਲਗਾ
ਤਬਸੇ ਜੈਸੇ ਇਬਾਦਤ ਮੈਂ ਕਰਨੇ ਲਗਾ
ਮੈਂ ਕਾਫਿਰ ਤੋ ਨਹੀਂ ਮਗਰ ਏ ਅਸੀਂ ਜਬਸੇ ਦੇਖਾ ਮੈਨੇ ਤੁਝਕੋ
ਮੁਝਕੋ ਬੰਦਗੀ ਆ ਗਈ

ਸਥਾਈ

+			0			+			0		
1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6
					8	13	13		16		21
					ਪ਼	ਸ	ਸ	—	ਗ	—	-ਧ
					ਮੈਂ	ਸ਼ਾ	ਯਰ	ऽ	ਤੋ	ऽ	ਨ
20					8	13	13		16		21
ਪ	—	—	—	—	ਪ	ਸ	ਸ	—	ਗ	—	-ਧ
ਹੀਂ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽਮੈਂ	ਸ਼ਾ	ਯਰ	ऽ	ਤੋ	ऽ	ਨ

20					20	25			20	20	18
ਪ	—	—	—	—	ਪੁ	ਸਂ	—	—	ਪੁ	ਪੁ	ਮ
ਹੀਂ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽਮ	ਗਰ	ऽ	ऽ	ਏ	ऽ	ऽਹ
21-20	20	20	20	18	16	15	18			16	15
ਧੁਪ	ਪ	ਪ	ਪ	ਮ	ਗੁ	ਰ	ਮ	—	—	ਗੁ	ਰ
ਸੀਂऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ਜਬ	ਸੇ	ਦੇ	ਖਾ	ऽ	ऽ	ਮੈ	ਨੇ
13	15	13	15	8	8	20	18	18	16	16	16-15
ਸ	ਰ	ਸ	ਰ	ਪ਼	ਪ਼	ਪ	ਮ	ਮ	ਗੁ	ਗੁ	ਗੁਰ
ਤੁਝ	ਕੋ	ਮੁਝ	ਕੋ	ਸ਼ਾ	ਯ	ਰੀ	ऽ	ऽ	ऽ	ਆ	ऽਗੁ
13											
ਸ	—	—	—	—							
ਈ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ਰ						

ਮੈਂ ਆਸ਼ਿਕ ਤੋਂ ਨਹੀਂ......ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ।

ਅੰਤਰਾ

				20	20	20	21	20	20	21	20-18
				ਪ	-ਪੁ	ਪ	ਧੁ	ਪਪੁ	ਪ	ਧੁ	ਪਮ
				ਪਯਾ	ऽਰ	ਕਾ	ਨਾ	ऽਮ	ਮੈਂ	ਨੇ	ऽਸੁ
18				18-16	16-15	15	18	18-15	15-21	21	21-20
ਮ	—	—	—	ਮਗੁ	ਗੁਰ	ਰ	ਗਮ	ਮਰ	ਰਧੁ	ਧੁ	ਧੁਪ
ਨਾ	ਥਾ	ऽਮ	ਗਰ	ऽਪਯਾ	ऽਰ	ਕਯਾ	ऽਹੈ	ਯੇ	ਮੁਝ	ਕੋ	ऽਨ
20				20-25	25	24	25	25-20	20	22	22-20
ਪ	—	—	—	ਪਸਂ	ਸਂ	ਨ	ਸਂ	ਸਂਪ	ਪ	ਧ	ਧਪ
ਹੀ	ਥੀ	ऽਖ	ਬਰ	ऽਮੈਂ	ऽਤੋ	ਉਲ	ਝਾ	ऽਰ	ਹਾ	ਉਲ	ऽਝ
18	16	16-20	18	18-16	15	15	15	15	17	20	20
ਮ	ਗੁ	ਗੁਪ	ਮ	ਮਗੁ	ਰ	ਰ	ਰ	ਰਰ	ਗ	ਪ	ਪਪ
ਨੋਂ	ਕੀ	ऽਤ	ਰਹ	ऽਦੇ	ऽਸ	ਤੋਂ	ਮੈਂ	ऽਰ	ਹਾ	ਦੁਸ਼	ऽਮ
13	13	13	13	13							
ਸ	ਸ	ਸਸ	ਸ	ਸ							
ਨੋਂ	ਕੀ	ऽਤ	ਰਹ	ऽ							

ਮੈਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ...ਸਥਾਈ ਤੋਂ ਵਜੇਗਾ ਅਰਥਾਤ ਸਥਾਈ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸੁਰ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾ ਦਿਓ।

ਦੂਸਰਾ ਅੰਤਰਾ ਪਹਿਲੇ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵਜਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਯਾਦੋਂ ਕੀ ਬਾਰਾਤ ਨਿਕਲੀ

ਫਿਲਮ—ਯਾਦੋਂ ਕੀ ਬਾਰਾਤ *ਤਾਲ—ਦਾਦਰਾ*

ਸਥਾਈ— ਯਾਦੋਂ ਕੀ ਬਾਰਾਤ ਨਿਕਲੀ ਹੈ ਆਜ ਦਿਲ ਕੇ ਦਵਾਰੇ
ਸਪਨੋਂ ਕੀ ਸ਼ਹਨਾਈ ਬੀਤੇ ਦਿਨੋਂ ਕੋ ਪੁਕਾਰੇ
ਹੋ ਛੇੜੋ ਤਰਾਨੇਂ ਮਿਲਨ ਕੇ ਪਯਾਰੇ ਪਯਾਰੇ ਦਿਲ ਕੇ ਦਵਾਰੇ

ਅੰਤਰਾ— 1. ਬਦਲੇ ਨਾ ਅਪਨਾ ਯੇ ਆਲਮ ਕਭੀ
ਜੀਵਨ ਮੇਂ ਬਿਛੜੇਂਗੇ ਨਾ ਹਮ ਕਭੀ
ਯੂੰ ਭੀ ਜਾਓਗੇ ਆਖਿਰ ਕਹਾਂ ਹੋ ਕੇ ਹਮਾਰੇ ਦਿਲ ਕੇ ਦਵਾਰੇ
ਯਾਦੋਂ ਕੀ....

2. ਆਗੇ ਭੀ ਹੋਗਾ ਜੋ ਉਸਕਾ ਕਰਮ
ਵਹ ਦਿਨ ਤੋਂ ਮਨਾਏਂਗੇ ਹਰ ਸਾਲ ਹਮ
ਅਪਨੇ ਆਂਗਨ ਨਾਚੇਂ ਗਾਏਂਗੇ ਚੰਦਾ ਸਿਤਾਰੇ ਦਿਲ ਕੇ ਦਵਾਰੇ
ਯਾਦੋਂ ਕੀ....

ਸਥਾਈ

1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6
20	25	25–20	20	23	23–20	18	21	21–20	16	13	16
ਪ	ਸਂ	ਸਂਪ	ਪ	ਨ	ਨਪ	ਮ	ਧ	ਧਪ	ਗ	ਸ	ਗ
ਯਾ	ਦੋਂ	ऽਕੀ	ਬਾ	ਰਾ	ऽਤ	ਨਿਕ	ਲੀ	ऽਹੈ	ਆਜ	ਦਿਲ	ਕੇ
21	20			13	16	21	20	20			
ਧ	ਪ	—	—	ਗ	ਗ	ਧ	ਪ	ਪ	—	—	—
ਦਵਾ	ऽ	ਰੇ	ऽ	ਦਿਲ	ਕੇ	ਦਵਾ	ऽ	ਰੇ	ऽ	ऽ	ऽ
20	25	25–20	20	23	23–20	18	21	21–20	16	13	16
ਪ	ਸਂ	ਸਂਪ	ਪ	ਨ	ਨਪ	ਮ	ਧ	ਧਪ	ਗ	ਸ	ਗ
ਸਪ	ਨੋਂ	ਕੀ	ਸ਼ਹ	ਨਾ	ऽਈ	ਬੀ	ਤੇ	ऽਦਿ	ਨੋਂ	ਕੋ	ਪੁ
21	20			13	16	21	20	20			
ਧ	ਪ	—	—	ਮ	ਗ	ਧ	ਪ	ਪ	—	—	—
ਕਾ	ऽ	ਰੇ	ऽ	ਦਿਲ	ਕੇ	ਦ੍ਵਾ	ऽ	ਰੇ	ऽ	ऽ	ऽ
18	18	18	18	18	18	16–15	15–13			13	16
ਮ	ਮ	ਮਮ	ਮ	ਮ	ਮਮ	ਗਗ	ਗਮ	—	—	ਸ	ਗ
ਛੇ	ੜੋ	ऽਤ	ਰਾ	ਨੇ	ऽਮਿ	ਲਨ	ऽਕੇ	ऽ	ऽ	ਪਯਾ	ਰੇ
21	20			13	17	22	20				
ਧ	ਪ	—	—	ਮ	ਗ	ਪ	ਪ	—	—	—	
ਪਯਾ	ऽ	ਰੇ	ऽ	ਦਿਲ	ਕੇ	ਦਵਾ	ऽ	ਰੇ	ऽ	ऽ	ऽ

ਅੰਤਰਾ

18	20-22	20	18			18	20-22	20	18		
ਗ	ਪਧ	ਪ	ਮ	—	—	ਮ	ਪਧ	ਪ	ਮ	—	—
ਬਦ	ਲੇऽ	ਨਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ਅਪ	ਨਾऽ	ਯੇ	ऽ	ऽ	ऽ
20			20-18	18-16	16	16					
ਪ			ਪਮ	ਮਗ	ਗਗ	ਗ	—	—	—	—	—
ਆ	ऽ	ऽ	ਲਮ	ऽऽ	ऽਕ	ਭੀ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
18	20-22	20	18			18	20-21	20	18		
ਸ	ਪਧ	ਪ	ਮ	—	—	ਮ	ਪਧ	ਪ	ਮ	—	—
ਜੀ	ਵਨ	ਮੇਂ		ऽ	ऽ	ਬਿਛ	ੜੇਂऽ	ਗੇ	ऽ	ऽ	ऽ
20			20-18	18-16	16	16					
ਪ	—	—	ਪਮ	ਮਗ	ਗਗ	ਗ	—	—	—	—	—
ਨਾ	ऽ	ऽ	ਹਮ	ऽऽ	ऽਕ	ਭੀ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
16-18	18	16	17-18	18	16	16-18	18	18	18	17	13-16
ਗਮ	ਮ	ਗ	ਗਮ	ਮ	ਗ	ਗਮ	ਗ	ਮ	ਮ	ਗ	ਸਗ
ਯੂੰऽ	ਭੀ	ऽ	ਜਾਓ	ਗੇ	ऽ	ਆऽ	ਖਿਰ	ਕ	ਹਾਂ	ਹੋऽ	ਕੇਹ
21	20	20	20	13	16	22	20	20	20	20	20
ਧ	ਪ	ਪ	ਪ	ਸ	ਗ	ਧ	ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	ਪ
ਮਾ	ऽ	ਰੇ	ऽ	ਦਿਲ	ਕੇ	ਦਵਾ	ऽ	ਰੇ	ऽ	ऽ	ऽ

ਇਸਦੇ ਬਾਅਦ ਯਾਦੋਂ ਕੀ ਬਰਾਤ ਅਰਥਾਤ ਪੂਰਾ ਸਥਾਈ ਵਜਾ ਕੇ ਇਹ ਅੰਤਰਾ ਪੂਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਦੂਸਰਾ ਅੰਤਰਾ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਦੁਹਰਾਓ ਮਾਤਰ ਹੈ। ਅੰਤਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹਨ ਧੁਨ ਇਕ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲੇ ਅੰਤਰੇ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਸਹਿਤ ਦੁਹਰਾ ਭਰ ਦਿਓ।

ਹਰ ਤਰਫ ਅਬ ਯਹੀ

ਫਿਲਮ—ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਕੀ ਕਸਮ *ਤਾਲ—ਦਾਦਰਾ*

ਸਥਾਈ— ਹਰ ਤਰਫ ਅਬ ਯਹੀ ਅਫਸਾਨੇ ਹੈਂ ਹਮ ਤੇਰੀ ਆਂਖੋਂ ਕੇ ਦੀਵਾਨੇ ਹੈਂ

ਅੰਤਰਾ— 1. ਕਿਤਨੀ ਸਚਾਈ ਹੈ ਇਨ ਆਂਖੋਂ ਮੇਂ, ਖੋਟੇ ਸਿੱਕੇ ਵੀ ਖਰੇ ਹੋ ਜਾਏਂ
ਤੂ ਕਭੀ ਪਯਾਰ ਸੇ ਦੇਖੇ ਤੋ ਉਧਰ, ਸੂਖੇ ਜੰਗਲ ਵੀ ਹਰੇ ਹੋ ਜਾਏਂ
ਬਾਗ ਬਨ ਜਾਏਂ ਜੋ ਵੀਰਾਨੇ ਹੈਂ, ਹਮ ਤੇਰੀ ਆਂਖੋਂ...

2. ਏਕ ਹਲਕਾ-ਸਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਇਨਕਾ, ਕਭੀ ਦਿਲ ਔਰ ਕਭੀ ਜਾਂ ਲੂਟੇਗਾ
ਕਿਸ ਤਰਹ ਪਯਾਸ ਬੁਝੇਗੀ ਉਸਕੀ, ਕਿਸ ਤਰਹ ਉਸਕਾ ਨਸ਼ਾ ਟੂਟੇਗਾ
ਜਿਸਕੀ ਕਿਸਮਤ ਮੇਂ ਵੋ ਪੈਮਾਨੇ ਹੈਂ, ਹਮ ਤੇਰੀ ਆਂਖੋਂ...

3. ਮੀਠੀ ਨਜ਼ਰੋਂ ਮੇਂ ਹੈ ਕਿਤਨਾ ਜਾਦੂ, ਹੋ ਗਏ ਪਲ ਮੇਂ ਕਈ ਖ੍ਵਾਬ ਜਵਾਂ
ਕਭੀ ਉਠਨੇ ਕਭੀ ਬੈਠਨੇ ਕੀ ਅਦਾ, ਲੇ ਚਲੀ ਜਾਨੇ ਕਿਧਰ ਜਾਨੇ ਕਹਾਂ
ਰਾਸਤੇ ਪਯਾਰ ਕੇ ਅਨਜਾਨੇ ਹੈਂ, ਹਮ ਤੇਰੀ ਆਂਖੋਂ...

ਸਥਾਈ

+						+					
1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6
		8	8	16	16	15	15	16	15	15	13
		ਪ਼	ਪ਼	ਗੁ	ਗੁ	ਰ	ਰ	ਗੁ	ਰ	ਰ	ਸ
		ਹਰ	ਤ	ਰ	ਫ	ਅ	ਬ	ਯ	ਗੀ	ਅ	ਫ
13	13		13					13	15	16	18
ਸ	ਸ	—	ਸ	—	—	—	—	ਸ	ਰ	ਗੁ	ਮ
ਸਾ	ਨੇ	ऽ	ਹੈਂ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ਹਮ	ਤੇ	ਰੀ	ऽ
18	18		18	18	16	16-18	20	20	18	16	15
ਮ	ਮ	—	ਮ	ਮ	ਗੁ	ਗੁ ਮ	ਪ	ਪ	ਮ	ਗ	ਰ
ਆਂ	ਖੋਂ	ऽ	ਕੇ	ਦੀ	ऽ	ਵਾ	ऽ	ऽ	ਨੇ	ऽ	ऽ
15											
ਗ	—										
ਹੈਂ	—										

ਅੰਤਰਾ

		16	16	16	16	15	15	16	15	15	13
		ਗੁ	ਗੁ	ਗੁ	ਗੁ	ਰ	ਰ	ਗੁ	ਰ	ਰ	ਸ
		ਕਿਤ	ਨੀ	ਸ	ऽਬ	ਬਾ	ऽ	ਈ	ਹੈ	ਇਨ	ऽ
13	13		13					13	15	16	18
ਸ	ਸ	—	ਸ	—	—	—		ਸ	ਰ	ਗੁ	ਮ
ਆਂ	ऽ	ऽ	ਖੋਂ	ਮੇਂ	ऽ	ऽ	ऽ	ਖੋ	ਟੇ	ਸਿ	ऽ
18		18	18	18	16	20		20	—	20	
ਮ	—	ਮ	ਮ	ਮ	ਗੁ	ਪ	—	ਪ		ਪ	—
ਕੇ	ऽ	ਭੀ	ਖ	ਰੇ	ऽ	ਹੋ	ऽ	ਜਾ	ऽ	ਯੇਂ	ऽ
		16	16	16	16	15	15	16	15	15	13
—	—	ਗੁ	ਗੁ	ਗੁ	ਗੁ	ਰ	ਰ	ਗੁ	ਰ	ਰ	ਸ
ऽ	ऽ	ਤੂ	ਕ	ਭੀ	ऽ	ਪਯਾ	ऽ	ਰ	ਸੇ	ਦੇ	ऽ
13	13		13					13	15	16	1[illegible]
ਸ	ਸ	—	ਸ	—	—	—	—	ਸ	ਰ	ਗੁ	ਮ
ਖੇ	ऽ	ਤੋ	ਉ	ਧਰ	ऽ	ऽ	ऽ	ਸ੍ਰ	ਖੇ	ਜਾਂ	ऽ

16		18	18	18	16	20		20		20	
ਮ	—	ਮ	ਮ	ਮ	ਗੁ	ਪ	—	ਪ	—	ਪ	—
ਗਲ	ऽ	ਭੀ	ਹ	ਰੇ	ऽ	ਹੋ	ऽ	ਜਾ	ऽ	ਯੇਂ	ऽ

ਨੋਟ : ਅੰਤਰੇ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਲਾਈਨ ਬਾਗ ਬਨ ਜਾਏਂ...ਹਰ ਤਰਫ ਅਬ ਯਹੀਂ ਪਰ ਵਜੇਗਾ ਅਰਥਾਤ ਸਥਾਈ ਨੂੰ ਹੀ ਦੁਹਰਾ ਦਿਓ। ਬਾਕੀ ਦੋਨੋਂ ਅੰਤਰੇ ਵੀ ਇਸੇ ਸੁਰ-ਲਿਪੀ ਤੇ ਵੱਜਣਗੇ।

ਤੇਰੀ ਬਿੰਦੀਆ ਰੇ....

ਫਿਲਮ—ਅਭਿਮਾਨ *ਤਾਲ—ਪਸਤੋ*

ਸਥਾਈ— ਤੇਰੀ ਬਿੰਦੀਆ ਰੇ ਹਾਏ ਤੇਰੀ ਬਿੰਦੀਆ ਰੇ
ਸਜਨ ਨਿੰਦੀਆ ਲੇ ਲੇਗੀ ਲੇ ਲੇਗੀ ਮੇਰੀ ਬਿੰਦੀਆ ਰੇ

ਅੰਤਰਾ— 1. ਤੇਰੇ ਮਾਥੇ ਲੱਗੇ ਹੈ ਯੂੰ ਜੈਸੇ ਚੰਦਾ ਤਾਰਾ
ਜਿਯਾ ਮੇਂ ਚਮਕੇ ਕਭੀ-ਕਭੀ ਤੋ ਜੈਸੇ ਕੋਈ ਅੰਗਾਰਾ
ਸਜਨ ਨਿੰਦੀਆ...
ਰੇ ਹਾਏ ਤੇਰਾ ਝੁਮਕਾ ਰੇ-2
ਚੈਨ ਲੇਨੇ ਨਾ ਦੇਗਾ ਸਜਨ ਝੁਮਕੋ ਹਾਏ, ਹਾਏ ਮੇਰਾ ਝੁਮਕਾ ਰੇ

2. ਮੇਰਾ ਗਹਨਾ ਬਲਮ ਤੂ ਤੋ ਪੇ ਸਜਕੇ ਡੋਲੂੰ
ਭਟਕਤੇ ਹੈਂ ਤੇਰੇ ਹੀ ਨੈਨਾ ਮੈਂ ਤੋ ਕੁਛ ਨਾ ਬੋਲੂੰ
ਤੋ ਫਿਰ ਯੇ ਕਿਆ ਬੋਲੇ ਹੈ ਬੋਲੇ ਹੈ ਤੇਰਾ ਕੰਗਨਾ ਰੇ
ਰੇ ਹਾਏ ਮੇਰਾ ਕੰਗਨਾ ਰੇ
ਹਾਏ-2 ਤੇਰੀ ਬਿੰਦੀਆ

3. ਤੂ ਆਈ ਸਜਨੀਆ ਜਬ ਮੇਰੀ ਬਨਕੇ
ਠੁਮਕ-2 ਚਲੇ ਹੈ ਜਬ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਨਸ-2 ਖਨਕੇ
ਸਜਨ ਅਬ ਤੋ ਛੂਟੇ ਨਾ ਛੂਟੇ ਨਾ ਛੂਟੇ ਨਾ
ਤੇਰਾ ਅੰਗਨਾ ਹਾਏ, ਹਾਏ ਮੇਰਾ ਕੰਗਨਾ ਰੇ

ਸਥਾਈ

20	16		18	18	20		18		23	20		18	
ਪ	ਗੁ	—	ਮ	ਮ	ਪ	—	ਮ	—	ਨੁ	ਪ	—	ਮ	
ਤੇ	ਰੀ	ऽ	ਬਿੰ	ਦੀ	ਆ	ऽ	ਰੇ	ऽ	ਰੇ	ਹਾ	ऽ	ਏ	ऽ
20	16		18	18	23		20	18					
ਪ	ਗੁ	—	ਮ	ਮ	ਨੁ	—	ਪ	ਮ	—	—	—	—	—
ਤੇ	ਰੀ	ऽ	ਬਿੰ	ਦੀ	ਆ	ऽ	ਰੇ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ

18	20	22	23	23	27		25			23		20	18
ਮ	ਪ	ਧ	ਨ	ਨ	ਰਂ	—	ਸਂ	—	—	ਨ	—	ਪ	ਮ
ਸ	ਜ	ਨ	ਨਿੰ	ਦੀ	ਆ	ऽ	ਲੇ	ऽ	ऽ	ਲੇ	ऽ	ਗੀ	ऽ
20	16		18	18	23		20	18					
ਪ	ਗ	—	ਮ	ਮ	ਨ	—	ਪ	ਮ	—	—	—	—	—
ਮੇ	ਰੀ	ऽ	ਬਿੰ	ਦੀ	ਆ	ऽ	ਰੇ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ

ਪਹਿਲਾ ਅੰਤਰਾ

18	20		16		16	20	18	18	18	18	18	18	18
ਮ	ਪ	—	ਗ	—	ਗ	ਪ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ
ਤੇ	ਰੇ	ऽ	ਮਾ	ऽ	ਥੇ	ऽ	ਲ	ਗੇ	ਹੈ	ਯੂ	ऽ	ऽ	ऽ
18	22	22	22	22	23	25	23	22	23	21	20	21	18
ਮ	ਧ	ਧ	ਧ	ਧ	ਨ	ਸਂ	ਨ	ਧ	ਨ	ਧ	ਪ	ਧ	ਮ
ਜੈ	ऽ	ਸੇ	ਚੰ	ऽ	ਦਾ	ऽ	ਤੋ	ऽ	ऽ	ਰਾ	ऽ	ऽ	ऽ
18	20		16		16	20	18	18	18	18	18	18	18
ਮ	ਪ	—	ਗ	—	ਗ	ਪ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ
ਜਿ	ਯਾ	ऽ	ਮੈਂ	ऽ	ਚ	ऽ	ਮ	ਕੇ	ਕ	ਭੀ	ਕ	ਭੀ	ਤੋ
18	22	22	22	22	23	25	23	22	23	21	20	21	18
ਮ	ਧ	ਧ	ਧ	ਧ	ਨ	ਸਂ	ਨ	ਧ	ਨ	ਧ	ਪ	ਧ	ਮ
ਜੈ	ऽ	ਸੇ	ਕੋ	ਈ	ਅੰ	ऽ	ਗਾ	ऽ	ऽ	ਰਾ	ऽ	ऽ	ऽ
18	20	22	23	23	15		25					20	18
ਮ	ਪ	ਧ	ਨ	ਨ	ਰ	—	ਸਂ	—	—	ਨ	—	ਪ	ਮ
ਸ	ਜ	ਨ	ਨਿੰ	ਦਿ	ਆ	ऽ	ਲੇ	ऽ	ऽ	ਲੇ	ऽ	ਗੀ	ऽ
20	16		18	18	20		18		23	20		18	
ਪ	ਗ	—	ਮ	ਮ	ਪ	—	ਮ	—	ਨ	ਪ	—	ਮ	—
ਮੇ	ਰੀ	ऽ	ਬਿੰ	ਦਿ	ਆ	ऽ	ਰੇ	ऽ	ਰੇ	ਹਾ	ऽ	ਏ	ऽ
20	16		18	18	23		20	18	18	18	18	18	18
ਪ	ਗ	—	ਮ	ਮ	ਨ	—	ਪ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ
ਤੇ	ਰੀ	ऽ	ਬਿੰ	ਦੀ	ਆ	ऽ	ਰੇ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ

ਰੇ ਹਾਏ-ਹਾਏ ਤੇਰਾ ਝੁਮਕਾ...ਰੇ ਹਾਏ ਤੇਰੀ ਬਿੰਦੀਆ ਤੇ ਹੀ ਵਜੇਗਾ।

ਦੂਸਰਾ ਅੰਤਰਾ

18	20		16		16	20	18	18	18	18	18	18	18
ਮ	ਪ	—	ਗ		ਗ	ਪ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮऽ
ਮੇ	ਰਾ	ऽ	ਗ	ऽ	ਹਨਾ	ऽ	ਬ	ਲ	ਮ	ਝੂ	ऽ	ऽ	

18	22	22	22	22	23	25	23	22	23	22	20	21	18
ਮ	ਧ	ਧ	ਧ	ਧ	ਨ̲	ਸੰ	ਨ̲	ਧ	ਨ̲	ਧ	ਪ	ਧ̲	ਮ
ਤੋ	ऽ	ਪੇ	ਸ	ऽ	ਜ	ऽ	ਕੇ	ऽ	ऽ	ਛੋ	ਲ੍ਹੂ	ऽ	ऽ
18	20		16		16	20	18	18	18	18	18	18	18
ਮ	ਪ	—	ਗ̲	—	ਗ̲	ਪ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ
ਭ	ਟ	ऽ	ਕ	ऽ	ਤੇ	ऽ	ਹੈਂ	ऽ	ਤੇਰੇ	ਜੀ	ਨੈ	ऽ	ਨਾ
18	22	22	22	22	23	25	23	22	23	22	20	21	18
ਮੰ	ਧ	ਧ	ਧ	ਧ	ਨ̲	ਸੰ	ਨ̲	ਧ	ਨ̲	ਧ	ਪ	ਧ̲	ਮ
ਮੈਂ	ऽ	ਤੋਂ	ऽ	ਕੁ	ਛ	ऽ	ਨਾ	ऽ	ਬੋ	ऽ	ऽ	ਲੂੰ	ऽ
18	20	22	23	23	15		25			23		20	18
ਮ	ਪ	ਧ	ਨ̲	ਨ̲	ਰ	—	ਸੰ	—	—	ਨ̲	—	ਪ	ਮ
ਤੋ	ਫਿ	ਰ	ਖੇ	ऽ	ऽ	ਲਿਆ	ਥੋ	ऽ	ऽ	ਲੇ	ऽ	ਹੈ	ऽ
20	16		18	18	20		18		23	20		18	
ਪ	ਗ	—	ਮ	ਮ	ਪ	—	ਮ	—	ਨ̲	ਪ	—	ਮ	—
ਤੇ	ਰਾ	ऽ	ਕੰ	ਗ	ਨਾ	ऽ	ਰੇ	ऽ	ਚੋ	ਹਾ	ऽ	ਏ	ऽ
20	16		18	18	23		20	18	18	18	18	18	18
ਪ	ਗ̲	—	ਮ	ਮ	ਨ̲	—	ਪ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ
ਤੇ	ਰੀ	ऽ	ਬਿੰ	ਦਿ	ਆ	ऽ	ਰੇ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ

ਤੀਸਰਾ ਅੰਤਰਾ

18	20		16		16	20	18	18	18	18	18	18	18
ਮ	ਪ	—	ਗ̲	—	ਗ̲	ਪ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ
ਤੂ	ਆ	ऽ	ਈ	ऽ	ਹੈ	ऽ	ऽ	ਸ	ਜ	ਨਿ	ਯਾ	ऽ	ऽ
18	22	22	22	22	23	25	24	22	23	22	20	21	18
ਮ	ਧ	ਧ	ਧ	ਧ	ਨ	ਸੰ	ਨੀ	ਧ	ਨ̲	ਧ	ਪ	ਧ̲	ਮ
ਜ	ਬ	ਸੇ	ਮੇ	ऽ	ਗੀ	ऽ	ਬ	ਨ	ऽ	ऽ	ऽ	ਕੇ	ऽ
18	20		16		16	20	18	18	18	18	18	18	18
ਮ	ਪ	—	ਗ̲	—	ਗ̲	ਪ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ
ਠੁ	ਮ	ऽ	ਕ	ऽ	ਠੁ	ਮ	ਕ	ऽ	ਚ	ਲੇ	ਜ	ਬ	ਤੂੰ
18	22	22	22	22	24	25	23	22	23	22	20	21	18
ਮ	ਧ	ਧ	ਧ	ਧ	ਨੀ	ਸੰ.	ਨ̲	ਧ	ਨ̲	ਧ	ਪ	ਧ̲	ਮ
ਮੈਂ	ऽ	ਗੀ	ਨ	ਸ	ਨ	ਸ	ऽ	ਖ	ਨ	ऽ	ਕੇ	ऽ	ऽ
18	20	22	24	24	15		25			23		20	18
ਮ	ਪ	ਧ	ਨੀ	ਨੀ	ਰ	—	ਸੰ	—	—	ਨ̲	—	ਪ	ਮ
ਸ	ਜ	ਨ	ਅ	ਬ	ऽ	ऽ	ਤੋ	ऽ	ऽ	ਛੂ	ऽ	ਟੇ	ਨਾ

20	16		18	18	20		18		23	20		18	
ਪ	ਗੁ	—	ਮ	ਮ	ਪ	—	ਮ		ਨੁ	ਪ	—	ਮ	—
ਤੇ	ਰਾ	ऽ	ਅੰ	ਗ	ਨਾ	ऽ	ਰੇ	ऽ	ਰੇ	ਹਾ	ऽ	ਏ	—
20	16		18	18	24		20	18	18	18	18	18	18
ਪ	ਗੁ	—	ਮ	ਮ	ਨੀ	—	ਪ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ
ਤੇ	ਗੀ	ऽ	ਬਿੰ	ਦੀ	ਆ	ऽ	ਰੇ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ

ਨੋਟ : ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਅੰਤਰਿਆਂ ਦੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੁਰ-ਲਿਪੀ ਹੈ। ਇਸ ਗੀਤ ਵਿਚ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਵਾਦਨ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਨੰਦ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅਪਨੀ ਆਂਖੋਂ ਮੇਂ ਬਸਾ ਕਰ

ਫਿਲਮ—ਠੋਕਰ ***ਤਾਲ—ਕਹਰਵਾ***

ਸਥਾਈ— ਅਪਨੀ ਆਂਖੋਂ ਮੇਂ ਬਸਾਕਰ ਕੋਈ ਇਕਰਾਰ ਕਰੂੰ
ਜੀ ਮੇਂ ਆਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀ ਭਰਕੇ ਤੁਝੇ ਪਯਾਰ ਕਰੂੰ

ਅੰਤਰਾ— 1. ਮੈਂਨੇ ਕਬ ਤੁਝਸੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਕੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਾਂਗੀ ਹੈ,
ਏਕ ਹਲਕੀ-ਸੀ ਮੇਰੇ ਲਬ ਨੇ ਹਸੀਂ ਮਾਂਗੀ ਹੈ
ਸਾਮਨੇ ਤੁਝਕੋ ਬਿਠਾ ਕਰ ਤੇਰਾ ਦੀਦਾਰ ਕਰੂੰ, ਜੀ ਮੇਂ...

2. ਸਹਮੀ-ਸਹਮੀ ਯੇ ਨਿਗਾਹੇਂ ਯੇ ਜਵਾਨੀ ਤੌਬਾ,
ਮਸਤ ਨਜ਼ਰੋਂ ਮੇਂ ਹੈ ਉਲਫਤ ਕੀ ਕਹਾਨੀ ਤੌਬਾ
ਓ ਮੇਰੀ ਜਾਨੇ ਤਮੰਨਾ ਤੇਰਾ ਸਿੰਗਾਰ ਕਰੂੰ, ਜੀ ਮੇਂ...

3. ਸਾਥ ਛੂਟੇ ਨਾ ਕਭੀ ਤੇਰਾ ਯਹ ਕਸਮ ਲੇ ਲੂੰ,
ਹਰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਕੇ ਤੁਝੇ ਤੇਰੇ ਸਨਮ ਗਮ ਲੇ ਲੂੰ
ਹਾਏ ਮੈਂ ਕਿਸ ਤਰਹ ਸੇ ਪਯਾਰ ਕਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕਰੂੰ, ਜੀ ਮੇਂ...

ਸਥਾਈ

			13	13-16	15	13-11	9-11	13	18			18	18-16	16-18	20
			ਸ	ਸਗੁ	ਰੇ	ਸਨਿ	ਧਨਿ	ਸ	ਮ	—	—	ਮ	ਮਗੁ	ਗੁਮ	ਪ
			ਅ	ਪऽ	ਨੀ	ਆਂऽ	ऽऽ	ਖੋਂ	ऽ	ऽ	ऽ	ਮੇਂ	ਬऽ	ਸਾऽ	ऽ
18-16				14	13	10	12	15				16		14	14-13
ਮਗੁ	—	—	—	ਰੁ	ਸ	ਧ਼	ਨੀ	ਰੇ	—	—	—	ਗੁ	—	ਰੁ	ਗੁਸ
ਕਰ	ऽ	ऽ	ऽ	ਕੋ	ਈ	ਇ	ਕ	ਰਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ਰ	ਕऽ
13			18	18	18	18	20	20	21			20	18	18	20
ਸ	—	—	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਪ	ਪ	ਧੁ	—	—	ਪ	ਮ	ਮ	ਪ
ਰੂੰ	ऽ	ऽ	ਜੀ	ऽ	ਮੇਂ	ਆ	ऽ	ਤਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ਹੈ	ਕਿ	ਜੀ	ऽ

20	12			22	20	18	16	16-18	20		14	14-16	16	14	13
ਪ	ਨ	—	—	ਧ	ਪ	ਮ	ਗ	ਗਮ	ਪ	—	ਰ	ਰਗ	ਗ	ਰ	ਸ
ਭੁਰ	ऽ	ऽ	ऽ	ਕੇ	ਤੁ	ਮਹੇਂ	ऽ	ਪੂਜਾ	ऽ	ऽ	ਰ	ਕऽ	ਰੂੰ	ऽ	ऽ

ਅੰਤਰਾ

			21	21	20	20	18	18	18	18	18	18	22	22	20
			ਧ	ਧ	ਪ	ਪ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਧ	ਧ	ਪ
			ਮੈਂ	ऽ	ਨੇ	ਕ	ਬ	ਤੁ	ਝ	ਸੇ	ऽ	ऽ	ਜ	ਮਾ	ऽ
20	18	18	18	18	18	20		22				20	18		
ਪ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਪ	—	ਧ	—	—	—	ਪ	ਮ	—	—
ਨੇ	ऽ	ਕੀ	ऽ	ऽ	ਖੁ	ਸ਼ੀ	ऽ	ਮਾਂ	ऽ	ऽ	ऽ	ਗੀ	ऽ	ਹੈ	ऽ
			22	21	20	20	18	18	18	18	18	18	21	21	20
—	—	—	ਧ	ਧ	ਪ	ਪ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਧ	ਧ	ਪ
ऽ	ऽ	ऽ	ਏ	ऽ	ਕ	ਹऽ	ਲऽ	ਕੀ	ऽ	ਸੀ	ऽ	ऽ	ਮੇ	ਰੇ	ऽ
20	18	18	18	18	18	20		21				20	18		
ਪ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਪ	—	ਧ	—	—	—	ਪ	ਮ	—	—
ਲ	ਬ	ਨੇ	ऽ	ऽ	ਹੰ	ਸੀ	ऽ	ਮਾਂ	ऽ	ऽ	ऽ	ਗੀਂ	ऽ	ਹੈ	ऽ
			18	18	20	21	20	11	11	11	11	11	11-9	9-11	9
—	—	—	ਮ	ਮ	ਪ	ਧ	ਪ	ਨ਼ਿ	ਨ਼ਿ	ਨ਼ਿ	ਨ਼ਿ	ਨ਼ਿ	ਨ਼ਿਧ	ਧਨ਼ਿ	ਧ
ऽ	ऽ	ऽ	ਏ	ऽ	ਕ	ਹਲ	ऽ	ਕੀ	ऽ	ऽ	ऽ	ਸੀ	ਮੇऽ	ਰੇऽ	ऽ
20	20	20	20	16	16	16	18	20	16	18		15	13	13	
ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	ਗ	ਗ	ਗ	ਮ	ਪ	ਗ	ਮ	—	ਰੇ	ਸ	ਸ	—
ਲ	ਬ	ਨੇ	ऽ	ऽ	ਹੰ	ਸੀਂ	ऽ	ਮਾਂ	ऽ	ऽ	ऽ	ਗੀ	ਰ	ਹੈ	ऽ

ਨੋਟ : 1. ਅੰਤਰੇ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਲਾਈਨ ਅਰਥਾਤ 'ਸਾਮਨੇ ਤੁਝ ਕੋ ਬੈਠਾਕਰ ਤੇਰਾ ਦੀਦਾਰ ਕਰੂੰ...' ਸਥਾਈ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਜਾਈ ਜਾਏਗੀ।

2. ਦੂਸਰਾ ਅਤੇ ਤੀਸਰਾ ਅੰਤਰਾ ਪੂਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਅੰਤਰੇ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾ ਕੇ ਹੀ ਵਜਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਮੇਰੀ ਭੀਗੀ-ਭੀਗੀ ਸੀ

ਫਿਲਮ—ਅਨਾਮਿਕਾ *ਤਾਲ—ਕਹਰਵਾ*

ਸਥਾਈ— ਮੇਰੀ ਭੀਗੀ-ਭੀਗੀ ਸੀ ਪਲਕੋਂ ਪੇ ਰਹ ਗਏ ਜੈਸੇ ਮੇਰੇ ਸਪਨੇ ਬਿਖਰ ਕੇ
ਜਲੇ ਮਨ ਤੇਰਾ ਭੀ ਕਿਸੀ ਕੇ ਮਿਲਨ ਕੋ ਅਨਾਮਿਕਾ ਤੂ ਭੀ ਤਰਸੇ

ਅੰਤਰਾ— 1. ਤੁਝੇ ਬਿਨ ਜਾਨੇ ਬਿਨ ਪਹਚਾਨੇ ਮੈਂਨੇ ਹ੍ਰਦਯ ਸੇ ਲਗਾਯਾ
ਪਰ ਮੇਰੇ ਪਯਾਰ ਕੇ ਬਦਲੇ ਮੇਂ ਤੂਨੇ ਮੁਝਕੋ ਯੇ ਦਿਨ ਦਿਖਲਾਯਾ

ਜੈਸੇ ਵਿਰਹਾ ਕੀ ਰੀਤ ਮੈਂਨੇ ਕਾਟੀ ਤੜਪ ਕੇ ਆਹੇਂ ਭਰ ਕੇ

ਜਲੇ ਮਨ....

2. ਆਗ ਸੇ ਨਾਤਾ ਨਾਰੀ ਸੇ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਾਹੇ ਮਨ ਸਮਝ ਨ ਪਾਯਾ
ਮੁਝੇ ਕਯਾ ਹੁਆ ਥਾ ਜੋ ਏਕ ਬੇਵਫਾ ਪੇ ਹਾਯ ਮੁਝੇ ਕਯੋਂ ਪਯਾਰ ਆਯਾ
ਤੇਰੀ ਬੇਵਫਾਈ ਪੇ ਹੰਸੇ ਜਗ ਸਾਰਾ ਗਲੀ-ਗਲੀ ਗੁਜਰੂੰ ਜਿਧਰ ਸੇ

ਜਲੇ ਮਨ....

ਸਥਾਈ

13	14	18	18	18	18	18	18	13	14	16	14	13	11	11	13
ਸ	ਰ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਸ	ਰ	ਗ	ਰ	ਸ	ਨਿ	ਨਿ	ਸ
ਮ	ਗੀ	ਭੀ	ਗੀ	ਭੀ	ਗੀ	ਸੀ	ऽ	ਪ	ਲ	ਕੋਂ	ਪੇ	ਰਹ	ਗ	ਯੇ	ਜੈ
14	18	16	14	13	11	11	13	14	18			20	18	21	20
ਰ	ਮ	ਗ	ਰ	ਸ	ਨਿ	ਨਿ	ਸ	ਰ	ਮ	—	—	ਪ	ਮ	ਧ	ਪ
ਸੇ	ਮ	ਰੇ	ਸ	ਪ	ਨੇ	ਬਿ	ਖ	ਰ	ਕੇ	ऽ	ऽ	ਜ	ਲੇ	ਮਨ	ऽ
18	18	18	13	14	16	14	13	11	11	13	14	18	16	14	13
ਮ	ਮ	ਮ	ਸ	ਰ	ਗ	ਰ	ਗ	ਨ	ਨ	ਸ	ਰ	ਮ	ਗ	ਰ	ਸ
ਤੇਰਾ	ਭੀ	ऽ	ਕਿ	ਸੀ	ਕੇ	ਮਿ	ਲ	ਨ	ਕੋਂ	ਅ	ਨਾ	ऽ	ਮਿ	ਕਾ	ऽ
11	11	13	14	13											
ਨਿ	ਨਿ	ਸ	ਰ	ਸ	—	—	—								
ਤੂ	ਭੀ	ਤ	ਰ	ਸੇ	ऽ	ऽ	ऽ								

ਅੰਤਰਾ

18	18	20	21	18	21	20		18	18	20	21	18	21	20	
ਮ	ਮ	ਪ	ਧ	ਮ	ਧ	ਪ	—	ਮ	ਮ	ਪ	ਧ	ਮ	ਧ	ਪ	—
ਤੁ	ਝੇ	ਬਿ	ਨ	ਜਾ	ऽ	ਨੇ	ऽ	ਬਿ	ਨ	ਪ	ਹ	ਚਾ	ऽ	ਨੇ	ऽ
18		20	21	23	21	20	18	20		21		20	18	18	18
ਮ	—	ਪ	ਧ	ਨ	ਧ	ਪ	ਮ	ਪ	—	ਧ	—	ਪ	ਮ	ਮ	ਮ
ਮੈਂ	ऽ	ਨੇ	ਹਿ	ਦ	ਯ	ਸੇ	ਲ	ਗਾ	ऽ	ਯਾ	ऽ	ਪ	ਰ	ਮੇ	ਰੇ
18	18	18	18	21	20	18	18	18		18	17	18	18	20	20
ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਧ	ਪ	ਮ	ਪ	ਮ	—	ਮ	ਗ	ਮ	ਮ	ਪ	ਪ
ਪਯਾ	ऽ	ਰ	ਕੇ	ਬ	ਦ	ਲੇ	ਮੇਂ	ਤੂ	ऽ	ਨੇ	ऽ	ਮੁ	ਝ	ਕੋ	ਯੇ
18	18	18	17	18		20									
ਮ	ਮ	ਮ	ਗ	ਮ	—	ਪ	—								
ਦਿ	ਨ	ਦਿ	ਖ	ਲਾ	ऽ	ਯਾ	ऽ								

ਨੋਟ: 1. ਅੰਤਰੇ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਚੌਥੀ ਲਾਈਨਾਂ ਸਥਾਈ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਜਾਈਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੇ ਅੰਤਰੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੂਸਰੇ ਅੰਤਰੇ ਨੂੰ ਇਸ ਪਹਿਲੇ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਸਮਾਨ।

ਰਾਤ ਕਲੀ ਏਕ

ਫਿਲਮ—ਬੁੱਢਾ ਮਿਲ ਗਿਆ | *ਤਾਲ—ਕਹਰਵਾ*

ਸਥਾਈ— ਰਾਤ ਕਲੀ ਏਕ ਖਵਾਬ ਮੇਂ ਆਈ ਔਰ ਗਲੇ ਕਾ ਹਾਰ ਹੁਈ
ਸੁਬਹ ਕੋ ਜਬ ਨੀਂਦ ਸੇ ਜਾਗੇ ਆਂਖ ਉਨੀਂ ਸੇ ਚਾਰ ਹੁਈ

ਅੰਤਰਾ— 1. ਚਾਹੇ ਕਹੋ ਇਸੇ ਮੁਹੱਬਤ ਚਾਹੇ ਹਸੀਂ ਮੇਂ ਉੜਾ ਦੋ
ਯੇ ਕਯਾ ਹੁਆ ਮੁਝੇ ਮੁਝਕੋ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ ਤੁਮਹੀਂ ਬਤਾ ਦੋ
ਤੁਮਨੇ ਕਦਮ ਜੋ ਰਖਾ ਜਮੀਂ ਪਰ ਸੀਨੇ ਮੇਂ ਕਿਉਂ ਝਨਕਾਰ ਹੁਈ
ਰਾਤ ਕਲੀ ਏਕ...

2. ਆਂਖੋਂ ਮੇਂ ਕਾਜਲ ਔਰ ਲਟੋਂ ਮੇਂ ਕਾਲੀ ਘਟਾ ਕਾ ਸਵੇਰਾ
ਜਬ ਸੇ ਯੇ ਮੁਖੜਾ ਦਿਲ ਮੇਂ ਖਿਲਾ ਹੈ ਦੁਨੀਆਂ ਮੇਰੀ ਗੁਲਜਾਰ ਹੁਈ
ਰਾਤ ਕਲੀ ਏਕ...

3. ਯੂੰ ਤੋ ਹਸੀਨੋਂ ਕੇ ਮਹਜਬੀਨੋਂ ਕੇ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਰੋਜ਼ ਨਜ਼ਾਰੇ
ਪਰ ਉਨਹੇਂ ਦੇਖ ਕਰ ਦੇਖਾ ਹੈ ਜਬ ਤੁਮਹੇਂ ਤੁਮ ਲੱਗੇ ਔਰ ਪਯਾਰੇ
ਬਾਹੋਂ ਮੇਂ ਲੈ ਲੂੰ ਐਸੀ ਤਮੰਨਾ ਏਕ ਨਹੀਂ ਸੌ ਬਾਰ ਹੁਈ।
ਰਾਤ ਕਲੀ ਏਕ...

ਸਥਾਈ

	13	15	17	18	18	17	15	17	17	15	13	13-15	17-15	15	15
	ਮ	ਰ	ਗ	ਮ	ਮ	ਗ	ਰ	ਗ	ਗ	ਰ	ਸ	ਸਰ	ਗਰ	ਰ	ਰ
	ਰਾ	ਤ	ਕ	ਲੀ	ऽ	ਏ	ਕ	ਖਵਾ	ऽ	ਬ	ਮੇਂ	ਆऽ	ऽऽ	ਈ	ऽ
23	23	23	13	13	13	13	15	17		15	13	13			
ਨ	ਨ	ਨ	ਸ	ਸ	ਸ	ਸ	ਰ	ਗ	—	ਰ	ਸ	ਸ	—	—	—
ऽ	ਓ	ਰ	ਗ	ਲੇ	ऽ	ਕਾ	ऽ	ਹਾ	ऽ	ਰ	ਹੁ	ਈ	ऽ	ऽ	ऽ
	17	18	20	20		20	20	20	17	18	20	20	20	20	20
—	ਗ	ਮ	ਪ	ਪ	—	ਪ	ਪ	ਪ	ਗ	ਮ	ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	ਪ
ऽ	ਸੁਬ	ਹ	ਕੋ	ਜ	ਬ	ਹਮ	ऽ	ऽ	ਨੀਂ	ਦ	ਸੇ	ਜਾ	ऽ	ਗੇ	ऽ
15	15	15	15	15	15	15	17	15	17	18	17			15	13
ਰ	ਰ	ਰ	ਰ	ਰ	ਰ	ਰ	ਗ	ਰ	ਗ	ਮ	ਗ	—	—	ਰ	ਸ
ऽ	ਆਂ	ਖ	ਉਨ	ਹੀਂ	ऽ	ਸੇ	ऽ	ਚਾ	ऽ	ਰ	ਹੁ	ਈਂ	ऽ	ऽ	ऽ

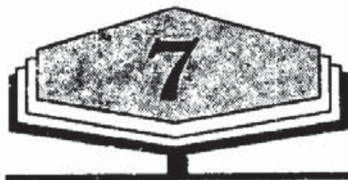
ਅੰਤਰਾ

	17	18	20	18	17	17	17		17	18	20	18	17	17	17
	ਗ	ਮ	ਪ	ਮ	ਗ	ਗ	ਗ	—	ਗ	ਮ	ਪ	ਮ	ਗ	ਗ	ਗ
	ਚਾ	ਹੇ	ਕ	ਹੋ	ऽ	ਇ	ਸੇ	ऽ	ਮੇ	ਰੀ	ਮੁ	ਹ	ऽ	ਬਬ	ਤ

	22	22	22	22	22	22	20	22	24	22					
—	ਧ	ਧ	ਧ	ਧ	ਧ	ਧ	ਪ	ਧ	ਨ	ਧ	—	—	—	—	—
ऽ	ਚਾ	ਹੇ	ਹਂ	ਸੀ	ऽ	ਮੇਂ	ਉ	ਝਾ	ऽ	ਦੋ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
20	20	20	22	20	20	20	20		20	18	22	20	18	18	17
ਪ	ਪ	ਪ	ਧ	ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	—	ਪ	ਮ	ਧ	ਪ	ਮ	ਮ	ਗ
ऽ	ਯੇ	ਕਿਯਾ	ਹੁ	ਆ	ऽ	ਮੁ	ਝੇ	ऽ	ਮੁਝ	ਕੋ	ਖ	ਬ	ਰ	ਨ	ਹੀਂ
15	17	18	20	15	17	18	20	18	17	17				15	13
ਰ	ਗ	ਮ	ਪ	ਰ	ਗ	ਮ	ਪ	ਮ	ਗ	ਗ	—	—	—	ਰ	ਸ
	ਹੋ	ਸ	ਕੇ	ऽ	ਤੁਮ	ਹੀ	ਬ	ਤਾ	ऽ	ਦੋ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
	25	25	25	23	22	22	20	20	24	23	23	22	20	18	17
—	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਨ	ਧ	ਧ	ਪ	ਪ	ਨ	ਨ	ਨ	ਧ	ਪ	ਮ	ਗ
ऽ	ਤੁਮ	ਨੇ	ਕ	ਦਮ	ऽ	ਤੋ	ऽ	ऽ	ਰਕ	ਖਾ	ਜ	ਮੀਂ	ऽ	ਪ	ਰ
15	15	15	15	15	15	15	17	15	17	18	17	17		15	13
ਰ	ਰ	ਰ	ਰ	ਰ	ਰ	ਰ	ਗ	ਰ	ਗ	ਮ	ਗ	ਗ	—	ਰ	ਸ
ऽ	ਦਿਲ	ऽ	ਮੇਂ	ਕਿਉਂ	ऽ	ਝ	ਨ	ਕਾ	ऽ	ऽਰ	ਹੁ	ਈ	ऽ	ऽ	ऽ

ਨੋਟ: ਅੰਤਰਾ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਸਥਾਈ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਜਾ ਕੇ ਪਹਿਲਾ ਅੰਤਰਾ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸਦੇ ਬਾਅਦ ਦੂਸਰੇ ਅਤੇ ਤੀਸਰੇ ਅੰਤਰੇ ਵੀ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਜਾਏ ਜਾਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਤਿੰਨਾਂ ਅੰਤਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਤਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਹੈ ਧੁਨ ਤਾਂ ਇਕ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਇਸਦੀ ਇਕ ਹੀ ਸ੍ਵਰ-ਲਿਪੀ ਹੈ।

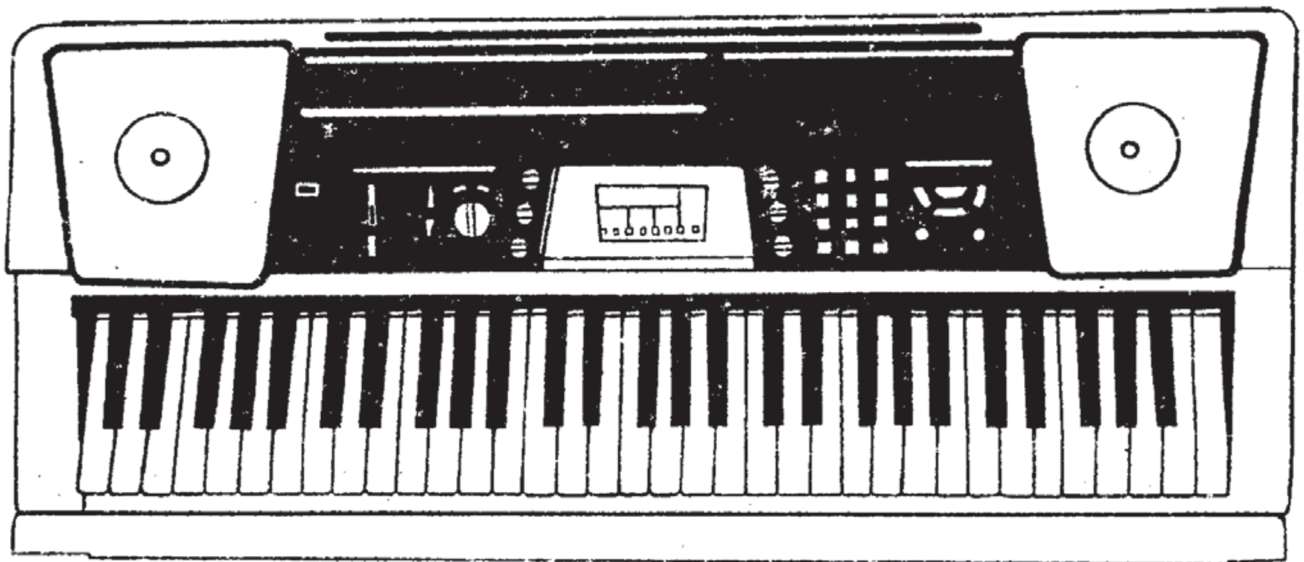
7 ਕੈਸੀਓ ਅਰਥਾਤ ਇਲੈਕਟ੍ਰਿਕ ਪਿਆਨੋ

ਕੈਸੀਓ ਨੂੰ ਇਲੈਕਟ੍ਰਿਕ ਪਿਆਨੋ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਆਨੋ ਦੇ ਇਸ ਸੁਧਰੇ ਰੂਪ ਦੀ ਕਾਢ ਜਾਪਾਨ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਨੂੰ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਨਾ ਤਾਂ ਚੋਟ ਮਾਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਟੰਕਾਰ ਮਾਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹਵਾ ਪ੍ਰਵਾਹਿਤ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਇਕ ਨਹੀਂ ਦਰਜਨਾਂ ਹੀ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਆਵਾਜ਼ ਕੱਢਣ ਲਈ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬੈਟਰੀ ਸੈੱਲ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤਾਰ (ਲੀਡ) ਲਗਾ ਕੇ ਵੀ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਟ੍ਰਾਂਜਿਸਟਰ ਚਿਪਸ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਜੋੜ ਮੇਲ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ।

ਕੈਸੀਓ ਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਬਿਜਲੀ ਜਾਂ ਬੈਟਰੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੁਰ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਉਂਗਲੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਪੂਰਣ ਢਾਂਚਾ ਟ੍ਰਾਂਜਿਸਟਰ ਅਤੇ ਟੇਪ ਰਿਕਾਰਡਰ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਭਾਰ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਕਿਲੋ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉੱਚਾਈ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਪਤਲਾ ਜਦਕਿ ਲੰਬਾਈ-ਚੌੜਾਈ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਕੈਸੀਓ ਵਜਾਉਣਾ ਤਾਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੌਖਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਧੌਂਕਣੀ ਤਾਂ ਚਲਾਉਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ, ਸਿਰਫ ਚਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਉਂਗਲੀਆਂ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪੋਟੇ ਨਾਲ ਸਪਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕੈਸੀਓ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਅਕਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਚਾਬੀਆਂ ਤੇ ਉਂਗਲਾਂ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਦੋਨੋਂ ਹੱਥ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।

ਕੈਸੀਓ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਦਿਲਚਸਪ ਜਾਣਕਾਰੀ—ਕੈਸੀਓ ਵਿਚ ਸਪੀਕਰ ਸਿਸਟਮ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਬਿਨਾਂ ਮਾਈਕ ਦੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੈਸੀਓ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਕੱਢ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਤਾਲ ਯਾਨੀ ਰਿਦਮ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਧੁਨ ਵਜਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਸੈੱਟ ਕਰਕੇ ਧੁਨ ਵਜਾ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਰਿਦਮ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵੱਜਦਾ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਤਬਲਾ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗੀ। ਇਕ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਰਿਦਮ ਸੈੱਟ ਹਨ ਉਹੀ ਵੱਜ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਤਾਲ ਵਿਚ ਧੁਨ ਵਜਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਬਲੇ ਵਾਲੇ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪਵੇਗੀ।

ਕੈਸੀਓ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਰ ਲਿਪੀ ਵੀ ਉਹੀ ਹੈ।

ਕੈਸੀਓ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਕੈਸੀਓ ਭਾਵੇਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਾਂਗ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਧੌਂਕਣੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਿੱਧੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਸਿਰਫ ਚਾਬੀਆਂ ਤੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਂਝ ਤਾਂ ਕੈਸੀਓ ਕਈ ਸਾਈਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਲੇਕਿਨ ਇਕ ਆਮ ਕੈਸੀਓ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇੰਝ ਹੈ—

(ੳ) ਕੈਸੀਓ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਬਟਨ ਸਿਸਟਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਬਟਨ ਆਨ-ਆਫ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕੈਸੀਓ ਨੂੰ ਆਨ (ON) ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਵਜਾਉਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਆਫ (OFF) ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

(ਅ) ਕੈਸੀਓ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਕੁਲ ਬਟਨਾਂ ਤੇ 0 ਤੋਂ 9 ਤਕ ਨੰਬਰ ਲਿਖੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਰੀਬ 100 ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੈੱਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਦਾ ਨੰਬਰ ਉਸ ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਜਿਸ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਜਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਉਸੇ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਦੇ ਨੰਬਰ ਦੇ ਬਟਨ ਦਬਾ ਕੇ ਫਿਰ ਵਜਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਓ, ਉਸੇ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੈਸੀਓ ਤੋਂ ਨਿਕਲੇਗੀ।

(ੲ) ਕੈਸੀਓ ਵਿਚ ਬਟਨਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਹਲਕਾ ਜਾਂ ਤੇਜ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਟਨਾਂ ਤੇ VOLUME ਸ਼ਬਦ ਅੰਕਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

(ਸ) ਜੇਕਰ ਰਿਦਮ ਵਜਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ Select ਵਾਲਾ ਬਟਨ ਦਬਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਉਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਤੁਸੀਂ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਰਿਦਮ ਵਜਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਉਸ ਰਿਦਮ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਰਿਦਮ ਦੇ ਸੁਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਬਸ ਉਸ ਸੁਰ (ਚਾਬੀ) ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਦਬਾ ਦਿਓ। ਉਹੀ ਰਿਦਮ ਵੱਜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਰਿਦਮ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੋ ਤਾਂ Select ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਇਕ ਹੋਰ ਬਟਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਕਿ Stop ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਦਬਾ ਦਿਓ, ਰਿਦਮ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

(ਹ) ਦੋ ਹੋਰ ਬਟਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕਿ Tempo ਲਿਖਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬਟਨ ਦਬਾ ਕੇ ਰਿਦਮ ਦੀ ਸਪੀਡ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਰਿਦਮ ਦੀ ਸਪੀਡ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ਕ) ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੈਸੀਓ ਵਿਚ ਕੁਝ ਧੁਨਾਂ ਵੀ 'ਫੀਡ' ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। DEMO ਦਾ ਬਟਨ ਦਬਾਉਣ ਨਾਲ ਉਸ ਵਿਚ ਫੀਡ ਧੁਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵੱਜਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।

(ਖ) ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੈਸੀਓ ਵਿਚ PAD ਬਟਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਨਾਲ ਉਸ ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਤਾਲ-ਯੰਤਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੈਸੀਓ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਸਿਸਟਮ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਕੈਸੀਓ ਖਰੀਦਦੇ ਸਮੇਂ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਤੋਂ ਕੈਸੀਓ ਦੇ ਪੂਰੇ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਲਓ।

ਕੈਸੀਓ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਿੱਤਰ ਵਿਚ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤਕ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਹੋ ਸਕੋਗੇ—

ਕੈਸੀਓ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਸਰਗਮਾਂ ਅਤੇ ਪਲਟੇ

ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਕੈਸੀਓ ਤੇ ਹੱਥ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਰਿਆਜ਼ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅੱਗੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਸਰਗਮਾਂ ਅਤੇ ਪਲਟੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਕੈਸੀਓ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਗਮਾਂ ਅਤੇ ਪਲਟੇ ਦਾ ਰਿਆਜ਼ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਕਾਫੀ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਸਕੋਗੇ।

ਸਰਗਮਾਂ ਅਤੇ ਪਲਟੇ

(1) **ਆਰੋਹੀ** — ਸ ਰ ਗ ਮ, ਰ ਗ ਮ ਪ, ਗ ਮ ਪ ਧ, ਮ ਪ ਧ ਨ, ਪ ਧ ਨ ਸਂ
ਅਵਰੋਹੀ — ਸਂ ਨ ਧ ਪ, ਨ ਧ ਪ ਮ, ਧ ਪ ਮ ਗ, ਪ ਮ ਗ ਰ, ਮ ਗ ਰ ਸ

(2) **ਆਰੋਹੀ** — ਸ ਰ ਗ ਮ ਪ ਧ ਨ ਸਂ
ਅਵਰੋਹੀ — ਸਂ ਨ ਧ ਪ ਮ ਗ ਰ ਸ

(3) **ਆਰੋਹੀ** — ਸ ਰ ਗ ਮ ਪ, ਰ ਗ ਮ ਪ ਧ, ਗ ਮ ਪ ਧ ਨ, ਮ ਪ ਧ ਨ ਸਂ
ਅਵਰੋਹੀ — ਸਂ ਨ ਧ ਪ ਮ, ਨ ਧ ਪ ਮ ਗ, ਧ ਪ ਮ ਗ ਰ, ਪ ਮ ਗ ਰ ਸ

00 PIANO
01 ELEC. PIANO
02 HONKY TONK PIANO
03 HARPSI CHOD
04 JAZZ ORGAN
05 ELEC. ORGAN
06 PIPE ORGAN
07 CHURCH ORGAN
08 STREET ORGAN
09 ACCORDION
10 BRASS ENS
11 WARM BRASS
12 TRUMPHIT
13 TUBA
14 BRASS HIT
15 WIND ENS
16 ENGLISH HORN
17 OBOE
18 BASSOON
19 CLARINET
20 SAMBA WHISTLE
21 WHISTLE
22 QUENA
23 FLUTE
24 FLUTE BIB
25 OCARINA
26 BAGPIPE
27 HARMONICA
28 CHORUS
29 BRASS STRINGS
30 STARINGS
31 WARM STRINGS
32 VIOLIN
33 VIOLIN PIANO
34 CELLO
35 ELEC. GITAR
36 JAZZ GITAR
37 MUTE GITAR
38 METAL GITAR
39 SLAP BASS
40 ELEC. BASS
41 WOOD BASS
42 SNARE BASS
43 UKOLELE
44 BANJO
45 SITAR
46 MANDOLIN
47 HARP
48 TAISHO KOTO
49 SHAMISEN
50 SYNTH PIANO
51 SYNTH CELESTA
52 SYNTA CLAVI
53 SYNTH ACCORDION
54 SYNTH BRASS
55 SYNTH REED
56 SYNTH LEAD
57 SYNTH STRINGS
58 SYNTH GITAR
59 SYNTH BASS
60 GLASS HARMONICA
61 FANTASY
62 WAM VOICE
63 TWINKLE ECHO
64 METEL LEAD
65 CATHEDRAL
66 COSMIC DANCE
67 PLUNK EXTEND
68 POP LEAD
69 PEARL DROP
70 AIRPLAIN
71 AMBULANCE
72 INSECT
73 EMERGENCY ALARM
74 LASER BEAM
75 COSMIC SOUND
76 TELE PHONE
77 CAR HORN
78 COMPUTER SOUND
79 TYPE WRITER
80 VIBRA PHONE
81 MARIMBA
82 CHURCH BELLS
83 BELLS
84 GAMELAN
85 AFRO PURCUSSION
86 ETHNIC PURCUSSION
87 SAMPLE PURCUSSION
88 MATSURI
89 WADAIKO
90 TRIANGLE
91 CONGA/AGOGA
92 COWBELL/CLAVE
93 TOM
94 ROCK DRUM
95 SWING DRUM
96 BASS/PIANO
97 BASS/TRUM PHIT
98 PIANO/FLUTE
99 STRINGS/OBOE

ON
OFF
Tempo ▼ ▲
Volume ▼ ▲
Select Stop
0 1 2 3 4
5 6 7 8 9
PAD
A B C D E←DEMO

—ROCK—POPS—FUNK—SLOWROCRK—LATIN—JUNGLE—ORIENT—BAGPIPER—FUONFARE—CHILD'S PLAY—CLASSICAL—COMPUTER—NEEAGE MUSIC

ROCK1 — ROCK2 — 16 BEAT1 —16 BEAT2—DISCO1—DISCO2—DISCO3—POPS1 — POPS2 — POPS3—SLOW ROCK—SWINGS—MARCH—REGGAE—TANGO—SAMBA—BOSSA NOVA—BEGUINE—WALTZ

CASIO—SA

DAMO A — CHORAL (BETHOVEN)
B — TWINKLE LITTLE
C — NOCTURNE (CHOPIN)
D — HAPPY BIRTHDAY
E — JINGLE BELLS

(4) ਆਰੋਹੀ — ਸ ਰ ਗ, ਰ ਗ ਮ, ਗ ਮ ਪ, ਮ ਪ ਧ, ਪ ਧ ਨ, ਧ ਨ ਸੰ

ਅਵਰੋਹੀ — ਸੰ ਨ ਧ, ਨ ਧ ਪ, ਧ ਪ ਮ, ਪ ਮ ਗ, ਮ ਗ ਰ, ਗ ਰ ਸ

(5) ਆਰੋਹੀ — ਸ ਸ ਰ ਰ ਗ ਗ ਮ ਮ, ਰ ਰ ਗ ਗ ਮ ਮ ਪ ਪ, ਗ ਗ ਮ ਮ ਪ ਪ ਧ ਧ, ਮ ਮ ਪ ਪ ਧ ਧ ਨ ਨ, ਪ ਪ ਧ ਧ ਨ ਨ ਸੰ ਸੰ

ਅਵਰੋਹੀ — ਸੰ ਸੰ ਨ ਨ ਧ ਧ ਪ ਪ, ਨ ਨ ਧ ਧ ਪ ਪ ਮ ਮ, ਧ ਧ ਪ ਪ ਮ ਮ ਗ ਗ, ਪ ਪ ਮ ਮ ਗ ਗ ਰ ਰ, ਮ ਮ ਗ ਗ ਰ ਰ ਸ ਸ

(6) ਆਰੋਹੀ — ਸ ਸ ਰ ਰ ਗ ਗ ਮ ਮ ਪ ਪ ਧ ਧ, ਰ ਰ ਗ ਗ ਮ ਮ ਪ ਪ ਧ ਧ ਨ ਨ, ਗ ਗ ਮ ਮ ਪ ਪ ਧ ਧ ਨ ਨ ਸੰ ਸੰ

ਅਵਰੋਹੀ — ਸੰ ਸੰ ਨ ਨ ਧ ਧ ਪ ਪ ਮ ਮ ਗ ਗ , ਨ ਨ ਧ ਧ ਪ ਪ ਮ ਮ ਗ ਗ ਰ ਰ, ਧ ਧ ਪ ਪ ਮ ਮ ਗ ਗ ਰ ਰ ਸ ਸ

(7) ਆਰੋਹੀ — ਸ ਰ ਗ ਮ ਪ ਧ, ਰ ਗ ਮ ਪ ਧ ਨ, ਗ ਮ ਪ ਧ ਨ ਸੰ

ਅਵਰੋਹੀ — ਸੰ ਨ ਧ ਪ ਮ ਗ, ਨ ਧ ਪ ਮ ਗ ਰ, ਧ ਪ ਮ ਗ ਰ ਸ

(8) ਆਰੋਹੀ — ਸ ਸ ਰ ਰ ਗ ਗ ਮ ਮ ਪ ਪ ਧ ਧ ਨ ਨ, ਰ ਰ ਗ ਗ ਮ ਮ ਪ ਪ ਧ ਧ ਨ ਨ ਸੰ ਸੰ

ਅਵਰੋਹੀ — ਸੰ ਸੰ ਨ ਨ ਧ ਧ ਪ ਪ ਮ ਮ ਗ ਗ ਰ ਰ, ਨ ਨ ਧ ਧ ਪ ਪ ਮ ਮ ਗ ਗ ਰ ਰ ਸ ਸ

(9) ਆਰੋਹੀ — ਸ ਸ, ਰ ਰ, ਗ ਗ, ਮ ਮ, ਪ ਪ, ਧ ਧ, ਨ ਨ, ਸੰ ਸੰ

ਅਵਰੋਹੀ — ਸੰ ਸੰ, ਨ ਨ, ਧ ਧ, ਪ ਪ, ਮ ਮ, ਗ ਗ, ਰ ਰ, ਸ ਸ

(10) ਆਰੋਹੀ — ਸ ਰ ਸ ਰ ਗ, ਰ ਗ ਰ ਗ ਮ, ਗ ਮ ਗ ਮ ਪ ਮ ਪ ਮ ਪ ਧ, ਪ ਧ ਪ ਧ ਨ, ਧ ਨ ਧ ਨ ਸੰ

ਅਵਰੋਹੀ — ਸੰ ਨ ਸੰ ਨ ਧ, ਨ ਧ ਨ ਧ ਪ, ਧ ਪ ਧ ਪ ਮ, ਪ ਮ ਪ ਮ ਗ, ਮ ਗ ਮ ਗ ਰ, ਗ ਰ ਗ ਰ ਸ

(11) ਆਰੋਹੀ — ਸ ਸ ਰ ਰ ਗ ਗ ਮ ਮ ਪ ਪ, ਰ ਰ ਗ ਗ ਮ ਮ ਪ ਪ ਧ ਧ, ਗ ਗ ਮ ਮ ਪ ਪ ਧ ਧ ਨ ਨ, ਮ ਮ ਪ ਪ ਧ ਧ ਨ ਨ ਸੰ ਸੰ

ਅਵਰੋਹੀ — ਸੰ ਸੰ ਨ ਨ ਧ ਧ ਪ ਪ ਮ ਮ, ਨ ਨ ਧ ਧ ਪ ਪ ਮ ਮ ਗ ਗ, ਧ ਧ ਪ ਪ ਮ ਮ ਗ ਗ ਰ ਰ, ਪ ਪ ਮ ਮ ਗ ਗ ਰ ਰ ਸ ਸ

(12) ਆਰੋਹੀ — ਸ ਰ ਗ ਮ ਪ ਧ ਨ, ਰ ਗ ਮ ਪ ਧ ਨ ਸੰ

ਅਵਰੋਹੀ — ਸੰ ਨ ਧ ਪ ਮ ਗ ਰ, ਨ ਧ ਪ ਮ ਗ ਰ ਸ

(13) ਆਰੋਹੀ — ਸ ਸ ਰ ਰ ਗ ਗ, ਰ ਰ ਗ ਗ ਮ ਮ, ਗ ਗ ਮ ਮ ਪ ਪ, ਮ ਮ ਪ ਪ ਧ ਧ, ਪ ਪ ਧ ਧ ਨ ਨ, ਧ ਧ ਨ ਨ ਸੰ ਸੰ

ਅਵਰੋਹੀ — ਸੰ ਸੰ ਨ ਨ ਧ ਧ, ਨ ਨ ਧ ਧ ਪ ਪ, ਧ ਧ ਪ ਪ ਮ ਮ, ਪ ਪ ਮ ਮ ਗ ਗ, ਮ ਮ ਗ ਗ ਰ ਰ, ਗ ਗ ਰ ਰ ਸ ਸ

(14) ਆਰੋਹੀ — ਸ ਰ ਰ ਗ ਗ, ਰ ਗ ਗ ਮ ਮ, ਗ ਮ ਮ ਪ ਪ, ਮ ਪ ਪ ਧ ਧ, ਪ ਧ ਧ ਨ ਨ, ਧ ਨ ਨ ਸੰ ਸੰ

ਅਵਰੋਹੀ — ਸਂ ਨ ਨ ਧ ਧ, ਨ ਧ ਧ ਪ ਪ, ਧ ਪ ਪ ਮ ਮ,
ਪ ਮ ਮ ਗ ਗ, ਮ ਗ ਗ ਰ ਰ, ਗ ਰ ਰ ਸ ਸ

(15) ਆਰੋਹੀ — ਸ ਰ ਸ ਰ ਗ ਮ ਪ ਧ, ਰ ਗ ਰ ਗ ਮ ਪ ਧ ਨ,
ਗ ਮ ਗ ਮ ਪ ਧ ਨ ਸਂ

ਅਵਰੋਹੀ — ਸਂ ਨ ਸਂ ਨ ਧ ਪ ਮ ਗ, ਨ ਧ ਨ ਧ ਪ ਮ ਗ ਰ,
ਧ ਪ ਧ ਪ ਮ ਗ ਰ ਸ

(16) ਆਰੋਹੀ — ਸ ਰ ਸ ਰ ਗ ਮ, ਰ ਗ ਰ ਗ ਮ ਪ, ਗ ਮ ਗ ਮ ਪ ਧ,
ਮ ਪ ਮ ਪ ਧ ਨ, ਪ ਧ ਪ ਧ ਨ ਸਂ

ਅਵਰੋਹੀ — ਸਂ ਨ ਸਂ ਨ ਧ ਪ, ਨ ਧ ਨ ਧ ਪ ਮ, ਧ ਪ ਧ ਪ ਮ ਗ, ਪ ਮ ਪ ਮ ਗ ਰ,
ਮ ਗ ਮ ਗ ਰ ਸ

(17) ਆਰੋਹੀ — ਸ ਰ ਰ ਗ ਗ ਮ ਮ, ਪ ਪ ਧ ਧ, ਰ ਗ ਗ ਮ ਮ ਪ ਪ ਧ ਧ ਨ ਨ, ਗ ਮ
ਮ ਪ ਪ ਧ ਧ ਨ ਨ ਸਂ ਸਂ

ਅਵਰੋਹੀ — ਸਂ ਨ ਨ ਧ ਧ ਪ ਪ ਮ ਮ, ਗ ਗ, ਨ ਧ ਧ ਪ ਪ ਮ ਮ ਗ ਗ ਰ ਰ, ਧ ਪ
ਪ ਮ ਮ ਗ ਗ ਰ ਰ ਸ ਸ

(18) ਆਰੋਹੀ — ਸ ਰ ਰ ਗ ਗ ਮ ਮ, ਰ ਗ ਗ ਮ ਮ ਪ ਪ, ਗ ਮ ਮ ਪ ਪ ਧ ਧ, ਮ ਪ ਪ
ਧ ਧ ਨ ਨ, ਪ ਧ ਧ ਨ ਨ ਸਂ ਸਂ

ਅਵਰੋਹੀ — ਸਂ ਨ ਨ ਧ ਧ ਪ ਪ, ਨ ਧ ਧ ਪ ਪ ਮ ਮ, ਧ ਪ ਪ ਮ ਮ ਗ ਗ, ਪ ਮ ਮ
ਗ ਗ ਰ ਰ, ਮ ਗ ਗ ਰ ਰ ਸ ਸ

(19) ਆਰੋਹੀ — ਸ ਰ ਸ ਰ ਗ ਮ ਪ ਧ ਨ, ਰ ਗ ਰ ਗ ਮ ਪ ਧ ਨ ਸਂ

ਅਵਰੋਹੀ — ਸਂ ਨ ਸਂ ਨ ਧ ਪ ਮ ਗ ਰ, ਨ ਧ ਨ ਧ ਪ ਮ ਗ ਰ ਸ

(20) ਆਰੋਹੀ — ਸ ਰ ਸ ਰ ਗ ਮ ਪ, ਰ ਗ ਰ ਗ ਮ ਪ ਧ,
ਗ ਮ ਗ ਮ ਪ ਧ ਨ, ਮ ਪ ਮ ਪ ਧ ਨ ਸਂ

ਅਵਰੋਹੀ — ਸਂ ਨ ਸਂ ਨ ਧ ਪ ਮ, ਨ ਧ ਨ ਧ ਪ ਮ ਗ,
ਧ ਪ ਧ ਪ ਮ ਗ ਰ, ਪ ਮ ਪ ਮ ਗ ਰ ਸ

(21) ਆਰੋਹੀ — ਸ ਰ ਰ ਗ ਗ ਮ ਮ ਪ ਪ, ਰ ਗ ਗ ਮ ਮ ਪ ਪ ਧ ਧ,
ਗ ਮ ਮ ਪ ਪ ਧ ਧ ਨ ਨ, ਮ ਪ ਪ ਧ ਧ ਨ ਨ ਸਂ ਸਂ

ਅਵਰੋਹੀ — ਸਂ ਨ ਨ ਧ ਧ ਪ ਪ ਮ ਮ, ਨ ਧ ਧ ਪ ਪ ਮ ਮ ਗ ਗ,
ਧ ਪ ਪ ਮ ਮ ਗ ਗ ਰ ਰ, ਪ ਮ ਮ ਗ ਗ ਰ ਰ ਸ ਸ

(22) ਆਰੋਹੀ — ਸ, ਸ ਰ ਸ, ਸ ਰ ਗ ਰ ਸ, ਸ ਰ ਗ ਮ ਗ ਰ ਸ
ਸ ਰ ਗ ਮ ਪ ਮ ਗ ਰ ਸ, ਸ ਰ ਗ ਮ ਪ ਧ ਪ ਮ ਗ ਰ ਸ

ਅਵਰੋਹੀ — ਸ ਰ ਗ ਮ ਪ ਧ ਨ ਧ ਪ ਮ ਗ ਰ ਸ
ਸ ਰ ਗ ਮ ਪ ਧ ਨ ਸੰ ਨ ਧ ਪ ਮ ਗ ਰ ਸ

(23) ਆਰੋਹੀ — ਸ ਰ ਰ ਗ ਗ ਮ ਮ ਪ ਪ ਧ ਧ ਨ ਨ,
ਰ ਗ ਗ ਮ ਮ ਪ ਪ ਧ ਧ ਨ ਨ ਸੰ ਸੰ

ਅਵਰੋਹੀ — ਸੰ ਨ ਨ ਧ ਧ ਪ ਪ ਮ ਮ ਗ ਗ ਰ ਰ,
ਨ ਧ ਧ ਪ ਪ ਮ ਮ ਗ ਗ ਰ ਰ ਸ ਸ

ਠਾਟਾਂ ਅਤੇ ਰਾਗਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ—ਅਧਿਆਇ ਚਾਰ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉੱਥੋਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹੋ।

ਉਪਰੋਕਤ ਦਿਤੀਆਂ ਸਰਗਮਾਂ ਤੇ ਰਿਆਜ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਹੱਥ ਕੈਸੀਓ ਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਅੱਗੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਧੁਨਾਂ ਕੱਢਣੀਆਂ ਦੱਸਾਂਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਚੰਗੇ ਕੈਸੀਓ ਵਾਦਕ ਬਣ ਜਾਓਗੇ।

ਰਿਆਜ਼ ਲਈ ਸੁਰ-ਲਿਪੀ ਸਮੇਤ ਕੁਝ ਗੀਤ

ਸੋਨਾ ਕਿਤਨਾ ਸੋਨਾ ਹੈ

ਫਿਲਮ—ਹੀਰੋ ਨੰਬਰ ਵਨ *ਤਾਲ—ਕਹਰਵਾ*

ਸਥਾਈ— ਸੋਨਾ ਕਿਤਨਾ ਸੋਨਾ ਹੈ, ਸੋਨੇ ਜੈਸਾ ਤੇਰਾ ਮਨ
ਸੁਨ ਜਰਾ ਸੁਨ ਕਯਾ ਕਹਤੀ ਹੈ ਦੀਵਾਨੇ ਦਿਲ ਕੀ ਧੜਕਨ
ਤੂ ਮੇਰਾ, ਤੂ ਮੇਰਾ, ਤੂ ਮੇਰਾ, ਤੂ ਮੇਰਾ, ਤੂ ਮੇਰਾ ਹੀਰੋ ਨੰ. ਵਨ

ਅੰਤਰਾ— 1. ਹੀਰੋ ਤੂ ਮੇਰਾ ਹੀਰੋ ਹੈ, ਵਿਲੀਅਨ ਜੈਸਾ ਕਾਮ ਨਾ ਕਰ
ਸਪਨੋਂ ਕੀ ਇਸ ਰਾਨੀ ਕੋ, ਐਸੇ ਤੂੰ ਬਦਨਾਮ ਨਾ ਕਰ
ਦੀਵਾਨੇ ਯਾਰ, ਕਹਤਾ ਹੈ ਪਿਆਰ, ਅਛਾ ਨਹੀਂ ਦੀਵਾਨਾਪਨ
ਤੂ ਮੇਰਾ, ਤੂ ਮੇਰਾ...

2. ਅੰਦਰ ਕਿਤਨੀ ਗਰਮੀ ਹੈ ਬਾਹਰ ਕਿਤਨੀ ਸਰਦੀ ਹੈ।
ਤੂਨੇ ਬੇਦਰਦੀ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਕੈਸੀ ਕਰ ਦੀ ਹੈ।
ਦਿਲ ਮੇਂ ਬਸਾ ਲੇ, ਅਪਨਾ ਬਨਾ ਲੇ ਯੂੰ ਨਾ ਬੜਾ ਮੇਰੀ ਉਲਝਨ
ਤੂ ਮੇਰਾ, ਤੂ ਮੇਰਾ...

ਸਥਾਈ— ਸੋਨਾ ਕਿਤਨਾ ਸੋਨਾ ਹੈ, ਸੋਨੇ ਜੈਸਾ ਤੇਰਾ ਮਨ
ਸੁਨ ਜਰਾ ਸੁਨ ਕਯਾ ਕਹਤੀ ਹੈ ਦੀਵਾਨੇ ਦਿਲ ਕੀ ਧੜਕਨ
ਤੂ ਮੇਰਾ, ਤੂ ਮੇਰਾ, ਤੂ ਮੇਰਾ, ਤੂ ਮੇਰਾ, ਤੂ ਮੇਰਾ ਹੀਰੋ ਨੰ. ਵਨ

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ

	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
ਸਥਾਈ—	ਰ	ਰ	ਰ	ਰਗੁ	ਮ	ਮਗੁ	ਮ	ਗੁਰ	ਰ	ਰ	ਰ	ਰਗੁ	ਮਗੁ	ਗੁਰ	ਰਰ	--
	ਸੋ	ਨਾ	ਕਿਤ	ਨਾऽ	ਸੋ	ਨਾऽ	ਹੈ	ऽऽ	ਸੋ	ਨੇ	ਜੈ	ਸਾऽ	ਤੇऽ	ਰਾऽ	ਮਨ	ऽऽ

ਨੋਟ : "ਸੁਨ ਜਰਾ ਸੁਨ"..........ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ।

	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
	ਸ	ਸਸ	ਰ	ਰਰ	ਸ	ਸਸ	ਨ਼	ਨ਼ਨ਼	ਨ਼	ਨ਼ਨ਼	ਸ	ਰ	ਸ	ਸ	ਸ	–
	ਤੂ	ਮੇਰਾ	ਤੂ	ਮੇਰਾ	ਤੂ	ਮੇਰਾ	ਤੂ	ਮੇਰਾ	ਤੂ	ਮੇਰਾ	ਹੀ	ਰੋ	ਨਮ	ਬਰ	ਵਨ	ऽ
ਅੰਤਰਾ—	ਰ	ਰ	ਰ	ਰਗੁ	ਮਗੁ	ਗੁਰ	ਰਸ	ਸਨ਼	ਨ਼	ਨ਼	ਸਰ	ਰ	ਰ	ਸ	ਸ	ਸ
	ਹੀ	ਰੋ	ਤੂ	ਮੇਰਾ	ਹੀ	ਰੋऽ	ਹੈऽ	ऽऽ	ਵਿਲ	ਯਨ	ਜੈऽ	ਸਾ	ਕਾ	ऽ	ਮ	ਨਾ
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
	ਸ	–	–	–												
	ਕਰ	ऽ	ऽ	ऽ												

ਨੋਟ : "ਸਪਨੋਂ ਕੀ ਇਸ"..........ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ।

ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਗੁ	ਗੁ	ਗੁ	ਗੁ	ਮਗੁ	ਗੁਰ	ਰ	ਰ
ਦੀ	ਵਾ	ਨੇਯਾ	ऽਰ	ਕਹ	ਤਾ	ਹੈਪਯਾ	ऽਰ	ਅੱਛ	ਛਾ	ਨਹੀਂ	ऽਦੀ	ਵਾऽ	ਨਾऽ	ਪਨ	ऽ

ਨੋਟ : "ਤੂ ਮੇਰਾ, ਤੂ ਮੇਰਾ".....ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ।

ਦੂਸਰਾ ਅੰਤਰਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ।

"ਸੋਨਾ ਕਿਤਨਾ ਸੋਨਾ".....ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ।

ਐ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਵਤਨ

ਫਿਲਮ—ਕਾਬੁਲੀ ਵਾਲਾ *ਤਾਲ—ਪਸ਼ਤੋ-ਮਾਤਰਾ 7*

ਸਥਾਈ— ਏ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਵਤਨ, ਏ ਮੇਰੇ ਬਿਛੜੇ ਚਮਨ,

ਤੁਝਪੇ ਦਿਲ ਕੁਰਬਾਨ

ਤੂ ਹੀ ਮੇਰੀ ਆਰਜ਼ੂ, ਤੂ ਹੀ ਮੇਰੀ ਆਬਰੂ,

ਤੂ ਹੀ ਮੇਰੀ ਜਾਨ

ਅੰਤਰਾ— 1. ਤੇਰੇ ਦਾਮਨ ਸੇ ਜੋ ਆਏ ਉਨ ਹਵਾਓ ਕੋ ਸਲਾਮ

ਚੂੰਮ ਲੂੰ ਮੈਂ ਉਸ ਜ਼ੁਬਾਂ ਕੋ ਜਿਸਪੇ ਆਏ ਤੇਰਾ ਨਾਮ

ਸਬਸੇ ਪਿਆਰੀ ਸੁਬਹ ਤੇਰੀ ਸਬਸੇ ਰੰਗੀਂ ਤੇਰੀ ਸ਼ਾਮ

ਤੁਝਪੇ ਦਿਲ ਕੁਰਬਾਨ

ਏ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਵਤਨ....

2. ਮਾਂ ਕਾ ਦਿਲ ਬਨ ਕੇ ਕਭੀ ਸੀਨੇ ਸੇ ਲੱਗ ਜਾਤਾ ਹੈ ਤੂ
ਔਰ ਕਭੀ ਨਨਹੀ ਸੀ ਬੇਟੀ ਬਨ ਕੇ ਯਾਦ ਆਤਾ ਹੈ ਤੂ
ਜਿਤਨਾ ਯਾਦ ਆਤਾ ਹੈ ਮੁਜ ਕੋ ਉਤਨਾ ਤੜਪਾਤਾ ਹੈ ਤੂ
ਤੁਝਪੇ ਦਿਲ ਕੁਰਬਾਨ
ਏ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਵਤਨ.....

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ

	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7
ਸਥਾਈ—	ਸ	ਨ਼	ਨ਼	ਸ	--	ਸ	—	ਗ	ਰ	ਗ	ਮ	—	ਗ	ਰ
	ਏ	ऽ	ਮੇ	ਰੇ	ऽ	ਪਯਾ	ऽ	ਰੇ	ऽ	ਵ	ਤਨ	ऽ	ऽ	ऽ
	ਰ	—	ਗ	ਰ	ਸ	ਸ	ਸ	ਗ	ਰ	ਗ	ਮ	—	ਗ	ਰ
	ਏ	ऽ	ਮੇ	ਰੇ	ऽ	ਬਿ	ਛ	ੜੇ	ऽ	ਚ	ਮਨ	ऽ	ऽ	ऽ
	ਰ	ਰ	ਮ	ਗ	—	ਰ	ਸ	ਸ	—	—	—	—	—	-ਸ
	ਤੂ	ਝ	ਪੇ	ਦਿਲ	ऽ	ਕੁਰ	ऽ	ਬਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽਨ

ਨੋਟ : ਤੂ ਹੀ ਮੇਰੀ ਆਰਜ਼ੂ.....ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ।

	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7
ਸਥਾਈ—	1ਪ	—	ਪ	ਪ	—	ਪ	—	ਪ	—	ਧ	ਨ਼	—	ਧ	ਪ
	ਤੇ	ऽ	ਰੇ	ਦਾ	ऽ	ਮਨ	ऽ	ਸੇ	ऽ	ਜੋ	ਆ	ऽ	ਏ	ऽ
	ਪ	—	ਧ	ਪ	ਮ	ਮ	—	ਗ	ਰ	ਗ	ਮ	—	—	-ਮ
	ਉਨ	ऽ	ਹ	ਵਾ	ऽ	ਐਂ	ऽ	ਕੋ	ऽ	ਸ	ਲਾ	ऽ	ऽ	ऽਮ
	ਪ	—	ਪ	ਪ	—	ਪ	—	ਪ	ਪ	ਧ	ਨ਼	—	ਧ	ਪ
	ਚੂ	ऽ	ਮ	ਲੂੰ	ऽ	ਮੈਂ	ऽ	ਉ	ਸ	ਜ਼ੁ	ਬਾਂ	ऽ	ਕੋ	ऽ
	ਪ	ਪ	ਧ	ਪ	ਮ	ਮ	—	ਗ	ਰ	ਗ	ਮ	ਗ	ਰ	ਸਸ
	ਜਿ	ਸ	ਪੇ	ਆ	ऽ	ਏ	ऽ	ਤੇ	ऽ	ਰਾ	ਨਾ	ऽ	ऽ	ऽਮ
	ਸ	ਸ	ਸ	ਸ	—	ਸ	—	ਗ	ਗ	ਰ	ਮ	—	ਗ	ਰ
	ਸ	ਬ	ਸੇ	ਪਯਾ	ऽ	ਰੀ	ऽ	ਸੁ	ਬ	ਹ	ਤੇ	ऽ	ਰੀ	ऽ
	ਰ	ਰ	ਗ	ਰ	ਸ	ਸ	—	ਗ	ਰ	ਗ	ਮ	—	ਗ	ਰਰ
	ਸ	ਬ	ਸੇ	ਰੰ	ऽ	ਗੀਂ	ऽ	ਤੇ	ऽ	ਰੀ	ਸ਼ਾ	ऽ	ऽ	ऽਮ

ਰ	ਰ	ਮ	ਗ	–	ਸ	ਸ	ਸ	–	–	–	–	–	–ਸ
ਤੂ	ਝ	ਪੇ	ਦਿਲ	ऽ	ਕੁ	ਰ	ਬਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽਨ

ਨੋਟ : ਏ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਵਤਨ....ਸਥਾਈ ਤੇ ਵਜੇਗਾ।

ਦੂਸਰਾ ਅੰਤਰਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ।

ਦੀਦੀ ਤੇਰਾ ਦੇਵਰ ਦੀਵਾਨਾ

ਫਿਲਮ—ਹਮ ਆਪਕੇ ਹੈਂ ਕੌਣ *ਤਾਲ—ਕਹਰਵਾ-ਮਾਤਰਾ-4*

ਸਥਾਈ— ਦੀਦੀ ਤੇਰਾ ਦੇਵਰ ਦੀਵਾਨਾ
ਹਾਏ ਰਾਮ ਕੁੜਿਓਂ ਕੋ ਡਾਲੇ ਦਾਨਾ
ਧੰਦਾ ਹੈ ਯੇ ਉਸਕਾ ਪੁਰਾਨਾ
ਹਾਏ ਰਾਮ ਕੁੜਿਓਂ ਕੋ ਡਾਲੇ ਦਾਨਾ

ਅੰਤਰਾ— 1. ਮੈਂ ਬੋਲੀ ਕੇ ਲਾਨਾ ਤੂ ਇਮਲੀ ਕਾ ਦਾਨਾ
ਮਗਰ ਵੋ ਛੁਆਰੇ ਲੇ ਆਇਆ ਦੀਵਾਨਾ
ਮੈਂ ਬੋਲੀ ਕੇ ਮਚਲੇ ਹੈ ਦਿਲ ਮੇਰਾ ਹਾਯ
ਵੋ ਖਰਬੂਜਾ ਲਾਯਾ ਜੋ ਨਿੰਬੂ ਮੰਗਾਏ
ਪਗਲਾ ਹੈ ਕੋਈ ਉਸਕੋ ਬਤਾਨਾ
ਹਾਏ ਰਾਮ.....

ਅੰਤਰਾ— 2. ਮੈਂ ਬੋਲੀ ਕੇ ਲਾਨਾ ਤੂ ਮਿੱਟੀ ਪਹਾੜੀ
ਮਗਰ ਵੋ ਬਤਾਸ਼ੇ ਲੇ ਆਇਆ ਅਨਾੜੀ
ਮੈਂ ਬੋਲੀ ਕੇ ਲਾ ਦੇ ਮੁਝੇ ਤੂ ਖਟਾਈ
ਵੋ ਬਾਜ਼ਾਰ ਸੇ ਲੇ ਕੇ ਆਇਆ ਮਿਠਾਈ
ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਯੂੰ ਮੁਝ ਕੋ ਪਟਾਨਾ
ਹਾਏ ਰਾਮ.....

ਸਥਾਈ— ਭਾਬੀ ਤੇਰੀ ਬਹਨਾ ਕੋ ਮਾਨਾ
ਹਾਏ ਰਾਮ ਕੁੜਿਓਂ ਕਾ ਹੈ ਜਮਾਨਾ
ਰੱਬਾ ਮੇਰੇ ਮੁਝਕੋ ਬਚਾਨਾ
ਹਾਏ ਰਾਮ ਕੁੜਿਉਂ ਕਾ ਹੈ ਜਮਾਨਾ

ਅੰਤਰਾ— 3. ਹੁਕੁਮ ਆਪਕਾ ਥਾ ਜੋ ਮੈਂਨੇ ਨਾ ਮਾਨਾ
ਖਤਾਵਾਰ ਹੂੰ ਮੈਂ ਨਾ ਆਇਆ ਨਿਭਾਨਾ
ਸਜ਼ਾ ਜੋ ਭੀ ਦੋਗੀ ਵੋ ਮੰਜੂਰ ਹੋਗੀ

ਅਜੀ ਮੇਰੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਤਭੀ ਦੂਰ ਹੋਗੀ
ਬੰਦਾ ਹੈ ਯੇ ਖੁਦ ਸੇ ਬੇਗਾਨਾ
ਹਾਏ ਰਾਮ.....

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ

	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
ਸਥਾਈ—	ਸ	ਪ	ਮ	ਪ	ਗ	—	ਮ	ਗ	ਰੇਸ	ਰ	ਸਨ਼	ਨ਼	—	—	ਨ਼	ਨ਼
	ਦੀ	ਦੀ	ਤੇ	ਰਾ	ਦੇ	ऽ	ਵਰ	ਦੀ	ਵਾऽ	ऽ	ਨਾऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ਹਾ	ਯ
	1	2	3	4	5	6	7	8	1	2	3	4	5	6	7	8
	ਨ਼ਸ	ਰ	-ਰ	ਰਸ	ਗ	ਗ	ਰ	ਸ	ਸ	—	ਸ	—	—	—	—	—
	ਗਾऽ	ऽ	ऽਮ	ਕੁੜਿ	ਯੋਂ	ਕੋ	ਡਾ	ਲੇ	ਦਾ	ऽ	ਨਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ

ਨੋਟ : "ਧੰਧਾ ਹੈ ਯੇ...." ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ।
ਅੰਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਉੱਪਰ ਇਕ ਅਲੰਕਾਰ ਘੱਟ ਲੱਗੇਗਾ।

ਅੰਤਰਾ-1—				ਪ	ਪ	ਮ	ਮ	ਗ	ਗ	ਮ	ਮਗ	ਪ	ਪ	ਮ	ਮ	ਗ
				ਮੈਂ	ਬੋ	ऽ	ਲੀ	ਕੇ	ਲਾ	ऽ	ਨਾऽ	ਤੂ	ਇ	ਮ	ਲੀ	ਕਾ
	ਗ	ਮ	ਮਗ	ਗ	ਮ	ਮ	ਮ	ਗ	ਧ	—	ਧ	ਧ	ਪ	ਮ	ਧ	ਪ
	ਦਾ	ऽ	ਨਾऽ	ਮ	ਗਰ	ऽ	ਵੇ	ਛੂ	ਆ	ऽ	ਰੇ	ਲੇ	ਆ	ऽ	ਯਾ	ਦਿ
	ਪ	—	ਪ	—												
	ਵਾ	ऽ	ਨਾ	ऽ												

ਨੋਟ : "ਮੈਂ ਬੋਲੀ ਕੇ ਮਚਲੇ ਹੈ"....ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ।
"ਪਗਲਾ ਹੈ ਕੋਈ"....ਸਥਾਈ ਤੇ ਵਜੇਗਾ।
ਬਾਕੀ ਅੰਤਰੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜਣਗੇ।

ਦਿਲ ਤੋ ਪਾਗਲ ਹੈ

ਫਿਲਮ—ਦਿਲ ਤੋ ਪਾਗਲ ਹੈ ***ਤਾਲ—ਕਹਰਵਾ***

ਸਥਾਈ— ਦਿਲ ਤੋ ਪਾਗਲ ਹੈ ਦਿਲ ਦਿਵਾਨਾ ਹੈ।
ਪਹਲੀ-ਪਹਲੀ ਬਾਰ ਮਿਲਾਤਾ ਹੈ ਯਹੀ
ਸੀਨੇ ਮੇਂ ਫਿਰ ਆਗ ਲਗਾਤਾ ਹੈ।
ਧੀਰੇ-ਧੀਰੇ ਪਿਆਰ ਸਿਖਾਤਾ ਹੈ ਯਹੀ

ਹੰਸਾਤਾ ਹੈ ਯਹੀ, ਯਹੀ ਰੁਲਾਤਾ ਹੈ।

ਦਿਲ ਤੋ ਪਾਗਲ ਹੈ, ਦਿਲ ਦਿਵਾਨਾ ਹੈ।

ਸਾਰੀ-ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਜਗਾਤਾ ਹੈ ਯਹੀ

ਅਖਿਯੋਂ ਸੇ ਨੀਂਦ ਚੁਰਾਤਾ ਹੈ।

ਸੱਚੇ ਝੂਠੇ ਖਵਾਬ ਦਿਖਾਤਾ ਹੈ ਯਹੀ

ਹੰਸਾਤਾ ਹੈ ਯਹੀ, ਯਹੀ ਰੁਲਾਤਾ ਹੈ।

ਦਿਲ ਤੋ ਪਾਗਲ.....

ਅੰਤਰਾ— 1. ਇਸ ਦਿਲ ਕੀ ਬਾਤੋਂ ਮੇਂ ਜੋ ਆਤੇ ਹੈਂ।

ਵੋ ਭੀ ਦੀਵਾਨੇ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ।

ਮੰਜ਼ਲ ਤੋਂ ਰਾਹੀ ਢੂੰਡ ਲੇਤੇ ਹੈਂ।

ਰਸਤੇ ਮਗਰ ਖੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ।

ਦਿਲ ਤੋ ਪਾਗਲ ਹੈ....

ਅੰਤਰਾ— 2. ਸੂਰਤ ਸੇ ਮੈਂ ਨਾ ਪਹਚਾਨੂੰਗੀ,

ਨਾਮ ਸੇ ਭੀ ਨਾ ਉਸਕੋ ਚਾਹੂੰਗੀ।

ਦੇਖੂੰਗੀ ਕੁਛ ਨਾ ਮੈਂ ਸੋਚੂੰਗੀ,

ਦਿਲ ਜੋ ਕਹੇਗਾ ਵੋ ਹੀ ਮਾਨੂੰਗੀ

ਦਿਲ ਤੋ....

ਅੰਤਰਾ— 3. ਦਿਲ ਕਾ ਕਹਨਾ ਹਮ ਸਬ ਮਾਨੇ,

ਦਿਲ ਨਾ ਕਿਸੀ ਕੀ ਮਾਨੇ।

ਜਾਨ ਦੀ ਹਮਨੇ, ਜਾਨ ਗਏ ਸਬ

ਏਕ ਵੋ ਹੀ ਨਾ ਜਾਨੇ।

ਦਿਲ ਤੋ....

ਅੰਤਰਾ— 4. ਰਹਨੇ ਦੋ ਛੋੜੋ ਯੇ ਕਹਾਨੀਆਂ,

ਦੀਵਾਨੇ ਪਨ ਕੀ ਸਬ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ।

ਲੋਗੋਂ ਕੀ ਸਾਰੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ।

ਇਸ ਦਿਲ ਕੀ ਹੈ ਯੇ ਮੇਹਰਬਾਨੀਆਂ।

ਦਿਲ ਤੋ ਪਾਗਲ....

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ

	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
ਸਥਾਈ—			ਗੁ	ਰ	ਸ	ਰ	ਸ	ਨ਼	–	–	ਗੁ	ਰ	ਸ	ਰ	ਸ	ਸ
			ਦਿਲ	ਤੋ	ਪਾ	ਗਲ	ਹੈ	ऽ	ऽ	ऽ	ਦਿਲ	ਦੀ	ਵਾ	ਨਾ	ਹੈ	ऽ
	–	–	ਗੁ	ਰ	ਸ	ਰ	ਸ	ਨ਼	–	–	ਗੁ	ਰ	ਸ	ਰ	ਸ	ਸ
	ऽ	ऽ	ਦਿਲ	ਤੋ	ਪਾ	ਗਲ	ਹੈ	ऽ	ऽ	ऽ	ਦਿਲ	ਦੀ	ਵਾ	ਨਾ	ਹੈ	ऽ
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
	–	–	–	–	ਸ	ਗੁ	ਧ	ਪ	ਪਂ	–	–	ਗੁ	ਗੁ	ਮ	ਮ	ਪ
	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ਪਹ	ਲੀ	ਪਹ	ਲੀ	ਬਾ	ऽ	ऽਰ	ਮਿ	ਲਾ	ਤਾ	ਹੈ	ਯ
	ਪ	–	–	–	ਸ	ਗੁ	ਧ	ਪ	ਪ	–	-ਪ	ਪ	ਮ	ਗੁ	ਰ	–
	ਹੀ	ऽ	ऽ	ऽ	ਸ਼ੀ	ਨੇ	ਮੈਂ	ਫਿਰ	ਆ	ऽ	ऽਗ	ਲ	ਗਾ	ਤਾ	ਹੈ	ऽ
	–	–	–	–	ਸ	ਗੁ	ਧ	ਪ	ਪ	–	–	ਗੁ	ਗੁ	ਮ	ਮ	ਪ
	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ਧੀ	ਰੇ	ਧੀ	ਰੇ	ਪਯਾ	ऽ	ऽਰ	ਸਿ	ਖਾ	ਤਾ	ਹੈ	ਯ
	ਪ	–	–	ਪ	ਸ	ਗੁ	ਧ	ਪ	ਪ	–	–	ਪ	ਮ	ਗੁ	ਰ	ਗੁ
	ਹੀ	ऽ	ऽ	ਹੋਂ	ਸਾ	ਤਾ	ਹੈ	ਯ	ਹੀ	ऽ	ऽ	ਯ	ਹੀ	ਰੂ	ਲਾ	ਤਾ
	ਰਸ	ਸ														
	ਹੈऽ	ऽ														

ਨੋਟ : "ਸਾਰੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ"......ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ।

ਅੰਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਥਾਈ ਵਿਚ ਇਕ ਅਲੰਕਾਰ ਘੱਟ ਲੱਗੇਗਾ।

ਅੰਤਰਾ—		ਗੁ	ਰ	ਸ	ਨ਼	ਸ	ਰ	ਗੁ	ਰ	ਸ	ਸ	–	–	–	–	–
		ਇਸ	ਦਿਲ	ਕੀ	ਬਾ	ਤੋਂ	ਮੈਂ	ਜੋ	ਆ	ਤੇ	ਹੈਂ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
	–	ਗੁ	ਰ	ਸ	ਨ਼	ਸ	ਰ	ਮ	ਗੁ	ਰ	ਰ	–	–	–	–	–
	ऽ	ਵੋ	ਭੀ	ਦੀ	ਵਾ	ਨੇ	ਹੋ	ऽ	ਜਾ	ਤੇ	ਹੈਂ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
	–	ਪ	ਮ	ਗੁ	ਰ	ਗੁ	ਮ	ਧ਼	ਪ	ਪ	ਪ	–	–	–	–	–
	ऽ	ਮੰ	ਜਿਲ	ਤੋ	ਰਾ	ਹੀ	ਢੂੰ	ਢ	ਲੇ	ਤੇ	ਹੈਂ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
	–	ਪ	ਮ	ਗੁ	ਨ਼	ਸ	ਰ	ਗੁ	ਰ	ਸ	ਸ	ਸ	–	–		
	ऽ	ਗੁਮ	ਤੇ	ਮ	ਗ	ਰ	ਖੋ	ऽ	ਜਾ	ऽ	ਤੇ	ਹੈਂ	ऽ	ऽ		

ਨੋਟ : ਦੂਸਰਾ ਅੰਤਰਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ।

	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
ਅੰਤਰਾ—		ਗੁ	ਮ	ਪ	ਮ	ਗੁ	ਗੁ	ਗੁ	–	ਪ	ਮ	ਪ	ਮ	ਗੁ	ਗੁ	–
		ਦਿਲ	ऽ	ਕਾ	ਕ	ਹ	ਨਾ	ऽ	ऽ	ਹਮ	ਸ	ਬ	ਮਾ	ऽ	ਨੇ	ऽ
	–	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	–	ਮ	ਗੁ	ਮ	–	ਪ	–	–	–	ਮ	ਗੁ
	ऽ	ਦਿਲ	ਨਾ	ਕਿ	ਸੀ	ऽ	ਕੀ	ऽ	ਮਾ	ऽ	ਨੇ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
	–	ਗੁ	ਮ	ਪ	ਮ	ਗੁ	ਗੁ	–	–	ਰ	ਗੁ	ਮ	ਗੁ	ਰ	ਰ	ਰ
	ऽ	ਜਾ	ਨ	ਦੀ	ਹਮ	ऽ	ਨੇ	ऽ	ऽ	ਜਾ	ਨ	ਗ	ਏ	ऽ	ਸ	ਬ
	–	ਪ	ਮ	ਪ	ਮ	ਗੁ	ਰ	ਗੁ	ਰ	ਸ	ਸ	–	–	–		
	ऽ	ਇ	ਕ	ਵੋ	ਹੀ	ऽ	ਨਾ	ऽ	ਜਾ	ऽ	ਨੇ	ऽ	ऽ	ऽ		

ਨੋਟ : "ਰਹਨੇ ਦੋ ਛੋੜੋ".....ਪਹਿਲੇ ਅੰਤਰੇ ਤੇ ਵਜੇਗਾ।

ਸੰਦੇਸੇ ਆਤੇ ਹੈਂ ਹਮੇਂ ਤੜਪਾਤੇ ਹੈਂ

ਫਿਲਮ—ਬਾਰਡਰ *ਤਾਲ—ਕਹਰਵਾ*

ਸਥਾਈ— ਸੰਦੇਸੇ ਆਤੇ ਹੈਂ ਹਮੇਂ ਤੜਪਾਤੇ ਹੈਂ।
ਕੇ ਚਿੱਠੀ ਆਤੀ ਹੈ, ਵੋ ਪੂਛੇ ਜਾਤੀ ਹੈ
ਕੇ ਘਰ ਕਬ ਆਓਗੇ, ਕੇ ਘਰ ਅਬ ਆਓਗੇ
ਲਿਖੋ ਕਬ ਆਓਗੇ
ਕੇ ਤੁਮ ਬਿਨ ਯੇ ਘਰ ਸੂਨਾ-ਸੂਨਾ ਹੈ।

ਅੰਤਰਾ— 1. ਕਿਸੀ ਦਿਲਵਾਲੀ ਨੇ, ਕਿਸੀ ਮਤਵਾਲੀ ਨੇ
ਹਮੇਂ ਖਤ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਕੇ ਹਮਸੇ ਪੂਛਾ ਹੈ
ਕਿਸੀ ਕੀ ਸਾਂਸੋਂ ਨੇ, ਕਿਸੀ ਕੀ ਧੜਕਨ ਨੇ
ਕਿਸੀ ਕੀ ਚੂੜੀ ਨੇ, ਕਿਸੀ ਕੇ ਕੰਗਨ ਨੇ
ਕਿਸੀ ਕੇ ਕਜਰੇ ਨੇ, ਕਿਸੀ ਕੇ ਗਜਰੇ ਨੇ
ਮਹਕਤੀ ਸੁਬਹ ਨੇ, ਮਚਲਤੀ ਸ਼ਾਮੋਂ ਨੇ
ਅਕੇਲੀ ਰਾਤੋਂ ਨੇ, ਅਧੂਰੀ ਬਾਤੋਂ ਨੇ
ਤਰਸਤੀ ਬਾਹੋਂ ਨੇ
ਔਰ ਪੂਛਾ ਹੈ ਤਰਸੀ ਨਿਗਾਹੋਂ ਨੇ
ਕੇ ਘਰ ਕਬ ਆਓਗੇ, ਕੇ ਘਰ ਕਬ ਆਓਗੇ
ਲਿਖੋ ਕਬ ਆਓਗੇ
ਕੇ ਤੁਮ ਬਿਨ ਯੇ ਦਿਲ ਸੂਨਾ-ਸੂਨਾ ਹੈ।

ਅੰਤਰਾ— 2. ਮਹੋਬਤ ਵਾਲੋਂ ਨੇ, ਹਮਾਰੇ ਯਾਰੋਂ ਨੇ
ਹਮੇਂ ਯੇ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਕੇ ਹਮਸੇ ਪੂਛਾ ਹੈ
ਹਮਾਰੇ ਗਾਂਵ ਨੇ, ਆਮ ਕੀ ਛਾਂਵ ਨੇ
ਪੁਰਾਨੇ ਪੀਪਲ ਨੇ, ਬਰਸਤੇ ਬਾਦਲ ਨੇ
ਖੇਤ ਖਲਿਆਨੋਂ ਨੇ, ਭਰੇ ਮੈਦਾਨੋਂ ਨੇ
ਬਸੰਤੀ ਬੇਲੋਂ ਨੇ, ਝੂਮਤੀ ਬੇਲੋਂ ਨੇ
ਲਚਕਦੇ ਝੂਲੋਂ ਨੇ, ਦਹਕਤੇ ਫੂਲੋਂ ਨੇ
ਚਟਕਤੀ ਕਲਿਓਂ ਨੇ
ਔਰ ਪੂਛਾ ਹੈ ਗਾਂਵ ਕੀ ਗਲਿਓਂ ਨੇ
ਕੇ ਘਰ ਕਬ ਆਓਗੇ, ਕੇ ਘਰ ਕਬ ਆਓਗੇ
ਲਿਖੋ ਕਬ ਆਓਗੇ
ਕੇ ਤੁਮ ਬਿਨ ਗਾਂਵ ਸੂਨਾ-ਸੂਨਾ ਹੈ।

ਅੰਤਰਾ— 3. ਕਭੀ ਏਕ ਮਮਤਾ ਕੀ, ਪਿਆਰ ਕੀ ਗੰਗਾ ਕੀ
ਵੋ ਚਿਠੀ ਆਤੀ ਹੈ, ਸਾਥ ਵੋ ਲਾਤੀ ਹੈ
ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਬਚਪਨ ਕੇ, ਖੇਲ ਵੋ ਆਂਗਨ ਕੇ
ਵੋ ਸਾਯਾ ਆਂਚਲ ਕਾ, ਵੋ ਟੀਕਾ ਕਾਜਲ ਕਾ
ਵੋ ਲੋਰੀ ਰਾਤੋਂ ਮੇਂ, ਵੋ ਨਰਮੀ ਹਾਥੋਂ ਮੇਂ
ਕੇ ਚਾਹਤ ਆਂਖੋਂ ਮੇਂ, ਕੇ ਚਿੰਤਾ ਬਾਤੋਂ ਮੇਂ
ਬਿਗੜਨਾ ਉੱਪਰ ਸੇ, ਮਹੋਬਤ ਅੰਦਰ ਸੇ
ਕਰੇ ਵੋ ਦੇਵੀ ਮਾਂ
ਯਹੀ ਹਰ ਖਤ ਮੇਂ ਪੂਛੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ
ਕੇ ਘਰ ਕਬ ਆਓਗੇ, ਕੇ ਘਰ ਕਬ ਆਓਗੇ
ਲਿਖੋ ਕਬ ਆਓਗੇ
ਕੇ ਤੁਮ ਬਿਨ ਆਂਗਨ ਸੂਨਾ-ਸੂਨਾ ਹੈ

ਅੰਤਰਾ— 4. ਏ ਗੁਜਰਨੇ ਵਾਲੀ ਹਵਾ ਬਤਾ
ਮੇਰਾ ਇਤਨਾ ਕਾਮ ਕਰੇਗੀ ਕਯਾ
ਮੇਰੇ ਗਾਂਵ ਜਾ, ਮੇਰੇ ਦੋਸਤੋਂ ਕੋ ਸਲਾਮ ਦੇ
ਮੇਰੇ ਗਾਂਵ ਮੇਂ ਹੈ ਜੋ ਵੋ ਗਲੀ
ਜਹਾਂ ਰਹਤੀ ਹੈ ਮੇਰੀ ਦਿਲਰੁਬਾ
ਉਸੇ ਮੇਰੇ ਪਯਾਰ ਕਾ ਜਾਮ ਦੇ

ਉਸੇ ਮੇਰੇ ਪਯਾਰ ਕਾ ਜਾਮ ਦੇ
ਵਹੀਂ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਹੈ ਘਰ ਮੇਰਾ
ਮੇਰੇ ਘਰ ਮੇਂ ਹੈ ਮੇਰੀ ਬੂੜੀ ਮਾਂ
ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਕੇ ਪੈਰੋਂ ਕੋ ਛੂਕੇ ਤੂ
ਉਸੇ ਉਸਕੇ ਬੇਟੇ ਕਾ ਨਾਮ ਦੇ
ਏ ਗੁਜਰਨੇ ਵਾਲੀ ਹਵਾ ਜਰਾ
ਮੇਰੇ ਦੋਸਤੋਂ ਮੇਰੀ ਦਿਲਰੁਬਾ
ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਕੋ ਮੇਰਾ ਪਯਾਮ ਦੇ
ਉਨਹੇ ਜਾ ਕੇ ਤੂ ਯੇ ਪਯਾਮ ਦੇ
ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਆਊਂਗਾ, ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਆਊਂਗਾ
ਫਿਰ ਅਪਨੇ ਗਾਂਵ ਮੇਂ ਉਸੀ ਕੀ ਛਾਂਵ ਮੇਂ
ਕੇ ਮਾਂ ਕੇ ਆਂਚਲ ਸੇ, ਗਾਂਵ ਕੇ ਪੀਪਲ ਸੇ
ਕਿਸੀ ਕੇ ਕਾਜਲ ਸੇ
ਕਿਯਾ ਥਾ ਵਾਦਾ ਜੋ ਵੋ ਨਿਭਾਊਂਗਾ
ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਆਊਂਗਾ, ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਆਊਂਗਾ

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ

	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
ਸਥਾਈ—		-ਸ	ਸ	ਸ	ਧ	-	ਪ	–	ਧ	-ਧ	ਸ	ਸ	ਧ	–	ਪ	–
		ऽਸੰ	ਦੇ	ਸੇ	ਆ	ऽ	ਤੇ	ऽ	ਹੈਂ	ऽਹ	ਮੇਂ	ਤੜ	ਪਾ	ऽ	ਤੇ	ऽ
	ਧ	-ਧ	ਸ	ਸ	ਧ	-	ਪ	-	ਧ	-ਧ	ਸ	ਸ	ਧ	-	ਪ	-
	ਹੈਂ	ऽਕੇ	ਚਿਟ	ਠੀ	ਆ	ऽ	ਤੀ	ऽ	ਹੈ	ऽਵੋ	ਪੂ	ਛੇ	ਜਾ	ऽ	ਤੀ	ऽ
	ਧ	-ਧ	ਮਗ	ਰਸ	ਰ	-	ਗਮ	ਗਰ	ਰ	-ਮ	ਮਗ	ਰਸ	ਰ	-	ਗਮ	ਗਰ
	ਹੈ	ऽਕੇ	ਘਰ	ਕਬ	ਆ	ऽ	ਓऽ	ऽऽ	ਗੇ	ऽਕੇ	ਘਰ	ਕਬ	ਆ	ऽ	ਓऽ	ऽऽ
	ਰ	-ਗ	ਮਗ	ਰਸ	ਰ	-	ਗਮ	ਗਰ	ਰ	-ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	ਧ	ਧ	ਪ
	ਗੇ	-ਲਿ	ਖੋਂऽ	ਕਬ	ਆ	ऽ	ਓऽ	ऽऽ	ਗੇ	ऽਕੇ	ਤੁਮ	ਬਿਨ	ਯੇ	ऽ	ਘ	ਰ
	ਪ	ਧ	ਧ	ਪ	ਸੰ	ਸੰ	ਨ	ਧ	ਧ							
	ਸੂ	ऽ	ਨਾ	ऽ	ਸੂ	ऽ	ਨਾ	ऽ	ਹੈ							

	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
ਅੰਤਰਾ—		ਸ	ਸ	ਸ	ਗਮ	ਮ	ਪਧ	ਪ	ਪ	-	ਸ	ਸ	ਗਮ	ਮ	ਪਧ	ਪ
		ਕਿ	ਸੀ	ਦਿਲ	ਵਾऽ	ऽ	ਲੀऽ	ऽ	ਸੇ	ऽਕਿ	ਸੀ	ਮਤ	ਵਾऽ	ऽ	ਲੀऽ,	ऽ
	ਪ	-ਪ	ਸ	ਸ	ਗਮ	ਮ	ਪਧ	ਪ	ਪ	-ਪ	ਪ	ਪ	ਮੰਪ	ਮੰਪ	ਧਪ	ਮ
	ਨੇ	ऽਹ	ਮੇਂ	ਖਤ	ਲਿऽ	ऽਕ	ਖਾऽ	ऽ	ਹੈ	ऽਕੇ	ਹਮ	ਸੇ	ਪੂऽ	ऽऽ	ਛਾऽ	ऽ
	ਮ	ਮਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਨਧ	ਪ	ਧਨ	ਧ	ਧ	ਧਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਨਧ	ਪ	ਧਨ	ਧ
	ਹੈ	ऽਕਿ	ਸੀ	ਕੀ	ਸਾਂऽ	ऽ	ਸੋਂऽ	ऽ	ਨੇ	ऽਕਿ	ਸੀ	ਕੀ	ਧੜ	ऽ	ਕਨ	ऽ
	ਧ	ਧਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਨਧ	ਪ	ਧਨ	ਧ	ਧ	ਧਪ	ਪ	ਪ	ਧ	-	ਪ	ਮ
	ਨੇ	ऽਕਿ	ਸੀ	ਕੀ	ਚੂऽ	ऽ	ੜੀऽ	ऽ	ਨੇ	ऽਕਿ	ਸੀ	ਕੇ	ਕੰ	ऽ	ਗਨ	ऽ
	ਮ															
	ਨੇ															

ਨੋਟ : "ਕਿਸੀ ਕੇ ਕਜਰੇ ਨੇ".....ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਅੰਤਰਾ, ਸਥਾਈ ਤੇ ਵਜੇਗਾ।
ਦੂਸਰਾ ਅੰਤਰਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ

	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
ਅੰਤਰਾ-3		ਧ	ਧ	ਧ	ਸੰ	ਸੰ	ਨ	ਧ	ਧਮ	ਗ	ਗਪ	ਪ	ਧ	–	ਪ	–
		ਕ	ਭੀ	ਏਕ	ਮ	ਮ	ਤਾ	ऽ	ਕੀऽ	ਪਜਾ	ऽਰ	ਕੀ	ਗਾਂ	ऽ	ਗਾ	ऽ
	ਮ															
	ਕੀ															

ਨੋਟ : "ਵੋ ਚਿਠੀ ਆਤੀ ਹੈ".....ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ।
"ਮੇਰੇ ਦਿਨ ਬਚਪਨ".....ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤ ਤਕ ਇਹ ਅੰਤਰਾ ਪਹਿਲੇ ਅੰਤਰੇ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਲਾਈਨ "ਕਿਸੀ ਕੀ ਸਾਂਸੋਂ"....ਤੋਂ ਅੰਤ ਤਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ।

	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
ਅੰਤਰਾ-4			ਧ	ਨ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਮੰ	ਸੰ	ਨ	-	ਸ	ਨ
			ਏ	ਗੁ	ਜ਼ੁਰ	ऽ	ऽ	ਨੇ	ਵਾ	ऽ	ਲੀ	ਹ	ਵਾ	ऽ	ऽ	ਬ

	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
	ਧ	-	ਧ	ਨ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਨ	-	ਸ	ਨ
	ਤਾ	ऽ	ਮੇ	ਰਾ	ਇ	ਤ	ऽ	ਨਾ	ਕਾ	ऽ	ਮ	ਕ	ਰੇ	ऽ	ऽ	ਗੀ

ਧ - ਧ ਧ | ਪ ਮ ਧ̱ ਪ | ਪ ਪ ਮ ਮ | ਧ̱ - - ਪ
ਕੁਯਾ ऽ ਮੇ ਰੇ | ਗਾਂ ऽ ऽ ਵ | ਜਾ ऽ ਮੇ ਰੇ | ਦੋ ऽ ऽ ਸ

ਧ̱ - ਧ̱ ਧ | ਪ ਮ ਪ ਮ | ਮ ਮ |
ਤੋ ऽ ਕੋ ਸ | ਲਾ ऽ ऽ ਮ | ਦੇ ऽ |

ਨੋਟ : "ਮੇਰੇ ਗਾਂਵ ਮੇਂ ਹੈ"...."ਉਸੇ ਮੇਰੇ ਪਯਾਰ"....ਤਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ।

ਮ ਪ | ਧ ਧ ਧ ਪ | ਧ ਧ ਧ ਸਂ | ਧਪ ਮ ਪ ਮ
ਵ ਹੀਂ | ਥੋ ऽ ऽ ੜੀ | ਦੂ ऽ ਰ ਹੈ | ਘੁਰ ऽ ऽ ਮੇਂ

ਮ ਮ |
ਗਾ ऽ |

ਨੋਟ : "ਮੇਰੇ ਘਰ ਮੇਂ ਹੈ"....ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ।

ਨ਼ ਸ | ਰ - - ਸ | ਰ - ਰ ਮ | ਰਸ ਨ਼ ਰ ਸ
ਸ - |

ਨੋਟ : "ਉਸੇ ਉਸਕੇ".....ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ।
"ਏ ਗੁਜਰਨੇ ਵਾਲੀ ਹਵਾ ਬਤਾ" ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ "ਉਨਹੇ ਜਾਕਰ ਤੂ ਯੇ ਪਯਾਮ ਦੇ" ਏ ਗੁਜਰਨੇ ਵਾਲੀ ਹਵਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ "ਮੇਰੇ ਦੋਸਤੋਂ ਕੋ ਸਲਾਮ ਦੇ" ਤੇ ਵਜੇਗਾ।
ਬਾਕੀ ਅੰਤਰਾ ਸਥਾਈ ਤੇ ਵਜੇਗਾ।

ਰੰਗ ਬਰਸੇ ਭੀਗੇ ਚੁਨਰ ਵਾਲੀ

ਫਿਲਮ—ਸਿਲਸਿਲਾ *ਤਾਲ—ਕਹਰਵਾ*

ਸਥਾਈ— ਰੰਗ ਬਰਸੇ ਭੀਗੇ ਚੂਨਰ ਵਾਲੀ ਰੰਗ ਬਰਸੇ

ਅੰਤਰਾ— 1. ਸੋਨੇ ਕੀ ਥਾਲੀ ਮੇ ਜਿਵਨਾ ਪਰੋਸਾ,
ਖਾਵੇ ਗੋਰੀ ਕਾ ਯਾਰ, ਬਲਮ ਤਰਸੇ, ਰੰਗ ਬਰਸੇ
ਰੰਗ ਬਰਸੇ.....

2. ਲੌਂਗਾ-ਇਲਾਚੀ ਕਾ ਬੀੜਾ ਲਗਾਯਾ,
ਚਾਬੇ ਗੋਰੀ ਕਾ ਯਾਰ, ਬਲਮ ਤਰਸੇ, ਰੰਗ ਬਰਸੇ
ਰੰਗ ਬਰਸੇ.....

3. ਬੇਲਾ-ਚਮੇਲੀ ਕਾ ਸੇਜ ਸਜਾਯਾ
ਸੋਵੇ ਗੋਰੀ ਕਾ ਯਾਰ, ਬਲਮ ਤਰਸੇਂ, ਰੰਗ ਬਰਸੇ
ਰੰਗ ਬਰਸੇ.....

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ

	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
ਸਥਾਈ—			ਸ̣	ਨ̣	ਸ	-	ਰ	-	ਗ̲	-	ਰ	ਸ	ਸ	ਸ	ਰ	-
			ਰੰ	ਗ	ਬਰ	ऽ	ਸੇ	ऽ	ਭੀ	ऽ	ਗੇ	ਚੁ	ਨ	ਰ	ਵਾ	ऽ
	ਗ̲	-	ਰ	ਸ	ਰ	ਰ	ਸ	-	-	-	ਸ̣	ਨ̣	ਸ	-	ਰ	-
	ਲੀ	ऽ	ਰੰ	ਗ	ਬ	ਰ	ਸੇ	ऽ	ऽ	ऽ	ਰੰ	ਗ	ਬਰ	ऽ	ਸੇ	ऽ
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
	ਗ̲	-	ਰ	ਸ	ਸ	ਸ	ਰ	-	ਗ̲	-	ਰ	ਸ	ਰ	ਸ	ਸ	-
	ਭੀ	ऽ	ਗੇ	ਚੁ	ਨ	ਰ	ਵਾ	ऽ	ਲੀ	ऽ	ਰੰ	ਗ	ਬ	ਰ	ਸੇ	ऽ
	-	-														
	ऽ	ऽ														
			ਮ	ਮ	ਗ	ਗ	ਮ	-	ਗ̲	-	ਰ	ਸ	ਸ	ਸ	ਰ	-
			ਰੰ	ਗ	ਬ	ਰ	ਸੇ	ऽ	ਭੀ	ऽ	ਗੇ	ਚੁ	ਨ	ਰ	ਵਾ	ऽ
	ਗ̲	-	ਰ	ਸ	ਰ	ਸ	ਸ	-	-	-	-	-				
	ਲੀ	ऽ	ਰੰ	ਗ	ਬ	ਰ	ਸੇ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ				
ਅੰਤਰਾ-1	ਸ	-	ਗ	ਮ	ਪ	-	ਪ	ਪ	ਗ	-	ਮ	ਪ	ਗ̲	-	ਰ	ਸ
	ਸੋ	ऽ	ਨੇ	ਕੀ	ਥਾ	ऽ	ਲੀ	ਮੇਂ	ਜਿ	ਵ	ਨਾ	ਪ	ਰੋਂ	ऽ	ਸਾ	ऽ
	ਸ	-	ਗ	ਮ	ਪ	-	ਪ	ਪ	ਗ	-	ਮ	ਪ	ਗ̲	-	ਰ	ਸ
	ਸੋ	ऽ	ਨੇ	ਕੀ	ਥਾ	ऽ	ਲੀ	ਮੇ	ਜਿ	ਵ	ਹਾ	ਪ	ਰੋਂ	ऽ	ਸਾ	ऽ
	-	ਨ̣	ਨ̣	ਨ̣	ਸ	-	ਰ	-	ਗ̲	-	ਰ	ਸ	ਸ	-	ਰ	-
	ऽ	ਖਾ	ਵੇ	ਗੋਂ	ਗੀ	ऽ	ਕਾ	ऽ	ਯਾ	ऽ	ਰ	ਬ	ਲ	ਮ	ਤ	ਰ
	ਗ̲	-	ਰ	ਸ	ਰ	-	ਸ	-	-	-						
	ਸੇ	ऽ	ਰੰ	ਗ	ਬ	ਰ	ਸੇ	ऽ	ऽ	ऽ						

ਨੋਟ : "ਰੰਗ ਬਰਸੇ ਭੀਗੇ ਚੁਨਰ ਵਾਲੀ"....ਸਥਾਈ ਤੇ ਵਜੇਗਾ।
ਬਾਕੀ ਅੰਤਰੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜਣਗੇ।

ਤੂ ਚੀਜ਼ ਬੜੀ ਹੈ ਮਸਤ ਮਸਤ

ਫਿਲਮ—ਮੋਹਰਾ *ਤਾਲ—ਕਹਰਵਾ*

ਸਥਾਈ— ਤੂ ਚੀਜ਼ ਬੜੀ ਹੈ ਮਸਤ-ਮਸਤ, ਤੂ ਚੀਜ਼ ਬੜੀ ਹੈ ਮਸਤ,
ਨਹੀਂ ਤੁਜ ਕੋ ਕੋਈ ਹੋਸ਼-ਹੋਸ਼
ਉਸ ਪਰ ਜੋਬਨ ਕਾ ਜੋਸ਼-ਜੋਸ਼
ਨਹੀਂ ਤੇਰਾ, ਨਹੀਂ ਤੇਰਾ ਕੋਈ ਦੋਸ਼-ਦੋਸ਼
ਮਦਹੋਸ਼ ਹੈ ਤੂ ਹਰ ਵਕਤ-ਵਕਤ
ਤੂ ਚੀਜ਼ ਬੜੀ ਹੈ ਮਸਤ-ਮਸਤ.....
ਆਸ਼ਿਕ ਹੈ ਤੇਰਾ ਨਾਮ-ਨਾਮ
ਦਿਲ ਲੇਨਾ ਤੇਰਾ ਕਾਮ-ਕਾਮ
ਮੇਰੀ ਬਾਹੇਂ, ਮੇਰੀ ਬਾਹੇਂ ਮਤ ਥਾਮ-ਥਾਮ
ਬਦਨਾਮ ਹੈ ਤੂ ਬਦ ਮਸਤ-ਮਸਤ
ਤੂ ਚੀਜ਼ ਬੜੀ ਹੈ.....

ਅੰਤਰਾ— 1. ਬੋਲ ਜ਼ਰਾ ਤੂ ਜਾਨੇ ਮਹਬੂਬੀ
ਮੁਝਮੇਂ ਏਸੀ ਕਯਾ ਹੈ ਖ਼ੂਬੀ
ਬੋਲ ਜਰਾ ਤੂ ਜਾਨੇ ਮਹਬੂਬੀ
ਮੁਝਮੇਂ ਏਸੀ ਕਯਾ ਹੈ ਖ਼ੂਬੀ
ਤੂ ਏਕ ਰੇਸ਼ਮ ਕੀ ਡੋਰ-ਡੋਰ
ਤੇਰੀ ਚਾਲ ਪੇ ਆਸ਼ਿਕ ਮੋਰ-ਮੋਰ
ਤੇਰੀ ਜੁਲਫ ਘਨੀ ਚਿਤਚੋਰ-ਚੋਰ
ਘਨਘੋਰ ਘਟਾ ਬਦ ਮਸਤ-ਮਸਤ
ਤੂ ਚੀਜ਼ ਬੜੀ ਹੈ.....

2. ਯੇ ਦਿਲ ਤੇਰੀ ਆਂਖੋਂ ਮੇਂ ਡੂਬਾ
ਬਨ ਜਾ ਮੇਰੀ ਤੂ ਮਹਬੂਬਾ
ਯੇ ਦਿਲ ਤੇਰੀ ਆਂਖੋਂ ਮੇਂ ਡੂਬਾ
ਬਨ ਜਾ ਮੇਰੀ ਤੂ ਮਹਬੂਬਾ
ਮਤ ਤੀਰ ਨਜ਼ਰ ਕੇ ਮਾਰ-ਮਾਰ
ਯੇ ਚੋਟ ਲੱਗੇਗੀ ਆਰ-ਪਾਰ
ਆਜਾ, ਆਜਾ ਝਟ-ਪਟ ਯਾਰ-ਯਾਰ
ਯੇ ਪਿਆਰ ਬੜਾ ਹੈ ਸਸਤ-ਸਸਤ
ਤੂ ਚੀਜ਼ ਬੜੀ ਹੈ.....

ਸੂਰ-ਲਿਪੀ

	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
ਸਥਾਈ—			ਨ਼	-	ਸ	-	ਸ	ਸ	ਸ	-	ਰ	ਗ	ਰ	ਰ	ਰ	ਰ
			ਤੂ	ऽ	ਚੀ	ऽ	ਜ	ਬ	ੜੀ	ऽ	ਹੈ	ऽ	ਮ	ऽਸ	ਤ	ਮ
	ਰ	ਰ	ਸ	ਨ਼	ਸ	-	ਸ	ਸ	ਸ	-	ਰ	ਸ	ਸ	ਸ	ਸ	ਸ
	ऽਸ	ਤ	ਤੂ	ऽ	ਚੀ	ऽ	ਜ	ਬ	ੜੀ	ऽ	ਹੈ	ऽ	ਮਸ	ਤ	ऽ	ऽ
	ਸ	ਸ	ਪ	ਮ	ਮ	ਪ	ਪ	ਨ	ਨ	ਧ	ਧ	ਪ	ਪ	-	ਪ	ਪ
	ऽ	ऽ	ਨ	ਹੀਂ	ਤੂ	ਝ	ਕੋ	ऽ	ਕੋ	ऽ	ਈ	ऽ	ਹੋ	ऽ	ਸ਼	ਹੋ
	-	ਪ	ਪ	ਮ	ਮ	ਪ	ਪ	ਨ	ਨ	ਧ	ਧ	ਪ	ਪ	-	ਪ	ਪ
	ऽ	ਸ਼	ਉ	ਸ	ਪ	ਰ	ਜੋ	ऽ	ਬਨ	ऽ	ਕਾ	ऽ	ਜੋ	ऽ	ਸ਼	ਜੋ

	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
ਸਥਾਈ—	-	ਪ	ਪ	ਸਂ	ਸਂ	-	ਸਂ	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	ऽ	ਸ਼	ਨ	ਹੀਂ	ਤੇ	ऽ	ਰਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
	-	-	ਪ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਨ	ਧ	ਧ	ਧਪ
	ऽ	ऽ	ਨ	ਹੀਂ	ਤੇ	ऽ	ਰਾ	ऽ	ਕੋ	ऽ	ਈ	ऽ	ਦੋ	ऽ	ਸ਼	ਦੋ
	ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	ਧ	ਧ	ਪ	ਪ	ਮ	ਮ	ਗ	ਗ	ਰ	ਰ	ਰ
	ऽ	ਸ਼	ਮ	ਦ	ਹੋ	ऽ	ਸ਼	ਹੈ	ਤੂ	ऽ	ਹ	ਰ	ਵ	ऽ	ਕਤ	ਵ
	ਸ	ਸ	ਨ਼	-	ਸ	-	ਸ	ਸ	ਸ	-	ਰ	ਗ	ਰ	ਰ	ਰ	ਰ
	ऽ	ਕਤ	ਤੂ	ऽ	ਚੀ	ऽ	ਜ	ਬ	ੜੀ	ऽ	ਹੈ	ऽ	ਮ	ऽਸ	ਤ	ਮ
	ਰ	ਰ	ਸ	ਨ਼	ਸ	-	ਸ	ਸ	ਸ	-	ਰ	ਸ	ਸ	ਸ	ਸ	ਸ
	ऽਸ	ਤ	ਤੂ	ऽ	ਚੀ	ऽ	ਜ	ਬ	ੜੀ	ऽ	ਹੈ	ऽ	ਮ	ऽਸ	ਤ	ਮ
	ਸ	ਸ														
	ਸऽ	ਤ														

ਨੋਟ : "ਆਸ਼ਿਕ ਹੈ ਤੇਰਾ ਨਾਮ-ਨਾਮ".....ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ।
ਅੰਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ, ਇਸਦੇ ਬਾਅਦ ਦੋ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਰ ਲੱਗਣਗੇ।

	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
ਅੰਤਰਾ-1	ਪ	-	ਪ	ਸਂ	ਸਂ	ਨ̱	ਨ̱	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ
	ਬੋ	ऽ	ਲ	ਜ	ਰਾ	ऽ	ਤੂ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ਜਾ	ऽ
	ਸਂ	ਨ̱	ਸਂ	ਰਂ	ਰਂ	ਸਂ	ਸਂ	-	ਸਂ	-	-	-	ਨ̱	-	ਧ	-
	ਨੇ	ऽ	ਮ	ਹ	ਬੂ	ऽ	ਬਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
	ਮ	ਮ	ਮ	ਧ	ਧ	-	ਧ	-	-	-	-	-	-	-	ਧ	ਸਂ
	ਮੁ	ਝ	ਮੇਂ	ऽ	ਏ	ऽ	ਸੀ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
	ਨ̱	-	ਧ	-	ਗ̱	ਪ	-	-	-	-	-	-	-	-		
	ਕਯਾ	ऽ	ਹੈ	ऽ	ਖੂ	ऽ	ਬੀ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ		

ਨੋਟ : "ਤੂ ਇਕ ਰੇਸ਼ਮ ਕੀ".....''ਨਹੀਂ ਤੁਝਕੋ ਕੋਈ".....ਤੇ ਵਜੇਗਾ।
ਦੂਸਰਾ ਅੰਤਰਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ।

ਹਮਕੋ ਸਿਰਫ ਤੁਮਸੇ ਪਿਆਰ ਹੈ

ਫਿਲਮ—ਬਰਸਾਤ *ਤਾਲ—ਦਾਦਰਾ*

ਸਥਾਈ— ਹਮਕੋ ਸਿਰਫ਼ ਤੁਮਸੇ ਪਿਆਰ ਹੈ,
ਹਮਕੋ ਸਿਰਫ਼ ਤੁਮਸੇ ਪਿਆਰ ਹੈ,
ਕਹ ਰਹੀ ਹੈ ਦਿਲ ਕੀ ਬੇਖੁਦੀ,
ਬਸ ਤੁਮਹਾਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਹੈ
ਹਮਕੋ ਸਿਰਫ਼.....

ਅੰਤਰਾ— 1. ਢੂੰਡਤੇ ਹੈਂ ਹਮ, ਤੁਮਕੋ ਦਰ ਬਦਰ
ਜਾਨੇ ਕਬ ਕਹਾਂ ਮਿਲੋਗੇ, ਹਮਸੇ ਹਮ ਸਫ਼ਰ
ਕੈਸੀ ਦੂਰੀਆਂ, ਕੈਸਾ ਫਾਸਲਾ,
ਹਮ ਯਹਾਂ ਪੇ ਆਏ, ਸੁਨਕੇ ਪਿਆਰ ਕੀ ਸਦਾ,
ਅਬ ਨਾ ਤੁਮਸੇ ਦੂਰ ਹੋਂਗੇ ਹਮ,
ਤੁਮਪੇ ਦਿਲ ਕਯਾ ਜਾਂ ਨਿਸਾਰ ਹੈ,
ਤੁਮਪੇ ਦਿਲ ਕਯਾ ਜਾਂ ਨਿਸਾਰ ਹੈ
ਹਮਕੋ ਸਿਰਫ਼.....

2. ਜਾਗਤੇ ਰਹੇ ਹਮ ਤੋਂ ਰਾਤ ਭਰ
ਏਕ ਲਮਹਾ, ਏਕ ਪਲ ਭੀ ਸੋਈ ਨਾ ਨਜ਼ਰ

ਤੁਮ ਨਿਗਾਹ ਮੇਂ, ਤੁਮ ਖਿਆਲ ਮੇਂ,
ਹਾਲ ਹੈ ਬੁਰਾ ਹਮਾਰਾ ਏਸੇ ਹਾਲ ਮੇਂ,
ਯੂੰ ਤੋ ਹਮਪੇ ਨਾ ਕਰੋ ਸਿਤਮ
ਹਮਕੋ ਤੁਮਪੇ ਇਤਬਾਰ ਹੈ, -2
ਕਹ ਰਹੀ ਹੈ.....

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ

	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
ਸਥਾਈ—	ਸ	-	ਸ	ਪ	-	ਪ	ਸ	-	ਰ	ਗ॒	-	ਮ
	ਹਮ	ऽ	ਕੋ	ਸਿਰ	ऽ	ਫ	ਤੁਮ	ऽ	ਸੇ	ਪਯਾ	ऽ	ਰ
	ਪ	-	-	ਪ	-	-	ਪ	-	-	ਪ	-	-
	ਹੈ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
	ਮ	-	-	ਰ	-	ਗ॒	ਮ	-	ਮ	ਗ॒	-	ਰ
	ਹਮ	ऽ	ਕੋ	ਸਿਰ	ऽ	ਫ	ਤੁਮ	ऽ	ਸੇ	ਪਯਾ	ऽ	ਰ
	ਸ	-	-	ਸ	-	-	ਸ	-	-	ਸ	-	-
	ਹੈ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
	ਸ	-	ਸ	ਪ	-	ਪ	ਸ	-	ਰ	ਗ॒	-	ਮ
	ਕ	ਹ	ਰ	ਹੀ	ऽ	ਹੈ	ਦਿਲ	ऽ	ਕੀ	ਬੇ	ऽ	ਖ਼ੁ
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
	ਪ	-	-	ਪ	-	-	ਪ	-	-	ਪ	-	-
	ਦੀ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
	ਮ	-	-	ਰ	-	ਗ॒	ਮ	-	ਮ	ਗ॒	-	ਰ
	ਬ	ਸ	ਤੂੰ	ਮਹਾ	ऽ	ਰਾ	ਇਨ	ऽ	ਤ	ਜਾ	ऽ	ਰ
	ਸ	-	-	ਸ	-	-	ਸ	-	-	ਸ	-	-
	ਹੈ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
ਅੰਤਰਾ—	ਪ	-	ਧ॒	ਪ	ਮ	ਮ	ਪ॒	-	-	-	-	-
	ਢੂੰ	ऽ	ਡ	ਤੇ	ऽ	ਹੈਂ	ਹਮ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ

ਪ	-	ਧ	ਪ	ਗ	ਗ	ਮ	-	-	-	-	-
ਤੁਮ	ऽ	ਕੋ	ਦਰ	ऽ	ਬ	ਦਰ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
ਮ	-	-	ਮ	-	ਗ	ਰ	-	ਗ	ਮ	-	ਪ
ਜਾ	ऽ	ਨੇ	ਕ	ਬ	ਕ	ਹਾਂ	ऽ	ਮਿ	ਲੋ	ऽ	ਗੇ
ਧ	-	ਨ	ਧ	-	ਮ	ਪ	-	-	ਪ	-	-
ਹਮ	ऽ	ਸੇ	ਹਮ	ऽ	ਸ	ਫਰ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
ਪ	-	ਧ	ਪ	ਮ	ਮ	ਪ	-	-	-	-	-
ਕੈ	ऽ	ਸੀ	ਦੂ	ऽ	ਰਿ	ਯਾਂ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
ਪ	-	ਧ	ਪ	ਗ	ਗ	ਮ	-	-	-	-	-
ਕੈ	ऽ	ਸਾ	ਫਾ	ऽ	ਸ	ਲਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
ਮ	-	-	ਮ	-	ਗ	ਰ	-	ਗ	ਮ	-	ਪ
ਹਮ	ऽ	ਯ	ਹਾਂ	ऽ	ਪੇ	ਆ	ऽ	ਏ	ਸੁਨ	ऽ	ਕੇ
ਧ	-	ਨ	ਧ	-	ਮ	ਪ	-	-	-	-	-
ਪਯਾ	ऽ	ਰ	ਕੀ	ऽ	ਸ	ਦਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
ਪ	ਪ	ਸ	-	-	-	ਪ	ਪ	ਨ	-	-	-
ਅ	ਬ	ਨਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ਤੁਮ	ऽ	ਸੇ	ऽ	ऽ	ऽ
ਰ	ਰ	ਮ	ਗ	ਰ	ਸ	ਸ	-	-	-	-	-
ਦੂ	ऽ	ਰ	ਹੋਂ	ऽ	ਗੇ	ਹਮ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ

ਨੋਟ : "ਤੁਮਪੇ ਦਿਲ ਕਿਆ" ਸਥਾਈ ਤੇ ਵਜੇਗਾ।
ਦੂਸਰਾ ਅੰਤਰਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ।

ਕਿਸ ਤਰਹ ਜੀਤੇ ਹੈਂ

ਫਿਲਮ—ਨਈ ਰੌਸ਼ਨੀ ***ਤਾਲ—ਦਾਦਰਾ***

ਸਥਾਈ— ਕਿਸ ਤਰਹ ਜੀਤੇ ਹੈਂ, ਯੇ ਲੋਗ ਬਤਾ ਦੋ ਯਾਰੋ,
ਹਮਕੋ ਭੀ ਜੀਨੇ ਕਾ, ਅੰਦਾਜ਼ ਸਿਖਾ ਦੋ ਯਾਰੋ,

ਅੰਤਰਾ— 1. ਪਯਾਰ ਲੇਤੇ ਹੈਂ ਕਹਾਂ ਸੇ ਯੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਾਲੇ,
ਉਨ ਗਲੀ ਕੂਚੋਂ ਕਾ ਰਸਤਾ ਤੋ ਬਤਾ ਦੋ ਯਾਰੋ,
ਕਿਸ ਤਰਹ...

ਅੰਤਰਾ— 2. ਦਰਦ ਕੇ ਨਾਮ ਸੇ ਵਾਕਿਫ ਨਾ ਜਹਾਂ ਹੋ ਕੋਈ,
ਏਸੀ ਮਹਫਿਲ ਮੇਂ ਹਮੇਂ ਭੀ ਤੋ ਬਿਠਾ ਦੋ ਯਾਰੋਂ,
ਕਿਸ ਤਰਹ...

ਅੰਤਰਾ— 3. ਸਾਥ ਦੇਨਾ ਹੈ ਤੋ ਖੁਦ ਪੀਨੇ ਕੀ ਆਦਤ ਡਾਲੋ,
ਵਰਨਾ ਮੈਖਾਨੇ ਕਾ ਦਰ, ਹਮਸੇ ਛੁਡਾ ਦੋ ਯਾਰੋਂ,
ਕਿਸ ਤਰਹ...

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ

	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6
ਸਥਾਈ—			ਗ	ਰ	ਰ	ਸ	ਸ਼	-	ਸ	ਸ਼	ਸ	ਨ਼
			ਕਿਸ	ਤ	ਰ	ਹ	ਜੀ	ऽ	ਤੇ	ਹੈਂ	ਯੇ	ऽ
	ਰ	ਰ	ਰ	ਰ	ਰ	ਗ	ਰਸ	ਸ	ਰ	ਗ	ਗ	-
	ਲੋ	ऽ	ਗ	ਬ	ਤਾ	ऽ	ਦੋऽ	ऽ	ਯਾ	ऽ	ਰੋ	ऽ

	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6
	ਰ	ਸ	ਪ	ਪ	ਮ॑	ਗ	ਪ	-	ਪ	ਪ	ਪ	-
	ऽ	ऽ	ਹਮ	ਕੋ	ਭੀ	ऽ	ਜੀ	ऽ	ਨੇ	ਕਾ	ਅੰ	ऽ
	ਪਨ	ਧਨ	ਧ	ਪ	ਪ	ਪ	ਗਰ	ਰਸ	ਰ	ਗ	ਗ	-
	ਦਾऽ	ऽऽ	ਜ	ਸਿ	ਖਾ	ऽ	ਦੋऽ	ऽऽ	ਯਾ	ऽ	ਰੋ	ऽ
	ਰ	ਸ										
	ऽ	ऽ										

ਨੋਟ : ਇਸਦੇ ਬਾਅਦ "ਕਿਸ ਤਰਹ ਜੀਤੇ ਹੈਂ"....ਵਜੇਗਾ।

	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6
ਅੰਤਰਾ-1			ਨ	ਨਧ	ਧ	ਪ	ਪ	-	ਪ	ਪ	ਗ	ਪ
			ਪਯਾ	ਰऽ	ਲੇ	ऽ	ਤੇ	ऽ	ਹੈਂ	ਕ	ਹਾਂ	ऽ
	ਧਨ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਰਂ	ਨਧ	ਧਪ	ਪ	ਧ	ਪ	-
	ਸੇऽ	ऽ	ਯੇ	ਜ	ਮਾ	ऽ	ਨੇऽ	ऽऽ	ਵਾ	ऽ	ਲੇ	ऽ
	ਧ	ਨ	ਨ	ਨਧ	ਧ	ਪ	ਪ	-	ਪ	ਪ	ਗ	ਪ
	ऽ	ऽ	ਪਯਾ	ਰऽ	ਲੇ	ऽ	ਤੇ	ऽ	ਹੈਂ	ਕ	ਹਾਂ	ऽ

ਧਨ਼	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਨ਼ਧ	ਧਪ	ਪ	ਧ	ਪ	-
ਸ਼ੇਙ	ਙ	ਯੇ	ਜ	ਆ	ਙ	ਨ਼ੇਙ	ਙਙ	ਵਾ	ਙ	ਲੇ	ਙ
ਗਰ	ਰਸ										
ਙਙ	ਙਙ										

ਨੋਟ : "ਉਨ ਗਲੀ ਕੂਚੋਂ ਕਾ"...."ਕਿਸ ਤਰਹ ਜੀਤੇ ਹੈਂ"....ਤੇ ਵਜੇਗਾ।

ਅੰਤਰਾ-2

		ਨ਼	ਨ਼	ਨ਼	-	ਸ	-	-	-	ਸ	ਸ
		ਦ	ਰਦ	ਕੇ	ਙ	ਨਾ	ਙ	ਮ	ਸੇ	ਵਾ	ਙ
ਸ	ਗ	ਗ	ਗ	ਗ	ਪ	ਗ	ਰ	ਸ	ਸ	ਸ	ਸ
ਕਿ	ਫ	ਨਾ	ਜ	ਹਾਂ	ਙ	ਹੋ	ਙ	ਙ	ਕੋ	ਈ	ਙ
ਸ	ਸ	ਨ	ਨ਼ਧ	ਧ	ਪ	ਪ	-	ਪ	ਪ	ਗ	ਪ
ਙ	ਙ	ਦ	ਦਰਙ	ਕੇ	ਙ	ਨਾ	ਙ	ਮ	ਸੇ	ਵਾ	ਙ

1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6
ਧਨ਼	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਨ਼ਧ	ਧਪ	ਪ	ਧ	ਪ	-
ਕਿਙ	ਫ	ਨਾ	ਜ	ਹਾਂ	ਙ	ਹੋਙ	ਙਙ	ਕੋ	ਙ	ਈ	ਙ
ਗਰ	ਰਸ										
ਙਙ	ਙਙ										

ਨੋਟ : "ਐਸੀ ਮਹਫਿਲ ਮੇਂ"...."ਕਿਸ ਤਰਹ ਜੀਤੇ ਹੈਂ"....ਤੇ ਵਜੇਗਾ। ਤੀਸਰਾ ਅੰਤਰਾ ਪਹਿਲੇ ਅੰਤਰੇ ਤੇ ਵਜੇਗਾ।

ਬੇਵਫਾ ਯੂੰ ਤੇਰਾ ਮੁਸਕੁਰਾਨਾ

ਗੈਰ-ਫ਼ਿਲਮੀ ਕੱਵਾਲੀ — *ਤਾਲ—ਕਹਰਵਾ, ਮਾਤਰਾ-4*

ਸਥਾਈ— ਬੇਵਫਾ ਯੂੰ ਤੇਰਾ ਮੁਸਕੁਰਾਨਾ
ਯਾਦ ਆਨੇ ਕੇ ਕਾਬਿਲ ਨਹੀਂ ਹੈ
ਇਸ ਕਦਰ ਜ਼ੁਲਮ ਢਾਏ ਹੈਂ ਤੂੰਨੇ
ਸਰ ਉਠਾਨੇ ਕੇ ਕਾਬਿਲ ਨਹੀਂ ਹੈ

ਅੰਤਰਾ— 1. ਮੈਂਨੇ ਖਤ ਲਿਖ ਕੇ ਉਨਕੋ ਬੁਲਾਯਾ
ਲੇ ਕੇ ਕਾਸਿਦ ਯੇ ਪੈਗਾਮ ਆਯਾ
ਆਪ ਵੋ ਬਾਤ ਕਿਉਂ ਪੂਛਤੇ ਹੋ
ਜੋ ਬਤਾਨੇ ਕੇ ਕਾਬਿਲ ਨਹੀਂ ਹੈ

ਅੰਤਰਾ— 2. ਮੈਂਨੇ ਪੂਛਾ ਕਿ ਕਲ ਸਬ ਕਹਾਂ ਥੇ
ਪਹਲੇ ਸ਼ਰਮਾਏ ਫਿਰ ਹੰਸ ਕੇ ਬੋਲੇ
ਆਪ ਵੋ ਬਾਤ ਕਿਉਂ ਪੂਛਤੇ ਹੋ
ਜੋ ਬਤਾਨੇ ਕੇ ਕਾਬਿਲ ਨਹੀਂ ਹੈ

ਅੰਤਰਾ— 3. ਤੀਰੋ-ਤਲਵਾਰ ਤੁਮ ਨਾ ਉਠਾਓ
ਕਿਸ ਲਿਯੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਯੇ ਜ਼ਹਮਤ
ਜਾਨਤਾ ਹੂੰ ਤੁਮਹਾਰੀ ਕਲਾਈ
ਬੋਝ ਉਠਾਨੇ ਕੇ ਕਾਬਿਲ ਨਹੀਂ ਹੈ

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ

	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
ਸਥਾਈ—			ਸ	ਸ	ਸਨ	ਰਗ	ਤਾਨ	ਰਸ	ਸਰ	ਰਗ	ਗਰ	ਟਸ	ਸਰ	ਰਗ	ਗਰ	ਰ
			ਬੇ	ਵ	ਫ਼ਾऽ	ऽऽ	ਧੂੰऽ	ਤੇऽ	ਗ਼ਾऽ	ऽऽ	ਮੁਸ	ਤ੍ਰੁऽ	ਗ਼ਾऽ	ऽऽ	ਨਾऽ	ऽ
	-	-	ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	ਮ	ਗ	ਗ	ਰ	ਰਗ	ਗਮ	ਮ	ਗ
	ऽ	ऽ	ਯਾ	ऽਦ	ਆ	ऽ	ਨੇ	ਕੇ	ਕਾ	ऽ	ਬਿਲ	ਨ	ਹੀਂऽ	ऽऽ	ਹੈ	ऽ
	ਰ	ਸ														
	ऽ	ऽ														

ਨੋਟ : ਇਸ ਕਦਰ ਜ਼ੁਲਮ.....ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ।

ਅੰਤਰਾ—			ਪ	ਧ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਰਂ	ਸਂ	ਨ	ਧ	ਨ	-
			ਮੈਂ	ਨੇ	ਖ਼	ਤਲਿ	ਖ	ਕੇ	ਉਨ	ऽਕੋ	ऽ	ਬੁ	ਲਾ	ऽ	ਯਾ	ऽ
	ਧ	ਪ	ਗ	ਗ	ਗ	ਧ	ਧ	ਧ	ਧ	ਨ	ਸਂ	ਨ	ਧ	ਨ	ਧ	ਪ
	ऽ	ऽ	ਆ	ਕੇ	ਕਾ	ऽਸਿ	ਦ	ਨੇ	ਦੁ	ਖ	ੜਾ	ਸੁ	ਨਾ	ऽ	ਯਾ	ऽ
	-	-	ਪ	ਪ	ਪ	ਧ	ਪ	ਮ	ਗ	ਰ	ਰ	ਗ	ਰ	ਸ	ਸ	-
	ऽ	ऽ	ਆ	ਕੇ	ਕਾ	ऽਸਿ	ਦ	ਨੇ	ਦੁ	ਖ	ੜਾ	ਸੁ	ਨਾ	ऽ	ਯਾ	ऽ
	-	-														
	ऽ	ऽ														

ਨੋਟ : ਆਪ ਵੋ ਬਾਤ ਕਯੋਂ....ਸਥਾਈ ਤੇ ਵਜੇਗਾ। ਬਾਕੀ ਅੰਤਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜਣਗੇ।

ਪਗ ਘੁੰਗਰੂ ਬਾਂਧ

ਭਜਨ—ਮੀਰਾ ਬਾਈ *ਤਾਲ—ਤੀਨ ਤਾਲ, ਮਾਤਰਾ-16*

ਸਥਾਈ— ਪਗ ਘੁੰਘਰੂ ਬਾਂਧ ਮੀਰਾ ਨਾਚੀ ਰੇ

ਅੰਤਰਾ— 1. ਮੈਂ ਤੋ ਅਪਨੇ ਨਾਰਾਇਣ ਕੀ
ਆਪ ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਦਾਸੀ ਰੇ
ਪਗ ਘੁੰਗਰੂ ਬਾਂਧ...

ਅੰਤਰਾ— 2. ਜ਼ਹਰ ਕਾ ਪਿਆਲਾ ਰਾਣਾ ਜੀ ਨੇ ਭੇਜਾ
ਪੀਵਤ ਮੀਰਾ ਹਾਂਸੀ ਰੇ
ਪਗ ਘੁੰਘਰੂ ਬਾਂਧ...

ਅੰਤਰਾ— 3. ਲੋਗ ਕਹੇਂ ਮੀਰਾ ਭਈ ਬਾਵਰੀ
ਸਾਸ ਕਹੇ ਕੁਲਨਾਸੀ ਰੇ
ਪਗ ਘੁੰਘਰੂ ਬਾਂਧ...

ਅੰਤਰਾ— 4. ਮੀਰਾ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਗਿਰਧਰ ਨਾਗਰ
ਮੋਹੇ ਮਿਲੇ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਰੇ
ਪਗ ਘੁੰਘਰੂ ਬਾਂਧ...

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
ਸਥਾਈ—							ਮ	ਮ	ਗ̲	ਮ	ਗ̲	ਸ	ਨ̣̲	ਸ	ਧ̣	ਨ̣̲
							ਪ	ਗ	ਘੁੰ	ਘ	ਰੂ	ਬਾਂ	ऽ	ਧ	ਮੀ	ਰਾ

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	ਸ	-	ਮ	ਗ̲	ਮ	-	-	-								
	ਨਾ	ऽ	ਚੀ	ऽ	ਰੇ	ऽ	ऽ	ऽ								
ਸਥਾਈ—									ਗ̲	-	ਮ	-	ਧ̲	ਧ̲	ਨ̲	-
									ਮੈਂ	ऽ	ਤੋ	ऽ	ਅ	ਪ	ਨੇ	ऽ
	ਸਂ	-	ਸਂ	-	ਗਂ̲	ਨ̲	ਸਂ	-								
	ਨਾ	ऽ	ਰਾ	ऽ	ਇ	ਣ	ਕੀ	ऽ								
									ਨ̲	-	ਨ̲	ਨ̲	ਨ̲	-	ਨ̲	ਨ̲
									ਆ	ऽ	ਪ	ਹੀ	ਹੋ	ऽ	ਗ	ਈ

<u>ਧ</u>	<u>ਨ</u>	ਸਂ	<u>ਨ</u>	<u>ਧ</u>	ਮ										
ਦਾ	ऽ	ਸੀ	ऽ	ਰੇ	ऽ										

ਨੋਟ : ਪਗ ਘੁੰਘਰੂ.....ਸਥਾਈ ਤੇ ਵਜੇਗਾ। ਬਾਕੀ ਅੰਤਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜਣਗੇ।

ਦਿਲ ਮੇਂ ਏਕ ਲਹਰ ਸੀ

ਗ਼ਜ਼ਲ—ਨਾਸਿਰ — *ਤਾਲ—ਕਹਰਵਾ, ਮਾਤਰਾ-4*

ਗਾਇਕ—ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ

ਸਥਾਈ— ਦਿਲ ਮੇਂ ਏਕ ਲਹਰ ਸੀ ਉਠੀ ਹੈ ਅਭੀ
ਕੋਈ ਤਾਜ਼ਾ ਹਵਾ ਚਲੀ ਹੈ ਅਭੀ
ਦਿਲ ਮੇਂ ਏਕ...

ਅੰਤਰਾ— 1. ਸੋ ਗਏ ਲੋਗ ਉਸ ਹਵੇਲੀ ਕੇ
ਕੋਈ ਖਿੜਕੀ ਮਗਰ ਖੁਲੀ ਹੈ ਅਭੀ
ਦਿਲ ਮੇਂ ਏਕ...

ਅੰਤਰਾ— 2. ਕੁਝ ਤੋ ਨਾਜ਼ੁਕ ਮਿਜਾਜ਼ ਹੈਂ ਹਮ ਭੀ
ਔਰ ਫਿਰ ਚੋਟ ਭੀ ਨਈ ਹੈ ਅਭੀ
ਦਿਲ ਮੇਂ ਏਕ...

ਅੰਤਰਾ— 3. ਵਕਤ ਅਛਾ ਭੀ ਆਏਗਾ 'ਨਾਸਿਰ'
ਗ਼ਮ ਨ ਕਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪੜੀ ਹੈ ਅਭੀ
ਦਿਲ ਮੇਂ ਏਕ...

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ

	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
ਸਥਾਈ—	ਪ̣	ਪ̣	ਗ	ਗ	-	-	ਰ	ਗ	ਰ	ਸ	ਧ̣	ਧ̣	ਰ	ਸ	-	-
	ਦਿਲ	ਮੇਂ	ਏ	ਕ	ऽ	ऽ	ਲ	ਹ	ਰ	ਸੀ	ऽ	ਉ	ਠੀ	ऽ	ऽ	ऽ
	ਸ	ਸ	ਸ	-	-	-	-	-								
	ਹੈ	ਅਭੀ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ								
									ਧ̣	ਸ	ਰਗ	ਮ	ਮ	-	-	-
									ਕੋ	ਈ	ਤਾऽ	ऽ	ਜ਼ਾ	ऽ	ऽ	ऽ

	ਮ	ਧ	-	ਧ	ਪ	-	-	-	ਗ	ਗ̱	ਗ	-	ਸ	ਧ̣	-	ਪ̣
	ਹ	ਵਾ	ऽ	ਰ	ਲੀ	ऽ	ऽ	ऽ	ਹੈ	ਅ	ਭੀ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ

ਨੋਟ : ਦਿਲ ਮੇਂ ਏਕ......ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂਗੇ।

	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
ਅੰਤਰਾ—	ਗ	ਮ	ਧ	ਪ	ਪ	-	-	-	ਪ	ਪ	ਧ	ਪ	ਗ	-	-	-
	ਸੋ	ਗ	ਏ	ऽ	ਲੋ	ऽ	ऽ	ऽ	ਗ	ਇ	ਸ	ਹ	ਵੇ	ऽ	ऽ	ऽ
	ਗ̱	-	ਗ	-	-	-	-	-								
	ਲੀ	ऽ	ਕੇ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ								
									ਗ	ਮ	ਧ	ਪ	ਪ	-	-	-
									ਸੋ	ਗ	ਏ	ऽ	ਲੋ	ऽ	ऽ	ऽ
	ਪ	ਪ	ਧ	ਪ	ਗ	-	-	-	ਗ̱	-	ਗ	-	ਸ	ਧ̣	ਧ̣	ਪ̣
	ਗ	ਇ	ਸ	ਹ	ਵੇ	ऽ	ऽ	ऽ	ਲੀ	ऽ	ਕੇ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ

ਨੋਟ : ਕੋਈ ਖਿੜਕੀ.....ਸਥਾਈ ਤੇ ਵਜੇਗਾ। ਬਾਕੀ ਅੰਤਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜਣਗੇ।

ਦੂਲਹਨ ਸੇ ਤੁਮਹਾਰਾ ਮਿਲਨ ਹੋਗਾ

ਫਿਲਮ—ਅਨੋਖੀ ਰਾਤ — ***ਤਾਲ—ਕਹਰਵਾ, ਮਾਤਰਾ—4***

ਸਥਾਈ— ਦੂਲਹਨ ਸੇ ਤੁਮਹਾਰਾ ਮਿਲਨ ਹੋਗਾ
ਏ ਮਨ ਥੋੜੀ ਧੀਰ ਧਰੋ
ਬਾਹੋਂ ਮੇਂ ਚਾਂਦੀ ਸਾ ਬਦਨ ਹੋਗਾ
ਏ ਮਨ ਥੋੜ੍ਹੀ ਧੀਰ ਧਰੋ

ਅੰਤਰਾ— 1. ਚਾਂਦ ਪਰੀ ਹੈ ਚੰਚਲ ਹੈ ਵੋ ਤੇਰੀ ਹੈ ਚਿਤਚੋਰ
ਮੁਖੜੇ ਕੋ ਹੀ ਤਕਤੇ-ਤਕਤੇ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ਭੋਰ
ਗੋਰੀ ਧਨ ਕਾ ਤੁਮਹੇਂ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਗਾ
ਏ ਮਨ ਥੋੜ੍ਹੀ ਧੀਰ ਧਰੋ
ਦੂਲਹਨ ਸੇ...

ਅੰਤਰਾ— 2. ਵੋ ਹੈ ਤੇਰੀ ਪਦਮਿਨਿਆ ਔਰ ਤੂ ਵਾ ਕਾ ਰਜਪੂਤ
ਗੰਜ ਭਰ ਕੀ ਛਾਤੀ ਰਖਤਾ ਹੈ ਦਿਲ ਭੀ ਰਖ ਮਜ਼ਬੂਤ
ਨੈਨੋਂ-ਨੈਨੋਂ ਮੇਂ ਰਨ ਹੋਗਾ

ਐ ਮਨ ਥੋੜੀ ਧੀਰ ਧਰੋ

ਦੂਲਹਨ ਸੇ...

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ

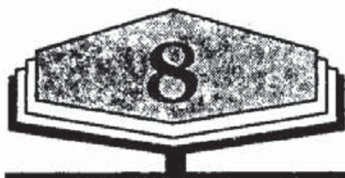
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
ਸਥਾਈ—			ਸ	ਧ਼	ਸ	-	ਗੁ	ਰ	ਸ	-	ਨ਼	ਧ਼	ਸ	-	ਰ-	ਸਰ
			ਦੂਲ	ऽ	ਹਨ	ऽ	ਸੇ	ਤੁਮ	ਹਾ	ऽ	ਰਾ	ਮਿ	ਲਨ	ऽ	ਹੋऽ	ऽऽ
	ਗੁ	-	ਰਸ	ਸ	ਸ	ਸ	ਰਮ	ਮ	ਗ	-	ਰਸ	ਸ	ਸ	-	ਪ	-
	ਗਾ	ऽ	ऽऽ	ਏ	ਮਨ	ऽ	ਥੋऽ	ੜੀ	ਧੀ	ऽ	ਰऽ	ਧ	ਰੋ	ऽ	ਖਾ	ऽ
	ਪ	-	ਧ	ਪ	ਮ	ਗੁ	ਰ	ਸ	ਸ	-	ਰ-	ਸਰ	ਗੁ	-	ਰਸ	ਸ
	ਹੋਂ	ऽ	ਮੇਂ	ऽ	ਚਾਂ	ਦੀ	ਸਾ	ਥ	ਦਨ	ऽ	ਹੋऽ	ऽऽ	ਗਾ	ऽ	ऽऽ	ਏ
	ਸ	ਸ	ਰਮ	ਮ	ਗ	-	ਰਸ	ਸ	ਸ	-						
	ਮਨ	ऽ	ਥੋऽ	ੜੀ	ਧੀ	ऽ	ਰऽ	ਧ	ਰੋ	ऽ						

ਅੰਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 2 ਮਾਤਰਾ ਹੋਰ ਰੁਕਣਾ ਪਵੇਗਾ। (ऽऽ)

	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
ਅੰਤਰਾ—	ਸ	ਸ	ਗੁ	ਰ	ਸ	ਸ	ਨ਼	ਧ਼	ਸ	ਸ	ਰਗੁ	ਗੁ	ਰ	-	-	-ਸ
	ਚਾਂ	ਦਪ	ਗੀ	ਹੈ	ਚੰ	ਚਲ	ਹੈਂ	ਵੋ	ਤੇ	ਰੀ	ਹੈऽ	ਚਿਤ	ਚੋ	ऽ	ऽ	ऽਰ
	ਸ	ਸ	ਗੁ	ਰ	ਸ	ਸ	ਨ਼	ਧ਼	ਸ	ਸ	ਰਗੁ	ਗੁ	ਰ	ਰਗੁ	ਗੁ	ਰ
	ਮੁਖ	ੜੇ	ਕੋ	ਹੀ	ਤਕ	ਤੇ	ਤਕ	ਤੇ	ਹੋ	ਜਾ	ਏऽ	ਗੀ	ਭੋ	ऽਰ	ਗੇ	ਗੀ
	ਸ	-	ਗੁ	ਰ	ਸ਼	-	ਨ਼	ਧ਼	ਸ	-	ਰ-	ਸਰ	ਗੁ	-	ਰਸ	ਸ
	ਧਨ	ऽ	ਕਾ	ਤੁਮ	ਹੋ	ऽ	ਦ	ਰ	ਸ਼ਨ	ऽ	ਹੋऽ	ऽऽ	ਗਾ	ऽ	ऽऽ	ਏ
	ਸ	ਸ	ਰਮ	ਮ	ਗ	-	ਰਸ	ਸ	ਸ	-						
	ਮਨ	ऽ	ਥੋऽ	ੜੀ	ਧੀ	ऽ	ਰऽ	ਧ	ਰੋ	ऽ						

ਨੋਟ : ਦੂਸਰਾ ਅੰਤਰਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇਗਾ।

ਆਰਕੇਡਿਅਨ

ਅੱਜ ਦੇ ਆਰਕੈਸਟ੍ਰਾ ਦਾ ਅਭਿੰਨ ਅੰਗ ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਨਵਾਂ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਨਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦਾ ਹੀ ਪਰਵਰਤਿਤ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤਾਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ-ਜੁਲਦੀ ਹੀ ਹੈ, ਇਸਤੇ ਉਂਗਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵੀ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਆਤਮਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਆਰਕੈਸਟ੍ਰਾ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸਟੇਜ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ, ਪਿਕਨਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਜਾਂ ਇਕੱਲੇ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਵੱਜੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲਣ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਤੜਕ-ਫੜਕ ਅਤੇ ਯੋਰਪੀਅਨ ਆਰਕੈਸਟ੍ਰਾ ਪਾਰਟੀਆਂ ਲਈ ਤਾਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਇਕ 'ਆਊਟ ਆਫ ਫੈਸ਼ਨ' ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ।

ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਅਤੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਸਮਾਨਤਾ

ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਕੋਈ ਸੁਤੰਤਰ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਢਾਈ ਸਪਤਕ ਦਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਹੀ ਹੈ। ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਤੇ ਵੀ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਵਾਂਗ ਸੁਰ ਸੈੱਟ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੇ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਸੈੱਟ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਹਵਾ-ਸੰਚਰਣ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹੀ ਇਕ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸਮਾਨਤਾ ਹੈ।

ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਅਤੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚ ਅੰਤਰ

ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੰਗ-ਰੂਪ, ਸ਼ਕਲ, ਮਾਪ ਅਤੇ ਵਾਦਨ-ਵਿਧੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੈ। ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੇਕਸੀਨ ਜਾਂ ਵਾਟਰ-ਪਰੂਫ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਬਣੀ ਵੱਡੇ ਅਕਾਰ ਦੀ ਥੈਲੀ, ਜਿਹੜਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਸਰੀਰ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਬੈਲੋ ਵੀ। ਇਸ ਥੈਲੀ ਦੇ ਦੋਨਾਂ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਤੇ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਦੋ ਤੱਖਤੇ ਵੀ ਜੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਤਖਤਾ ਤਾਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਢਾਈ ਸਪਤਕ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦਾ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਦਬਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ, ਸੁਰ-ਉਤਪਾਦਕ ਰੀਡਾਂ ਅਤੇ ਰੀਡ ਬੋਰਡ ਲੱਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ ਤੇ ਲੱਗਾ ਲੱਕੜੀ ਦਾ ਤਖਤਾ ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਦਾ ਪੱਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਦੇ ਬੈਲੋ ਵਿਚ ਹਵਾ ਭਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਵਿਚ ਵੀ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਾਲਾ ਰੀਡ-ਬੋਰਡ ਅਤੇ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਅਤੇ ਪੱਖਾ (ਧੌਂਕਣੀ) ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ

ਸੈਟਿੰਗ ਇਕਦਮ ਵੱਖ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਪਕਰਣ ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਦੇ ਸੰਪੂਰਣ ਸਰੀਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸਤੇਮਾਲ ਬੈਲੋ ਦੇ ਦੋਨੋਂ ਉਲਟ ਸਿਰਿਆਂ ਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਬੈਲੋ ਇਸਦਾ ਸਰੀਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਆਦਿ ਹੋਰ ਹਵਾ-ਸੰਚਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਪ-ਭਾਗ ਫਿਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਵਿਚੋਂ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਉਹ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੋਂ ਕੁਝ ਘੱਟ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਆਮ ਇਸਤੇਮਾਲ ਪੱਛਮੀ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰਾਂ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਇਕ ਸਹਾਇਕ ਯੰਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਸੰਗੀਤ-ਉਸਤਾਦਾਂ, ਗਾਇਕਾਂ, ਜਾਂ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਵਾਦਨ ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਬੈਠਕ

ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਨੂੰ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਬੰਨ ਕੇ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਰੀਡ-ਬੋਰਡ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਫੀਤੇ ਲੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਡੀ ਨੂੰ ਪੇਟ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਫੀਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਨ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਦਕ ਦੇ ਦੋਨੋਂ ਹੱਥ ਸੁਤੰਤਰ ਰਹਿਣ। ਵਾਦਕ ਸਿੱਧੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਤਾਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਚਾਬੀਆਂ ਦਬਾ-ਦਬਾ ਕੇ ਲੁੜੀਂਦੇ ਸੁਰ ਕੱਢਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਇਸਦੇ ਪੱਖੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਖਿੱਚ ਕੇ ਹਵਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵੱਖ ਹੈ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਧੌਂਕਣੀ ਸਪਰਿੰਗ ਲੱਗੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਖੁਦ ਖੁਲ੍ਹਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਵਾ ਭਰਨ ਲਈ ਸਿਰਫ ਉਸਨੂੰ ਹਲਕਾ ਦਬਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਸਰੀਰ ਬੈਲੋ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੋਈ ਸਪਰਿੰਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਹਵਾ ਭਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਸਨੂੰ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੇ ਖਿੱਚਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਤੋਂ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਇਸਦੇ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਤੇ ਉਂਗਲਾਂ ਚਲਾਉਣਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਫਰਕ ਹੈ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਾਦਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਵਾਦਕ ਦੇ ਪੇਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੱਲ ਲੇਟੀ ਹੋਈ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਨੂੰ ਪੇਟ 'ਤੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸਦਾ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਵਾਦਕ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਹੱਥ ਵੱਲ ਸੀਨੇ ਅਤੇ ਪੇਟ ਤੇ ਲੰਬ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਾਦਕ ਨੂੰ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਦਿਖਾਈ ਤਾਂ ਦੇਂਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਂਗਲੀਆਂ ਵੀ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉੱਪਰ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਚਲਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਤੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੁਰਾਂ ਤੇ ਉਂਗਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣਾ ਇਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਂਗਲੀਆਂ ਦੇ ਹੇਠੋਂ ਅੰਗੂਠੇ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਸੁਰ ਤੇ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਪਤਕਾਂ ਦੇ ਸੈਂਤੀ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਵਿਚ ਸਮੱਰਥ ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ। ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਤੇ ਕੁਲ ਤੀਹ ਸੁਰ ਹੀ ਕੱਢੇ ਜਾ

ਸਕਦੇ ਹਨ। ਵਾਦਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਚਾਬੀ ਦਬਾਉਣ ਤੇ ਮੰਦ੍ਰ ਸਪਤਕ ਦਾ ਪੰਚਮ (ਪ) ਸ੍ਵਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅੱਧਾ ਮੰਦ੍ਰ ਸਪਤਕ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਮੱਧ ਅਤੇ ਤਾਰ ਸਪਤਕ ਦੇ ਸ੍ਵਰ ਨਿਕਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਧੁਨ ਵਜਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੰਦ੍ਰ ਸਪਤਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਤ (ਸਤ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਪੰਜ ਵਿਕ੍ਰਤ ਸ੍ਵਰ) ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਪਹਿਲੀ ਚਾਬੀ ਦਬਾਉਣ ਤੇ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੇ ਸ੍ਵਰ ਨੂੰ ਮੰਦ੍ਰ ਸਪਤਕ ਦੇ ਸਮਾਨ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ—ਆਰਕੇਡਿਅਨ ਨੂੰ ਸ੍ਵਰ-ਸਾਧਨਾ, ਗਾਇਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਯੋਰਪੀਅਨ ਧੁਨਾਂ ਜਾਂ ਸ਼ੋਰ-ਸ਼ਰਾਬੇ ਵਾਲੇ ਗੀਤਾਂ ਅਤੇ ਆਰਕੈਸਟ੍ਰਾ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਇਸਦੇ ਸੁਰਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਐਕਟਿੰਗ ਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਰਗਨ

ਕੈਸਿਓ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਸੌ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰਾਂ ਦੀ ਸ੍ਵਰ-ਲਹਿਰੀ ਕੱਢਣ ਵਿਚ ਸਮੱਰਥ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਧੁਨ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਤਾਂ ਦਬਾਉਣੀਆਂ ਹੀ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜਾਪਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਾਢ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਕੈਸੀਓ ਵਿਚ ਹੀ ਅਨੇਕ ਸੁਧਾਰ ਕਰਕੇ ਉਸਤੋਂ ਕਾਫੀ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਆਰਗਨ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਬਣਾਇਆ। ਆਰਗਨ, ਪਿਆਨੋ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕਾਫੀ ਲੰਬਾ-ਚੌੜਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਮੁਟਾਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕੈਸੀਓ ਜੇਕਰ ਕੈਲਕੂਲੇਟਰ ਹੈ ਤਾਂ ਆਰਗਨ ਕੰਪਿਊਟਰ। ਇਹ ਵੀ ਬਿਜਲੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਅਤੇ ਆਰਕੈਸਟ੍ਰਾ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚ ਆਰਗਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੌ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੇ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਵਾਹਨਾਂ, ਪੰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਕੱਢਣ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਭਗ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸ੍ਵਰ ਲਿਪੀਆਂ (ਰਿਦਮ) ਵੀ ਇਸਦੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਵਿਚ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੇ ਮਨਪਸੰਦ ਯੰਤਰ ਅਤੇ ਰਿਦਮ ਚੁਣ ਕੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਬਟਨ ਇਕ ਵਾਰ ਦਬਾਉਣ ਤੇ ਆਰਗਨ ਤੋਂ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਧੁਨ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਧੁਨ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਖੁਦ ਧੁਨ ਅਤੇ ਬੋਲ ਕੱਢਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵਜਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਨੂੰ ਚੁਣ ਕੇ ਉਸਦੇ ਬਾਅਦ ਇਸ ਵਿਚ ਲੱਗੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾ-ਦਬਾ ਕੇ ਖੁਦ ਵੀ ਮਨਚਾਹੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਵਜਾ ਸਕਦੇ ਹੋ।

ਪਿਆਨੋ

ਮਹਾ-ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਪਿਆਨੋ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ-ਛੋਟੇ ਅਣਗਿਣਤ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਪਿਆਨੋ ਦੇ ਮਾਪ, ਮੁੱਲ ਅਤੇ ਭਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਮਹਾ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਸੌ ਕਿਲੋ ਤੋਂ ਵੀ ਭਾਰੀ ਲੱਕੜੀ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਤੇ

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਾਂਗ ਹੀ ਚਾਬੀਆਂ ਦਬਾ-ਦਬਾ ਕੇ ਸੁਰ ਕੱਢੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪੈਰ ਨਾਲ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾ ਕੇ ਹਵਾ ਭਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸਦਾ ਰੀਡ-ਬੋਰਡ ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਦਕ ਚਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਦਬਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਝੂਮਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਸੰਗੀਤ-ਸਾਧਕਾਂ ਲਈ ਇਹ ਭਾਰੀ ਮਹਾ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਨਾ ਤਾਂ ਅੱਜ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਪਯੋਗੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ। ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਦੇ ਕੋਨਿਆਂ ਵਿਚ ਸਜਾਵਟ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੀ ਖਾਸ ਮੌਕਿਆਂ ਤੇ ਜਾਂ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਵਜਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਿਆਨੋ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਉਪਯੋਗਿਤਾ—ਪਿਆਨੋ ਆਪਣੀ ਮਿੱਠੀ ਅਤੇ ਮਧੁਰ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨੀਵੀਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉੱਚੀ ਧੁਨੀ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸਦੀ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਤਾਂ ਇਕ ਮਨਭਾਉਂਦੇ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸੀਮਤ ਹਦ ਤਕ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਦਨ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲੈਣ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਧਨਾਢ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ-ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਯੋਰਪੀਅਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਾਸਤਵਿਕ ਵਾਦਨ ਤਾਂ ਹੋਰ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵਿਚ ਪਿਆਨੋ ਜ਼ਰੂਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਵੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਾਸ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਜਰਮਨ ਮਾਡਲ ਪਿਆਨੋ—ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਰਮਨ ਵਿਚ ਬਣਾਇਆ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਮਾਡਲ ਨੂੰ ਜਰਮਨ ਮਾਡਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਰੀਡ-ਬੋਰਡ ਵਿਚ ਸਤਵੰਜਾ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਤਵੰਜਾ ਸੁਰਾਂ ਲਈ ਇਸਦੇ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਵਿਚ ਸਤਵੰਜਾ ਹੀ ਚਾਬੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਤਵੰਜਾ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਪਿਆਨੋ ਪੌਣੇ ਪੰਜ ਸਪਤਕ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜ ਕਲ ਇਹ ਆਮ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ, ਪਰ ਆਰਡਰ ਤੇ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪਿਆਨੋ ਵਿਚ ਵੀ ਛੇ ਜਾਂ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰ ਘੱਟ ਹੀ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਛੋਟੇ ਪਿਆਨੋ—ਵਾਸਤਵਿਕ ਪਿਆਨੋ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਤਵੰਜਾ ਸੁਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਵਾਸਤਵਿਕ ਵਾਦਨ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ਸੈਂਤੀ ਸੁਰ ਹੀ ਕੰਮ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਇਕਵੰਜਾ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਵਿਚ ਸਮਰੱਥ ਸਵਾ ਚਾਰ ਸਪਤਕ ਦੇ ਪਿਆਨੋ ਨੂੰ ਹੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਪਿਆਨੋ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਪੰਜਤਾਲੀ ਸੁਰ ਲਗਾ ਕੇ ਪੌਣੇ ਚਾਰ ਸਪਤਕ ਤਕ ਦੇ ਪਿਆਨੋ ਵੀ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਖਾਸ ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਬਤਾਲੀ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਵਿਚ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਪਿਆਨੋ ਵੀ ਪੰਜਤਾਲੀ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਵਿਚ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢਾਈ ਸਪਤਕ ਦਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਅੱਧਾ-ਅਧੂਰਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਤਿੰਨ ਸਪਤਕ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਰਾਗ ਵਜਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਂਝ ਹੀ ਇਹ ਅੱਧੇ-ਅਧੂਰੇ ਪਿਆਨੋ ਵੀ ਜਰਮਨ ਮਾਡਲ ਪਿਆਨੋ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਿਆਨੋ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਸੈਟਿੰਗ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਿਯਮ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਪਿਆਨੋ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਮਹੱਤਵ—ਇਸ ਮਹਾ ਸੰਗੀਤ-ਯੰਤਰ ਪਿਆਨੋ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਅਤਿਅੰਤ ਉੱਚ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਚਰਚਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਗਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ

ਪਿਆਨੋ ਵੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ ਤੇ ਠੀਕ ਉਂਝ ਹੀ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਆਰਤੀ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਸ਼ੰਖ, ਘੰਟੇ ਅਤੇ ਘੜਿਆਲ ਵਜਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪਿਆਨੋ ਵਾਦਨ ਵਿਧੀ—ਜਰਮਨ ਮਾਡਲ ਪਿਆਨੋ ਵਿਚ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਸਤਵੰਜਾ ਚਾਬੀਆਂ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੀ ਹਨ। ਇਸਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਤੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਲੰਬੀਆਂ ਅਤੇ ਦੋ ਗੁਣਾਂ ਤਕ ਚੌੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਰੀਡ ਅੱਗੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਰੀਡ ਇਕ ਖਿਡੌਣੇ ਵਾਂਗ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਪਿਆਨੋ ਕਾਫੀ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਢੱਕਣ ਹਟਾ ਕੇ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਬਲਕਿ ਕਾਰ ਦੇ ਬੋਨਟ ਵਾਂਗ ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਉਠਾ ਕੇ ਤਿਰਛਾ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੂਟ-ਬੂਟ ਪਾ ਕੇ ਵਾਦਕ ਇਕ ਉੱਚੇ ਸਟੂਲ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਵਜਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਆਨੋ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਪਹਿਨਣੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦੀ ਧੌਂਕਣੀ ਦਾ ਪੱਖਾ ਪੈਰ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਟੈਂਡ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਬਲਕਿ ਬਾਡੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖੇ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵਾਦਕ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਸਟੀਲ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਦੋ ਮੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਛੜਾਂ (ਰਾਡ) ਲੱਗੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾ-ਦਬਾ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਧੌਂਕਣੀ ਵਿਚ ਹਵਾ ਭਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਡਾਂ ਤੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਉਚਿੱਤ ਦਬਾਅ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਚਪਲਾਂ ਪਾ ਕੇ ਵੀ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਚਾਲਨ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਪਿਆਨੋ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਸੁਰ ਕੱਢਣ ਵਿਚ ਸਮਰੱਥ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਾਂਗ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਸੈਟਿੰਗ ਮੰਦ੍ਰ ਤੋਂ ਤਾਰ (ਹੇਠੋਂ ਉੱਪਰ) ਵੱਲ ਇਕ ਵਿਵਸਥਿਤ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਦੇ ਸੁਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਚਾਬੀਆਂ ਰੀਡ-ਬੋਰਡ ਦੇ ਅੰਦਰੋ-ਅੰਦਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੰਦ੍ਰ ਸਪਤਕ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਰਥਾਤ ਵਾਦਕ ਦੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵੱਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵੱਲ ਤਾਰ ਦੇ ਸੁਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਤਿ ਮੰਦ੍ਰ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਮੰਦ੍ਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅਤਿ ਤਿੱਖੇ ਸੁਰ ਤਾਰ ਸਪਤਕ ਦੇ ਅੱਗੇ ਲੱਗੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਕੱਢੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਂਝ ਪਿਆਨੋ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਨਾਲ ਮੰਦ ਸੁਰਾਂ ਤੇ ਵਜਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਾਜ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਜਾਇਆ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਅਕਾਰ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਧੁਨੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਿਆਨੋ ਨੂੰ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਰ ਦੀ ਧੌਂਕਣੀ ਚਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੈ। ਦੋਨਾਂ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਧੌਂਕਣੀ ਦੀ ਰਾਡ ਦਬਾ-ਦਬਾ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਬੈਲੋ ਵਿਚ ਹਵਾ ਭਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੈਰ-ਪੇਟੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇਹ ਕੰਮ ਕਿਸੇ ਸਟੂਲ ਜਾਂ ਬਿਨਾਂ ਹੱਥੇ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੈਰ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਪੱਖੇ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਨਾਲੋਂ ਪਿਆਨੋ 'ਚ ਲੱਗੇ ਪੱਖੇ ਕੁਝ ਘੱਟ ਗਤੀ ਨਾਲ ਚਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੌਲੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਪੈਰ ਚਲਾਉਣਾ ਪਿਆਨੋ-ਵਾਦਨ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਿਆਨੋ ਦੇ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਤੇ ਪਿਆਨੋ ਦੇ ਪੜਦੇ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਦੋਨਾਂ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਗੂਠਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਪੈਰ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਅਤੇ ਪਿਆਨੋ

ਦੇ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਤੇ ਉਂਗਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਅਧਾਰਭੂਤ ਰੂਪ ਨਾਲ ਇਕ ਵੱਡਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਪੈਰ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੇ ਤਾਂ ਵਾਦਨ ਸਮੇਂ ਸਿੱਧੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੁਰ-ਉਸ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਸੁਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਾਦਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ—ਦਬਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਇਕ ਹੇਠਾਂ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਉਹੀ ਸੁਰ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਸੁਰ-ਲਹਿਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਮੰਦ ਅਤੇ ਉਦਾਸ ਸੁਰ ਪਿਆਨੋ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਾਬੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀ। ਪਿਆਨੋ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੁਰ ਦੋਨਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਦਬਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਿਆਨੋ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਉਂਗਲੀਆਂ ਦੀ ਤਕਨੀਕ, ਸਾਵਧਾਨੀਆਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹਨ, ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਤਬਲਾ

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਬਲੇ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਮਿਰਦੰਗ ਹੀ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮਿਰਦੰਗ ਦਾ ਅਕਾਰ ਕਾਫੀ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਨਹੀਂ ਵਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਇਸਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਕਰ ਕੇ ਤਬਲੇ ਦੀ ਜੋੜੀ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਬਲੇ ਦੀ ਜੋੜੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ।

ਤਬਲੇ ਦੀ ਬਣਤਰ—ਚਮੜੇ ਨਾਲ ਮੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਦੋ ਤਾਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਾਜ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ਤਬਲਾ। ਇਸ ਦੇ ਉੱਤੇ ਚਮੜੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਗੋਲਾਕਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਲੀ ਸਿਆਹੀ ਲੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਡਾਂ ਨਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਤਾਂਬੇ, ਪਿੱਤਲ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਆਦਿ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਲੱਕੜ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਮਾਦੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਤਾਲ ਵਰਨਣ

ਤਾਲ—ਤਾਲ ਨਾਪਣ ਲਈ ਮਾਤਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਸੈਕਿੰਡ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਗਿਨਣ ਲਈ 1, 2, 3 ਆਦਿ ਅਤੇ ਤਾਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਵਜਾਉਣ ਲਈ "ਧਾ ਧਾ ਧਿਨ ਤਾ ਕਿਟ" ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਤਾਲ ਜਾਨਣਾ ਕਿਉਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ?

ਹਰ ਇਕ ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਲ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਆਕਰਣ ਜਾਣੇ ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਲ ਗਿਆਨ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਕਦੀ ਵੀ ਉੱਨਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਤਾਲ ਨੂੰ ਗਾਣੇ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ ਅਤੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਤਬਲਾ, ਮਰਦੰਗ ਆਦਿ ਵਜਾਉਣਾ ਸਿੱਖ ਸਕਣ ਤਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਖਾਲੀ ਭਰੀ ਤਾਲੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਅਤੇ ਚੁਟਕੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਤਾਲ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਰੀਤੀ ਸਿੱਖ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਹੱਥ ਨਾਲ ਤਾਲ ਦੇਣ ਦੇ ਨਿਯਮ

ਤਾਲ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ 0 ਐਸਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੋਵੇ, ਉੱਥੇ ਖਾਲੀ ਅਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹਾ × ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੋਵੇ, ਉੱਥੇ ਸਮ, ਜਿੱਥੇ 1, 2, 3 ਆਦਿ ਅੰਕ ਹੋਣ, ਉੱਥੇ ਪਹਿਲੀ, ਦੂਜੀ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਤਾਲੀ

ਸਮਝਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ ਕਿ ਜਿਸ ਤਾਲ ਤੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਵੱਡੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਤਬਲੇ ਨਾਲ ਕੱਢਣ ਵਾਲੇ ਬੋਲ ਅਤੇ ਕੱਢਣ ਦਾ ਢੰਗ

ਕਾ, ਕੀ, ਗਾ, ਗੀ, ਗੇ, ਘੀ, ਘੇ, ਨਾ, ਟਾ, ਟੀ, ੜਾ, ਤਾ, ਤਿੰਨ, ਦੀ, ਧਾ, ਧੂ, ਮਾ, ਗੀ ਆਦਿ।

(ਕਾ, ਕੀ)—ਇਹ ਬੋਲ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਚਾਰੇ ਉਂਗਲਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਖ਼ਮ ਦੇ ਕੇ ਨਰ ਤਬਲੇ ਦੀ ਸਿਆਹੀ ਦੇ ਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਂਗਲੀਆਂ ਛੇਤੀ ਚੁੱਕ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

(ਨਾ)—ਇਹ ਬੋਲ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਂਗਲ ਨਾਲ ਮਾਦੀ ਤਬਲੇ ਦੀ ਚਾਂ ਤੇ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਟਾ)—ਇਹ ਬੋਲ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਉਂਗਲੀ ਨੂੰ ਰਗੜ ਦੇਣ ਨਾਲ ਮਾਦੀ ਤਬਲੇ ਦੀ ਸਿਆਹੀ ਤੇ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਂਗਲੀ ਸਪਰਸ਼ ਕਰਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਚੁੱਕ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

(ੜਾ)—ਇਹ ਬੋਲ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਦੂਜੀ ਤੀਜੀ, ਚੌਥੀ ਉਂਗਲੀ ਨੂੰ ਜੋੜਕੇ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਖਮ ਦੇ ਕੇ ਮਾਦੀ ਦੀ ਸਿਆਹੀ ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਤਾ)—ਇਹ ਬੋਲ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਮਾਦੀ ਤਬਲੇ ਦੀ ਚਾਂਟ ਤੇ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਤੀ)—ਇਹ ਬੋਲ ਅਤੇ ਬੋਲਾਂ ਨਾਲ ਅਥਵਾ ਇਕਲਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਤੀਜੀ ਉਂਗਲੀ ਮਾਦੀ ਤਬਲੇ ਦੀ ਸਿਆਹੀ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਦੂਜੀ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ—"ਧਿਨ ਤਿਟ ਧਿਨਾ।" ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇਸ ਬੋਲ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਬੋਲ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਦੂਜੀ, ਤੀਜੀ, ਚੌਥੀ ਉਂਗਲੀ ਨੂੰ ਜੋੜਕੇ ਸਿਆਹੀ ਤੇ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ—"ਤਿਰ-ਕਟ ਤੱਕ।"

(ਤਿਨ-ਤੂ)—ਇਹ ਬੋਲ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਦੂਜੀ, ਤੀਜੀ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਉਂਗਲੀ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਦੀ ਮਾ)—ਇਹ ਬੋਲ 'ਤੀ' ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਧੀ)—ਇਹ ਬੋਲ ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਂਗਲੀ ਨੂੰ ਚਾਂਟ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ, ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨੂੰ ਖਮ ਦੇ ਕੇ, ਸਿਆਹੀ ਦੇ ਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਧਾ)—ਇਹ ਬੋਲ ਖੱਬੇ ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਸਾਥ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਤੀਜੀ ਉਂਗਲੀ ਨੂੰ ਸਿਆਹੀ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਪਹਿਲੀ ਉਂਗਲੀ ਨੂੰ ਸਿਆਹੀ ਤੇ ਮਾਰ ਕੇ ਛੇਤੀ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਉਂਗਲੀ ਉਠੀ ਰਹੇ। ਇਹ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਚਾਰੇ ਉਂਗਲਾਂ ਨੂੰ ਨਰ ਦੀ ਸਿਆਹੀ ਦੇ ਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਵਜਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। 'ਧਾ' ਦੇ ਨਾਲ ਜਦੋਂ

'ਗੀ' ਬੋਲ ਆਵੇ ਤਾਂ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਦੂਜੀ, ਤੀਜੀ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਉਂਗਲੀ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਤਬਲੇ ਦੀ ਸਿਆਹੀ ਤੇ ਇਹ ਬੋਲ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਥੂ)—ਇਹ ਬੋਲ ਅਕਸਰ-ਪਖਾਵਜ ਤੇ ਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ।

(ਰੀ)—ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਇਹ ਬੋਲ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ।

ਤਾਲ ਠੇਕੇ

ਪਉੜੀ

ਮਾਤਰਾ	1	2	3	4
ਠੇਕਾ	ਗੇ	ਤਿਟ	ਤਾ	ਗੇਤਾ
ਤਾਲੀ	×			

ਪਉੜੀ ਬੋਲ ਮ: 4

1.	ਗੇਦੀ	ਗਿਨਾ	ਧਾ	ਗੇਦੀ	ਗਿਨਾ	ਧਾ	ਗੇਦੀ	ਗਿਨਾ	ਧਾ		
2.	ਤਕੇ	ਨਾ	ਧਾ	ਤਕੇ	ਨਾ	ਧਾ	ਤਕੇ	ਨਾ	ਧਾ		
3.	ਕਿੜ	ਧਾ	ਤਿਟ	ਧਾ	ਕਿੜ	ਧਾ	ਤਿਟ	ਧਾ	ਕਿੜ	ਧਾ	ਤਿਟ	ਧਾ
4.	ਧਾ	ਗੇਦੀ	ਗਿਨਾ	ਧਾ	ਧਾ	ਗੇਦੀ	ਗਿਨਾ	ਧਾ	ਧਾ	ਗੇਦੀ	ਗਿਨਾ
5.	ਤਿਟ	ਕਤਾ	ਗੇਦੀ	ਗਿਨਾ	ਧਾ	ਧਾ	ਤਿਟ	ਕਤਾ	ਗੇਦੀ	ਗਿਨਾ	ਧਾ	ਧਾ
	ਤਿਟ	ਕਤਾ	ਗੇਦੀ	ਗਿਨਾ	ਧਾ	ਧਾ					

ਸਾਨ ਮਾਤਰਾ 8

ਮਾਤਰਾ	1	2	3	4	5	6	7	8
ਠੇਕਾ	ਧਾ	ਦੂੰ	ਨਾ	ਤਾ	ਤਾ	ਦੂੰ	ਨਾ	ਤਾ
ਤਾਲੀ	×							

ਬੋਲ :

ਠਾਅ :

1.	ਧਾ	ਧੂੰਗ	ਨਟ	ਤੜਾ	ਕੈ	ਤ੍ਰਿਕੜ	ਧਿਟਤ	ਕਤਾ
	ਕੈ	ਤ੍ਰਿਕੜ	ਧਿਟਤ	ਕਿੜਧਾ	ਤਿੱਟ	ਕਤਾ	ਗੇਦੀ	ਗਿੰਨਾ
2.	ਧਿਟ	ਧਿਟ	ਕਿੜਧਾ	ਤਿੱਟ	ਧਿਟ	ਧਿਟ	ਕਿੜਧਾ	
	ਤਿੱਟ	ਧਿਟ	ਕਿੜਧਾ	ਤਿੱਟ	ਕੱਤਾ	ਗੇਦੀ	ਗਿੰਨਾ	
3.	ਧਾ	ਗੇਦੀ	ਗਿੰਨਾ	ਧਾ	ਤਿੱਟ	ਕਤਾ	ਗੇਦੀ	ਗਿਨਾ
4.	ਧਾ	ਗੇਦੀ	ਗਿੰਨਾ	ਧੇਤਾ	ਕੱਤਾ	ਧੇਤਾ		
	ਕਿੜ	ਤਿਕ	ਤਕ	ਤਿਟ	ਕੱਤਾ	ਗੇਦੀ	ਗਿੰਨਾ	

5.	ਧੇਤਾ	ਧੇਤਾ	ਕਿੜ	ਤਿਕ	ਤਾ	ਧੇਤਾ	ਕਿੜ	ਤਿਟ		
	ਤੱਕ	ਤਿਟ	ਕਤਾ	ਗੇਦੀ	ਗਿੰਨਾ					
6.	ਧਾ	ਤਿੱਟ	ਤਿੱਟ	ਗੇਦੂੰ	ਤਿਟ	ਕਤਾ	ਗੇਦੀ	ਗਿੰਨਾ		
7.	ਤਾ	ਕਿੜ	ਤਿਕ	ਦੂੰ	ਕਿੜ	ਤਿਕ	ਤਾ	ਕੇ	ਦੂੰ	
	ਕਿੜ	ਤਿਕ	ਤਕ	ਤਿਟ	ਕੱਤਾ	ਗੇਧੀ	ਗਿੰਨਾ			
8.	ਧਿਟ	ਧਿਟ	ਤੈਕ	ਧਿਟ	ਧਿਟ	ਤੱਕ	ਧਿਟ	ਤੱਕ	ਧਿਟਾ	ਤੱਕ
	ਧਿਟ	ਤੈਟ	ਧਿਟ	ਕਤਾ	ਗੇਦੀ	ਗਿੰਨਾ				
9.	ਤਾ	ਕਿਟ	ਧਿਟਤ	ਕਿੜਧਾ	ਤਿੱਟ	ਕਤਾ	ਗੇਦੀ	ਗਿੰਨਾ		
10.	ਤਾ	ਕਤਾ	ਧੇਤਾ	ਕੱਤਾ	ਧੇਤਾ	ਕਿੜ	ਤਿੱਕ			
	ਤੱਕ	ਤਿਟ	ਕੱਤਾ	ਗੇਦੀ	ਗਿੰਨਾ					
11.	ਧਿਟਤ	ਧਿਟਤ	ਧਿਟ	ਧਿਟ	ਕੱਤਾ	ਗੇਦੀ	ਗਿੰਨਾ			

ਦਾਦਰਾ ਮ: 6

ਪੇਸ਼ਕਾਰ

1.	ਧਾਤੀ	ਧਾਧਾ	ਧਿੰਧਾ	ਧਾਤੀ	ਧਾਧਾ	ਧਿੰਧਾ
	ਤਾਤੀ	ਤਾਤਾ	ਤਿੰਤਾ	ਧਾਤੀ	ਧਾਧਾ	ਧਿੰਧਾ
2.	ਧਾਤੀ	ਧਾਧਾ	ਤਿਟਕਿਟ	ਧਾਤੀ	ਧਾਧਾ	ਧਿੰਧਾ
	ਤਾਤੀ	ਤਾਤਾ	ਤਿਟਕਿਟ	ਧਾਤੀ	ਧਾਧਾ	ਧਿੰਧਾ
3.	ਧਾਤੀ	ਧਾਧਾ	ਤਿਟਕਿਟ	ਧਿਨਾ	ਗਿਨਾ	ਤਿਟਕਿਟ
	ਤਾਤੀ	ਤਾਤਾ	ਤਿਟਕਿਟ	ਧਿਨਾ	ਗਿਨਾ	ਤਿਟਕਿਟ
4.	ਧਾਤੀ	ਧਾਧਾ	ਤਿਟਕਿਟ	ਧਾਤੀ	ਧਾਧਾ	ਤਿਟਕਿਟ
	ਤਾਤੀ	ਤਾਤਾ	ਤਿਟਕਿਟ	ਧਾਤੀ	ਧਾਧਾ	ਤਿਟਕਿਟ

ਦੁਗਣ

1.	ਧੀ	ਨਾ	ਨਾ	ਤਿਗੇ	ਨਾ	ਨਾ	
2.	ਧਾ	ਧਿੰਨਾ	ਗਿਨਾ	ਤਾ	ਤਿੰਨਾ	ਗਿਨਾ	
3.	ਧੀਗ	ਧਿੰਨਾ	ਗਿਨਾ	ਤੀਗਂ	ਤਿੰਨਾ	ਗਿਨਾ	
4.	ਧਾ	ਤਿੰਨਾ	ਤਕ	ਧਿਨਾ			
5.	ਧਾਧਾ	ऽ	ਧਾ	ਤਿਟਕਿਟ	ਧਾਗੇ	ਧਿੰਨਾ	ਗਿੰਨਾ
6.	ਧਿੰਨਾ	ऽ	ਧਾਂ	ਤਿਟਕਿਟ	ਧਾਗੇ	ਨਧਾ	ਗਿੰਨਾ
7.	ਧਾਗੇ	ਧਿੰਨਾ	ਗਿਨਾ	ਤਾਗੇ	ਤਿਨਾ	ਗਿਨਾ	
8.	ਤਿਨਾ	ऽ	ਤਾ	ਤਿਟਕਿਟ	ਧਾਗੇ	ਨਧਾ	ਗਿੰਨਾ

9.	ਧਾ	ਤਿੰਨਾ	ਤਿਟਕਿਟ	ਤਾ	ਤਿੰਨਾ	ਤਿਟਕਿਟ		
10.	ਧਿੰਨਾ	ऽ	ਧਾ	ਤਿਟਕਿਟ	ਤਿਨਾ	ऽ	ਧਾ	ਤਿਟਕਿਟ
11.	ਧਾਗੇ	ਧਿੰਨਾ	ਤਿਟਕਿਟ	ਤਾਗੇ	ਤਿੰਨਾ	ਤਿਟਕਿਟ		

ਦਾਦਰੇ ਦੇ ਕਾਇਦੇ ਫਟਕੀ ਪੇਚ ਮ: 6

1.	ਧੀਨਾ	ਧੀਨਾ	ਧਾਗੇ	ਨਾ	ਧਾ	ਤਿਟ	ਕਿਟ	ਧਿਨਾ		
	ਧੀਨਾ	ਧਾਗੇ	ਨਾ	ਧਾ	ਤਿਟ	ਧੀਨਾ	ਗਿਨਾ	ਤੀਨਾ		
2.	ਧੀਨਾ	ਧਾਗੇ	ਨਾ	ਧਾ	ਗਿਨਾ	ਧਾ	ਧਾ	ਤਿਟਕਿਟ		
	ਧੀਨਾ	ਧਾਗੇ	ਨਾ	ਧਾ	ਤਿਟ	ਕਿਟ	ਧੀਨਾ	ਗਿਨਾ		
	ਤੀਨਾ	ਤਾਗੇ	ਨਾ	ਤਾ	ਗਿਨਾ	ਤਾ	ਤਾ	ਤਿਟਕਿਟ		
	ਧੀਗਾ	ਧਾਗੇ	ਨਾ	ਧਾ	ਤਿਟ	ਕਿਟ	ਧੀਨਾ	ਗਿਨਾ		
3.	ਧੀਨਾ	ਧਾਗੇ	ਨਾ	ਧਾ	ਤਿਟ	ਕਿਟ	ਧੀਨਾ	ਗਿਨਾ		
	ਤੀਨਾ	ਤਾਗੇ	ਨਾ	ਤਾ	ਤਿਟ	ਕਿਟ	ਧੀਨਾ	ਗਿਨਾ		
4.	ਧਾ	ਤਿਟਕਿਟ	ਧਾ	ਤਿਟਕਿਟ	ਧੀਨਾ	ਧੀਨਾ	ਗਿਨਾ			
	ਧੀਨਾ	ਧਾਗੇ	ਨਾ	ਧਾ	ਤਿਟਕਿਟ	ਧੀਨਾ	ਗਿਨਾ			
	ਤਾ	ਤਿਟ	ਕਿਟ	ਤਾ	ਤਿਟਕਿਟ	ਤੀਨਾ	ਤੀਨਾ	ਗਿਨਾ		
	ਧੀਨਾ	ਧਾਗੇ	ਨਾ	ਧਾ	ਤਿਟਕਿਟ	ਧੀਨਾ	ਗਿਨਾ			
5.	ਤੀਨਾ	ਤਾਗੇ	ਨਾ	ਤਾ	ਤਿਟ	ਕਿਟ	ਤੀਨਾ			
	ਧੀਨਾ	ਧਾਗੇ	ਨਾ	ਧਾ	ਤਿਟ	ਕਿਟ	ਧੀਨਾ	ਗਿਨਾ		
6.	ਧੀਨਾ	ਧੀਨਾ	ਧਾਗੇ	ਨਾ	ਧਾ	ਤਿਟ	ਕਿਟ	ਧੀਨਾ	ਗਿਨਾ	ਧਿਨਾ
	ਧਾਗੇ	ਨਾ	ਧਾ	ਤਿਟ	ਕਿਟ	ਧੀਨਾ	ਗਿਨਾ	II	ਤੀਨਾ	ਤੀਨਾ
	ਤਾਗੇ	ਨਾ	ਤਾ	ਕਿਟ	ਤੀਨਾ	ਧੀਨਾ	ਧਾਗੇ	ਨਾਧਾ		
	ਤਿਟ	ਕਿਟ	ਧਿਨਾ	ਗਿਨਾ						
7.	ਤਿਟ	ਕਿਟ	ਧੀਨਾ	ਨਾ	ਧਾ	ਤਿਟ	ਕਿਟ	ਧੀਨਾ		
	ਧੀਗਾ	ਧਾਗੇ	ਨਾ	ਧਾ	ਤਿਟਕਿਟ	ਧੀਨਾ	ਗਿਨਾ			
	ਤਿਟ	ਕਿਟ	ਤੀਨਾ	ਤਾਗੇ	ਨਾ	ਤਾ	ਤਿਟ	ਕਿਟ		
	ਤੀਨਾ	ਧੀਨਾ	ਧਾਗੇ	ਨਾ	ਧਾ	ਤਿਟਕਿਟ	ਧੀਨਾ	ਗਿਨਾ		

ਤਿੰਨ ਤਾਲ ਦੀ ਦੁਗਨ ਦੇ ਬੋਲ ਮ: 16

1.	ਧਾ	ਦੂੰ	ਧੇਤਾ,	ਕਿੜ	ਤਿਕ	ਤਾ	ਧੇ		
	ਤਾ	ਕਿੜ	ਤਿਕ ਤਾ, ਧੇ		ਤਾ	ਕਿੜ	ਤਿਕ		
	ਤਾ	ਧੇ	ਤਾਕੇ	ਨਾ	ਧਾਗੇ,	ਤਿਟ	ਤਾਕੇ	ਨਾ	ਧਾਗੇ
	ਤਿਟ	ਤਾ	ਕਿਟ	ਧਿਟਤ	ਕਿੜਧਾ,	ਤਿਟ	ਕਤਾ	ਗੇਦੀ	

2. ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਧੇਤਾ, ਗੇਦੀ ਨਾ ਕਿੜ ਤਿਕ
ਤਾ ਕਿਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ
3. ਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕ ਦੂ, ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਕੇ
ਦੂੰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ, ਤਿਟ ਕਿਟ ਧੇ ਤਾ
ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ ਤਿਟ ਕਿਤ ਤਿਕ ਤਕ
ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਂਦੀ ਗਿੰਨਾ
4. ਧਾ ਧਾ ਦੂੰ ਦੂੰ, ਕ ਤਿਟ ਤਿਟ ਕਤਾ
ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ ਧਾ ਗੇਦੀ, ਗਿਨਾ ਧਾ ਗੇਂਦੀ ਗਿਨਾ
5. ਧੇ ਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
ਤਾਕੇ ਧਾ ਤਾਕੇ, ਨਾ ਧਾ ਨਾ ਤਾਕੇ ਨਧਾ ਧਾ
ਧੇ ਤਾ ਤਿੜ ਤਿਕ ਤਕ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
ਤਾ ਕੇ ਨਾਧਾ ਤਾ ਕੇ ਨਾਧਾ, ਨਾ ਧਾ ਤਾਕੇ ਨਾ ਧਾ
ਧਾ ਧੇ ਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿੰਨਾ
ਤਾ ਕੇ ਨਾਧਾ ਤਾ ਕੇ, ਨਾਧਾ ਤਾ ਕੇ ਨਾਧਾ
6. ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਕੇ ਤਿਟ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਂਦੀ ਗਿਨਾ
7. ਧਾ ਤਿਟ ਕੇ ਤਿਟ, ਕੇ ਤਿਟ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ
ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾਕੇ ਤਿਟ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
8. ਧਾ ਦੂੰ ਤਿਟ ਗੇ ਗੇ ਦੂੰ
ਕੈ ਤਿਰਕਿਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
9. ਧਾ ਧਾ ਤਿਟ ਤਿਟ ਗੇਦੂੰ ਨਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕ
ਤਾ ਤਿਟ ਤਿਟ ਗੇਦੂੰ, ਨਤਾ ਕਤਾ ਤਿਕ
10. ਕੇ ਤਿਟ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ, ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾਕੇ ਤਿਟ
ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾਕੇ ਤਿਟ, ਤਾਕੇ ਤਿਟ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ ਗੇ ਗੇ ਦੂੰ, ਗੇ ਗੇ ਨਨਾ ਨਾ ਗੇ ਗੇ
ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ ਗੇ ਗੇ ਦੂੰ, ਗੇ ਗੇ ਨਾਨਾ ਨਾ ਗੇ ਗੇ
ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ ਗੇ ਗੇ ਦੂੰ, ਗੇ ਗੇ ਨਨਾ ਨਾ ਗੇ ਗੇ
ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
11. ਕੈ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਧੇ ਤਿਟ ਤਿਟ ਕੈ ਤ੍ਰਿੰਕਿੜ, ਧੇ ਤਿਟ ਤਿਟ
ਕੈ ਤਿਟ ਕਿਟ ਕਿੜਧਾ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

12. ਗੇਦੂੰ ਨਤਾ ਗੇਦੂੰ ਨਤਾ, ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾਕੇ ਤਿਟ
ਗੇਦੂੰ ਨਤਾ ਗੇਦੂੰ ਨਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾਕੇ ਤਿਟ
ਕਿੜ ਤਿਟ ਤਾਕੈ ਤਿਟ, ਕਿੜ ਤਿਟ ਤਾਕੇ ਤਿਟ
ਤਾ ਕਿਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿੰਨਾ

ਛਾਨ ਮ: 16

13. ਧਿਟਤ ਧਿਟਤ ਧਿਟ ਧਿਟਤ, ਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕ
ਤਾ ਕਿਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
14. ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ
ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ ਧਾ
15. ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ, ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਕਾ ਤਿਟ
ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ
ਕੈ ਤਿਰਕਿਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

ਛਾਨ ਮ: 16

ਤਿਨ ਤਾਲ ਦੀਆਂ ਫਟਕੀਆਂ

1. ਗੇ ਤਿਟ ਤਿਟ ਤਿਟ ਗਿਨਾ ਨਗ ਤਿਟ ਕਿਟ
ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਿਟ ਧਾ ऽ
ਤਿਕ ਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਿਟ ਧਾ ऽ
ਤਿਟਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ
2. ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਨਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤੂੰ ਤਿਟਕਿਟ ਨਾ ਤਿਟਕਿਟ
ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਨਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤੂੰ ਤਿਟਕਿਟ ਨਾ ਤਿਟਕਿਟ
ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਨਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤੂੰ ਤਿਟਕਿਟ ਨਾ ਤਿਟਕਿਟ
ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਨਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤੂੰ ਤਿਟਕਿਟ ਨਾ ਤਿਟਕਿਟ
3. ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਧਾਗੇ ਤਿਟ
ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਤਿਕ ਤੱਕ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ
ऽ ਤਿਟਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ
ऽ ਤਿਟਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ
4. ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿਟ ਤਿਕ
ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਤੁਨਾ ਕਿਟ ਤਿਕ
ਤਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਤੁਨਾ ਕਿਟ ਤਿਕ

5. ਧਾਗੇ ਨਾਤੀ ਤਾ ਕਤਾ ਕਤੀ ਨਾ
ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ
ਕਤਾ ਕ੍ਰਿਨਾ ਕ੍ਰਿਨਾ ਧਾ
ਕਤਾ ਕ੍ਰਿਨਾ ਕ੍ਰਿਨਾ ਧਾ

6. ਧੇ ਧੇ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਧੇ ਗੇ ਗੇ ਨਾ ਨਾ
ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ ਗੇ ਗੇ
ਕੈ ਧਿਨਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ
ਕੈ ਧਿਨਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ
ਕੈ ਧਿਨਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ

7. ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧੀ
ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜਤਿਕ ਤਕ ਧੀ, ਤਕ ਧੀ ਤਕ ਧੀ,
ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ ਗੇ ਗੇ ਤਾ, ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ
ਗੇ ਤਿਟ ਗੇ ਗੇ ਦੂੰ
ਕਿੜਧਾ ਤਾ ਗਿਨ ਨਗ
ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਕ ਧੀ
ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਕ ਧੀ

8. ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਕਿਟ ਧਾ II
ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਕਿਟ ਧਾ II
ਕੈ ਤਿਟ ਧਾ II
ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਕਿਟ ਧਾ II
ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਕਿਟ ਧਾ II

9. ਧਿਟਤ ਧਿਟਤ ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਿਰ,
ਧਿਟ ਤਿਰ ਗੇ ਧੀ ਨਾ ਨਾ
ਕੈ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ
ਗੇ ਤਕ ਗੇ ਧੀ ਨਾ ਨਾ
ਕੈ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ
ਗੇ ਤਕ ਗੇ ਧੀ ਨਾ ਨਾ
ਕੈ ਤਿਰਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਰਕਿੜ ਧਾ, ਗੇ ਤਕ ਗੇਧੀ ਨਾਨਾ
ਕੈ ਤਿਰਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਰਕਿੜ ਧਾ, ਗੇ ਤਕ ਧਾ

10.	ਧਾ	ਕਿੜ	ਤਿਕ	ਧੀ	ਧਿਰ	ਧਿਰ	ਕਿੜਤਿਕ	ਤਾ	II	
	ਧਾ	ਤੀ	ਨਗ	ਧੇ	ਧਿਨਾ	ਕਿੜਤਿ	ਤਾ	II		
	ਤਿਨਾ	ਕਿੜ	ਤਿਕ	ਤਾ	II	ਕਤਾ	ਕਿੜ	ਤਿਕ	ਤਾ	II
	ਕਤਾ	ਗੇਦੀ	ਗਿੜ	ਨਗ	II					

ਸਿੱਧੀ ਜੋੜੀ

	ਧਾ	ਗੇਤੀ	ਤਕ	ਗੇਤਾ				
	ਧਾ	ਤੀਨਾ	ਕਿਟ					
	ਗੇਦੂੰ	ਕਤਾ,	ਕੇਦੂੰ	ਕਤਾ,	ਕੇਦੂੰ	ਕਤਾ	ਕੇਦੂੰ	ਕਤਾ
ਤੋੜਾ	ਤਿਟ	ਕਤਾ	ਗੇਘੀ	ਗਿੰਨਾ	ਧਾ			
	ਤਿਟ	ਕਤਾ	ਗੇਧੀ	ਗਿੰਨਾ	ਧਾ			
	ਤਿਟ	ਕਤਾ	ਗੇਧੀ	ਗਿੰਨਾ	ਧਾ			

ਗਿਦੀ ਗਿੰਨਾ

ਮਾਤਰਾ	1	2	3	4	5	6	7	8
ਠੇਕਾ	ਧਾ	ਤੀ	ਤਾ	ਤੀ	ਤਾ	ਕੇ	ਧਾ	ਤੀ
ਤਾਲੀ	×							

ਤਲਵਾੜੇ ਦੀ ਦੁਗਣ ਮ: 4

1. ਧਾ ਤੀ ਤਕ ਧੀ
2. ਧਾ ਤੀ ਤਾ ਤੀ ਤਾ ਧੀ ਧਾ ਤੀ
3. ਧਾ ਗੇ ਤਾ ਤਾਕੇ ਧਾਤੀ
4. ਧਾੜੀ ਧਿਟ ਤਾੜੀ ਧਿਟ
5. ਧਾ ਦੂੰ ਨਾ ਤਾ ਤਾ ਦੂੰ ਨਾ ਤਾ
6. ਧਾ ਤਾ ਤੀ ਤਕ ਧਾਤੀ
7. ਧਾ ਤੀ ਨਾ ਤੀ ਨਾਗੇ ਧਾ ਤੀ
8. ਧਾ ਨਾਗੇ ਗੇ ਤਾਤੀ ਨਾ ਨਾਗੇ ਗੇ ਤਾਤੀ
9. ਧਾਨਾ ਤਿ ਨਾਗੇ ਤਿਟ ਨਾਨਾ ਤਿ ਨਾਗੇ ਤਿਟ
10. ਧਾ ਧਿਟਤ ਨਾਤੀ ਤੀਨਾ ਤਾ ਧਿਟਤ ਨਾਤੀ ਤਿੰਨਾ
11. ਧਿਟਤ ਧਿਟਤ ਨਾਨਾ ਤਿਟਤ ਤਿਟਤ ਨਾਨਾ

ਤਲਵਾੜਾ ਪੇਚ ਫਟਕੀ ਰੇਲਾ ਮ: 8

1. ਧਾ ਤ੍ਰਿ ਕਿਟਤਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿਟਤਕ ਤਾ ਤ੍ਰਿ ਕਿਟਤਕ ਤਿਰਤਿਰ ਕਿਟਤਕ
2. ਧਿਰ ਕਿਟਤਕ ਤਕ ਧਿਰ ਕਿਟਤਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਤਿਕੜ ਤਕ ਤਿਕੜ ਤਕ ਤਿਰਤਿਰ

3. ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿਟਤਕ ਧਾ ਤਿਰ ਕਿਟਤਕ ਤਿਰ ਤਿਰ ਕਿਟਤਕ ਤਾ ਤਿਰ ਕਿਟਤਕ

4. ਧਾ ਤਿਕੜ ਤਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿਟ ਤਕ ਧਾ ਧਾ ਤਿਕੜ ਤਕ ਧਿਰ
ਕਿਟਤਕ ਧਾ ਧਾ ਤਿਕੜ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿਟਤਕ ਧਾ

5. ਧਿਨਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ ਧਿਨਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ
ਧਿਨਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਨਾ ਗਿ ਦੀ ਨਕ ਧਾ (ਤਿਨ ਵਾਰ)

6. ਧਾਧਾ ਤਿਟ ਧਾ ਧਾਧਾ ਤਿਟ ਧਾ ਧਾਧਾ ਤਿਟ ਧਾ
ਧਿੰਨਾ ਗਿਨਾ ਧਾ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ ਧਾ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ ਧਾ

7. ਤਕ ਧਿਰਕਿਟ ਤਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿਟਤਕ ਤਕ ਤਿਕੜ ਤਕ ਤਿਰ ਕਿਟ ਤਕ

ਤਲਵਾੜੇ ਦੇ ਬੋਲ ਠਾਅ

1. ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਗੇਦੂੰ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
ਤਾ ਕਿਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

2. ਕੇ ਤਿਟ ਕਿੜ ਦਾ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ, ਕਿੜਦਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾਂ

3. ਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇ ਗੇ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ

4. ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਕੈ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕ
ਤਾ ਕਿਟ ਧਿਟਤਾ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ, ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

5. ਧਾ ਤਿਟ ਕੇ ਤਿਟ, ਕੇ ਤਿਟ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ
ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾਕੇ ਤਿਟ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

6. ਧਾਗੇ ਗਿਨਾ ਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
ਤਾ ਕਿਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਦਾ ਤਿਟ ਕੱਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

7. ਧਾ ਤਿਟ ਕੇ ਤਿਟ ਧਿਟ ਕੱਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
ਤਾ ਕਿਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਦਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

8. ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ, ਧਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ
ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜਧਾ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

9. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਗੇਦੂ ਨਤਾ ਗਿੜਗੇ ਗੇਧਾ ਗੱਤਾ ਧਾ
ਕੇ ਧਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ, ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ

10. ਕੇ ਤਿਟ ਤਿਟ ਤਾਕੇ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਕੈ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕ
ਤਾ ਕਿਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

ਤਲਵਾੜੇ ਦੀ ਦੁਗਣ ਦੇ ਬੋਲ

1. ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ ਕਤਾ
ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਕਿਟ ਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾਂ

2. ਧਾ ਤਿਟ ਕੇ ਤਿਟ, ਕੇ ਤਿਟ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ
ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾਕੇ, ਤਿਟ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

3. ਧਾ ਧਾ ਤਿਟ ਤਿਟ ਗੇਦੂੰ, ਨਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕ
ਤਾ ਤਿਟ ਤਿਟ ਦੂੰ, ਨਤਾ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ

4. ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ, ਤਿਟ, ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ
ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ
ਕੈ ਤਿਰਕਿੜ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

5. ਧਿਟਤ ਧਿਟਤ ਧਿਟ ਧਿਟਤ, ਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕ
ਤਾ ਕਿਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

6. ਧਾ ਦੂੰ ਤਿਟ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ ਗੇ ਗੇ ਦੂੰ
ਕੈ ਤਿਰਕਿਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

7. ਗੇਦੂੰ ਨਤਾ ਗੇਦੂੰ ਨਤਾ, ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾਕੇ ਤਿਟ
ਗੇਦੂੰ ਨਤਾ ਗੇਦੂੰ ਨਤਾ, ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾਕੇ ਤਿਟ
ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਕੈਂ ਤਿਟ, ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਕੇ ਤਿਟ
ਤਾ ਕਿਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

8. ਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇ ਗੇ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ
ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

ਢਾਈ ਤਾਲ ਮਾਤਰਾ 7

ਮਾਤਰਾ	1	2	3	4	5	6	7
ਠੇਕਾ	ਤੀ	ਤੀ	ਤਕ	ਧੀ	ਧੀ	ਧਾਗੇ	ਤ੍ਰਿਕੜ
ਤਾਲੀ	0						

ਮਾਤਰਾ	1	2	3	4	5	6	7
ਠੇਕਾ	ਧਾ	ਦੀ	ਤਾ	ਤਿਟ	ਕਤ	ਗਿਦੀ	ਗਨ
ਤਾਲੀ	0			2			

ਫਟਕੀਆਂ

1. ਤਕ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕਿੜ
2. ਧਾਗੇ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਤਾਕੇ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ

ਦੁਗਣ

ਤੀ ਤੀ ਤਕ ਧੀ ਧੀ ਧਾ ਧਾ

ਢਾਈ ਤਾਲ ਦੇ ਕਾਇਦੇ ਅਤੇ ਫਟਕੀਆਂ ਮ: 7

1. ਧਾਗੇ ਤਿਟ੍ਰਕਿਟ ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ ਤਾਕੇ ਤਿਟਕਿਟ
ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ

2. ਧਿਨਾ ऽ ਧਾ ਤਿਕੜ ਧਿਨ ऽ ਧਾ ਤਿਕੜ ਧਿਨਾ

ਤਿਨਾ ऽ ਤਾ ਤਿਕੜ ਤਿਨਾ ऽ ਧਾ ਧਾਧਾ ਧਿਨਾ

3. ਤਕ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਟ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ

4. ਧਿਨਾ ऽ ਧਾ ਤਿਕੜ ਧਾਗੇ ਤਿਕੜ ਤਕ ਤਿਕੜ ਤਕ

ਤਿਨਾ ऽ ਤਾ ਤਿਕੜ ਤਾਗੇ ਤਿਕੜ ਤਕ ਤਿਕੜ ਤਕ

5. ਧਾਧਾ ਤਿਕੜ ਧਿਨਾ ਤਿਕੜ ਧਿਨਾ ऽ ਧਾ ਤਿਕੜ

ਤਾਤਾ ਤਿਕੜ ਤਿਨਾ ਤਿਕੜ ਧਿਨਾ ऽ ਧਾ ਤਿਕੜ

6. ਤਿਕੜ ਧਿਨਾ ऽ ਧਾ ਤਿਕੜ ਧਿਨਾ ਧਾਧਾ ਧਿਨਾ

ਤਿਕੜ ਤਿਨਾ ऽ ਤਾ ਤਿਕੜ ਧਿਨਾ ਧਾਧਾ ਧਿਨਾ

7. ਧਾ ਤਿਕੜ ਤਕ ਧਿਨਾ ऽ ਧਾ ਤਿਕੜ ਧਿਨਾ

ਤਾ ਤਿਕੜ ਤਕ ਧਿਨਾ ऽ ਧਾ ਤਿਕੜ ਧਿਨਾ

8. ਧਾਧਾ ਧਾ ਤਿਕੜ ਧਿਨਾ ऽ ਧਾ ਤਿਕੜ ਧਿਨਾ

ਤਾਤਾ ਤਾ ਤਿਕੜ ਧਿਨਾ ऽ ਧਾ ਤਿਕੜ ਧਿਨਾ

9. ਧਿਨਾ ਤਿਕੜ ਧਾ ਤਿਕੜ ਤਕ ਧਿਨਾ ऽ ਧਾ ਤਿਕੜ

ਧਿਨਾ ਤਿਕੜ ਧਾ ਤਿਕੜ ਤਕ ਧਿਨਾ ऽ ਧਾ ਤਿਕੜ

10. ਧਿਨਾ ऽ ਧਾ ਤਿਕੜ ਧਿਨਾ ਧਿਕੜ ਧਿਨਾ ऽ ਧਾ ਤਿਕੜ

ਤਿਨਾ ऽ ਤਾ ਤਿਕੜ ਧਿਨਾ ਤਿਕੜ ਧਿਨਾ ऽ ਧਾ ਤਿਕੜ

ਢਾਈ ਤਾਲ ਦੇ ਤੋੜੇ ਦੇ ਬੋਲ ਮ: 7

1. ਧਾ ऽ ਦੂੰਗਾ ਧੇਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਧੇਤਾ ਤਾਕੇ ਨ ਧਾਗੇ

ਤਿਨ ਤ ਧਾਗੇ ਤਾ ਕਿਟ ਧਿਟਤ ਧੇ, ਤਾਕੇਨ ਧਾ ਤਾਕੇ ਨ

2. ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਿਤਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ

3. ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿੰਨਾ ਧਾ

4. ਧੇਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਧੇਤਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨਾ ਧੇਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕ

ਤਾ ਧੇਤਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ ਧੇਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਧੇਤਾ

5. ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਗਿਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ

ਗਿਦੀ ਗਿੰਨਾ ਧਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ

6. ਧੇਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਧੇਤਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨੀ ਘਾ ਗਿਦੀ ਗਿੰਨਾ ਧਾ

ਝਪਤਾਲ ਦੇ ਕਾਇਦੇ ਅਤੇ ਪੇਚ ਮ: 10

1. ਧਿਨਾ ऽ ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਨਾ ਧਿਨਾ ऽ ਧਾਤੀ ਧਾਗੇਨਾ ਧਿਨ ਗਿਨ

ਤਿਨਾ ਤਾਤੀ ਤਾਗੇ ਨਾ ਧਿਨਾ ਧਿਨਾ ऽ ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਨਾ ਧਿਨ ਗਿਨ

2. ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਧਿਨ ਗਿਨ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾਗੇਨਾ ਧਾਗੇ ਧਿਨ ਗਿਨ
ਤਾਤੀ ਤਾਗੇ ਤਿਨ ਗਿਨ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾਗੇਨਾ ਧਾਗੇ ਧਿਨ ਗਿਨ

3. ਧਿਨਾ ऽ ਧਾਤੀ ਧਾਗੇਨਾ ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਧਿਨ ਗਿਨ ਧਿਨ ਗਿਨ
ਤਿਨਾ ऽ ਤਾਤੀ ਤਾਗੇ ਨਾ ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਧਿਨ ਗਿਨ ਧਿਨ ਗਿਨ

4. ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਨਧਾ ਤਿਟ ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਧਿਨ ਗਿਨ ਧਿਨ ਧਿਨ ਗਿਨ
ਤਾਹੀ ਤਾਗੇ ਨਧਾ ਤਿਟ ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਧਿਨ ਗਿਨ ਧਿਨ ਗਿਨ
ਤਿਹਾਈ ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾਂ ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ ਥਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਧਾ ऽ ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ ਨਾਨਾ ਧਿਨਾ ਧਾ
ਤਿਟਕਿਟ ਤਿਕ ਤਾ ਕਿਟ ਧਾ ਗਿਨ ਧਾ

5. ਧਿਨ ਗਿਨ ਧਾਤੀ ਧਿਨਾ ਗਿਨ ऽ ਧਾਤੀ ਧਾਗੇਨਾ ਧਿਨ ਗਿਨ ਤਿਨ ਗਿਨ
ਤਾਤੀ ਤਿਨ ਗਿਨ ऽ ਧਾਤੀ ਧਾਗੇਨਾ ਧਿਨ ਗਿਨ

6. ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਧਿਨ ਗਿਨ ਧਾ ऽ ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਧਿਨ ਗਿਨ
ਤਾਤੀ ਤਾਗੇ ਤਿਨ ਗਿਨ ਧਾ ऽ ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਧਿਨ ਗਿਨ

ਝਪਤਾਲ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਬੋਲ ਦੁਗਣ ਦੇ ਮ: 10

1. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਾਗੇ ਤਿਟ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕਟ ਤਿਕ ਤਾਗੇ ਤਿਟ ਧਿਟ
ਤਤਾ ਕੈ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕਤਾ ਤਿਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧੇ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗਿਦੀ ਗਨ

2. ਤ੍ਰਿਕੜ ਕਿਤਾ ਕੈ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਾਕਟ ਧਿਟਤ ਕੜਾ
ਘੇ ਘੇ ऽ ਘੇऽ ਤਾ ਕਿਟ ਤਧੇ ऽ ਧਾ ਕਿਟ ਤਧੇ ऽ ਤਾ ਕਿਟ

3. ਧਿਤਾ ਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਟ ਤਾਗੇ ਤਿਟ ਗਿਦੀ ਗਨ
ਕਤਾ ਘੇ ਘੇ ਤਿਟ ਘੇ ਘੇ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗਿਦੀ ਗਾਨ

4. ਧਾ ਦੂੰਗ ਧਿਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕਤਾ ਧੇ ਤਾਕੇਨ ਧਾਗੇ ਤਿਟ
ਤਾ ਕਟ ਧਿਤਟ ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗਿਦੀ ਗਨ

5. ਧੇ ਧੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧੇ ਤਾਗੇ ਤਿਟ ਧਾਗੇ ਟਿਤ ਕਿੜਧੇ ਦੀ
ਕਿੜਨਗ ਕ੍ਰਿਧੇ ਤਿਟ ਕਿੜਨਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨ

6. ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ,
ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ, ਕੜਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ,

7. ਧਿਟਤ ਧਿਟਤ ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਧਿਟਤ
ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ, ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ

8. ਧਾ ਦੂੰਗ ਧਿਤਾ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਾ ਧੇ ਤਕੇਨ ਧਾਗੇ ਤਿਟ
ਤਕਟ ਧਿਟਤ ਕੰਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ

9. ਧਾ ਦੂੰਗਾ ਧਿਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕਤਾ ਧੇ ਤਾਕਟ ਧੇ ਤਾਕਟ ਧਿਟਤ ਕੈ ਤ੍ਰਿਕੜ
ਧਿਟਤ ਕੈ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਟਤ ਕਤਾ ਗਿਦੀ ਗਨ
10. ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਕੇਨ ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਕੇਨ ਧਿਟ ਤਕੇਨ
ਧਿਟ ਤਕੇਨ ਤਕੱਟ ਧਿਟਤ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ
11. ਧਾ ਦੂੰਗ ਨਟ ਤਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕਤਾ ਧਿਤਾ ਤਿਟ ਤਾਕਟ
ਧਿਟਤ ਧਾਗੇ ਨਟਤ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਤ ਧਿਟ ਤਾ ऽ ਘਿਧੀ ਗਨ ਧਾ
12. ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਕਤਾ ਧੇ ਤਾ ਕਤਾ ਧੇ ਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ऽ
ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਕਤਾ ਧੇ ਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ
ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਕਤਾ ਧੇ ਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ
13. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕਤਾ ਧਿਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕਤਾ ਧਿਤਾ
ਕਿੜ ਤਿਕਤਾ ਧਿਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕਤਾ ਧਿਤਾ ਗਿਦੀ ਗਨ

ਇਕ ਤਾਲ ਮ: 12

ਮਾਤਰਾ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
ਠੇਕਾ	ਧੀ	ਧੀ	ਧਾ	ਤਕ	ਤੁ	ਨਾ	ਕ	ਤਾ	ਧਾ	ਤਕ	ਧੀ	ਨਾ
ਤਾਲੀ	×		0		2		0		3		4	

ਇਕ ਤਾਲ ਦੀਆਂ ਫਟਕੀਆਂ ਮ: 12

1. ਧਿਟ ਧਿਟ ਗਿਣ ਨਣ ਧਿਟ ਧਿਟ ਗਿਨ ਨਣ
ਧਾਗੇ ਤਿਟਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟਿਕਿਟ ਧਾ
2. ਧੀ ਕਿੜ ਧੀਂ ਕਿਟ ਧਾ ਕਿਟ ਧਾ ਕਿਟ ਧਾ
ਤਿਟਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ
3. ਗਿਨ ਨਣ ਗਿਨ ਨਣ ਗਿਨ ਨਣ ਗਿਨ ਨਣ
ਧਾਗੇ ਤਿਟਕਿਟ ਤਿਕਤਕ ਤਿਟਕਤ ਧਾ
4. ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਤਾ ਤਿਟਕਿਤ ਧਾਂ ਤੀ ਧਾ
ਤਿਟਕਿਟ ਧਾऽ ਗਿਨ ਧਾ ਤੀ ਧਾ ऽ
ਧਾ ਤੀ ਧਾ ऽ ਧਾ ਤੀ ਧਾ
5. ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧੇ ਨਾਗੇ ਤਿਟਕਿਟ ਤਿਕ ਤਾ
ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ ਧਾ, ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ ਧਾ
ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ

ਸੂਲਫਾਕ ਮ: 10

ਮਾਤਰਾ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ਠੇਕਾ	ਧਾ	ਤ੍ਰਿਕਿੜ	ਧਿੰ	ਨਾ	ਕ	ਤੀ	ਧਾ	ਧਾ	ਤਿ	ਨ
ਤਾਲੀ	×	0			2			3	0	

ਸੂਲਫਾਕ ਦੇ ਤੋੜੇ ਦੇ ਬੋਲ ਮ: 10

1. ਧਾ ਦੂੰ ਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ

ਸੂਲਫਾਕ ਦੀਆਂ ਫਟਕੀਆਂ ਮ: 10

1. ਤਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜਤਿਕ ਤਕ ਧਿਨ
   ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜਤਿਕ ਤਕ ਧਿਨ
   ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜਤਿਕ ਤਕ ਧਿਨ
2. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾਗੇ ਨਾ ਧੀ, ਤਾਕੇ ਨਾਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧੀ,
   ਧਾਗੇ ਨਾਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧੀ, ਧਾਗੇ ਨਾਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧੀ,
3. ਕੈ ਤਿਟ ਨਾਗੇ ਤਿਟ, ਕਿੜਧੇ ਤਿਟ ਨਾਗੇਤਿਟ
   ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ ਨਾਗੇ ਤਿਟ, ਨਾਗੇ ਤਿਟ ਨਾਗੇ ਧੇ ਧੇ
   ਤ੍ਰਿਕੜ ਧੇ ਤਕੇਨ ਧੀਂ
   ਤ੍ਰਿਕੜ ਧੇ ਤਕੇਨ ਧੀਂ
   ਤ੍ਰਿਕੜ ਧੇ ਤਕੇਨ ਧੀਂ
4. ਤੀ ਤਿੰਨਾ ਸਿਨਾ ਧਾਗੇ ਨਾਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ
   ਤਿਟ ਕਿਟ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ ਤੀ, ਤਿੰਨਾ ਗਿਨਾ
   ਧਾਗੇ ਨਾਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
5. ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ ਕਿੜਨਾ ਤਿਰਕਿਟ ਤਿਕਤਕ
   ਤਿਰਕਿਟ ਧਾ ਤਿਰਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਰਕਿਟ
6. ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਧੇ ਨਾਗੇ ਤਿਟਕਿਟ ਤੁਨਾ
   ਤਿਟ ਕਿਟ ਤੁਨਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ

ਚਾਰ ਤਾਲਾ ਮ: 12

ਮਾਤਰਾ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
ਠੇਕਾ	ਧੀਂ	ਧੀਂ	ਧਾਗੇ	ਤ੍ਰਿਕੜ	ਤਿਨਾ	ਤਿੰ	ਤਿੰ	ਧਾਗੇ	ਤ੍ਰਿਕਿੜ	ਧਾ	ਧੀ	ਨਾ
ਤਾਲੀ	×		0		2		0		3		4	

ਚਾਰ ਤਾਲ ਦੇ ਠਾਅ ਦੇ ਬੋਲ ਮ: 12

1. ਧਾ ਗੇ ਗੇ ਧਾ ਗੇ ਗੇ ਧਾ ਗੇ ਗੇ
   ਧਾ ਗੇ ਗੇ ਧਾ ਗੇ ਗੇ ਧਾ ਗੇ ਗੇ
2. ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇ ਗੇ ਧਾ ਗੇ ਗੇ ਧਾ ਗੇ ਗੇ ਧਾ
   ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇ ਗੇ ਧਾ ਗੇ ਗੇ ਧਾ ਗੇ ਗੇ ਧਾ
3. ਨਟ ਤਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਿਤ ਕਿੜ ਧਾ
   ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ ऽ
4. ਦੂੰਗ ਦੂੰਗ ਨਟ ਤਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਿਤ ਕਿੜ ਧਾ
   ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ
5. ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਧਿਟਿਤ
   ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇ ਗੇ ਧਾ ਗੇ ਗੇ ਧਾ ਗੇ ਗੇ ਧਾ
6. ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਿਤ
   ਧਾਗੇ ਦੂੰਗ ਨਟ ਤਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਧਿਟਿਤ ਤਿਟ
   ਕਤਾ ਗੇ ਗੇ ਧਾ ਗੇ ਗੇ ਧਾ ਗੇ ਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ
   ਗੇ ਗੇ ਧਾ ਗੇ ਗੇ ਧਾ ਗੇ ਗੇ ਧਾ

ਚਾਰ ਤਾਲ ਦੇ ਦੁਗਣ ਦੇ ਬੋਲ ਮ: 12

1. ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਕੇਨ ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਕੇਨ ਧਿਟ ਤਕੇਨ
   ਧਿਟ ਤਕੇਨ ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਕੱਟ ਧਿਟਿਤ ਕਿਟ ਧਾ
   ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ
2. ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ
   ਤਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ
   ਕੇ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਧਿਟਿਤ ਕਿਟਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ
3. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ
   ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇ ਗੇ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਤਕਾ
   ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ
   ਧਾ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧਾ ਤ੍ਰਿੜਕ ਤਿਕ ਤਕ
   ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇ ਗੇ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕ ਤਿਕ
   ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ
   ਧਾ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ
   ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇ ਗੇ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ
   ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ

4. ਧਿਟਿਤ ਧਿਟਿਤ ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕਿੜ
ਤਿਕ ਤਕੱਟ ਧਿਟਿਤ ਕਿਟਧਾ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ

5. ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕਟ
ਧਿਟਤ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ
ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ
ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ
ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ
ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ
ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ
ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ

ਚਾਰ ਤਾਲ ਦੇ ਦੂਗਣ ਦੇ ਬੋਲ ਮ: 12

6. ਧਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟਤ ਧਿਟਤ ਧਿ ਤਤਾ
ਕੇ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਧਿਟਤ ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਤਾ
ਕੇ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ

7. ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ
ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਤਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕਿੜ
ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਤਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕਿੜ
ਧਿਟਤ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ ऽ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ

8. ਧਾ ਦੂੰ ਧੇਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਧੇ
ਤਕੇਨ ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਤਕੇਨ ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਟ
ਤਕਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ

9. ਧਾ ਦੂੰ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਾ ਦੂੰ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਤਤਾ
ਧਿਟ ਤਤਾ ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਾ ਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ
ਗੜਾ ਧਾ ऽ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ

10. ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟ
ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ
ਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ ऽ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ

ਚਾਰ ਤਾਲ ਦੇ ਤਿਗਣ ਦੇ ਬੋਲ ਮ: 12

1. ਧਾ ਗਿਰ ਗਿਰ ਗੇ ਗਿਰ ਗੇ ਗੇ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਿਕ ਤਿਕ ਤਿਟ ਕਤਾ
ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ ਕੇ ਧਾ ਧਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ ਧਾ

ਧਾ ਗਿਰ ਗਿਰ ਗੇ ਗਿਰ ਗੇ ਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ
ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ ਕੇ ਧਾ ਧਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ ਧਾ
ਧਾ ਗਿਰ ਗਿਰ ਗੇ ਗਿਰ ਗੇ ਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ
ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ ਕੇ ਧਾ ਧਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ ਧਾ

2. ਕਿੜ ਤਿਕਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕ ਦੂੰ ਤੇ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ
ਧਾ ਦੀ ਤਾ ਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ
ਧਾ ਦੀ ਤਾ ਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ
ਧਾ ਦੀ ਤਾ ਕੜਾ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ

ਆਡਾ ਚੌਤਾਲਾ ਮ: 14

ਮਾਤਰਾ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
ਠੇਕਾ	ਧਾऽ	ਕੜ	ਧੀ	ਧੀਂ	ਧਾ	ਧਾ	ਤਿਦਾ	ਦਾ	ਧੀਂ	ਧੀਂ	ਧਾ	ਧਾਗੇ	ਨਧਾ	ਤ੍ਰਿਕੜ
ਤਾਲੀ	×		2		0		3		0		4		0	

ਮਾਤਰਾ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
ਠੇਕਾ	ਧੀ	ਤ੍ਰਿਕੜ	ਧੀ	ਨਾ	ਤੂੰ	ਨਾ	ਕ	ਤਾ	ਤ੍ਰਿਕੜ	ਧੀ	ਨਾ	ਧੀ	ਧੀ	ਨਾ
ਤਾਲੀ	×		2		0		3		0		4		0	

ਆਡਾ ਚੌਤਾਲਾ ਦੇ ਕਾਇਦੇ, ਰੇਲਾ

1. ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤਿਨਾ ਕਿੜਨਗ ਧਾ ਤਿਟ
ਘਿੜਨਗ ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤਿਨਾ ਕਿੜਨਗ
ਤਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤਿਨਾ ਕਿੜਨਗ ਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜ
ਨਗ ਤਿਨਾ ਕਿੜਨਗ ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਧਾ ਤਿਟ
ਘਿੜਨਗ ਤਿਟ ਕਿੜਨਗ ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤਿਨਾ ਕਿੜਨਗ

2. ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜ ਨਗ ਗਿਨਾ ਕਿੜਨਗ ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤਿਕੜ
ਤਾ ਤਿਟ ਕਿੜਨਗ ਤਿਨਾ ਕਿੜਨਗ ਕਿੜਨਗ ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਾਗ ਤ੍ਰਿਕੜ
ਘਿੜਨਗ ਤਕ ਘਿੜਨਗ ਤਕ ਕੜਾਨ ਤਕ ਕੜਾਨ +ऽ ਨ ਤਿਨ ਵਾਰ

3. ਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜਨਗ ऽ ਤਿਨਾ ਘਿੜਨਗ ऽ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤਿਟ
ਘਿੜਨਗ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤਿਨਾ ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤਿਨਾ
ਕਿੜਨਗ ਤਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ऽ ਤਿਟ ਕਿੜਨਗ ऽ ਤਿਟ ਕਿੜਨਗ ਤਿਟ
ਘਿੜਨਗ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤੀਨਾ ਕਿੜਨਗ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿੜਨਗ ਤੀਨਾ ਕਿੜਨਗ

4. ਧਾ ऽ ਘਿੜਨਗ ਤਕ ਘਿੜਨਗ ਤਕ ਘਿੜਨਗ ਤੱਕ ਘਿੜਨਗ
ਤਿਕੜ ਧਾ ਤਿ ऽ ਘਿੜਨਗ ਤਕ ਘਿੜਨਕ ਤਕ ਤਿਨਾ
ਕਿੜਨਗ ਤਾ ऽ ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤਕ ਘਿੜਨਕ ਘਿੜਨਗ
ਤਕ ਤਿਨਾ ਕਿੜਨਗ

ਆਡਾ ਚੌਤਾਲਾ ਦੇ ਦੁਗਣ ਦੇ ਬੋਲ ਮ: 15

1. ਧਿਟਤ ਧਿਟਤ ਧਿਟ ਤਿਟ ਤਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਹਿਕ ਤਕੋਟ
ਧਿਟਤ ਕਿਟ ਧਾ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
2. ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕਟ ਧਿਟਤ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
3. ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ
ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਤ
ਕਿਟਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਲ ਧਾ
4. ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਕੇਨ ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਕੇਨ ਧਿਟ ਤਕੇਨ ਧਿਟ ਤਕੇਨ ਧਿਟ
ਤਕੇਨ ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਕਟ ਧਿਟਤ ਕਿਟ ਧਾ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ
ਧਕੇਨ ਧਾ
5. ਧਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟਤ ਧਿਟਤ ਧਿਟਤ ਧਿਟ ਤਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਤ ਧਿਟ
ਧਿਟ ਤਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ, ਤਕੇਨ ਧਾ
6. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇ ਗੇ
ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਹਿਕ ਤਕ ਤਿਟਕਤਾ ਗੇ ਗੇ
ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇ ਗੇ
ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਹਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
7. ਧਾ ਦੂੰ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਧਾ ਦੂੰ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਤਤਾ ਧਿਟ ਤਤਾ
ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ ऽ ਕਤਾ ਗੇਦੀ
ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
8. ਧਾ ਦੂੰ ਧੇਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕਤਾ ਧਾ ਤਕੇਨ ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਤਕੇਨ ਧਾਗੇ
ਤਿਟ ਤਕਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ
ਤਕੇਨ ਧਾ

ਚੰਚਲ ਮਾਤਰਾ 15

ਮਾਤਰਾ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
ਠੇਕਾ	ਧਾ	ਧੀ	ऽ	ਧਾ	ਗੇ	ਤੀ	ऽ	ਤਾ	ਤੀ	ऽ	ਧਾ	ਗੇ	ਧੀ	ऽ
ਤਾਲੀ	×			2				0			3			

ਪੇਸ਼ਕਾਰ

1. ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਕਿਟ ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਕਿਟ ਧਿਨਾ ਕਿਟ
   ਤਾਗੇ ਤਿਟ ਕਿਟ ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਕਿਟ ਧਿਨਾ ਕਿਟ
2. ਤਿਰਕਿਟ ਧਾਤੀ ਘਿਨ ਤਿਨਾ ਘਿਨ ਤਿਨਾ ਕਤ
   ਤਿਰ ਕਿਟ ਤਾਤੀ ਕਿਨ ਤਿਨਾ ਘਿਨ ਤਿਨਾ ਕਤ
3. ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਕਿਟ ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਕਿਟ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
   ਤਾਗੇ ਤਿਟ ਕਿਟ ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਕਿਟ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
4. ਘਿਨ ਧਾਤੀ ਘਿਨ ਘਿਨ ਧਾਤੀ ਘਿਨ ਧਾਤੀ
   ਘਿਨ ਘਿਨ ਧਾਤੀ ਕਿਨ ਤਾਤੀ ਘਿਨ ਧਾਤੀ
5. ਧਾਤੀ ਘਿਨ ਤਿਨਾ ਧਾਤੀ ਘਿਨ ਤਿਨਾ ਕਤ
   ਧਾਤ ਕਿਨ ਤਿਨਾ ਧਾਤੀ ਗਿਨ ਤਿਨਾ ਕਤ
6. ਧਾਤੀ ਧਿਨ ਧਾਤੀ ਘਿਨ ਘਿਨ ਧਾਤੀ ਘਿਨ
   ਧਾਤੀ ਕਿਨ ਧਾਤੀ ਘਿਨ ਘਿਨ ਧਾਤੀ ਘਿਨ

ਚੰਚਲ ਦੇ ਕਾਇਦੇ, ਪੇਚ ਫਟਕੀਆਂ ਮਾਤਰਾ 15

1. ਧੀ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
   ਤੀ ਤਿਨਾ ਕਿਨਾ ਧਾਗ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
2. ਧਾਗੇ ਨਾ ਧਾਗੇ ਨਾ ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
   ਤਾ ਕੇ ਨਾ ਤਾਕੇ ਨਾ ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
3. ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਧਾ ਤਿਕਿਟ ਤਕ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ
   ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤੀਨਾ ਨਿੜਨਗ ਘਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ
   ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤਿਨਾ ਕਿੜਨਗ
   ਧਾ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਤਕ ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤਿਨਾ ਕਿੜ
   ਨਗ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕਿੜ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ
4. ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿਟਤਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿਟ ਤਕ
   ਤੜੱਕ ਕੜਾ ऽ ਤੜੱਕ ਕੜਾ ऽ ਤੜੱਕ ਕੜਾ ऽ ਧਾ ਤਿੰਨ ਵਾਰ

5. ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜ ਨਗ ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤਿਨਾ
ਕਿੜਨਗ ਧਾਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਧਾ ਤਿਨ ਘਿੜਨਗ
ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤਿਨਾ ਕਿੜਨਗ ਤਾ ਤਿਨ ਕਿੜ
ਨਗ ਤਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤਿਨਾ ਕਿੜਨਗ ਧਾ ਤਿਟ
ਘਿੜਨਗ ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤਿਨ ਕਿੜਨਗ

6. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤਕ ਤੂੰ ਧਾ ऽ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤਅ
ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤਕ ਤੂੰ ਧਾ ऽ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤਾ
ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤਕ ਤੂੰ ਧਾ ऽ ਤਾ
ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਭਕ ਤੂੰ ਧਾ ऽ ਧਾ
ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ

ਚੰਚਲ ਦੇ ਤੋੜੇ ਦੇ ਬੋਲ

1. ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ
ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਤ ਕਿਟਧਾ
ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ

2. ਧਿਟਤ ਧਿਟਤ ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕੱਟ ਧਿਟਤ
ਕਿਟ ਧਾ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ

3. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਾ
ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਾ
ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਾ

4. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇ ਗੇ
ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇ ਗੇ
ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟਕਤਾ ਗੇ ਗੀ
ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ

5. ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਕੇਨ ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਕੇਨ ਧਿਟ ਤਕੇਨ ਧਿਟ ਤਕੇਨ
ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਕੱਦ ਧਿਟਤ ਕਿਟ ਧਾ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ

6. ਤਾ ਕਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟ ਧੇ ਤਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨਾ

7. ਧਾ ਦੂੰ ਧੇਤਾ ਕਿੜ ਤਕ ਤਾ ਧੇ ਤਕੇਨ ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਤਕੇਨ ਧਾਗੇ
ਤਿਟ ਤਕਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ

8. ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟਧਿਟ ਧਿਟ
ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ
ਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਾਨਾ ਧਾ ऽ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ

9. ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਾ ਧਾ ਤਿਟ
ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਤਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਤ
ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ ऽ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ

10. ਧਾ ਦੂੰ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਾ ਦੂੰ ਕਿੜ ਧਾ ਧਿਟ ਤਾ
ਧਿਟ ਤਰਾ ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ
ਧਾ ऽ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ

11. ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕਟ ਧਿਟਤ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੈ ਨਧਾ
ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ ਗੇਦੀ ਸਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ

12. ਧਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟਤ ਧਿਟਤ ਧਿਟ ਤਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਤ ਧਿਟ
ਧਿਟ ਤਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ

ਧਮਾਰ ਮਾਤਰਾ 14

ਮਾਤਰਾ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
ਠੇਕਾ	ਤਾ	ਧੀ	ਕੱੜ	ਧੀ	ਧੀ	ਧਾਗੇ	ਤ੍ਰਿਕੜ	ਧਾਗੇ	ਤੀऽ	ਕੜ	ਤੀ	ਤੀ	ਤਾ	ਤ੍ਰਿਕੜ
ਠੇਕਾ	ਕ	ਧਿ	ਟ	ਧਿ	ਟ	ਧਾ	ऽ	ਗਾ	ਤਿ	ਟ	ਤਿ	ਟ	ਤਾ	ऽ
ਤਾਲੀ	×					2		0			3			

ਝੂਮਰਾ

ਮਾਤਰਾ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
ਠੇਕਾ	ਧੀਂ	ਧੀਂ	ਤ੍ਰਿਕ	ਧਿਨ	ਧਿਨ	ਧਾਗੇ	ਤ੍ਰਿਕ	ਤਿਨ	ਤਾ	ਤ੍ਰਿਕ	ਧਿਨ	ਧਿਨ	ਧਾਗੇ	ਤਿਕ
ਤਾਲੀ	×					2					3			

ਫਰੋਦੱਸਤ

ਮਾਤਰਾ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
ਠੇਕਾ	ਧਿੰ	ਧਿੰ	ਧਾਗੇ	ਤ੍ਰਿਕੜ	ਤਿ	ਨ	ਕ	ਤੀ	ਧਾਤਿ	ਕੜਧ	ਤਨਗ	ਧਾਤਿ	ਕੜਧਿ	ऽਗਾ
ਤਾਲੀ	×		2		3		4		5			6		

ਦੀਪ ਚੰਦੀ ਮ: 14

ਮਾਤਰਾ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
ਠੇਕਾ	ਧਾ	ਧੀ	ਨਾ	ਧਾ	ਧਾ	ਧੀ	ਨਾ	ਤਾ	ਤੀ	ਨਾ	ਧਾ	ਧਾ	ਧੀ	ਨਾ
ਤਾਲੀ	×			2				0			3			

ਧਮਾਰ ਦੇ ਦੁਗਣ ਦੇ ਬੋਲ ਮ: 16

1. ਧਿਟਤ ਧਿਟਤ ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕਟ ਧਿਟਤ
   ਕਿਟ ਧਾਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
2. ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਤਿਟ ਕਿੜਧਾ
   ਤਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਹਿਟ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਤ ਕਿਟਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ
   ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
3. ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਕੇਨ ਧਿਟ ਘਿਟ ਕਤੇਨ ਧਿਟ ਤਕੇਨ ਧਿਟ ਤਕੇਨ
   ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਕੱਟ ਧਿਟਤ ਕਿਟਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
4. ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕਟ ਧਿਟਤ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
   ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
   ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
   ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕਨਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
5. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇ ਗੇ
   ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
   ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਕਤਾ ਗੇ ਗੇ
   ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿ ਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
   ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤਕ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕਾ ਤਟਾ ਕਤਾ ਗੇ ਗੇ
   ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
6. ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟ
   ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ
   ਧਾ ਤਿਟ ਕੜਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ ऽ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
7. ਧਾ ਦੂੰ ਧੇਤਾ ਕਿੜ ਤਿਨ ਤਾ ਧੇ ਤਕੇਨ ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਤਕੇਨ ਧਾਗੇ ਤਿਟ
   ਤਕਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ
8. ਧਾ ਦੂੰ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਧਾ ਦੂੰ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਬਿਟ ਤਤਾ
   ਧਿਟ ਤਤਾ ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ
   ਧਾ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ

9. ਧਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟਤ ਧਿਟਤ ਧਿਟ ਤਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਤ ਧਿਟ
ਧਿਟ ਤਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ

10. ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ
ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਤਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਤ
ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਧਾ ऽ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ ਤਕੇਨ ਧਾ

ਸਵਾਰੀ ਪੰਜ ਤਾਲ ਦੀ

ਮਾਤਰਾ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
ਠੇਕਾ	ਧੀऽ	ਤਾ	ऽ2	ਧਿੰ	ਧਿੰ	ਧਾ	ਧਾ	ਤਿ	ਟਾ	ਧਿੰ	ਧਿੰ	ਧਾ	ਧਾਗੇ	ਨਧਾ	ਤ੍ਰਿਕੜ
ਤਾਲ	×			2				3				4		5	

ਤਿੰਨ ਤਾਲ ਮ: 16

ਮਾਤਰਾ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
ਠੇਕਾ	ਧ	ਤ੍ਰਿਕੜ	ਧੀ	ਨਾ	ਧਾ	ਧੀ	ਧੀ	ਨਾ	ਤਾ	ਤ੍ਰਿਕੜ	ਤਿ	ਨਾ	ਧੀ	ਧੀ	ਧੀ	ਨਾ
ਤਾਲ	×				2				0				3			

ਤਿੰਨ ਤਾਲ ਦੀਆਂ ਪੇਚ ਫਟਕੀਆਂ, ਕਾਇਦੇ ਮ: 16

1. ਧਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਾ ਤੀਨਾ
ਤਾ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਾ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਾ ਧਿਨਾ
2. ਧਾ ਧੀਨਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧੀਨਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤਿਨਾ
ਕਿੜ ਨਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧੀਨਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧੀਨਾ ਧਾ
ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧੀਨਾ ਧਾ
3. ਧਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਾ ਧਿਨਾ, ਤਾ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਾ ਧਿਨਾ
4. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧੀ ਧਾ ਧਾ ਧਿਨਾ
ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧੀ ਧਾ ਧਾ ਧਿਨਾ
5. ਧਾਗੇ ਨਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾਗੇ ਨਾਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਨਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ
ਤਾ ਕੇ ਨਾ ਤਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾਗੇ ਨਾਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਨਾ ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ
6. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਧਾ ਤੂੰ ਨਾ
ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਧਾ ਤੂੰ ਨਾ
ਤਿਨ ਤਾਲ ਦੀਆਂ ਪੇਚ, ਫਟਕੀਆਂ ਕਾਇਦੇ ਮ: 16
7. ਧਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਾ ਤੂੰ ਨਾ, ਤਾ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਾ ਤੂੰ ਨਾ
8. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤੂੰ ਨਾ ਕਿਟ ਤਕ ਕਿਟ ਤਕ ਧਾ ਤੂੰ ਨਾ ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ
ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ ऽ ਧਾ ਤਿਟ ਕਟ ਧਾ ਤਿਟ ਕਟ ਧਾ ऽ ਧਾਤੂੰ ਨਾ ਤਾ

ਤ੍ਰਿਕੜ ਤੂੰ ਨਾ ਕਿਟਤਕ ਕਿਟਤਕ ਤਾ ਤੂੰ ਨਾ ਤਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ
ਧਾ ऽ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ, ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਕਿਟ ਧਾ ऽ ਧਾ ਤੂੰ ਨਾ

9. ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ ਧਾਗੇ ਨਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨ ਧਾਗੀ ਨਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਸਿਨ ਧਾਗੇ ਨਹਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ

10. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਗਿਨਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਗਿਨਾ ਧਾਟ
ਗਿਨਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾਟ ਗਿਨਾ ਧਾਟ ਧਾਗੇ ਧਿਨਾ
ਗਿਨਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਗਿਨਾ ਧਾਟ ਧਾਗੇ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ

11. ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਨਾ ਕਿਨਾ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਨਾ ਧਿਨਾ
ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ

12. ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਤਾ ਕ ਤਿਟ ਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਨਾ ਕਿਨਾ
ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ

13. ਧਾ ਤਿਰਕਿਟ ਤੂੰ ਨਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਨਾ ਤਿਰਕਿਟ ਧਾ ਤਿਰਕਟ ਧਾ
ਤੂੰ ਨਾ ਤੂੰ ਨਾ ਤਿਰਕਿਟ ਧਾ ਤੂੰ ਧਾ ਤੂੰ ਨਾ ਧਾ ਤਿਰਕਟ
ਧਾ ਤਾ ਤਾ ਤਿਰਕਿਟ ਤਾ ਤਿਰਕਿਟ ਤਾ ਤੂੰ ਨਾ ਤੂੰ ਨਾ
ਤਿਰਕਿਟ ਧਾ ਤੂੰ ਨਾ ਧਾ ਤੂੰ ਨਾਧਾ ਤਿਰਕਿਟ ਧਾ ਧਾ

14. ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤੂ ਨਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤੂੰ ਨਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ
ਤਾ ਤੂੰ ਨਾ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤੂੰ ਨਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਾ

15. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾਤੀ ਤਿਟ ਕਿਟ ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ
ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਧਾਤੀ ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਿਟ ਕਿਟ
ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਧਾਤੀ, ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਧਾ ਹਿਟ ਕਿਟ

16. ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਤਾਤੀ ਤਾਗੇ ਤਿਨਾ ਗਿਨਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਤਾਤੀ ਤਾਗੇ ਤਿਨਾ ਗਿਨਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ

17. ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਨਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਨਾ
ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾਤੀ ਘਾਗੇ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਤਾਤੀ ਤਾਗੇ ਨਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ऽ ਧਾ ਤਿਟ ਗਿਨਾ
ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਨਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ

18. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤਿਕੜ, ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਨਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ
ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਨਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ
ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤਾਤੀ ਧਾਗੇ ਨਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ
ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਨਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ

19. ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ, ਦਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਤਾਤੀ ਤਾਗੇ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਧਾਤੀ ਧਾਗੇ ਧਿਨਾ, ਗਿਨਾ ਧਾ, ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਤਾਤੀ ਤਾਗੇ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ

20. ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਧਾਤਿਟ ਘਿੜਨਗ
ਤੀਨਾ ਕਿੜਨਗ ਤਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤਾ ਤਿਟ ਕਿੜਨਗ
ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤੀਨਾ ਕਿੜਨਗ

ਤਿਨ ਤਾਲ ਦੀਆ ਪੇਚ ਫਟਕਦੀਆਂ, ਕਾਇਦੇ

21. ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤੀਨਾ ਕਿੜਨਗ
ਤੀਨਾ ਕਿੜਨਗ ਤਾ ਹਿਟ ਕਿੜਨਗ ਤਾ ਤਿਟ ਕਿੜਨਗ
ਤੀਨਾ ਕਿੜਨਗ ਤੀਨਾ ਕਿੜਨਗ

22. ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤਕਤ ਧਾ ਤਕਤ ਧਾ ऽ
ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤਾ ਤਿਟ ਕਿੜਨਗ ਤਕਤ ਤਾ ऽ
ਤਕਤ ਤਾ ऽ ਧਾਤਿਟ ਘਿੜਨਗ

23. ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤੀਨਾ ਕਿੜਨਗ
ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤੀਨਾ ਕਿੜਨਗ
ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤੀਨਾ ਕਿੜਨਗ

24. ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤੀਨਾ ਕਿੜਨਗ
ਤੀਨਾ ਕਿੜਨਗ ਤਾ ਤਿਟ ਕਿੜਨਗ ਤਾ ਤਿਟ ਕਿੜਨਗ
ਤੀਨਾ ਕਿੜਨਗ ਤੀਨਾ ਕਿੜਨਗ

25. ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ
ਤੀਨਾ ਕਿੜਨਗ ਤਾ ਤਿਟ ਕਿੜਨਗ ਤਿਟ ਕਿੜਨਗ
ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤੀਨਾ ਕਿੜਨਗ

26. ਧਾਗੇ ਨਾਤੀ ਨਾ ਕਤਾ ਕਤੀ ਨਾ
ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ
ਕਤਾ ਕ੍ਰਿਨਾ ਕ੍ਰਿਨਾ ਧਾ
ਕਤਾ ਕ੍ਰਿਨਾ ਕ੍ਰਿਨਾ ਧਾ

27. ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ ਗਿਨ ਨਗ ਤਿਨਾ
ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਕ ਧਾ
ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਕ ਧਾ
ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਕ ਧਾ

28. ਤਾ ਤੁਨਾ ਕਿੜਨਗ ਤਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਿਕ
ਤਿਟਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ
ਤਿਟਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ
ਤਿਟਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਿਟ ਧਾ

29. ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਭਕਤ ਧਾ ऽ ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ
ਤੀਨਾ ਕਿੜਨਗ ਤਾ ਤਿਟ ਕਿੜਨਗ ਤਕਤ ਤਾ ऽ
ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤੀਨਾ ਕਿੜਨਗ

30. ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਨਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤੂੰ ਤਿਟਕਿਟ ਨਾ ਤਿਟਕਿਟ
ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਨਾ ਤਿਟਕਟ ਤੂੰ ਤਿਟਕਿਟ ਨਾ ਤਿਟਕਿਟ
ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਨਾ ਤਿਟਕਟ ਤੂੰ ਤਿਟਕਿਟ ਨਾ ਤਿਟਕਿਟ
ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਨਾ ਤਿਟਕਟ ਤੂੰ ਤਿਟਕਿਟ ਨਾ ਤਿਟਕਿਟ

31. ਗੇ ਤਿਟ ਤਿਟ ਤਿਟ ਗਿਨ ਨਗ ਤਿਟਕਿਟ
ਧਾਗੇ ਤਿ.ਟ ਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ ऽ
ਤਿਟਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ ऽ
ਤਿਟਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ

32. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਾ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ
ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਾ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ
ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ ਧਾ ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ ਧਾ
ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ ਧਾ

33. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ
ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ
ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ

ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ
ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ

34. ਧਾ ਤਿਰ ਗਿੜ ਨਗ ਧਾ ਤਿਰ ਗਿੜ ਨਗ
ਧਾ ਤਿਹ ਗਿੜ ਨਗ ਧਾ ਤਿਨਾ ਗਿੜ ਨਗ
ਤਾ ਤਿਰ ਗਿੜ ਨਗ ਤਾ ਤਿਰ ਗਿੜ ਨਗ
ਧਾ ਤਿਰ ਗਿੜ ਨਗ ਧਿਨਾ ਗਿੜ ਨਗ

35. ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਤਾਗੇ ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਤਾਗੇ ਤਿਟ
ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ ਨਾਗੇ ਤਿਟ
ਕਿਟ ਧਾ ਨਾ ਧਾ ਨਾ ਧਾ
ਕਿਟ ਧਾ ਨਾ ਧਾ ਨਾ ਧਾ
ਕਿਟ ਧਾ ਨਾ ਧਾ ਨਾ ਧਾ

36. ਧਾ ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ ਧਾ
ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ ਧਾ ਤਿਨਾ

37. ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਤਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ
ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਤਿਨਾ ਕਿੜ ਤਕ
ਤਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਤਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ
ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਧਿਨਾ ਕਿੜ ਤਕ

38. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤਿਰਕਿਟ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤੱਕ ਧਾ ਤੂੰਨਾ

39. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤੁਨਾ ਕਿਟ ਤਕ ਕਿਟ ਤਕ
ਧਾ ਤੁਨਾ ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ
ਧਾ ਤੁਨਾ ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ
ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ ਧਾ ਤੂਨਾ
ਤਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਤੁਨਾ ਕਿਟ ਤਕ ਕਿਟ ਤਕ ਤਾ
ਤੁਨਾ ਤਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਾ ਤੂਨਾ

40. ਧਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਾ ਤੂੰਨਾ ਤਾ ਤਿਰਕਿਟ
ਧਾ ਧਾ ਤੂੰਨਾ

41. ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤੁਨਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤੁਨਾ
ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਾ ਤੂੰਨਾ
ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤੁਨਾ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਾ

42. ਧਾ ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ ਧਾ ਧਿਨਾ ਤਾ ਤਾ
ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ ਧਾ ਧਿਨਾ

43. ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ
ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ
ਤਾ ਤਿਟਕਟ ਤਕ ਤਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ
ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਕ

44. ਧਾ ਧੀਨ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧੀਨ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ
ਤਿਨਾ ਕਿੜਨਗ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧੀਨ
ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧੀਮ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧੀਨ ਧਾ

45. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਾ
ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧੀ ਧਿਨਾ

46. ਧਾਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ
ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਤੁਨਾ ਕਿਟ ਤਕ
ਤਾ ਤਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਤਾ ਤਿਟ ਕਿਟ
ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਤੁੰਨਾ ਕਿਟ ਤਕ

47. ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕਾ ਤਿਟ ਕਿਟ
ਤਾ ਤਿਦ ਕਿਦ ਤਕ ਡਿਟ ਕਿਟ ਤਿਦਕਿਟ
ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ, ਤੁਨਾਂ ਕਿਟ ਤਕ

48. ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਤਾਕੇ ਤਿਟ ਤਾਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਨਾ ਕਿਨਾ
ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ

49. ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਨ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ
ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤੁਨਾ ਕਿਟ ਤਕ
ਤਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ
ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤੁਨਾ ਕਿਟ ਤਕ

50. ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਤੂੰ ਨਾ ਕਿਟ ਤਕ
ਤਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਤੂੰ ਨਾ ਕਿਟ ਤਕ

51. ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ
ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤੁਨਾ ਕਿਟ ਤਕ

ਤਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਤਿਰਤਿਰ ਕਿਟ ਤਕ
ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਤੁਨਾ ਕਿਟ ਤਕ

52. ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਕਿਟ ਤਕ
ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਤੁਨਾ ਕਿਟ ਤਕ
ਤਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਤੁਨਾ ਕਿਟ
ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਤੁਨਾ ਕਿਟ ਤਕ

53. ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਿਟ ਕਿਟ ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ
ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਤੁਨਾ ਕਿਟ ਤਕ
ਤਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਾ ਤਿਟ ਕਿਟ
ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਿਟ ਕਿਟ

54. ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ
ਧਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਤੁਨਾ ਕਿਟ ਤਕ
ਤਾ ਤਿਟਕਿਟ ਤਕ ਤਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ
ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਤਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ

55. ਧਾ ਤਿਟ ਧਿਨਗ ऽ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ऽ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ
ਤੀਨਾ ਕਿੜਨਗ ऽ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ऽ ਤਿਟ ਕਿੜਨਗ ऽ ਤਿਨ ਘਿੜਨਗ ਤੀਨਾ ਕਿੜਨਗ

56. ਗੇ ਤਿਟ ਤਿਟ ਤਿਟ ਗਿਨ ਨਗ ਤ੍ਰਿਕੜ
ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ऽ
ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਰਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ऽ
ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ

57. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਨਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤੂੰ ਤ੍ਰਿਕੜ ਨਾ ਤ੍ਰਿਕੜ
ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਨਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤੂੰ ਤ੍ਰਿਕੜ ਨਾ ਤ੍ਰਿਕੜ
ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਨਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤੂੰ ਤ੍ਰਿਕੜ ਨਾ ਤ੍ਰਿਕੜ

58. ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਤਿਟ
ਕਿਟ ਤਕ ਤੁਨਾ ਕਿਨ ਤਕ
ਤਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ऽ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ऽ
ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਤੁਨਾਂ ਕਿਟ ਤਕ

59. ਧਾ ਤਿਟ ਘਿੜਨਗ ਤਕਤ ਧਾऽ ਧਾ ਤਕਤ ਤਿਟ

60. ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ
ਤਿਟ ਕਿਟ ਤੁਨਾ ਕਿਟ ਤਕ ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ
ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਤੁਨਾ ਕਿਟਤਕ

61. ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਧਾਗੇ ਤਿਟਕਿਟ ਤਿਕਤਕ ਤਿਟਕਿਟ ਧਾ
ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ऽ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ

62. ਧਾਗੇ ਨਾਤੀ ਕਤਾ ਕਤੀ ਨਾ
ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ
ਕਤਾ ਕ੍ਰਿਨਾ ਕ੍ਰਿਨਾ ਧਾ
ਕਤਾ ਕ੍ਰਿਨਾ ਕ੍ਰਿਨਾ ਧਾ
ਕਤਾ ਕ੍ਰਿਨਾ ਕ੍ਰਿਨਾ ਧਾ

ਤਿੰਨ ਤਾਲ ਦੇ ਪਰਣ ਮ: 16

1. ਧਾ ਧਿਨ ਗ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਧਿਨ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਤਾ ਤਿੰਨ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਾ ਤਿਨ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਕੈ ਤਿਟਤਿਟ ਕਿੜਧਾ ਕਿੜਧਾ ਕਿੜਧਾ
ਕੈ ਤਿਟ ਤਿਟ ਕਿੜਧਾ ਕਿੜਧਾ ਕਿੜਧਾ

2. ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧੀ
ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧੀ
ਤਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ
ਤਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧੀ
ਤਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕਤਕ
ਧੀ ਤਕ ਧਿਰ ਧਾਰ ਕਿੜਤਿਕ ਤਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜਤਕ ਤਕ ਧੀ

3. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ
ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ
ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ
ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ

4. ਧਿਟਤ ਧਿਟਤ ਧਿਟ ਧਿਟ ਧਿਰ
ਧਿਟ ਤਿਰ ਗੇ ਧੀ ਨਾ ਨਾ
ਕੈ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ
ਗੇ ਤਕ ਗੇ ਧੀ ਨਾ ਨਾ
ਕੈ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ
ਗੇ ਤਕ ਗੇ ਧੀ ਨਾ ਨਾ
ਕੈ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ
ਗੇ ਤਕ ਧਾ

5. ਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਾ ਕਤਾ ਗੇਘੀ ਗਿਨ ਨਗ
ਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਾ ਕਤ-ਧਾ ਕਤ-ਧਾ-ਕਤ-ਧਾ
ਕਤ-ਧਾ-ਕਤਾ-ਧਾ-ਕਤ-ਧਾ
ਕਤ-ਧਾ-ਕਤ-ਧਾ-ਕਤ-ਧਾ

6. ਧਗਣ ਕਿੜ ਤਿਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ
ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਧਿਨਾ ਗਿਨਾ
ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ ਧਾ
ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ ਧਾ
ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ ਧਾ

7. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ
ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਿਨਾ ਕਿੜ ਤਿਕ
ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ
ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਿਨਾ ਕਿੜ ਤਿਕ

8. ਧਿਟਤ ਧਿਟਤ ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਿਰ ਧਿਟ ਤਿਰ ਗਿਦੀ ਨਾ ਨਾ
ਕੈ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧੀਗੇ ਤਕ ਤਵਾਗੀ

9. ਧੇ ਧੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧੇ ਗੇ ਗੇ ਨਾ ਨਾ+
ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ ਗੇ ਗੇ ਦੂੰ
ਕੈ ਧਿਨਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ
ਕੈ ਧਿਨਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ
ਕੈ ਧਿਨਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ

10. ਨਗ ਨਗ ਧਿਰ ਗਿੜ
ਧਾ ਧਿਰ ਗਿੜ ਨਗ ਧਿਰ ਗਿੜ ਧਾ
ਧਾ ਸਿਰ ਗਿੜ ਨਗ ਧਿਰ ਗਿੜ ਧਾ
ਧਾ ਧਿਰ ਗਿੜ ਨਗ ਧਿਰ ਕਿੜ ਧਾ

11. ਗੇ ਤਿਟ ਤਿਟ ਗਿਨ ਨਗ ਤਿਟ ਕਿਟ ਧਾ
ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ

12. ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧੀ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧੀ
ਤਕ ਧੀ ਗੇ ਤਿਟ ਗੇ ਗੇ ਤਾ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ ਗੇ ਗੇ ਦੂੰ
ਕਿੜਧਾ ਤਾ ਗਿਨਾ ਨਗ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧੀ
ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧੀ

13. ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ
ਤਕ ਤ੍ਰਿਕੜ ਕਤਾ ਤਿਟ ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਧਾ ਤਿਟ ਧਾਗੇ ਤਿਟ ਧਾ

14. ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜਤਿਕ ਤਕ ਧੀ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧੀ
ਤਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜਤਿਕ ਤਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧੀ
ਤਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜਤਿਕ ਤਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧੀ
ਤਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜਤਿਕ ਤਕ ਤਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧੀ
ਤਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਧੀ

15. ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਕਿਟ ਧਾ ਕੈ ਤਿਟ ਧਾ
ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਕਿਟ ਧਾ
ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਕਿਟ ਧਾ ਕੈ ਤਿਟ ਧਾ
ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਕਿਟ ਧਾ
ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਕਿਟ ਧਾ ਕੈ ਤਿਟ ਧਾ
ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਕਿਟ ਧਾ
ਧਿਰ ਧਿਰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਕਿਟ ਧਾ ਕੈ ਤਿਟ ਧਾ

ਤਿੰਨ ਤਾਲ ਠਾਅ ਦੇ ਬੋਲ

1. ਧਾ ਤਿਟ ਤਿਟ ਗੇ ਦੂੰ ਨਤਾ ਕਤਾ ਗੇਧੀ
ਗਿਨਾ ਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ

2. ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਗੇ ਦੂੰ ਨਤਾ ਗਿੜ ਗੇ ਗੇ ਧਾ ਕਤਾ ਧਾ
ਧਾ ਗੇਦੀ ਸਿਨਾ ਧਾ ਧਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ

3. ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਦਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਦਾ ਤਿਟ ਕਿੜ ਧਾ ਤਿਟ
ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

4. ਦੂੰਗ ਦੂੰਗ ਨਟ ਕਤਾ ਕੇ ਤਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਕੇ
ਤਿਟ ਤਾ ਕਿੜਦਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

5. ਧਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ
ਤਾ ਕਿਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਦਾ ਤਿਅ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ

6. ਧਾ ਤਿਟ ਕੇ ਨਟ ਧਿਟ ਤਤਾ ਗੇਧੀ ਧਿਨਾ
ਕੱਤਾ ਕਿੜ ਦਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਧਿਨਾ

7. ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਧਿਟ
ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

8. ਧਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ

9. ਧਾ ਧੂੰਗ ਨਟ ਡਡਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਤ ਕਤਾ ਕੇ
ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਡਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
10. ਤਾ ਕਿਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
11. ਧਿਟਤ ਧਿਟਤ ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
12. ਧਾਗੇ ਗਿਨਾ ਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
ਤਾ ਕਿਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਦਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
13. ਧਾ ਤਿਟ ਕੇ ਤਿਟ ਧਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
ਤਾ ਕਿਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਦਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
14. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਗੇ ਦੂੰ ਨਤਾ ਗਿੜ ਗੇ ਗੇ ਕਤਾ ਧਾ
ਕੇ ਧਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ
15. ਧਾ ਤਿਟਤਿਟ ਗੇਦੂੰ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਨਾ
16. ਕੈ ਤਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ
ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
17. ਤਾ ਕਿਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
18. ਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ
19. ਕੈ ਤਿਟ ਕਿੜਦਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਕਿਸਨਾ
ਕਿੜਦਾ ਤਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜਾਨਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
20. ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਗੇ ਦੂੰ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
ਤਾ ਕਿਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਦਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨ
21. ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਦਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ
ਤਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ
22. ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਕ ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਕ ਧਿਟ ਤਕ ਧਿਟ ਤਕ ਧਿਟ ਤਕ
ਧਿਟ ਤਕ ਧਿਟ ਤਕ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
23. ਧਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
24. ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਦਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ
ਤਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
25. ਧਾ ਤਿਟ ਕਿ ਤਿਟ ਧਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ
26. ਧਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨਾ ਧਿਤਾ ਕਿਟ ਤਿਕ ਤਕ ਤਾ
ਕਿਟ ਧਿਟਤ ਘਿਟ ਨਤ ਕਤਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ

ਧਾ ਤਿਰ ਤਿਰ ਘਿਦ ਨਟ ਕਤਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ
ਧਾ ਧਿਟਤ ਕਤਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ ਧਾ ਧਾ

27. ਤਿਟ ਧਿਕ ਧਿਕ ਤਕ ਧਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟ ਤਕ
ਕੈ ਤ੍ਰਿਕ ਧਿਟਤ ਕਿੜ ਧਿਟਤ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਘੇ
ਕਤਾ ਗਿਨਾ ਗਿਨਾ ਧਾ ਤਿਟਕਾਤਾ ਘੇ ਘੇ ਤਿਟਕਤਾ
ਗਿਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ

28. ਤਿਟ ਕਤਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗਿਦੀ
ਗਿਨਾ ਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ ਧਾ ਤਿਨ ਵਾਰ

ਤਿੰਨ ਤਾਲ ਦੇ ਦੁਗਣ ਦੇ ਬੋਲ

1. ਕੈ ਤਿਟ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ ਕਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ
ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

2. ਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕ ਦੂੰ ਕਿੜ ਤਕ ਤਾ ਕੇ
ਦੂੰ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

3. ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧੇਤਾ ਗੇਦੀ ਨਾ ਕਿੜ ਤਿਕ
ਤਾ ਕਿਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

4. ਤਾ ਕਤਾ ਧੇਤਾ ਕਿੜ ਕਤਾ ਧੇ ਤਾ ਕਿੜ
ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

5. ਕੈ ਤਿਟ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ ਗਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਗਿੜ
ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ
ਗੇ ਗੇ ਣਣਾ ਗੇ ਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

6. ਧਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ ਧੇ ਤਾ ਕਤਾ ਧੋਤਾ ਕਿੜ
ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

7. ਧਾ ਦੂੰ ਧਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਧੇਗਾ ਕਿੜ
ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

8. ਧਾ ਤਿਟ ਕੇ ਤਿਟ ਕੇ ਤਿਟ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ
ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾਕੇ ਤਿਟ, ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ

9. ਗੇਦੂੰ ਨਤਾ ਗੇਦੂੰ ਨਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ
ਤਿਟ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਕ ਤਿਟ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

10. ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਕ ਤਾ ਕੈ
ਤਿਟ ਕਿਟ ਤਾ ਕਿਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ

11. ਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ ਕਤਾ
ਧਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਕਿਟ ਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ
12. ਧਿਟਤ ਧਿਟਤ ਧਿਟ ਧਿਟਤ ਤਾ ਕੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿਕ
ਤਾ ਕਿਟ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ
13. ਧਾ ਧਾ ਤਿਟ ਤਿਟ ਗੇਦੂੰ ਨਤਾ ਕਿੜ ਤਿਕ ਤਾ ਤਿਟ ਕਿਟ ਗੇਦੂੰ ਨਤਾ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ
14. ਧਾ ਦੂੰ ਤਿਟ ਗ ਗੇ ਤਿਟ ਗੇ ਗੇ ਦੂੰ ਕੈ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨਾ
15. ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਦਾ ਤਿਟ
ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਧਿਟ ਕਿੜਧਾ ਧਿਟ ਕਿੜਦਾ ਤਿਟ
ਕੈ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਤ ਕਿੜਧਾ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ

ਤਿੰਨ ਤਾਲ ਦੀ ਆੜ ਦੁਆੜ ਮ: 16

1. ਧਿਟਤ ਧਿਟਤ ਧਾ
ਧਿਟਤ ਧਿਟਤ ਧਾ
ਧਿਟਤ ਧਿਟਤ ਧਾ
2. ਧਿਟਤ ਧਿਟਤ ਕੈ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਤ
ਧਿਟਤ ਧਿਣਤ ਕੈ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਤ
ਕੈ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਤ ਧਾ
ਕੈ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਿਟਤ ਧਾ
3. ਧਾ ਤਿਟ ਤਿਟ ਕਿੜਤਿਕ ਤਿਟ
ਕਿੜਤਿਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ
ਕਿੜਤਿਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ
ਕਿੜਤਿਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ
4. ਕਿੜਤਿਕ ਤਿਟਾ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ
ਕਿੜਤਿਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ
ਕਿੜਤਿਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ
5. ਧਾ ਧਾ ਧਾ ਦੂੰ ਦੂੰ ਦੂੰ
ਕਿੜਤਿਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਟੇਧੀ ਗਿਨਾ ਕਿੜਤਿਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ
ਕਿੜਤਿਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇਧੀ ਗਿਨਾ ਧਾ ਤਿਟ ਤਿਟ ਕਿੜਤਿਕ ਤਿਟ

ਇੰਦਰ ਤਾਲ ਮ: 19

ਮਾਤਰਾ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
ਠੇਕਾ	ਧੀ	ਤਤਾ	ਕ	ਧੀ	ਧੀ	ਧਾ	ਧਾ	ਤਿ	ਟ	ਧੀ	ਧੀ	ਧਾ	ਧੀ	ਧੀ	ਧਾ	ਧਿੰ	ਧਾਗੇ	ਨਧਾ	ਤ੍ਰਿਕੜ
ਲੀਂ	×			2				3				4				5		6	

ਤਿੰਨ ਤਾਲ ਦੀ ਆਡ ਕੁਆਡ ਮ: 16

ਧਾ ਧਾ ਧਾ ਦੂੰ ਦੂੰ ਦੂੰ ਘੇ ਘੇ ਘੇ ਘੇ
ਤਿਰ ਤਿਰ ਤਿਰ ਧਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨ ਧਾ ਧਿਰ ਧਿਰ
ਧਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨ ਧਾ ਗੇਦੀ ਗਿਨ ਗਿਨ ਵਾਰੀ ਸਾਰਾ ਗਿਨ ਵਾਰੀ ਸਾਰਾ

1. ਤਿਟ ਕੱਤਾ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ
ਕੱਤਾ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ
ਤਿਟ ਕੱਤਾ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ
ਤਿਟ ਕੱਤਾ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ ਕੱਤਾ
ਗਿਦੀ ਗਿਨ ਧਾ ਧਾ
ਤਿਟ ਕੱਤਾ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ
ਕੱਤਾ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ ਤਿਟ
ਕੱਤਾ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ ਕੇਤਾ
ਗਿਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ ਧਾ

2. ਤਿਟ ਕੱਤਾ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗੇ ਗੇ
ਤਿਟ ਤਿਟ ਕੱਤਾ ਗੇ ਗੇ ਤਿਟ ਕਤਾ
ਗਿਦੀ ਗਿਨ ਧਾ ਧਾ
ਤਿਟ ਕੈ ਤਿਟ ਕੱਤਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨ
ਗਿੜ ਗਿੜ ਤਕੇਨ ਧਾ
ਗਿੜ ਗਿੜ ਤਕੇਨ ਧਾ
ਗਿੜ ਗਿੜ ਤਕੇਨ ਧਾ

3. ਧਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ
ਤਿਟ ਕੱਤਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨਾ
ਧਾ ਤਿਟ ਤਿਟ ਗੇਦੂ ਨੱਤ
ਕੱਤਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨ

4. ਤਿਟ ਕੱਤਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨ ਧਾ ਧਾ
ਤਿਟ ਕੱਤਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ ਧਾ
ਤਿਟ ਕੱਤਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨਾ ਧਾ

(1) ਰੂਪਕ ਮਾਤਰਾ 7

1	2	3	4	5	6	7
ਤੀ	ਤੀ	ਤਕ	ਧੀ	ਧੀਂ	ਧਾਗੇ	ਤ੍ਰਿਕੜ

(2) ਪਉੜੀ ਘਰ 17

1	2	3	4	ਮ 5
ਗੇ	ਤਿਟ	ਤਾ	ਗੇਤਾ	

(3) ਤਲਵਾੜਾ ਮਾਤਰਾ 8

1	2	3	4	5	6	7	8
ਧਾ	ਤੀ	ਤਾ	ਤੀ	ਤਾ	ਕ	ਧਾ	ਤੀ

(4) ਸਾਨ ਮਾਤਰਾ 8

1	2	3	4	5	6	7	8
ਧਾ	ਦੂੰ	ਨਾ	ਤਾ	ਤਾ	ਦੂੰ	ਨਾ	ਤਾ

(5) ਝਪਤਾਲ ਮਾਤਰਾ 10

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ਧਾ	ਤ੍ਰਿਕੜ	ਧਿੰ	ਧਿੰ	ਨਾ	ਤਿ	ਟਾ	ਧਿੰ	ਧਿੰ	ਨਾ

(6) ਦਾਦਰਾ ਮਾਤਰਾ 6

1	2	3	4	5	6
ਧਾ	ਧਿੰ	ਧਾ	ਧਾ	ਤਿੰਨ	ਤਾ

(7) ਜੈ ਤਾਲ ਮਾਤਰਾ 13

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
ਧੀ	ਤ੍ਰਿਕਿੜ	ਧਿੰ	ਧਿੰ	ਧਾ	ਧਾ	ਤਿ	ਟਾ	ਧਿੰ	ਧਿੰ	ਧਾਗੇ	ਨਾ ਤਾ	ਤ੍ਰਿਕੜ

(8) ਮੱਤ ਤਾਲ ਮਾਤਰਾ 9

1	2	3	4	5	6	7	8	9
ਧੀ	ਤ੍ਰਿਕਿੜ	ਧੀਂ	ਧਾ	ਤਿ	ਦਾ	ਧਾਰੇ	ਨਧਾ	ਤ੍ਰਿਕੜ

(9) ਇਕ ਤਾਲ ਮਾਤਰਾ 12

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
ਧੀ	ਧੀ	ਧਾਗੇ	ਤ੍ਰਿਕਿੜ	ਤਿੰ	ਨਾ	ਕੱ	ਤੀ	ਧਾਗੇ	ਤ੍ਰਿਕਿੜ	ਧੀ	ਨਾ

ਚਾਰ ਤਾਲਾ

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
ਧੀ	ਧੀ	ਧਾਗੇ	ਤ੍ਰਿਕਿੜ	ਤਿਨਾ	ਤਿੰ	ਤਿੰ	ਧਾਗੇ	ਤ੍ਰਿਕਿੜ	ਧਾ	ਧੀ	ਨਾ

(10) ਤਿੰਨਾ ਤਾਲ ਮਾਤਰਾ 16

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

ਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧੀ ਨਾ ਧਾ ਧੀ ਧੀ ਨਾ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕੜ ਤਿ ਨਾ ਧਾ ਧੀ ਧੀ ਨਾ

(11) ਆਡਾ ਚੌਤਾਲਾ ਮਾਤਰਾ 14

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14

ਧਾ ऽਕੜ ਧੀ ਧੀ ਧਾ ਧਾ ਤਿ ਟਾ ਧੀ ਧੀ ਧਾ ਧਾਗੇ ਨਧ ਤ੍ਰਿਕੜ

ਧਮਾਰ

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14

ਤਾ ਧੀਂ ਤਕ ਧੀ ਧੀ ਧਾਗੇ ਤ੍ਰਿਕੜ ਧਾਗੇ ਤੀਰ ਕੜ ਤੀ ਤਾ ਧ੍ਰਿਕੜ

ਝੂਮਰਾ

ਧੀ ਧੀ ਤਿਕ ਧਿਨ ਧਿਨ ਧਾਗੇ ਤਿਰ ਤਿਨ ਤਾ ਤਿਨ ਧਿਨ ਧਿਨ ਧਾਗੇ ਤਿਕ

ਦੀਪਚੰਦੀ

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14

ਧਾ ਧੀ ਨਾ ਧਾ ਧਾ ਧੀ ਨ ਤਾ ਤੀ ਨਾ ਧਾ ਧਾ ਧੀ ਨਾ

ਚੰਚਲ

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14

ਧਾ ਧੀ ऽ ਧਾ ਗੇ ਤੀ ऽ ਤਾ ਤੀ ऽ ਧਾ ਗੇ ਧੀ ऽ

(12) ਸਿਖਰ ਤਾਲ ਮ: 17

12 34 56 7 8 910 1112 13 14 15 16 17

ਧਾ ऽ ਤਿਰ੍ਹ ਕਿਟ ਧਾ ਧਾ ਤਿਰ ਕਿਟ ਤਰ ਕ ਤਕ ਦਿ

(13) ਸਵਾਰੀ ਪੰਜ ਤਾਲ ਮ: 15

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15

ਧੀ ਤਾ ਕ ਧਿੰ ਧਿੰ ਧਾ ਧਾ ਤਿ ਟਾ ਧਿੰ ਧਿੰ ਧਾ ਧਾਗੇ ਨਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ

(14) ਆਸਨ ਤਾਲ ਮ: 21

1 2 3 4 56 78 910 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21

ਧਾ ਕੜਧਾ ਨ ਧੇ ਤਾਤਾ ਗਿਦੀ ਗਨ ਕੜਧਾ ੜ ਤਿਟ ਕਤ ਤਕ ਤ ਤਟਾ ਕਤਾ ਗਿਦੀ ਗਨਾ

ਤ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨਾ

(15) ਮਤ ਤਾਲ

1 2 3 4 56 78 910 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20

ਧਾ ਕੜਧਾ ਨ ਧੇ ਤਾਤਾ ਗਿਦੀ ਦਨ ਕੜਧਾ ਨ ਤਿਟ ਤਾ ਤਕ ਤ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗਿਦੀ

(16) ਇੰਦਰ ਤਾਲ ਮ: 19

1 2 3 45 67 89 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19

ਧੀ ਤਾ ਕ ਧੀਧੀ ਧਾਧਾ ਤਿਟ ਧੀ ਧੀ ਧਾ ਧੀ ਧੀ ਧਾ ਧਿੰ ਧਾਗੇ ਨਧਾ ਤ੍ਰਿਕੜ

(17) ਖਟਤਾਲ ਮ: 18

12 34 56 78 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18

ਧਾ ऽ ਤ੍ਰਕਧਾ ਦੀਤਾ ਧਾ ऽ ਦੀ ਤਾ ਦੀ ਦੀ ਤਾ ਤ੍ਰਿਕ ਤਿਟ ਕਤਾ ਗਿਦੀ ਗਿਨਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਰਾਗ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਗਿਣਤੀ 31 ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਸਰਗਮਾਂ ਅੱਗੇ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ—

ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਤੇ ਸਰਗਮਾਂ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਆਏ 31 ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਗਮਾਂ ਤੇ ਵੇਰਵਾ—

1. ਗੂਜਰੀ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸਾ ਰੇ ਗੁ ਮੰ ਧੁ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾ ਨੀ ਧ ਮੰ ਗੁ ਰੇ ਗੁ ਰੇ ਸਾ

2. ਵਡਹੰਸੁ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸਾ ਰੇ ਮ ਪ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾਂ ਨੀ ਪ ਮ ਰੇ ਸਾ

3. ਮਾਝ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸਾ ਰੇ ਗ ਮ ਪ ਧ ਮ ਪ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾਂ ਨੀ ਪ ਧ ਮ ਗੁ ਰੇ ਗ ਮ ਪ ਧ ਗ ਰੇ ਸ

4. ਜੈਤਸਰੀ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸਾ ਗ ਮ ਪ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾਂ ਨੀ ਧੁ ਪ ਮੰ ਗ ਰੇ ਸਾ

5. ਗਉੜੀ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸ ਰੇ ਮਾ ਪ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾਂ ਨੀ ਧੁ ਪ ਮ ਗ ਰ ਸ

6. ਸ੍ਰੀ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸਾ ਰੇ ਮੰ ਪ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾਂ ਨੀ ਧਾ ਪ ਮੰ ਗ ਰੇ ਸਾ

7. ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਨੀ ਸਾ ਨੀ ਰੇ ਗ ਮ ਪ ਧੁ ਪ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਰੇ ਨੀ ਧੁ ਪ ਮ ਗ ਮ ਰੇ ਗ ਰੁ ਸਾ

8. ਬਿਹਾਗੜਾ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਨੀ ਸਾ ਗ ਮ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾਂ ਨੀ ਧ ਪ ਨੁੀ ਧ ਪ ਧ ਗ ਮ ਗ ਰੇ ਸਾ

9. ਟੋਡੀ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸਾ ਰੇ ਗ ਮ ਪ ਧੁ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾ ਨੀ ਧੁ ਪ ਮ ਗੁ ਰੇ ਸਾ

10. ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸਾ ਰੇ ਗ ਮ ਪ ਧ ਮ ਪ ਧੁ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾ ਨੁੀ ਧੁ ਮ ਪ ਗੁ ਰੇ ਸਾ ਰੇ ਨੁੀ ਸ ਰੇ ਗ ਮਾ ਪ ਗੁ ਰੇ ਸਾ

11. ਸੋਰਠਿ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸਾ ਰੇ ਮ ਪ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾ ਰੇ ਨੁੀ ਧ ਮ ਪ ਧ ਮ ਰੇ ਗ ਰੇ ਗ ਨੀ ਸਾ

12. ਆਸਾ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸਾ ਰੇ ਮਾ ਪ ਧਾ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾਂ ਨੀ ਧ ਪ ਮ ਗ ਰੇ ਸਾ

13. ਗੋਂਡ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਨੀ ਸਾ ਗੁ ਰੇ ਮ ਪ ਨੀ ਧ ਸਾਂ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾਂ ਨੀ ਸਾ ਧਾ ਨੁੀ ਪ ਮ ਗੁ ਮ ਰੇ ਸਾ

14. ਨਟ ਨਾਰਾਇਨ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸਾ ਰੇ ਗ ਮ ਪ ਧ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾਂ ਨੀ ਪ ਮ ਰੇ ਸਾ

15. ਬੈਰਾੜੀ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸਾ ਰੇ ਗ ਪ ਮ ਗ ਪ ਧੁ ਨੀ ਸਾ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾ ਨੀ ਧੁ ਪ ਮ ਗ ਰੇ ਸਾ

16. ਕੇਦਾਰਾ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸ ਮ ਮ ਪ ਧ ਪ ਨੀ ਧ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾਂ ਨੀ ਧ ਪ ਮ ਪ ਧ ਪ ਮ ਗ ਮ ਰੇ ਸਾ

17. ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸਾ ਰੇ ਗ ਮੰ ਪ ਧ ਨੀ ਧਾ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾਂ ਨੀ ਧ ਪ ਮੰ ਨੀ ਧ ਮ ਗ ਰੇ ਸਾ

18. ਬਸੰਤ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸ ਗ ਮ ਧ ਨੀ ਸਾਂ ਰੇ ਸਾ ਮੰ ਗ ਰੇ ਸਾ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾਂ ਗਂ ਰ ਸਾਂ ਨੀ ਧਾ ਪ ਪ ਮੰ ਪ ਗ ਮ ਸਾ ਰੇ ਸਾ

19. ਤੁਖਾਰੀ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸਾ ਗ ਮ ਪ ਨੀ ਮ ਪ ਧ ਨੀ ਸਾ ਸਾ

ਰੇ ਗ ਮ ਪ ਮ ਪ ਧ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾਂ ਨੀ ਧ ਪ ਮੰ ਪ ਧ ਪ ਗ ਰੇ ਸਾ

20. ਸੂਹੀ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਨੀ ਸਾ ਗ ਮ ਪ ਨੀ ਮ ਪ ਸਾ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾ ਨੀ ਪ ਮ ਪ ਗ ਮ ਰੇ ਸਾ

21. ਤਿਲੰਗ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸਾ ਗ ਮ ਪ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾ ਨੀ ਪ ਮ ਗ ਸਾ

22. ਮਾਰੂ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸਾ ਰੇ ਗ ਮੰ ਧਾ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾਂ ਨੀ ਧ ਮੰ ਗ ਰੇ ਸਾ

23. ਬਿਲਾਵਲੁ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਨੀ ਸਾ ਗ ਰੇ ਮ ਪ ਨੀ ਧਾ ਸਾਂ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾਂ ਨੀ ਸਾਂ ਧਾ ਨੀ ਧ ਮ ਗ ਮ ਰੇ ਸਾਂ

24. ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸਾ ਰੇ ਗ ਮ ਪ ਧ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾ ਨੀ ਧ ਪ ਮੇ ਧ ਨੀ ਧ ਪ ਗ ਮ ਰੇ ਸਾ

25. ਭੈਰਉ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸਾ ਰੇ ਗ ਮ ਪ ਧ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾਂ ਨੀ ਧ ਪ ਮ ਗ ਰੇ ਸਾ

26. ਕਾਨੜਾ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਨੀ ਸਾ ਰੇ ਗ ਰੇ ਸਾ ਮ ਪ ਧ ਨੀ ਸਾ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾ ਧਾ ਨੀ ਪ ਮ ਪ ਗ ਮ ਰੇ ਸਾ

27. ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸਾ ਰੇ ਗ ਪ ਧ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾਂ ਨੀ ਧ ਪ ਗ ਰੇ ਸਾ

28. ਸਾਰੰਗ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸਾ ਰੇ ਮ ਪ ਮ ਪ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾ ਨੀ ਪ ਮ ਪ ਧ ਪ ਮ ਰੇ ਨੀ ਸਾ

29. ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸਾ ਰੇ ਰੇ ਗ ਰੇ ਸਾ ਨੀ ਧ ਪ ਰੇ ਗ ਮ ਪ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾ ਨੀ ਧਾ ਪ ਧ ਮ ਰੇ ਗ ਰੇ ਸਾ

30. ਕਲਿਆਨ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸਾ ਰੇ ਗ ਪ ਧਾ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾਂ ਨੀ ਪ ਮ ਗ ਰੇ ਸਾ

31. ਮੇਘ ਮਲਾਰ ਰਾਗੁ

ਅਰੋਹੀ ਸਾ ਮ ਰੇ ਮ ਪ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਾਂ ਨੀ ਪ ਮ ਰੇ ਮ ਨੀ ਰੇ ਸਾ

ਤਾਲਾਂ (ਘਰ)—ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜੋੜੀ (ਤਬਲਾ) ਦੀਆਂ ਤਾਲਾਂ 17 ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜੋੜੀ ਦੀਆਂ ਤਾਲਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ—

1. ਪਉੜੀ
2. ਸ਼ਾਨ
3. ਦਾਦਰਾ
4. ਢਾਈ ਤਾਲ ਰੂਪਕ
5. ਤਾਲਵਾੜਾ
6. ਝਪਤਾਲ
7. ਇਕ ਤਾਲ
8. ਚਾਰ ਤਾਲ
9. ਚੰਚਲ
10. ਆਡਾ ਚੌਤਾਲਾ
11. ਤਿੰਨ ਤਾਲ
12. ਛੋਟੀ ਤਿੰਨ ਤਾਲ
13. ਝੂਮਰਾ
14. ਦੀਪ ਚੰਦੀ
15. ਫਰੋਦਸ
16. ਪੰਜ ਤਾਲ
17. ਖਟ ਤਾਲ

ਗੂਜਰੀ ਮਹਲਾ ੫॥

ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਆਰਾਧਹੁ ਪਿਆਰੋ ਨਿਮਖ ਨ ਕੀਜੈ ਢੀਲਾ॥
ਸੰਤ ਸੇਵਾ ਕਰਿ ਭਾਵਨੀ ਲਾਈਐ ਤਿਆਗਿ ਮਾਨੁ ਹਾਠੀਲਾ॥ ੧॥
ਮੋਹਨੁ ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਰਾਗੀਲਾ॥
ਬਾਸਿ ਰਹਿਓ ਹੀਅਰੇ ਕੈ ਸੰਗੇ ਪੇਖਿ ਮੋਹਿਓ ਮਨੁ ਲੀਲਾ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਜਿਸੁ ਸਿਮਰਤ ਮਨਿ ਹੋਤ ਅਨੰਦਾ ਉਤਰੈ ਮਨਹੁ ਜੰਗੀਲਾ॥
ਮਿਲਬੇ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਬਰਨਿ ਨ ਸਾਕਉ ਨਾਨਕ ਪਰੈ ਪਰੀਲਾ॥ ੨॥ ੪॥ ੧੩॥

ਅਰੋਹੀ ਸ ਰ ਗ ਮ ਧ ਨ ਸੰ
ਅਵਰੋਹੀ ਸ ਨ ਧ ਮ ਗ ਰ ਗ ਰ ਸ

ਰਾਗੁ ਗੂਜਰੀ ਟੋਡੀ ਠਾਠ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਚਮ ਦਾ ਸੁਰ ਵਰਜਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ—

ਰਾਗ ਗੂਜਰੀ

ਸ ਧ ਧ ਨ ਮ ਧ ਨ ਸੰ ਨ ਧ ਮ ਗ ਧ ਮ ਗ
ਰ ਗ ਰ ਸ ਨ ਸ ਰ ਨ ਧ ਗ ਮ ਗ ਧ ਮ ਗ ਰ ਗ ਰ ਸ

ਰਾਗੁ ਗੂਜਰੀ—ਤਾਲ ਤਿੰਨ ਮ: 16

0				3				×				2			
ਸ	ਰ	ਗ	ਮ	ਧ	-	ਨ	ਮ	ਧ	ਧ	ਧ	-	ਮ	ਗ	ਰ	ਸ
ਮੋ	-	ਹ	ਨੁ	ਪ੍ਰਾ	-	ਨ	ਮਾ	-	ਨ	ਰਾ	-	ਗੀ	-	ਲਾ	-

9	10	11	12	13	14	15	16	1	2	3	4	5	6	7	8
ਸ	ਨ	ਸ	ਨ	ਸ	ਰ	ਸ	-	ਗ	-	ਰ	ਸ	ਰ	-	ਸ	-
ਬਾ	-	ਸਿ	ਰ	ਹਿਓ	-	ਹੀ	ਅ	ਰੇ	-	ਕੈ	-	ਸੰ	-	ਗੇ	-
ਸ	ਰ	ਗ	ਮ	ਧ	-	ਨ	ਮ	ਧ	-	ਧ	-	ਮ	ਗ	ਰ	ਸ
ਪੇ	-	ਖਿ	ਮੋ	ਹਿਓ	-	ਮ	ਨ	ਲੀ	-	-	-	ਲਾ	-	-	-

ਅੰਤਰਾ

ਮ	ਮ	ਮ	-	ਧ	-	ਨ	-	ਸੰ	-	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਰੰ	ਸ	-
ਦਿ	ਨ	ਰਾ	-	ਤੀ	-	ਆ	-	ਰਾ	-	ਧ	ਹੁ	ਪਿਆ	-	ਰੋ	-
ਨ	ਨ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	-	ਗੰ	ਗੰ	ਰੰ	-	ਸ	-	ਨ	-	ਧ	-

ਨਿ	ਮ	ਖ	ਨ	ਕੀ	-	ਜੈ	-	ਢੀ	-	-	-	ਲਾ	-	-	-
ਧ	-	ਧ	ਧ	ਮ	ਧ	ਗ	ਮ	ਧ	ਨ	ਧ	ਮ	ਗ	ਰ	ਸ	-
ਸੰ	-	ਤ	ਸੇ	ਵਾ	-	ਕ	ਰਿ	ਭਾ	-	ਵ	ਨੀ	ਲਾ	ਈ	ਐ	-
ਸ	ਰ	ਗ	ਮ	ਧ	ਧ	ਨ	ਮ	ਧ	-	ਧ	-	ਮ	ਗ	ਰ	ਸ
ਤਿਆ-		ਗਿ	ਮਾ	ਨੁ	ਹਾ	-	-	ਠੀ	-	-	-	ਲਾ	-	-	-

ਮਾਝ ਮਹਲਾ ੫॥

ਲਾਲ ਗੋਪਾਲ ਦਇਆਲ ਰੰਗੀਲੇ॥ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਬੇਅੰਤ ਗੋਵਿੰਦੇ॥
ਊਚ ਅਥਾਹ ਬੇਅੰਤ ਸੁਆਮੀ ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਹਉ ਜੀਵਾਂ ਜੀਉ॥੧॥
ਦੁਖ ਭੰਜਨ ਨਿਧਾਨ ਅਮੋਲੇ॥ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ ਅਥਾਹ ਅਤੋਲੇ॥
ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੰਭੌ ਮਨ ਸਿਮਰਤ ਠੰਢਾ ਥੀਵਾਂ ਜੀਉ॥੨॥
ਸਦਾ ਸੰਗੀ ਹਰਿ ਰੰਗ ਗੋਪਾਲਾ॥ ਊਚ ਨੀਚ ਕਰੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਾ॥
ਨਾਮੁ ਰਸਾਇਣੁ ਮਨੁ ਤ੍ਰਿਪਤਾਇਣੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਵਾਂ ਜੀਉ॥੩॥
ਦੁਖਿ ਸੁਖਿ ਪਿਆਰੇ ਤੁਧੁ ਧਿਆਈ॥ ਏਹ ਸੁਮਤਿ ਗੁਰੂ ਤੇ ਪਾਈ॥
ਨਾਨਕ ਕੀ ਧਰ ਤੂੰਹੈ ਠਾਕੁਰ ਹਰਿ ਰੰਗਿ ਪਾਰਿ ਪਰੀਵਾਂ ਜੀਉ॥੪॥॥੯॥॥੧੬॥

ਰਾਗੁ ਮਾਝ ਤਿੰਨ ਤਾਲ

ਅਸਥਾਈ

0				3				×				2			
ਰ	ਗ	ਮ	ਪ	ਮ	-	ਗ	ਰ	ਸ	-	ਨੰ	ਨੰ	ਸ	-	ਸ	-
ਲਾ	-	ਲ	ਗੋ	ਪਾ	-	ਲ	ਦਇ	ਆ	-	ਲ	ਰੰ	ਗੀ	-	ਲੇ	-
ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	-	ਧ	ਮ	ਪ	ਨ	ਨ	ਨ	ਸੰ	-	ਸੰ	-
ਗ	ਹਿ	ਰ	ਗੰ	ਭੀ	-	ਰ	ਬੇ	ਅੰ	-	ਤ	ਗੋ	ਬਿੰ	-	ਦੇ	-
ਸੰ	-	ਨ	ਨ	ਧ	ਪ	ਧ	ਮ	ਪ	ਪ	ਨ	ਨ	ਸੰ	-	ਸੰ	-
ਊ	-	ਚ	ਅ	ਥਾ	-	ਹ	ਬੇ	ਅੰ	-	ਤ	ਸੁ	ਆ	-	ਮੀ	-
ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਨ	ਧ	ਪ	ਧ	ਪ	ਮ	ਗ	-	ਮ	-
ਸਿ	ਮ	ਰਿ	ਸਿ	ਮ	ਰਿ	ਹ	ਉ	ਜੀ	-	ਵਾ	-	ਜੀ	-	ਉ	-

ਅੰਤਰਾ 1

ਪ	ਪ	ਪ	-	ਪ	ਪ	ਧ	ਪ	ਮ	-	ਗ	ਰ	ਗ	-	ਮ	-
ਦੁ	ਖ	ਭੰ	-	ਜ	ਨ	ਨਿ	-	ਧਾ	-	ਨ	ਅ	ਮੋ	-	ਲੇ	-
ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	-	ਧ	ਪ	ਮ	-	ਗ	ਰ	ਗ	-	ਮ	ਮ

ਨਿ	ਰ	ਭਉ	ਨਿਰ	ਵੈ	-	ਰ	ਅ	ਥਾ	-	ਹ	ਅ	ਤੋ	-	ਲੇ	-
ਪ	-	ਪ	ਪ	ਪ	-	ਧ	ਮ	ਪ	-	ਪ	ਨ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ
ਕਾ	-	ਲ	ਮੂ	ਰ	-	ਤਿ	ਅ	ਜੂ	-	ਨੀ	-	ਸੈਂ	ਭੌਂ	ਮ	ਨ
ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	-	ਸਂ	ਨ	ਧ	ਪ	ਧ	ਪ	ਮ	ਗ	ਮ	-
ਸਿ	ਮ	ਰ	ਤ	ਨੇ	-	ਢਾ	-	ਥੀ	-	ਵਾ	-	ਜੀ	-	ਉ	-

ਅੰਤਰਾ 2

ਪ	-	ਪ	ਪ	ਪ	-	ਧ	ਪ	ਮ	-	ਗੁ	ਰ	ਗ	-	ਮ	-
ਸ	-	ਦਾ	ਸੰ	ਗੀ	-	ਹ	ਰਿ	ਰੇ	-	ਗ	ਗੋ	ਪਾ	-	ਲਾ	-
ਪ	-	ਧ	ਪ	ਪ	-	ਧ	ਪ	ਮ	-	ਗੁ	ਰ	ਗ	-	ਮ	-
ਊ	-	-	ਚ	ਨੀ	-	ਚ	ਕ	ਰੈ	-	ਪ੍ਰ	ਤਿ	ਪਾ	-	ਲਾ	-
ਪ	-	ਪ	ਪ	ਪ	-	ਧ	ਮ	ਪ	ਪ	ਪ	ਨ	ਸਂ	-	ਸਂ	ਸਂ
ਨਾ	-	ਮੁ	ਰ	ਸਾ	-	ਇ	ਣ	ਮ	ਨੁ	ਤ੍ਰਿ	ਪ	ਤਾ	-	ਇ	ਣੁ
ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	-	ਸਂ	ਨੁ	ਧ	ਪ	ਧ	ਪ	ਮ	ਗ	ਮ	-
ਗੁ	ਰ	ਮੁ	ਖਿ	ਅੰ	-	ਮ੍ਰਿ	ਤ	ਪੀ	-	ਵਾ	-	ਜੀ	-	ਉ	-

ਅੰਤਰਾ 3

ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	-	ਧ	ਪ	ਮ	-	ਗੁ	ਰ	ਗ	-	ਮ	-
ਦੁ	ਖਿ	ਸੁ	ਖਿ	ਪਿਆ-		ਰੇ	-	ਤੁ	-	ਧੁ	ਧਿ	ਆ	-	ਈ	-
ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	-	ਧ	ਪ	ਮ	-	ਗ	ਰ	ਗ	-	ਮ	-
ਏ	-	ਹ	ਸੁ	ਮ	-	ਤਿ	ਗੁ	ਰੂ	-	ਤੇ	-	ਪਾ	-	ਈ	-
ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	-	ਧ	ਮ	ਪ	-	ਪ	ਨ	ਸਂ	-	ਸਂ	ਸਂ
ਨਾ	-	ਨ	ਕ	ਕੀ	-	ਧ	ਰ	ਤੂੰ	-	ਹੈ	-	ਠਾ	-	ਕੁ	ਰ
ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	-	ਸਂ	ਨੁ	ਧ	ਪ	ਧ	ਪ	ਮ	ਗ	ਮ	-
ਹ	ਰਿ	ਰੰ	ਗ	ਪਾ	-	ਰਿ	ਪ	ਗੀ	-	ਵਾ	-	ਜੀ	-	ਉ	-

ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫॥

ਐਸੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਗੋਵਿੰਦ ਸਿਉ ਲਾਗੀ॥ ਮੇਲਿ ਲਏ ਪੂਰਨ ਵਡਭਾਗੀ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਭਰਤਾ ਪੇਖਿ ਬਿਗਸੈ ਜਿਉ ਨਾਰੀ॥ ਤਿਉ ਹਰਿ ਜਨੁ ਜੀਵੈ ਨਾਮੁ ਚਿਤਾਰੀ॥ ੧॥

ਪੂਤ ਪੇਖਿ ਜਿਉ ਜੀਵਤ ਮਾਤਾ॥ ਓਤਿ ਪੋਤਿ ਜਨੁ ਹਰਿ ਸਿਉ ਰਾਤਾ॥ ੨॥

ਲੋਭੀ ਅਨਦੁ ਕਰੈ ਪੇਖਿ ਧਨਾ॥ ਜਨ ਚਰਨ ਕਮਲ ਸਿਉ ਲਾਗੋ ਮਨਾ॥ ੩॥

ਬਿਸਰੁ ਨਹੀ ਇਕੁ ਤਿਲੁ ਦਾਤਾਰ॥ ਨਾਨਕ ਕੇ ਪ੍ਰਭ ਪ੍ਰਾਨ ਅਧਾਰ॥ ੪॥॥ ੯੩॥॥ ੧੬੨॥

ਅਰੋਹੀ ਸ ਰ̲ ਮ ਪ ਨ ਸਂ

ਅਵਰੋਹੀ ਸਂ ਨ ਧ̲ ਪ ਮ ਗ ਰ̲ ਸ

ਸ਼ਬਦ-ਗਾਇਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦਿਨ ਦਾ ਪਿੱਛਲਾ ਪਹਿਰ ਹੈ।

ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ—ਭੈਰਉ ਠਾਠ—ਤਿੰਨ ਤਾਲ ਮ: 16

ਅਸਥਾਈ

0				3				×				2			
9	10	11	12	13	14	15	16	1	2	3	4	5	6	7	8
ਸ	ਨ	ਧ̲	ਨ	ਸ	ਗ	ਗ	ਮ	ਗ	ਰ̲	ਸ	ਰ̲	ਸ	ਨ	ਸ	-
ਐ	-	ਸੀ	-	ਪ੍ਰੀ	-	ਤ	ਗੋ	ਵਿੰ	ਦ	ਸਿ	ਉ	ਲਾ	-	ਗੀ	-
ਗ	ਮ	ਗ	ਗ	ਮ	ਧ̲	ਪ	ਪ	ਗ	ਮ	ਗ	ਰ̲	ਸ	ਨ	ਸ	-
ਮੇ	-	ਲ	ਲ	ਏ	-	ਪੂ	-	ਰ	ਨ	ਵ	ਡ	ਭਾ	-	ਗੀ	-

ਅੰਤਰਾ

ਮ	ਮ	ਗ	ਮ	ਮ	ਧ̲	ਪ	ਪ	ਪ	ਧ̲	ਪ	ਧ̲	ਮ	ਪ	ਗ	ਸ
ਭ	ਰ	ਤ	-	ਪੇ	ਖਿ	ਬਿ	ਗ	ਸੈ	-	ਜਿ	ਉ	ਨਾ	ਗੀ	ਤਿ	ਓ
ਗ	ਗ	ਮ	ਮ	ਗ	ਧ̲	ਪ	ਧ̲	ਮ	ਪ	ਗ	ਮ	ਗ	ਰ̲	ਸ	-
ਹ	ਰਿ	ਜ	ਨ	ਜੀ	-	ਵੈ	-	ਨਾ	-	ਮੁ	ਚਿ	ਤਾ	ऽ	ਗੀ	ऽ
ਗ	-	ਮ	ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	ਧ̲	ਪ	ਧ̲	ਮ	ਪ	ਗ	-	ਮ	-
ਪੂ	-	ਤ	ਪੇ	-	ਖ	ਜਿ	ਉ	ਜੀ	-	ਵ	ਤ	ਮਾ	-	ਤਾ	-
ਮ	-	ਮ	ਮ	ਧ̲	ਪ	ਪ	ਧ̲	ਮ	ਧ̲	ਪ	ਮ	ਗ	ਰ̲	ਸ	-
ਓ	-	ਤਿ	ਪੋ	-	ਤ	ਜ	ਨੁ	ਹ	ਰਿ	ਸਿ	ਉ	ਰਾ	-	ਤਾ	-

ਅੰਤਰਾ

ਮ	ਮ	ਗ	ਮ	ਮ	ਧ̲	ਪ	ਪ	ਪ	ਧ̲	ਪ	ਧ̲	ਮ	ਪ	ਗ	ਸ
ਲੋ	-	ਭੀ	-	ਅ	ਨ	ਦੁ	ਕ	ਰੈ	-	ਪ	ਖਿ	ਧ	ਨਾ	ਜ	ਨ
ਗ	ਗ	ਮ	ਮ	ਗ	ਧ̲	ਪ	ਧ̲	ਮ	ਪ	ਗ	ਮ	ਗ	ਰ̲	ਸ	-
ਚ	ਰ	ਨ	ਕ	ਵ	ਲ	ਸਿ	ਉ	ਲਾ	-	ਗੋ	-	ਮ	-	ਨਾ	-
ਗ	ਗ	ਮ	ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	ਧ̲	ਪ	ਧ̲	ਮ	ਪ	ਗ	-	ਮ	-
ਬਿ	ਸ	ਰ	ਨ	ਹੀ	-	ਇ	ਕੁ	ਤਿ	ਲ	ਦਾ	-	ਤਾ	-	ਰ	-
ਮ	-	ਮ	ਮ	ਧ̲	ਪ	ਪ	ਧ̲	ਮ	ਧ̲	ਪ	ਮ	ਗ	ਰ̲	ਸ	-
ਨਾ	-	ਨ	ਕ	ਕੇ	-	ਪ੍ਰ	ਭ	ਪ੍ਰਾ	-	ਨ	ਅ	ਧਾ	-	ਰ	-

ਸਿਰੀਰਾਗੁ

ਸਿਰੀਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪ ਸਲੋਕਾ ਨਾਲਿ॥

ਸਲੋਕ ਮ: ੩ ॥ ਰਾਗਾ ਵਿਚਿ ਸ੍ਰੀਰਾਗੁ ਹੈ ਜੇ ਸਚਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ॥
ਸਦਾ ਹਰਿ ਸਚੁ ਮਨਿ ਵਸੈ ਨਿਹਚਲ ਮਤਿ ਅਪਾਰੁ॥
ਰਤਨੁ ਅਮੋਲਕੁ ਪਾਇਆ ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਬੀਚਾਰੁ॥
ਜਿਹਵਾ ਸਚੀ ਮਨੁ ਸਚਾ ਸਚਾ ਸਰੀਰ ਅਕਾਰੁ॥
ਨਾਨਕ ਸਚੈ ਸਤਿਗੁਰਿ ਸੇਵਿਐ ਸਦਾ ਸਚੁ ਵਾਪਾਰੁ॥ ੧ ॥

ਅਰੋਹੀ ਸ ਰ ਰੁ ਸ ਰੁ ਮੰਪ ਨ ਸ॥
ਅਵਰੋਹੀ ਸਂ ਨ ਧੁ ਪੁ ਮੰ ਗ ਰੁ ਗਰੁ ਰ ਸ॥

ਸ੍ਰੀ ਰਾਗੁ ਪੂਰਵੀ ਠਾਠ ਦਾ ਜਾਤੀ ਉਡਵ ਸੰਪੂਰਣ ਹੈ।
ਮੱਧਮ ਤੀਵਰ ਰਿਖਬ ਧੈਵਤ ਕੋਮਲ ਹੋਰ ਸ਼ੁੱਧ ਸੁਰਾਂ ਹਨ।
ਗਾਇਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਸੂਰਜ ਰਹਿਣਾ ਸੂਰਜ ਛਿਪੇ।
ਵਾਦੀ-ਰੁ-ਸੰਵਾਦੀ-ਪ-

ਪਕੜ ਸ ਰੁ ਰੁ ਸ ਮੰ ਪ ਧੁ ਪ ਧੁ ਧੁ ਮੰ ਗ ਰੁ ਪ ਰੁ ਰੁ ਸ
ਅਵਰੋਹੀ ਮੰ ਪ ਧੁ ਪ ਧੁ ਮੰ ਗ ਰੁ ਗ ਰੁ ਪ ਰੁ ਰੁ ਸ॥

ਇਹ ਰਾਗੁ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਵਰੋਹੀ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਰੀਰਾਗੁ॥

ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਤਿੰਨ ਤਾਲ ਮ: 16

ਅਸਥਾਈ

0				3				×				2			
9	10	11	12	13	14	15	16	1	2	3	4	5	6	7	8
ਨ	ਸ	ਗ	ਰੁ	ਮੇਂਪ	ਪ	ਧੁ	ਪ	ਪਮੇ	-	-	ਧੁ	ਮੰ	ਗ	ਰੁ	ਸ
ਰਾ	ऽ	ਗਾ	ऽ	ਵਿ	ਚ	ਸਿ	ਰੀ	ਰਾ	ऽ	ऽ	ਗ	ਹੈ	ऽ	ऽ	ऽ
ਸ	-	ਪ	ਪ	ਮੰ	ਮੰ	ਧੁ	ਧੁ	ਰ	-	-	ਗ	ਰੁ	-	ਸ	-
ਜੇ	ऽ	ਸ	ਚਿ	ਧ	ਰੇ	ऽ	ਪਿ	ਆ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ਰ	ऽ

ਅੰਤਰਾ

ਮੇਂਪ	ਪ	-	-	ਨ	ਨ	ਸਂ	ਸਂ	ਰੁਂ	-	ਰੁਂ	ਰੁਂ	ਸਂ	-	-	-
ਸ	ਦਾ	ऽ	ऽ	ਹ	ਰਿ	ਸ	ਚ	ਮ	ऽ	ਨ	ਵ	ਸੈ	ऽ	ऽ	ऽ
ਨ	-	ਰੁਂ	ਨ	ਧੁ	-	ਪ	ਪ	ਰੁ	-	ਗ	-	ਰੁਗ	-	ਸ	-
ਨਿ	ਹ	ਚ	ਲ	ਮ	ऽ	ਤਿ	ਅ	ਪਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ਰ	ऽ

ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੫॥

ਚਤੁਰ ਦਿਸਾ ਕੀਨੋ ਬਲੁ ਅਪਨਾ ਸਿਰ ਊਪਰਿ ਕਰੁ ਧਾਰਿਓ॥
ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਟਾਖ੍ਯ ਅਵਲੋਕਨੁ ਕੀਨੋ ਦਾਸ ਕਾ ਦੂਖੁ ਬਿਦਾਰਿਓ॥੧॥
ਹਰਿ ਜਨ ਰਾਖੇ ਗੁਰ ਗੋਵਿੰਦ॥
ਕੰਠਿ ਲਾਇ ਅਵਗੁਣ ਸਭਿ ਮੇਟੇ ਦਇਆਲ ਪੁਰਖ ਬਖਸੰਦ॥ ਰਹਾਉ॥
ਜੋ ਮਾਗਹਿ ਠਾਕੁਰ ਅਪੁਨੇ ਤੇ ਸੋਈ ਸੋਈ ਦੇਵੈ॥
ਨਾਨਕੁ ਦਾਸੁ ਮੁਖ ਤੇ ਜੋ ਬੋਲੈ ਈਹਾ ਊਹਾ ਸਚੁ ਹੋਵੈ॥੨॥੧੪॥੪੫॥

ਅਰੋਹੀ	ਨ	ਰ	ਮ	ਗ	ਪ	ਧ	ਪ	ਨ	ਸਂ
ਅਵਰੋਹੀ	ਰ	ਨ	ਧ	ਪ	ਮ	ਗ	ਮੇ	ਰ	ਸ

ਇਸ ਵਿਚ ਧੈਵਤ ਰਿਖਬ ਕੋਮਲ ਮਧਮ ਤੀਬਰ ਬਾਕੀ ਸੁਰਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਹਨ। ਜਾਤੀ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਠਾਠ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦਿਨ ਦਾ ਚੌਥਾ ਪਹਿਰ ਹੈ।

ਰਾਗੁ ਪੂਰਬੀ ਧਨਾਸਰੀ ਤਿੰਨ ਤਾਲ

ਅਸਥਾਈ

ਨ	ਰ	ਗ	ਰ	ਪ	-	ਪ	ਧ	ਪ	ਗ	ਰ	ਗ	ਮ	ਗ	ਰ	ਸ
ਹ	ਰਿ	ਜ	ਨ	ਰਾ	-	ਖੈ	-	ਗੁ	ਰ	ਗੋ	-	ਵਿੰ	-	ਦ	-
3			×								2				0
ਮ	ਗ	ਮ	ਧ	ਨ	ਧ	ਪ	ਧ	ਸਂ	ਸਂ	ਨ	ਧ	ਰਂ	ਨ	ਧ	ਪ
ਕੰ	-	ਠ	ਲਾ	ਇ	-	ਅ	ਵ	ਗੁ	ਣ	ਸ	ਭ	ਮੇ	-	ਟੈ	-
ਮ	ਧ	ਮ	ਗ	ਮ	ਰ	ਗ	ਮ	ਪ	-	ਮ	ਗ	ਮ	ਰਾ	ਰ	ਸ
ਦਇਆ	ਲ	ਪੁ	ਰ	ਖ	ਬ	ਖ	ਸੰ	-	-	-	ਦ	-	-	-	

ਅੰਤਰਾ

ਮ	ਗ	ਮ	ਧ	ਸਂ	-	ਸਂ	-	ਨ	ਰਂ	ਗਂ	ਰ	ਸਂ	ਸਂ	ਨ	ਧ
ਚ	ਤੁ	ਰ	ਦਿ	ਸਾ	-	ਕੀ	-	ਨੋ	-	ਬ	ਲ	ਅ	ਪੁ	ਨਾ	-
ਨ	ਰਂ	ਨ	-	ਧ	-	ਪ	-	ਪ	ਮ	ਗ	ਮੇਧ	ਮ	ਰ	ਗ	-
ਸਿ	ਰ	ਉ	-	ਪ	ਰਿ	ਕ	ਰ	ਧਾ	-	-	ਰਿ	ਓ	-	-	-
ਧ	ਨ	ਨ	ਧ	ਪ	ਪ	ਧ	ਗ	ਮ	-	ਰ	ਗ	ਰਾ	ਪ	ਮ	ਗ
ਕ੍ਰਿ	-	ਪਾ	ਕ	ਟਾ	ਖੁ	ਅ	ਵ	ਲੋ	-	ਕ	ਨ	ਕੀ	-	ਨੋ	-

ਅੰਤਰਾ

ਮ	ਗ	ਮ	ਧ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	-	ਨ	ਰਂ	ਗਂ	ਰਂ	ਸਂ	-	ਨ	ਧ
ਜੋ	-	ਮਾ	-	ਗ	ਹਿ	ਠਾ	-	ਕ	ਰ	ਅ	ਪ	ਨੇ	-	ਤੇ	-

ਨ	ਰ̲ੰ	ਨ	-	ਧ̲	-	ਪ	-	ਪ	ਮ̍	ਗ	ਮ̍ਧ	ਮ̍	ਰ̲	ਗ	-
ਸੋ	-	ਈ	-	ਸੋ	-	ਈ	-	ਦੇ	-	-	-	ਵੈ	-	-	-
ਮ̍	ਧ̲	ਨ	ਧ̲	ਪ	-	ਧ̲	ਗ	ਮ̍	-	ਰ	ਗ	ਮ̍	ਪ	ਮ̍	ਗ
ਨਾ	-	ਨ	ਕ	ਦਾ	-	ਸ	ਮੁਖ	ਤੇ	-	ਜੋ	-	ਬੋ	-	ਲੈ	-
ਮ̍	ਮ̍	ਗੰ	ਮ̍	ਧ̲	ਨ	ਸੰ	ਸੰ	ਨ	ਰ̲ੰ	ਧ̲	ਪ	ਮ̍	ਗ	ਰ̲	ਸ
ਈ	-	ਹਾ	ਊ	ਹਾ	-	ਸ	ਚੁ̲	ਹੋ	-	-	-	ਵੈ	-	-	-

ਰਾਗੁ ਬਿਹਾਗੜਾ ਮਹਲਾ ੫॥

ਸੰਤਨ ਕੈ ਪਰਸਾਦਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਪਾਇਆ ਰਾਮ॥
ਇਛ ਪੁੰਨੀ ਮਨਿ ਸਾਂਤਿ ਤਪਤਿ ਬੁਝਾਇਆ ਰਾਮ॥
ਸਫਲਾ ਸੁ ਦਿਨਸ ਰੈਣੇ ਸੁਹਾਵੀ ਅਨਦ ਮੰਗਲ ਰਸੁ ਘਨਾ॥
ਪ੍ਰਗਟੇ ਗੁਪਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਲਾਲਨ ਕਵਨ ਰਸਨਾ ਗੁਣ ਭਨਾ॥
ਭ੍ਰਮ ਲੋਭ ਮੋਹ ਬਿਕਾਰ ਥਾਕੇ ਮਿਲਿ ਸਖੀ ਮੰਗਲੁ ਗਾਇਆ॥
ਨਾਨਕੁ ਪਇਅੰਪੈ ਸੰਤ ਜੰਪੈ ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸੰਜੋਗਿ ਮਿਲਾਇਆ॥੪॥॥੨॥

ਰਾਗੁ ਬਿਹਾਗੜਾ ਤਿੰਨ ਤਾਲਾ ਦ੍ਰੁਤ ਲਯ

ਅਸਥਾਈ

0				3				×				2			
-	ਸਮ	ਗ	ਮ	ਪ	-	ਨ	ਨ	ਸੰ^ਨ	-	ਨ	ਧ	ਪ	-	ਧਨ̲	ਧਨ̲
-	ਪ੍ਰਗ	ਟੇ	ਗੁ̲	ਪਾ	ऽ	ਲ	ਗੋ	ਬਿੰ	ऽ	ऽ	ਦ	ਲਾ	ऽ	ਲऽ	ऽऽ
ਪ^ਧ	ਪ	ਗ	ਮ	ਪ	ਪਧ	ਪ	ਮ	ਗ	ਗ	-	ਮ	ਗ	-	ਰਸ	-
ऽ	ਕ	ਵ	ਨ	ਰ	ਸऽ	ਨਾ	ऽ	ਗੁ̲	ਣ	ऽ	ਭ	ਨਾ	-	ऽऽ	-
-	ਨਸ	ਸ	ਸ	ਪ^ਨ	ਪ	ਨ^ਸ	ਸ	ਗ	-	ਗ	ਮ	ਗ	ਰ	ਸ	-
ऽ	ਸਫ	ਲਾ	ਸੁ̲	ਦਿ	ਨ	ਸ	ऽ	ਰੈ	-	ਣੇ	ਸੁ̲	ਹਾ	ऽ	ਵੀ	ऽ
-	ਮ	ਗ	ਮ	ਪ	-	ਧਨ	ਨ	ਸੰ	ਸੰ	ਨ	ਧਪ	ਧਨ̲	ਧਪ	ਮਗ	ਰਸ
ऽ	ਅ	ਨ	ਦ	ਮੰ	ऽ	ਗऽ	ਲ	ਰ	ਸੁ̲	ऽ	ਘऽ	ਨਾऽ	ऽऽ	ऽ	ऽ

ਅੰਤਰਾ

-	ਮ^ਗ	ਗ	ਮ	ਪ	-	ਨ	ਨ	ਸੰ^ਨ	-	-	-	ਨ^ਸ	-	ਸ	-
ऽ	ਸੰ	ਤ	ਨ	ਕੈ	ऽ	ਪ	ਰ	ਸਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ਦ	ऽ	ऽ	ऽ
-	ਗੰ	ਗੰ	ਗੰ	ਗ^ਰੰ	-	ਰਸ	-	ਨ^ਸੰ	-	-	ਸੰ	ਧਨ	-	ਧਪ	-
ऽ	ਹਰਿ	ਹ	ਰਿ	ਪਾ	ऽ	ਇਆ	ऽ	ਰਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ਮऽ	ऽ	ऽ	ऽ

-	ਗ[ਪ]	ਗ	ਮ	ਪ	ਪਧ	ਪ	ਮ	ਗ	-	-	ਮ	ਗ	ਰ	ਸ	-
ऽ	ਇ	ਛ	ਪੁ	ਨੀ	ऽ	ਮ	ਨ	ਸਾਂ	-	-	ਤਿ	ਆ	-	ਈ	-
-	ਮ[ਗ]	ਗ	ਮ	ਪ	-	ਨ	-	ਸਂ	-	ਨ	ਧਪ	ਧਨੁ	ਧਪ	ਮਗ	ਰਸ
ऽ	ਤਪ	ਤ	ਬੁ	ਝਾ	-	ਇਆ	-	ਗਾ	-	-	-	ਮ	-	-	-

ਟੋਡੀ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੫ ਦੁਪਦੇ

੧ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਐਸੋ ਗੁਨੁ ਮੇਰੋ ਪ੍ਰਭ ਜੀ ਕੀਨ॥
ਪੰਚ ਦੋਖ ਅਰੁ ਅਹੰ ਰੋਗ ਇਹ ਤਨ ਤੇ
ਸਗਲ ਦੂਰਿ ਕੀਨ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਬੰਧਨ ਤੋਰਿ ਛੋਰਿ ਬਿਖਿਆ ਤੇ ਗੁਰ ਕੋ ਸਬਦੁ ਮੇਰੈ ਹੀਅਰੈ ਦੀਨ॥
ਰੂਪੁ ਅਨਰੂਪੁ ਮੋਰੋ ਕਛੁ ਨ ਬੀਚਾਰਿਓ ਪ੍ਰੇਮ ਗਹਿਓ ਮੋਹਿ ਹਰਿ ਰੰਗ ਭੀਨ॥ ੧॥
ਪੇਖਿਓ ਲਾਲਨੁ ਪਾਟ ਬੀਚ ਖੋਏ ਅਨਦ ਚਿਤਾ ਹਰਖੇ ਪਤੀਨ॥
ਤਿਸ ਹੀ ਕੋ ਗ੍ਰਿਹੁ ਸੋਈ ਪ੍ਰਭੁ ਨਾਨਕ ਸੋ ਠਾਕੁਰੁ ਤਿਸ ਹੀ ਕੋ ਧੀਨ॥ ੨॥ ੧॥ 20॥

ਇਹ ਟੋਡੀ ਠਾਠ ਮੁਖ ਰਾਗੁ ਇਸ ਦੀ ਜਾਤੀ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਰਿਖਬ ਧੈਵਤ ਗੰਧਾਰ ਕੋਮਲ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮੱਧਮ ਤੀਬਰ, ਹੋਰ ਸ਼ੁੱਧ ਸੁਰਾਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦਿਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਹਿਰ ਹੈ।

ਅਰੋਹੀ	ਸ	ਰੇ	ਗੁ	ਮ	ਪ	ਧੁ	ਨ	ਸਂ				
ਅਵਰੋਹੀ	ਸਂ	ਨ	ਧੁ	ਪ	ਮ	ਗੁ	ਰੁ	ਗੁ	ਰੇ	ਗੁ	ਸ	

ਸ਼ੁੱਧ ਰਾਗੁ ਟੋਡੀ ਤਿੰਨ ਤਾਲ

ਅਸਥਾਈ

0				3				×				2			
ਪ	ਧੁ	ਪ	ਧੁ	ਮ	ਮ	ਪ	ਧੁ	ਮ	ਗੁ	ਗੁ	-	ਮ	-	ਮ	-
ਐ	-	ਸੋ	-	ਗੁ	ਨੁ	ਮੇ	ਰੋ	ਪ੍ਰ	ਭ	ਜੀ	-	ਕੀ	-	ਨ	-
ਗ	ਮ	ਪ	ਧ	ਮ	ਮ	ਗੁ	ਗੁ	ਰੁ	-	ਗ	-	ਰੁ	ਰੁ	ਸ	ਸ
ਪੰ	-	ਚ	ਦੋ	-	ਖ	ਅ	ਰ	ਅ	-	ਹੰ	-	ਰੋ	ਗ	ਇ	ਹ
ਨ	ਸ	ਗ	-	ਮ	-	ਧੁ	ਧੁ	ਮ	ਧੁ	ਨ	-	ਸਂ	ਨ	ਧੁ	ਪ
ਤ	ਨ	ਤੇ	-	ਸ	-	ਗ	ਲ	ਦੂ	-	ਰਿ	-	ਕੀ	-	ਨ	-

ਅੰਤਰਾ

ਮੇ	-	ਗ	ਗ	ਮ	-	ਧ	ਧ	ਨ	-	ਸਂ	ਨ	ਸਂ	-	ਸਂ	-

ਨ	ਨ	ਧ	ਧ	ਨ	ਨ	ਸਂ	ਸਂ	ਨ	ਨ	ਸਂ	-	ਨ	-	ਧ	-
ਗੁ	ਰ	ਕੋ	ਸ	ਬ	ਦੁ	ਮੇ	ਰੈ	ਹੀ	ਅ	ਰੈ	-	ਦੀ	-	ਨ	-
ਮ̍	ਧ	ਨ	ਧ	ਨ	ਧ	ਪ	ਮ̍	ਗ	ਗ	ਰ	ਰ	ਗ	ਰ	ਸ	-
ਰੂ	ਪ	ਅ	ਨ	ਰੂ	ਪ	ਮੋ	ਰੋ	ਕ	ਛ	ਨ	ਬੀ	ਚਾ	-	ਰਿ	ਓ
ਰ	-	ਗ	-	ਮ̍	ਮ̍	ਧ	-	ਮ̍	ਧ	ਨ	ਨ	ਸਂ	ਨ	ਧ	ਪ
ਪ੍ਰੇ	-	ਮ	ਗ	ਹਿ	ਓ	ਮੋ	ਹਿ	ਹ	ਰਿ	ਰੰ	ਗ	ਭੀ	ऽ	ਨ	-

ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੫॥

ਸੁਨਹੁ ਬੇਨਤੀ ਠਾਕੁਰ ਮੇਰੇ ਜੀਅ ਜੰਤ ਮੇਰੇ ਧਾਰੇ॥
ਰਾਖੁ ਪੈਜ ਨਾਮ ਅਪੁਨੇ ਕੀ ਕਰਨ ਕਰਾਵਨਹਾਰੇ॥ ੧॥
ਪ੍ਰਭ ਜੀਉ ਖਸਮਾਨਾ ਕਰਿ ਪਿਆਰੇ॥
ਬੁਰੇ ਭਲੇ ਹਮ ਥਾਰੇ॥ ਰਹਾਉ॥
ਸੁਣੀ ਪੁਕਾਰ ਸਮਰਥ ਸੁਆਮੀ ਬੰਧਨ ਕਾਟਿ ਸਵਾਰੇ॥
ਪਹਿਰਿ ਸਿਰਪਾਉ ਸੇਵਕ ਜਨ ਮੇਲੇ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਗਟ ਪਹਾਰੇ॥

ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ ਤਿੰਨ ਤਾਲ (ਮੱਧ ਲਯ)

ਅਸਥਾਈ

0				3				×				2			
												ਪ੍ਰ	ਭ	ਜੀ	ਉ
												ਮ	ਰ	ਮ	ਪ
ਨ	ਧ	ਪ	ਮ	ਰ	-	ਸ	ਸ	ਮ	-	ਰ	-	ਨ	-	ਸ	-
ਖ	ਸ	ਮਾ	-	ਨਾ	-	ਕ	ਰਿ	ਪਿਆ	-	-	ਰੇ	-	-	-	-
ਨ	-	ਨ	ਨ	ਸ	-	ਸਂ	ਨ	ਧ	-	ਪ	-	ਮ	ਰ	ਮ	ਪ
ਬੁ	-	ਰੇ	ਭ	ਲੇ	-	ਹ	ਮ	ਥਾ	-	ਰੇ	-	ਪ੍ਰ	ਭ	ਜੀ	ਉ

ਅੰਤਰਾ

ਰ	-	ਰ	ਰ	ਰ	-	ਰ	-	ਮ	ਮਗ	ਗ	ਰ	ਰ	-	ਸ	-
ਸੁ	ਨ	ਹੁ	ਬਿ	ਨੰ	-	ਤੀ	-	ਠਾ	-	ਕੁ	ਰ	ਮੇ	-	ਰੇ	-
ਮ	ਰ	ਮ	ਪ	ਪ	ਪ	ਮ	ਪ	ਨ	ਧ	ਪ	ਮ	ਰ	-	ਸ	-
ਜੀ	-	ਅ	ਜੰ	-	ਤ	ਤੇ	ਰੇ	ਧਾ	-	-	-	ਰੇ	-	-	-
ਨ	-	ਨ	-	ਸਂ	-	ਸਂ	ਸਂ	ਨ	ਸਂ	ਨ	ਸਂ	ਨ	ਸਂ	ਰਂ	ਰਂ
ਰਾ	-	ਖੁ	-	ਪੈ	-	ਜ	ਨਾ	-	ਮ	ਅ	ਪੁ	ਨੇ	-	ਕੀ	-

ਨ	ਨ	ਨ	ਨ	ਸਂ	-	ਸਂ	ਨ	ਧ	-	ਪ	-	ਮ	ਰ	ਮ	ਪ
ਕ	ਰ	ਨ	ਕ	ਗਾ	-	ਵ	ਨ	ਹਾ	-	ਰੇ	-	ਪ੍ਰ	ਭ	ਜੀ	ਓ

ਅੰਤਰਾ

ਰ	-	ਰ	ਰ	ਰ	ਰ	ਰ	ਰ	ਮ	-	ਮ	ਮ	ਰ	-	ਸ	-
ਸੁ	-	ਣੀ	ਪੁ	ਕਾ	ਰ	ਸ	ਮ	ਰ	-	ਥ	ਸੁ	ਆ	-	ਮੀ	-
ਮ	ਰ	ਮ	ਮ	ਮ	-	ਮ	ਪ	ਨ	ਧ	ਪ	ਮ	ਰ	-	ਸ	-
ਬੰ	-	ਧ	ਨ	ਕਾ	-	ਟਿ	ਸ	ਵਾ	-	-	-	ਰੇ	-	-	-
ਨ	-	ਨ	ਨ	ਸਂ	-	ਸਂ	ਸਂ	ਪ	ਨ	ਨ	ਨ	ਸਂ	-	ਰਂ	-
ਪਹਿ	ਰਿ	ਸਿ	ਰ	ਪਾ	-	ਉ	ਸੇ	ਵ	ਕ	ਜ	ਨ	ਮੇ	-	ਲੇ	-
ਨ	-	ਨ	ਨ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਨ	ਧ	-	ਪ	-	ਮ	ਰ	ਮ	ਪ
ਨਾ	-	ਨ	ਕ	ਪ੍ਰ	ਗ	ਟ	ਪ	ਹਾ	-	ਰੇ	-	ਪ੍ਰ	ਭ	ਜੀ	ਉ

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫॥

ਜਿਸੁ ਨੀਚ ਕਉ ਕੋਈ ਨ ਜਾਨੈ॥ ਨਾਮੁ ਜਪਤ ਉਹੁ ਚਹੁ ਕੁੰਟ ਮਾਨੈ॥ ੧॥
ਦਰਸਨੁ ਮਾਗਉ ਦੇਹਿ ਪਿਆਰੇ॥ ਤੁਮਰੀ ਸੇਵਾ ਕਉਨ ਕਉਨ ਨ ਤਾਰੇ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਜਾ ਕੈ ਨਿਕਟਿ ਨ ਆਵੈ ਕੋਈ॥ ਸਗਲ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਉਆ ਕੇ ਚਰਨ ਮਲਿ ਧੋਈ॥ ੨॥
ਜੋ ਪ੍ਰਾਨੀ ਕਾਹੂ ਨ ਆਵਤ ਕਾਮ॥ ਸੰਤ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਤਾ ਕੋ ਜਪੀਐ ਨਾਮ॥ ੩॥
ਸਾਧਸੰਗਿ ਮਨ ਸੋਵਤ ਜਾਗੇ॥ ਤਬ ਪ੍ਰਭ ਨਾਨਕ ਮੀਠੇ ਲਾਗੇ॥ ੪॥ ੧੨॥ ੬੩॥

ਰਾਗੁ ਆਸਾਵਰੀ ਤਿੰਨ ਤਾਲ ਮ: 16

ਅਸਥਾਈ

0				3				×				2			
9	10	11	12	13	14	15	16	1	2	3	4	5	6	7	8
ਸਾ	ਗੁ	ਰੇ	ਸਾ	ਮਰੇ	ਮ	ਪ	ਪ	ਧੁ	ਮ	ਪ	ਪਪ	ਪ	ਗੁ	ਰੇ	ਸਾ
ਦ	ਰ	ਸ	ਨ	ਮਾऽ	ऽ	ਗਉ	ऽ	ਦੇ	ऽ	ਹਿ	ਪਿऽ	ਆ	ऽ	ਰੇ	-
ਧੁ	ਧੁ	ਧੁ	ਧੁ	ਗੁ	ਰੇ	ਸਾ	ਸਾ	ਧ	ਪ	ਨੀਧੁ	ਪ	ਰੇਗ	ਮਗਾ	ਰੇ	ਸਾ
ਤੁ	ਮ	ਰੀ	ऽ	ਸੇ	ਵਾ	ਕਉ	ਨ	ਕਉ	ਨ	ਨऽ	ऽ	ਤਾऽ	ऽऽ	ਰੇ	ऽ

ਅੰਤਰਾ

ਧੁ	ਮ	ਪ	ਧੁ	ਸਾਂ	ਸਾਂ	ਸਾਂ	ਸਾਂ	ਧੁ	ਗੁਂ	ਰੇਂ	ਰੇਂ	ਗੁਂ	ਰੇਂ	ਸਾਂ	ਸਾਂ
ਜਿ	ऽ	ਸੁ	ਨੀ	ऽ	ਚ	ਕ	ਉ	ਕੋ	ऽ	ਈ	ਨ	ਜਾ	ऽ	ਨੈ	ऽ

ਧ ਧ ਸਾਂ ਸਾਂ ਧ ਨੀ ਧ ਪਪ ਧ ਮ ਮ ਮਪ ਗ ਰੇ ਸਾ -
ਨਾ ऽ ਮੁ ਜ ਪ ਤ ਉ ਹੁऽ ਚ ਹੁ ਕੰ ਟ ਮਾ ऽ ਨੈ ऽ

ਰਾਗ ਬਸੰਤ

ਮਹਲਾ ੧ ਬਸੰਤੁ॥

ਰੁਤਿ ਆਈਲੇ ਸਰਸ ਬਸੰਤ ਮਾਹਿ॥
ਰੰਗਿ ਰਾਤੇ ਰਵਹਿ ਸਿ ਤੇਰੈ ਚਾਇ॥
ਕਿਸੁ ਪੂਜ ਚੜਾਵਉ ਲਗਉ ਪਾਇ॥੧॥
ਤੇਰਾ ਦਾਸਨਿ ਦਾਸਾ ਕਹਉ ਰਾਇ॥
ਜਗਜੀਵਨ ਜੁਗਤਿ ਨ ਮਿਲੈ ਕਾਇ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਤੇਰੀ ਮੂਰਤਿ ਏਕਾ ਬਹੁਤੁ ਰੂਪ॥
ਕਿਸੁ ਪੂਜ ਚੜਾਵਉ ਦੇਉ ਧੂਪ॥
ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ ਕਹਾ ਪਾਇ॥
ਤੇਰਾ ਦਾਸਨਿ ਦਾਸਾ ਕਹਉ ਰਾਇ॥੨॥
ਤੇਰੇ ਸਠਿ ਸੰਬਤ ਸਭਿ ਤੀਰਥਾ॥
ਤੇਰਾ ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਪਰਮੇਸਰਾ॥
ਤੇਰੀ ਗਤਿ ਅਵਿਗਤਿ ਨਹੀ ਜਾਣੀਐ॥
ਅਣਜਾਣਤ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੀਐ॥੩॥
ਨਾਨਕੁ ਵੇਚਾਰਾ ਕਿਆ ਕਹੈ॥
ਸਭੁ ਲੋਕੁ ਸਲਾਹੇ ਏਕਸੈ॥
ਸਿਰੁ ਨਾਨਕ ਲੋਕਾ ਪਾਵ ਹੈ॥
ਬਲਿਹਾਰੀ ਜਾਉ ਜੇਤੇ ਤੇਰੇ ਨਾਵ ਹੈ॥੪॥੨॥

ਰਾਗੁ ਬਸੰਤ-ਤਿੰਨ ਤਾਲ

ਅਸਥਾਈ

0 3 × 2

ਰੁ ਤਿ
ਮ ਧ

ਮਧ ਨਸਂ ਨ ਧ ਪ ਮ ਪ ਪ ਗ - ਮ ਧ ਨ ਧ ਮ ਧ
ਆ - ਈ ਲੇ ਸ ਰ ਸ ਬ ਸੰ - - ਤ ਮਾ ਹਿ ਰੰ ਗ

ਗਾ	-	ਤੇ	-	ਰ	-	ਵਹਿ	ਸਿ	ਤੇ	-	ਰੈ	ਚਾ	-	ਇ	ਰੁ	ਤਿ
ਮਧ	ਨਸ	ਨ	ਧ	ਪ	ਮ॑	ਪ	ਪ	ਗ	-	ਮ	ਧ	ਨ	ਧ	ਮ	ਮ
ਆ	-	ਈ	ਲੇ	ਸ	ਰ	ਸ	ਬ	ਸੰ	-	ਤ	ਮਾ	-	ਹਿ	ਰੁ	ਤਿ
ਨ	-	ਧ	-	ਪ	ਪ	ਨ	ਪ	ਗ	-	ਮ	ਧ	ਨ	-	ਧ	ਮਧ
ਗਾ	-	ਤੇ	-	ਰ	-	ਹਿ	-	ਤੇ	-	ਰੈ	ਚਾ	-	-	ਇ	-

ਅੰਤਰਾ

ਮ	-	ਮ	ਮ	ਧ	-	ਲ	-	ਸਂ	ਸਂ	-	ਸਂ	ਸਂ	-	ਸਂ	ਸਂ
ਪੂ	-	ਜ	ਚ	ਝਾ	-	ਵ	ਉ	ਲ	ਗ	ਉ	ਪਾ	ਇ	-	ਤੇ	ਰਾ
ਨ	-	ਧ	ਧ	ਨ	-	ਸਂ	-	ਨ	ਧ	ਧ	ਨ	ਸਂ	-	ਸਂ	ਸਂ
ਦਾ	-	ਸ	ਨ	ਦਾ	-	ਸਾ	-	ਕ	-	ਹਉ	ਗਾ	ਇ	-	ਜ	ਗ
ਸਂ	ਗਂ	ਰਂ	ਸਂ	ਨ	ਧ	ਪਮ॑	ਪ	ਗ	-	ਮ	ਮ	ਗ	ਰ	ਸ	-
ਜੀ	-	ਵ	ਨ	ਜੁ	ਗ	ਤਿ	ਨ	ਮਿ	-	ਲੈ	ਕਾ	ਇ	-	ਰੁ	ਤਿ
ਸਂ	-	ਸਂ	ਸਂ	ਨਿ	ਧ	ਮ॑	ਗ	ਮ	-	ਧ	-	ਨ	ਧ	ਮ	ਧ
ਆ	-	ਈ	ਲੇ	ਸ	ਰ	ਸ	ਬ	ਸੰ	-	-	ਤ	ਮਾ	ਹਿ	ਰੁ	ਤਿ

ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ

ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫॥

ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਅਰਾਧੀਐ ਨਾਮਿ ਰੰਗਿ ਬੈਰਾਗੁ॥
ਜੀਤੇ ਪੰਚ ਬੈਰਾਈਆ ਨਾਨਕ ਸਫਲ ਮਾਰੂ ਇਹੁ ਰਾਗੁ॥੩॥

ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ ਤਿੰਨ ਤਾਲ ਮ: 16

ਅਸਥਾਈ

0				3				×				2			
9	10	11	12	13	14	15	16	1	2	3	4	5	6	7	8
ਨ	ਰ	ਗ	ਰ	ਮ	ਗ	ਗ	ਗ	ਧ	ਧ	ਮ॑ਧ	ਮ॑ਧ	ਮ	ਗ	ਰ	ਸ
ਨਾ	ऽ	ਨ	ਕ	ਸ	ਫ	ਲ	ਮਾ	ਰੂऽ	ऽ	ऽऽ	ਇਹੁ	ਰਾ	ऽ	ਗੁ	-
ਸ	ਸਂ	ਨ	ਧ	ਨ	ਨ	ਪ	ਮ॑	ਮ॑ਗ	ਮਧ	ਨਸਂ	ਨਪ	ਮ॑ਗ	ਮ॑ਧ	ਮ॑ਗ	ਰਸਂ

ਅੰਤਰਾ

ਮ॑	ਮ॑	ਗ	ਗ	ਧ	ਮ॑	ਧ	ਨ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਨ	ਰਂ	ਸ	-

ਸ	ਰਂ	ਸਂ	ਰਂ	ਸਂ	ਰਂ	ਨ	ਸਂ	ਸਂਨ	ਧਮਂ	ਗਮਂ	ਧਨ	ਸਂਨ	ਧਮੇ	ਗਰ	ਸ
ਨਾ	ऽ	ਮ	ऽ	ऽ	ਗ	ਬੈ	ऽ	ਰਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ਗੁ	ऽ	ऽ	ऽ

ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫॥

ਜਪਿ ਗੋਬਿੰਦੁ ਗੋਪਾਲ ਲਾਲੁ॥
ਰਾਮ ਨਾਮ ਸਿਮਰਿ ਤੂ ਜੀਵਹਿ ਫਿਰਿ ਨ ਖਾਈ ਮਹਾ ਕਾਲੁ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਕੋਟਿ ਜਨਮ ਭ੍ਰਮਿ ਭ੍ਰਮਿ ਭ੍ਰਮਿ ਆਇਓ॥
ਬਡੈ ਭਾਗਿ ਸਾਧਸੰਗੁ ਪਾਇਓ॥ ੧॥
ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਪੂਰੇ ਨਾਹੀ ਉਧਾਰੁ॥
ਬਾਬਾ ਨਾਨਕੁ ਆਖੈ ਏਹੁ ਬੀਚਾਰੁ॥ ੨॥ ੧੧॥

ਅਰੋਹੀ ਸ ਰੁ ਗ ਮ ਪ ਧੁ ਨ ਸਂ
ਅਵਰੋਹੀ ਸਂ ਨ ਧ ਪ ਮਂ ਪ ਧੁ ਨ ਧੁ, ਪ ਗ ਮ ਰੁ ਸ
ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਭੈਰਉ ਠਾਠ ਦਾ ਸੰਪੂਰਣ ਜਾਤ ਹੈ।
ਪਹਿਲੀ ਕਿਸਮ ਔਡਵ ਸੰਪੂਰਣ ਹੈ।
ਦੂਸਰੀ ਕਿਸਮ ਆਰੋਹੀ, ਅਵਰੋਹੀ

ਰਾਮਕਲੀ — ਤਿੰਨ ਤਾਲ

ਅਸਥਾਈ

0				3				×				2			
ਮ	ਨੁ	ਧੁ	ਧੁ	ਪ	-	ਗ	ਮ	ਪ	-	ਪ	-	ਗ	ਮ	ਪ	-
ਜ	ਪ	ਗੋ	ऽ	ਬਿੰ	-	ਦ	ਗੋ	ਪਾ	-	-	ਲ	ਲਾ	ऽ	ਲ	ऽ
ਗ	ਮ	ਰੁ	ਰੁ	ਸ	-	ਸ	ਸ	ਮ	ਪ	ਸਂ	-	ਮ	ਰ	ਸ	-
ਰਾ	-	ਮ	ਨਾ	-	-	ਮ	ਸਿ	ਮ	ਰਿ	ਤੂ	-	ਜੀ	-	ਵ	ਹਿ
ਮ	ਪ	ਗ	ਮ	ਪ	-	ਪ	-	ਨੁ	ਨੁ	ਧੁ	ਧੁ	ਪ	ਮ	ਪ	-
ਫਿ	ਰਿ	ਨਾ	-	ਖਾ	-	ਈ	-	ਮ	-	ਹਾ	-	ਕਾ	-	ਲ	-

ਅੰਤਰਾ

ਪ	-	ਪ	ਧੁ	ਪ	ਮ	ਗ	ਮ	ਪ	ਪ	ਧੁ	ਧੁ	ਧੁ	-	ਸ	-
ਕੋ	-	ਟ	ਜ	ਨ	ਮ	ਭ੍ਰਮਿ	-	ਭ੍ਰ	ਮਿ	ਭ੍ਰ	ਮਿ	ਆ	-	ਇ	ਓ
ਰ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਧੁ	-	ਧੁ	-	ਪ	ਮ	ਗ	ਮ	ਪ	ਧੁ	ਪ	-
ਬ	-	ਡੈ	-	ਭਾ	ਗਿ	-	-	ਸਾ	ਧ	ਸੰ	ਗੁ	ਪਾ	ਇ	ਓ	-
ਗ	ਮ	ਰੁ	ਰੁ	ਸ	-	ਸ	-	ਮ	ਪ	ਸਂ	ਮ	ਰ	-	ਸ	-

ਬ	ਨ	ਗੁ	ਰ	ਪੂ	-	ਰੇ	-	ਨਾ	-	ਗੀ	ਉ	ਧਾ	-	ਰੁ	-
ਮ	ਮ	ਗ	ਮ	ਪ	-	ਪ	-	ਪ	ਮ	ਧੁ	ਧੁ	ਪ	-	ਪ	-
ਬਾ	ਬਾ	ਨਾਨਕ		ਆ	-	ਖੈ	-	ਇ	ऽ	ਹੁ	ਬੀ	-	-	ਰ	-

ਭੈਰਉ ਮਹਲਾ ੫॥

ਕੋਟਿ ਮਨੋਰਥ ਆਵਹਿ ਹਾਥ॥
ਜਮ ਮਾਰਗ ਕੈ ਸੰਗੀ ਪਾਂਥ॥ ੧॥
ਗੰਗਾ ਜਲੁ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਮ॥
ਜੋ ਸਿਮਰੈ ਤਿਸ ਕੀ ਗਤਿ ਹੋਵੈ
ਪੀਵਤ ਬਹੁੜਿ ਨ ਜੋਨਿ ਭ੍ਰਮਾਮ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਪੂਜਾ ਜਾਪ ਤਾਪ ਇਸਨਾਨ॥
ਸਿਮਰਤ ਨਾਮ ਭਏ ਨਿਹਕਾਮ॥ ੨॥
ਰਾਜ ਮਾਲ ਸਾਦਨ ਦਰਬਾਰ॥
ਸਿਮਰਤ ਨਾਮ ਪੂਰਨ ਆਚਾਰ॥ ੩॥
ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਇਹੁ ਕੀਆ ਬੀਚਾਰੁ॥
ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਨਾਮ ਮਿਥਿਆ ਸਭ ਛਾਰੁ॥ ੪॥ ੮॥

ਅਰੋਹੀ ਸ ਰੁ ਗ ਮ ਪ ਗ ਮ ਧ ਨੁ ਸਂ
ਅਵਰੋਹੀ ਸਂ ਨੁ ਧ ਪ ਮ ਗ ਰੁ ਸ ਨੁ ਰੁ ਸ

ਰਿਸ਼ਬ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਧ ਕੋਮਲ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਸੁਰਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ-ਗਾਇਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਵੇਰ ਦਾ ਹੈ।

ਰਾਗੁ ਅਹੀਰ ਭੈਰਉ
ਤਿੰਨ ਤਾਲ ਮ: 16

ਅਸਥਾਈ

0				3				×				2			
9	10	11	12	13	14	15	16	1	2	3	4	5	6.	7	8
ਪ	ਮ	ਰੁ	ਸ	ਨ	ਨ	ਸ	ਰ	ਗ	-	ਗਂਮ	ਮ	ਰੁ	-	ਸ	-
ਗੰ	-	ਗਾ	-	ਜ	ਲੁ	ਗੁ	ਰ	ਗੋ	-	ਬਿੰ	ਦ	ਨਾ	-	ਮ	-
ਮ	-	ਗ	ਮ	ਸ	ਰ	ਮ	ਮ	ਮ	ਨੁ	ਧ	ਪ	ਧ	ਪ	ਮ	-
ਜੋ	-	ਸਿਮ	ਰੈ	-	ਤਿ	ਸ	ਕੀ	-	ਗ	ਤਿ	ਹੋ	-	ਵੈ	-	-
ਮ	-	ਨੁ	ਧ	ਨੁ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਰੁਂ	ਨੁ	ਸਨੁ	ਧ	ਪਮ	ਗਰੁ	ਸ	-
ਪੀ	-	ਵ	ਤ	ਬ	ਹੁ	ੜਿ	ਨ	ਜੋ	ਨਿ	ਭ੍ਰ	-	ਮਾ	-	ਮ	-

ਅੰਤਰਾ

ਮ	-	ਗ	ਮ	ਨ	-	ਧ	ਨ̲	ਸਂ	-	ਸਂ	ਰ̲ਂ	ਨ̲	ਰ̲ਂ	ਸਂ	-
ਕੋ	-	ਟਿ	ਮ	ਨੋ	-	ਰ	ਥ	ਆ	-	ਵ	ਹਿ	ਹਾ	-	ਥ	-
ਸਂ	ਰ̲ਂ	ਗਂ	ਮਂ	ਰ̲ਂ	ਰ̲ਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਰ̲ਂ	-	ਸਂ	-	ਨ̲	ਧ	ਪ	ਮ
ਜ	ਮ	ਮਾ	-	ਰ	ਗ	ਕੈ	-	ਸੰ	-	ਗੀ	-	ਪਾਂ	-	ਥ	-

ਕਲਿਆਨੁ ਮਹਲਾ ੫॥

ਪ੍ਰਭੁ ਮੇਰਾ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਜਾਣੁ॥
ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਪੂਰਨ ਪਰਮੇਸਰ ਨਿਹਚਲੁ ਸਚੁ ਸਬਦੁ ਨੀਸਾਣੁ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਆਨ ਨ ਕੋਈ ਸਮਰਥੁ
ਤੇਰੀ ਆਸ ਤੇਰਾ ਮਨਿ ਤਾਣੁ॥
ਸਰਬ ਘਟਾ ਕੇ ਦਾਤੇ ਸੁਆਮੀ
ਦੇਹਿ ਸੁ ਪਹਿਰਣੁ ਖਾਣੁ॥੧॥
ਸੁਰਤਿ ਮਤਿ ਚਤੁਰਾਈ ਸੋਭਾ
ਰੂਪੁ ਰੰਗੁ ਧਨੁ ਮਾਣੁ॥
ਸਰਬ ਸੂਖ ਆਨੰਦ ਨਾਨਕ ਜਪਿ
ਰਾਮੁ ਨਾਮੁ ਕਲਿਆਣੁ॥੨॥੬॥੯॥

ਇਹ ਕਲਿਆਨ ਠਾਠ ਦਾ ਔਡਵ ਸੰਪੂਰਣ ਰਾਗ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਅਰੋਹੀ ਵਿਚ ਮੱਧਮ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਧ ਸੁਰਾਂ ਵਰਜਿਤ ਹਨ। ਅਵਰੋਹੀ ਸੰਪੂਰਣ ਹੈ। ਮੱਧਮ ਤੀਵਰ ਬਾਕੀ ਸਭ ਸ਼ੁੱਧ ਸੁਰ ਹਨ।

ਅਵਰੋਹੀ ਸ ਰ ਗ ਪ ਧ ਸਂ
ਅਵਰੋਹੀ ਸਂ ਨ ਧ ਪ ਮ॑ ਗ ਰ, ਸ
ਪਕੜ ਗ, ਰਸ, ਨ ਧ, ਪ, ਸ, ਗ ਰ, ਪ ਰ, ਸ

ਰਾਗ ਸ਼ੁੱਧ ਕਲਿਆਨ ਤਿੰਨ ਤਾਲ ਮ: 16

ਅਸਥਾਈ

9	10	11	12	13	14	15	16	1	2	3	4	5	6	7	8
0				3				×				2			
ਗ	ਪ	ਧ	ਧ	ਗ	ਰ	ਸ	ਰ	ਗ	-	ਗ	-	ਪ	ਗ	ਪ	-
ਪ੍ਰ	ਭ	ਮੇ	ਰਾ	ਅੰ	-	ਤ	ਰ	ਜਾ	-	ਮੀ	-	ਜਾ	-	ਣ	-
ਗ	ਗ	ਗ	ਰ	ਗ	-	ਪ	-	ਰ	ਰ	ਗ	ਗ	ਸ	ਰ	ਸ	ਸ

ਗ	-	ਧ	ਪ	ਧ	ਧ	ਪ	ਧ	ਸਂ	-	ਸਂ	-	ਧ	ਪ	ਗ	ਪ
ਸ	-	ਚੁ	ਸ	ਬ	ਦ	ਨੀ	-	ਸਾ	-	-	-	ਣ	-	-	-

ਅੰਤਰਾ

ਗ	ਗ	ਗ	ਗ	ਪ	-	ਪ	ਧ	ਸਂ	-	ਸਂ	-	ਧ	ਰਂ	ਸਂ	ਸਜ਼
ਹ	ਰਿ	ਬਿ	ਨ	ਆ	-	ਨ	ਨ	ਕੋ	-	ਈ	-	ਸ	ਮ	ਰ	ਥੁ
ਸਂ	-	ਧ	-	ਧ	ਪ	ਧ	ਸਂ	ਗ	-	ਪ	ਪ	ਰ	-	ਸ	-
ਤੇ	-	ਗੀ	-	ਆ	-	ਸ	ਤੇ	ਗਾ	-	ਮ	ਨਿ	ਤਾ	-	ਣੂ	-
ਪ	ਪ	ਧ	ਧ	ਸ	-	ਰ	ਸ	ਗ	-	ਗ	ਧ	ਗ	ਧ	ਮ॑	ਧ
ਸ	ਰ	ਬ	ਘ	ਟਾ	-	ਕੈ	-	ਦਾ	-	ਤੈ	-	ਸੁਆ	-	ਮੀ	-
ਸਂ	-	ਨ	ਧ	ਧ	-	ਮ॑	ਪ	ਰ	-	ਪ	-	ਸ	ਰ	ਸ	-
ਦੇ	-	ਹਿ	ਸੁ	ਪ	ਹਿ	ਰ	ਣੁ	ਖਾ	-	-	-	ਣ	-	-	-

ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਕੀ ਸਲੋਕ ਮ: ੨॥

ਸਾਵਣੁ ਆਇਆ ਹੇ ਸਖੀ ਕੰਤੈ ਚਿਤਿ ਕਰੇਹੁ॥
ਨਾਨਕ ਝੂਰਿ ਮਰਹਿ ਦੋਹਾਗਣੀ ਜਿਨ੍ ਅਵਰੀ ਲਾਗਾ ਨੇਹੁ॥ ੧॥
ਮ: ੨॥ ਸਾਵਣੁ ਆਇਆ ਹੇ ਸਖੀ ਜਲਹਰੁ ਬਰਸਨਹਾਰੁ॥
ਨਾਨਕ ਸੁਖਿ ਸਵਨੁ ਸੋਹਾਗਣੀ ਜਿਨ੍ ਸਹ ਨਾਲਿ ਪਿਆਰੁ॥ ੨॥

ਮੇਘ ਮਲਾਰ ਕਾਫੀ ਠਾਠ ਦਾ ਔੜਵ ਰਾਗੁ ਹੈ। ਗੰਧਾਰ ਅਤੇ ਧੈਵਤ ਦੇ ਸੁਰ ਇਸ ਵਿਚ ਵਰਜਿਤ ਹਨ। ਵਾਦੀ ਸੁਰ ਖਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦੀ ਪੰਚਮ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੀ ਇਕ ਕਿਸਮ ਐਸੀ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ੁੱਧ ਧੈਵਤ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅਵਰੋਹੀ ਸ ਮ ਰ ਮ ਧ ਨ ਸਂ
ਅਵਰੋਹੀ ਸਂ ਨ ਪ ਮ ਰ ਮ ਨ̲ ਰ ਸ

ਰਾਗੁ ਮੇਘ ਮਲਾਰ ਝਬਤਾਲ

ਅਸਥਾਈ

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
×		2			0		3		
ਰ	-	ਰ	ਮ	ਰ	ਸ	-	ਨ̲	-	ਪ
ਸਾ	-	ਵ	-	ਣ	ਆ	ਇ	-	-	ਆ
ਪ	ਨ਼	ਸ	ਰ	ਸ	ਰ	ਪ	ਪ	-	ਰ
ਹੇ	-	-	-	ਸ	ਖੀ	-	-	-	-

ਹ	ਮਰ	ਰ	ਮ	ਰ	ਸ	-	ਨ̱	-	ਪ
ਕੰ	-	ਤੈ	-	-	ਚਿ	-	ਤਿ	-	ਕ
ਮ	ਪ	ਸਂ	ਨ̱	ਪ	ਨ̱	ਪ	ਰ	-	-
ਰੇ	-	-	-	-	ਹੁ	-	ਨਾ	ਨ	ਕ

ਅੰਤਰਾ

ਮ	ਪ	ਨ	-	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	-	ਸਂ
ਝੂ	-	ਰਿ	-	ਮ	ਰ	ਹਿ	ਦੋ	-	-
ਨ	ਸਂ	ਰਂ	-	ਸਂ	ਨ̱	ਪ	ਨ̱	-	ਪ
ਹਾ	-	-	-	ਗ	ਣੀ	-	ਜਿ	-	ਨ
ਮ	ਪ	ਨ	-	ਸਂ	ਸਂ	-	ਸਂ	-	ਸਂ
ਅ	ਵ	ਗੀ	-	-	ਲਾ	-	ਗਾ	-	-
ਰਂ	-	ਰਂ	ਮਂ	ਰਂ	ਸਂ	-	ਨ̱	-	ਪ
ਨੇ	-	-	-	-	ਹੁ	-	-	-	-

ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੫॥

ਘਨਿਹਰ ਬਰਸਿ ਸਗਲ ਜਗੁ ਛਾਇਆ॥
ਭਏ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪ੍ਰਭ ਮੇਰੇ ਅਨਦ ਮੰਗਲ ਸੁਖ ਪਾਇਆ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਮਿਟੇ ਕਲੇਸ ਤ੍ਰਿਸਨ ਸਭ ਬੂਝੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਮਨਿ ਧਿਆਇਆ॥
ਸਾਧਸੰਗਿ ਜਨਮ ਮਰਨ ਨਿਵਾਰੇ ਬਹੁਰਿ ਨ ਕਤਹੂ ਧਾਇਆ॥ ੧॥
ਮਨੁ ਤਨੁ ਨਾਮਿ ਨਿਰੰਜਨਿ ਰਾਤਉ ਚਰਨ ਕਮਲ ਲਿਵ ਲਾਇਆ॥
ਅੰਗੀਕਾਰੁ ਕੀਓ ਪ੍ਰਭਿ ਅਪਨੈ ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਸਰਣਾਇਆ॥ ੨॥ ੭॥ ੧੧॥

ਸੂਰਦਾਸੀ ਮਲਾਰ ਕਾਫੀ ਠਾਠ ਦਾ ਔੜਵ ਖਾੜਵ ਰਾਗ ਹੈ। ਅਰੋਹੀ ਵਿਚ ਗੰਧਾਰ ਅਤੇ ਧੈਵਤ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਵਰਜਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹੀ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਗੰਧਾਰ ਵਰਜਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਨੂੰ ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦੋਨੋਂ ਨਿਖਾਧਾਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਭ ਸੁਰਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਹਨ।

ਅਵਰੋਹੀ ਸ ਰ ਮ ਪ ਨ ਸਂ॥

ਅਵਰੋਹੀ ਸਂ ਨ̱ ਧ ਮ ਪ ਮ ਰ ਸ॥

ਇਹ ਰਾਗੁ ਬਰਖਾ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਰਾਗੁ ਸੂਰਦਾਸੀ ਮਲਾਰ ਤਿੰਨ ਤਾਲ

ਅਸਥਾਈ

9	10	11	12	13	14	15	16	1	2	3	4	5	6	7	8
0				3				×				2		ਘਨਿ	ਹਰਿ
														ਮ	ਪ
ਨੁ	ਨੁ	ਪ	ਮ	ਪ	ਮ	ਰ	ਸ	ਰ	—	—	—	ਮ	—	ਮ	ਪ
ਬ	ਰ	ਸਿ	ਸ	ਗ	ਲ	ਜ	ਗ	ਛਾ	—	—	ਇ	ਆ	—	—	—
ਮ	-	ਮ	ਪ	ਨੁ	ਪ	ਨ	ਨ	ਸਂ	—	ਸਂ	ਸਂ	ਨ	—	ਸਂ	ਸਂ
ਭ	ਏ	ਕ੍ਰਿ	—	ਪਾ	—	ਲ	ਪ੍ਰੀ	ਤ	ਮ	ਪ੍ਰ	ਭ	ਮੇ	—	ਰੇ	—
ਨ	—	ਸਂ	ਸਂ	ਰਂ	ਰਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸ	—	ਨੁ	—	ਮ	—	ਮ	ਪ
ਅ	ਨ	ਦ	ਮਂ	ਗ	ਲ	ਸੁ	ਖ	ਪਾ	ਇ	ਆ	—	—	—	ਘਨਿ	ਹਰਿ

ਅੰਤਰਾ

ਮ	—	ਮ	ਪ	ਨੁ	ਪ	ਨ	ਨ	ਸਂ	—	ਸਂ	ਸਂ	ਨ	—	ਸਂ	—
ਮਿ	—	ਟੇ	ਕ	ਲੇ	—	ਸ	ਤ੍ਰਿ	ਸ	ਨ	ਸ	ਭ	ਬੂ	—	ਝੀ	—
ਨੁ	—	ਪ	ਮ	ਪ	ਮ	ਰ	ਸ	ਰ	—	—	—	ਪ	—	ਮ	—
ਪਾ	—	ਰ	ਬ੍ਰ	ਹ	ਮੁ	ਮ	ਨਿ	ਧਿਆ	—	—	ਇ	ਆ	—	—	—
ਮ	—	ਮ	ਪ	ਨੁ	ਪ	ਨ	ਨ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਨ	—	ਸਂ	—
ਸਾ	—	ਧ	ਸੰ	—	ਗਿ	ਜਨ	ਮ	ਮ	ਰ	ਨ	ਨਿ	ਵਾ	—	ਰੇ	—
ਨ	—	ਸਂ	ਸਂ	ਰਂ	ਮ	ਰਂ	ਸਂ	ਸਂ	—	ਨੁ	—	ਮ	—	ਮ	ਪ
ਬ	ਹੁ	ਰਿ	ਨ	ਕ	ਤ	ਹੂ	—	ਧਾ	—	—	ਇ	ਆ	—	ਘਨਿ	ਹਰ

ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੫॥

ਮਾਈ ਮੋਹਿ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇਹੁ ਮਿਲਾਈ॥
ਸਗਲ ਸਹੇਲੀ ਸੁਖ ਭਰਿ ਸੂਤੀ ਜਿਹ ਘਰਿ ਲਾਲੁ ਬਸਾਈ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਮੋਹਿ ਅਵਗਨ ਪ੍ਰਭੁ ਸਦਾ ਦਇਆਲਾ ਮੋਹਿ ਨਿਰਗੁਨਿ ਕਿਆ ਚਤੁਰਾਈ॥
ਕਰਉ ਬਰਾਬਰਿ ਜੋ ਪ੍ਰਿਅ ਸੰਗਿ ਰਾਂਤੀ ਇਹ ਹਉਮੈ ਕੀ ਢੀਠਾਈ॥ ੧॥
ਭਈ ਨਿਮਾਣੀ ਸਰਨਿ ਇਕ ਤਾਕੀ ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਖ ਸੁਖਦਾਈ॥
ਏਕ ਨਿਮਖ ਮਹਿ ਮੇਰਾ ਸਭੁ ਦੁਖੁ ਕਾਟਿਆ ਨਾਨਕ ਸੁਖਿ ਰੈਨਿ ਬਿਹਾਈ॥ ੨॥ ੨॥ ੬॥

ਗੌਂਡ ਮਲਾਰ ਖਮਾਚ ਠਾਠ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਰਾਗੁ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਾਦੀ ਸੁਰ ਮੱਧਮ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦੀ ਖਰਜ ਹੈ। ਇਕ ਰਾਗੁ ਦਾ ਅਰੋਹੀ ਵਿਚ ਗੰਧਾਰ ਅਤੇ ਨਿਖਾਧ ਦੇ ਸੁਰ ਦੁਰਬਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਅਵਰੋਹੀ ਸ ਰ ਗ ਮ ਪ ਧ ਨ ਸ

ਅਵਰੋਹੀ ਸ ਨ ਪ ਧ ਨ ਪ ਮ ਗ ਮ ਰ ਸ

ਰਾਗੁ ਗੋਂਡ ਮਲਾਰ ਤਿੰਨ ਤਾਲ

ਅਸਥਾਈ

0				3				×				2			
9	10	11	12	13	14	15	16	1	2	3	4	5	6	7	8
ਰ	ਗ	ਰ	ਮ	ਗ	—	ਸ	ਸ	ਰ	ਗ	ਰ	ਗ	ਮ	ਪ	ਮ	—
ਮਾ	ਈ	ਮੋ	ਹਿ	ਪ੍ਰੀ	—	ਤ	ਮੁ	ਦੇ	—	ਹੁ	ਮਿ	ਲਾ	—	ਈ	—
ਰ	ਰ	ਰ	ਰ	ਪ	—	ਪ	—	ਧ	ਨ	ਪ	ਪ	ਮ	ਪ	ਗ	ਮ
ਸ	ਗ	ਲ	ਸ	ਹੇ	—	ਲੀ	—	ਸੁ	ਖ	ਭਰਿ	—	ਸੂ	—	ਤੀ	—
ਸਂ	—	ਸਂ	ਸਂ	ਧ	ਪ	ਮ	ਪ	ਧ	ਸਂ	ਧ	ਪ	ਮ	ਪ	ਗ	ਮ

ਅੰਤਰਾ

ਪ	—	ਪ	ਧ	ਨ	ਨ	ਨ	ਨ	ਸਂ	—	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਰਂ	ਸਂ	—
ਮੋ	ਹਿ	ਅ	ਵ	ਗ	ਨ	ਪ੍ਰ	ਭੁ	ਸ	—	ਦਾ	ਦਇ	ਆ	ਲਾ	ਮੋਹਿ	—
ਸਂ	-	ਸਂ	ਸਂ	ਧ	ਪ	ਮ	ਪ	ਧਨ	ਸ	ਧ	ਪ	ਮ	ਪ	ਮ	—
ਨਿ	ਰ	ਗੁ	ਨ	ਕਿ	ਆ	ਚਤੁ	—	ਰਾ	—	—	—	ਈ	—	—	—
ਰ	—	ਪ	ਪ	ਪ	—	ਮ	ਪ	ਧ	ਸਂ	ਧ	ਪ	ਮ	ਪ	ਮਗ	ਮ
ਕ	—	ਰਉ	ਬ	ਗਾ	—	ਬਰਿ	ਜੋ	ਪ੍ਰਿ	ਅ	ਸੰ	ਗਿ	ਗ	ਤੀ	ਏ	ਹ
ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	—	ਧ	ਪ	ਮ	ਪ	ਧਨ	ਸਂ	ਧ	ਪ	ਮ	ਪ	ਮ	ਮ
ਹ	ਉ	ਮੈ	—	ਕੀ	—	ਢੀ	—	ਠਾ	—	—	—	ਈ	—	—	—

